

**Eindrapport
van de Begeleidingscommissie
onderzoek financiële tegoeden WO-II
in Nederland**

15 december 1999

**Eindrapport van de Begeleidingscommissie
onderzoek financiële tegoeden WO-II in Nederland**

ISBN: 90-804726-2-x

Uitgave van: Begeleidingscommissie onderzoek financiële tegoeden WO-II in Nederland,
Rapenburg 65, 2311 GJ Leiden.

Vormgeving binnenwerk: Brothers in Art, Den Haag

Inhoud

Eindrapport

DEEL I

	Woord vooraf, conclusies en beleidsaanbevelingen	5
	Inleiding	21
I	Levensverzekeringen, lijfrenten, pensioenen en uitvaartverzekeringen	33

DEEL II

II	Effecten	239
----	----------	-----

DEEL III

III	Sociale verzekeringen en ambtenarenarrangementen	441
	Reactie van de Commissie Scholten op de 'Interim-reactie Centraal Joods Overleg'	493

Eerste Rapport

	Woord vooraf	505
	Inleiding	511
I	Banken: Particulier geldelijk vermogen	557
Ila	Overheid: Consignatiekas en Dienst Domeinen	597
I Ib	Overheid: Wetgeving inzake onvindbare en onbekende eigenaren	612
III	Octrooirechten	625
IV	Auteursrechten	633
V	Hypotheken	643
	Lijst van afkortingen	667

Woord vooraf, conclusies en beleidsaanbevelingen

Woord vooraf

De Begeleidingscommissie onderzoek financiële tegoeden WO-II in Nederland - hierna te noemen de Commissie - brengt met dit Eindrapport verslag uit van het totaal van haar werkzaamheden. Op 16 december 1998 bracht de Commissie reeds een Eerste Rapport uit over een beperkt deel van haar onderzoeksoopdracht. Dit Eerste Rapport was nog niet vergezeld van beleidsaanbevelingen. De Commissie heeft haar beleidsaanbevelingen over het totale onderzoeksveld thans opgenomen in het tweede gedeelte van dit hoofdstuk.

Sedert haar instelling is de samenstelling van de Commissie niet gewijzigd. Verwezen zij naar de bijlage bij dit hoofdstuk, in welke bijlage naast de samenstelling van de Commissie ook de samenstelling van het onderzoeksteam en het secretariaat gedurende de gehele periode van het onderzoek is opgenomen.

De door de Commissie in augustus 1997 benoemde dagelijkse leider van het onderzoek, prof.dr. P.W. Klein te Leiden, moest helaas na het uitbrengen van het Eerste Rapport per 1 januari 1999 om redenen van gezondheid zijn werkzaamheden neerleggen. De Commissie is professor Klein veel dank verschuldigd voor zijn intensieve wetenschappelijke en organisatorische arbeid gedurende het eerste deel van de werkzaamheden van de Commissie. De Commissie heeft per 1 januari 1999 dr. J.L. van der Pauw, sedert 1 oktober 1997 lid van het onderzoeksteam, met de wetenschappelijke leiding van het onderzoek belast, terwijl zij mevrouw dr. R. Grüter, sedert maart 1998 lid van het onderzoeksteam, heeft belast met de dagelijkse leiding van het secretariaat. De Commissie is verheugd dat zij beiden bereid waren om naast hun onderzoekswerkzaamheden deze meerdere verantwoordelijkheden te dragen. Daarnaast heeft de Commissie tot haar vreugde prof.dr. J.L. van Zanden, hoogleraar in de geschiedenis van de maatschappelijke verhoudingen na de Middeleeuwen aan de Universiteit Utrecht, bereid gevonden om met ingang van februari 1999 de Commissie en het onderzoeksteam als adviseur bij te staan.

Het Eerste Rapport door de Commissie uitgebracht heeft - uiteraard - tot vele en diverse reacties aanleiding gegeven. Daaronder neemt de Interim-reactie van het Centraal Joods Overleg van 8 februari 1999 een voorname plaats in. De Commissie heeft al deze reacties zorgvuldig bestudeerd en daarmee voorzover nodig of wenselijk in haar Eindrapport rekening gehouden. Bovendien heeft de Commissie haar reactie op de Interim-reactie van het CJO meer specifiek in een aparte bijlage bij het Eindrapport verwoord. De reacties hebben,

behalve hun invloed op het Eindrapport, geleid tot aanvulling en bijstelling op een aantal plaatsen van de onderzoeksdeelrapporten die waren opgenomen in het Eerste Rapport van de Commissie.

De Commissie heeft besloten in dit Eindrapport niet alleen de nieuwe onderzoeksdeelrapporten over verzekeringen, effecten en sociale verzekeringen op te nemen, maar ook de, waar nodig bijgestelde, onderzoeksdeelrapporten uit het Eerste Rapport. Met behulp van noten zijn de wijzigingen en toevoegingen in die deelrapporten gemarkeerd. Als bijlage bij het Eindrapport zijn tevens opgenomen het "Woord vooraf" en de "Inleiding" uit het Eerste Rapport, zodat de lezer van dit Eindrapport over alle voor een totaalbeeld nodige informatie beschikt.

De Commissie heeft op 23 juni en 7 september 1999 wederzijds informatief overleg gevoerd met het Centraal Joods Overleg. De Commissie is erkentelijk voor de in deze bijeenkomsten verkregen informatie en gegeven adviezen. Voorts heeft de Commissie op 7 juni 1999 op zijn uitnodiging een gesprek gehad met de Minister van Financiën, drs. G. Zalm, in welk gesprek de minister verslag heeft gedaan, voor zover voor de Commissie van belang, van het algemeen overleg over de voortgangsnotities inzake tegoeden Tweede Wereldoorlog, dat hij samen met zijn collega van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, mevrouw dr. E. Borst-Eilers, op 27 mei 1999 heeft gevoerd met de vaste commissie voor Financiën en de vaste commissie voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport uit de Tweede Kamer der Staten-Generaal. De Commissie heeft desgevraagd na dit overleg aan de Minister van Financiën toelichtende gegevens doen verstrekken over de in haar Eerste Rapport (Inleiding, § 2) vermelde enquête, welke gegevens inmiddels bij brief van 30 juni 1999, kenmerk PTG 99/295 M, ter kennis van de hiervoor vermelde vaste commissies uit de Tweede Kamer zijn gebracht.

De publicatie van het boek van dr. G. Aalders, "Roof - De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog" in het voorjaar van 1999 leverde zowel bij deskundigen als in sommige media een aantal misverstanden in relatie tot het werk van de Commissie op. In dit boek geformuleerde conclusies over onderwerpen die in het Eerste Rapport van de Commissie (nog) niet waren behandeld, werden vergeleken met de in het Eerste Rapport door onderzoekers geformuleerde conclusies over wel behandelde onderwerpen. De Commissie hoopt dat met dit Eindrapport deze misverstanden definitief zullen zijn weggenomen.

De Commissie heeft kennis genomen van de ook in de Tweede Kamer der Staten-Generaal uitgeoefende kritiek op de zakelijke stijl van rapporteren in de in het Eerste Rapport van de commissie opgenomen deelrapporten. De Commissie heeft in deze kritiek echter geen aanleiding gevonden om te bevorderen dat deze zakelijke stijl in de deelrapporten van dit Eindrapport zou worden verlaten. Naar het oordeel van de Commissie wordt het proces van waarheidsvinding meer gediend door de gebruikte zakelijke stijl, dan door het telkenmale in de tekst van de rapporten uiting geven aan het bij Commissie en onderzoekers aanwezige medeleven met de slachtoffers en hun nabestaanden.

De Commissie heeft de onderzoekers die ten behoeve van dit rapport wetenschappelijke arbeid hebben verricht, vrijheid gegeven bij de inrichting van hun onderzoek en bij het verwoorden van hun bevindingen. In voortdurend overleg met de onderzoekers heeft de Commissie terzake, waar nodig of door onderzoekers gevraagd, opmerkingen gemaakt en adviezen verstrekt. Wel heeft de Commissie in de loop van het onderzoek voor het totaal van de werkzaamheden een tijdschema gehanteerd dat beoogde te voorkomen dat het onderzoek vele jaren in beslag zou nemen. Mede met het oog op de thans nog in leven zijnde direct betrokken oorlogsslachtoffers, die nu in het algemeen in de eindfase van hun leven verkeren, achtte de Commissie een in de tijd onbepaald uitlopen van het onderzoek ongewenst. Anderzijds is de Commissie zich bij voortdurend bewust geweest van de noodzaak een ook uit wetenschappelijk oogpunt verantwoord rapport uit te brengen. Daarbij werden onderzoekers geconfronteerd met het feit dat het onderzoeksterrein niet alleen zeer gecompliceerd is, maar in bepaalde sectoren ook vrijwel onontgonnen was en dat, althans zeker bij de aanvang van de werkzaamheden, nauwelijks wetenschappelijke literatuur beschikbaar was. In dit spanningsveld heeft de Commissie, na de verschijning van haar Eerste Rapport in december 1998, gemikt op een eindrapportage medio 1999, twee jaren na haar instelling, welk tijdstip helaas de facto met een aantal maanden is overschreden.

Voor volledige eigen verantwoordelijkheid van de Commissie komen in dit Eindrapport het Woord vooraf en de daaraan toegevoegde conclusies en beleidsaanbevelingen.

De Commissie hoopt dat dit Eindrapport, inclusief haar beleidsaanbevelingen, een vaste grondslag kan vormen voor allen die terzake tot een oordeel en tot beslissingen zullen komen.

De Commissie is er zich ten diepste van bewust, zoals ook in het "Woord vooraf" bij haar Eerste Rapport reeds is verwoord, dat de door de Tweede Wereldoorlog geslagen wonden diep en onheilbaar zijn, ook bij de huidige generaties. De resultaten van dit onderzoek vormen een blijvende bewustwording op het peilloze leed dat tijdens de Tweede Wereldoorlog over alle oorlogsslachtoffers en in het bijzonder over de joodse gemeenschap is uitgestort.

De in dit rapport gesignaleerde feiten kunnen, vanuit een oogpunt van optreden tijdens de oorlog tegenover de bezettende macht en tegenover de door die macht vervolgd, alsmede van bejegening van de slachtoffers na de oorlog, zeker niet alle als positief worden aangemerkt. Het tegendeel is op een aantal punten het geval. De Commissie heeft het in meer algemene zin niet tot haar taak gerekend over de bij die feiten betrokken personen en instellingen morele oordelen uit te spreken. Wel heeft de Commissie aanleiding gevonden het in het deelrapport effecten vermeld feitelijk handelen, zowel gedurende de Tweede Wereldoorlog als daarna, in haar conclusies te betrekken en op basis daarvan beleidsaanbevelingen te doen. Voor het overige concentreren de conclusies van de Commissie zich - overeenkomstig de aan haar gegeven taakopdracht - op de feitelijke systematiek van het rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog op de aan de Commissie toegewezen terreinen van onderzoek. Dat daarbij in de deelrapporten een - soms uitvoerige - beschrijving van het proces van "roof" niet achterwege kon blijven, is buiten kijf. De Commissie is er zich daarbij van bewust, dat de op

deze wijze vorm gegeven rapportages, met welke consciëntie ook opgesteld, ook uit historisch oogpunt nooit een definitief karakter zullen kunnen hebben.

De Commissie is alle instanties, zowel binnen als buiten de overheid, die, onder meer door het openstellen van archieven, aan dit Eindrapport hebben bijgedragen, daarvoor dankbaar. Zonder deze hulp was een realisatie van dit rapport binnen het aangegeven tijdschema niet mogelijk geweest.

De Commissie wil tenslotte haar dank verwoorden tegenover alle onderzoekers die aan deze rapporten hebben medegewerkt en tegenover hen die administratief en technisch de werkzaamheden van de Commissie en de onderzoekers hebben gesteund. Hun namen zijn vermeld in de bijlage bij dit hoofdstuk. De Commissie wil hun nimmer aflatende inspanningen en getoonde bekwaamheden en volharding met ere noemen. Een extra belasting voor alle bij het onderzoek betrokkenen heeft daarbij gevormd de aanwezige maatschappelijke druk, ook voor wat betreft de tijd die het onderzoek maximaal mocht vragen.

De Commissie formuleert haar conclusies en beleidsaanbevelingen op basis van de afzonderlijke onderzoeksdeelrapporten als volgt.

Conclusies

Het onderzoek dat in de deelrapporten is bijeengebracht, laat zich niet in enkele zinnen samenvatten. Gedetailleerd is door de onderzoekers vastgesteld hoe systematisch en nauwkeurig de roof van joodse bezittingen is geweest die in 1941-44 heeft plaatsgevonden. De grondigheid van de operatie maakte het slechts in uitzonderlijke gevallen mogelijk om te ontsnappen aan de systematiek ervan. Daarbij hebben Nederlandse financiële instellingen soms - in een per instelling wisselende mate - passief verzet gepleegd, in het bijzonder door verordeningen slechts met vertraging en na voortdurende druk van Liro uit te voeren, wat overigens uiteindelijk nauwelijks effectief is gebleken. Slechts in een enkel geval slaagde men erin om vermogenswaarden aan de roof te onttrekken, zoals bij kleine volksverzekeringen in een aantal gevallen kon worden vastgesteld. Het gevolg hiervan was echter wel dat deze polissen, doordat ze niet bij Liro in de administratie voorkwamen, ook bij het rechtsherstel grotendeels aan de aandacht ontsnapten.

Hoewel het strikt genomen niet binnen de taakopdracht van de Commissie ligt hierover een oordeel te vellen, moet vastgesteld worden dat in het rapport over de effecten wordt aangetoond dat bij de onteigening van het joodse effectenbezit de Vereniging voor de Effectenhandel en een belangrijk deel van bij haar aangesloten leden zich onjuist hebben opgesteld. De Vereniging voor de Effectenhandel heeft immers deze onteigening gefaciliteerd en gelegitimeerd, in het bijzonder door Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat (Liro) toe te laten als lid en daarmee tot de beurshandel, terwijl een belangrijk deel van de leden actief betrokken is geweest bij de handel in effecten die aantoonbaar uit joods bezit afkomstig waren. Het zowel tijdens als na de oorlog naar voren gebrachte argument, dat door de stukken

in Amsterdam te verkopen, voorkomen werd dat de effecten in het buitenland zouden worden verkocht, kan, naar het oordeel van de Commissie, niet als excuus worden aanvaard. Het blijft een feit, dat het handelen in effecten waarvan redelijkerwijs kon worden aangenomen dat ze zonder toestemming van de eigenaar werden verkocht, nimmer had dienen plaats te vinden. Uit het deelrapport Effecten blijkt, dat de handel in Liro-stukken over de Amsterdamse Effectenbeurs sedert februari 1942 niet geschiedde ten behoeve van de oorspronkelijke eigenaren, maar van beurszijde onder meer gemotiveerd werd door de vrees dat commissie-inkomsten op de aan- en verkoop van bij Liro ingeleverde effecten aan de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel zouden ontgaan. Uit de aangetroffen documentatie blijkt tenslotte niet dat door de bezetter druk is uitgeoefend op de Vereniging voor de Effectenhandel of haar leden om in de hierboven aangegeven zin te handelen.

Voor de analyse van de systematiek van het naoorlogse rechtsherstel is het van belang te begrijpen dat deze zeer complexe operatie in de praktijk werd gekenmerkt door twee verschillende doeleinden waartussen een zekere mate van spanning bestond, in het bijzonder bij effecten en hypotheek: herstel van rechten van gedeposedeerden en herstel van het normale vermogensverkeer, waarbij uitdrukkelijk rekening werd gehouden met de belangen van de personen die in het bezit gekomen waren van de geroofde vermogenswaarden, althans voor zover dit te goeder trouw was gebeurd. Spanningen die inherent waren aan deze dubbele doelstelling zijn vervolgens kenmerkend geweest voor het feitelijk rechtsherstel, zoals uit de deelrapporten naar voren is gekomen.

Hoewel het rechtsherstel in meer algemene zin door de Commissie van Kemenade zal worden behandeld, acht de Commissie het onvermijdelijk vanuit de aan haar verleende taakopdracht een aantal kanttekeningen te maken. Het rechtsherstel was een uiterst complexe operatie, gekenmerkt door omvangrijke administratieve deeloperaties - zoals de reconstructie van de Liro-administratie, de volledige registratie van de Nederlandse effecten, het herstel van een groot aantal bij Liro afgekochte levensverzekeringen - waarmee zeer grote aantallen effecten, polissen, bankrekeningen, claims en andere vermogenswaarden gemoeid waren. Hiervoor was een complexe regelgeving ontworpen, die door de afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel nader geïnterpreteerd werd. Het is een operatie geweest die door haar omvang en complexiteit respect afdwingt, temeer daar deze ondernomen moest worden in een periode van herstel en wederopbouw, waarin de faciliteiten allerminst optimaal en - vanuit hedendaags perspectief - de technische beperkingen (alles was handwerk) groot waren.

Niettemin moet een aantal kritische kanttekeningen bij de gehele operatie gemaakt worden. Ten eerste de lange duur ervan: pas halverwege de jaren vijftig, vaak meer dan tien jaar na de oorlog, konden de meeste deeloperaties afgesloten worden, hetgeen voor veel gedeposedeerden een moeilijk verteerbare zaak is geweest. Dat dit in belangrijke mate het gevolg is geweest van de complexiteit van de materie en de omvang van de noodzakelijke administratieve handelingen, is duidelijk, maar op sommige punten lijkt ook een gebrek aan doortastend optreden - in het bijzonder ten behoeve van de gedeposedeerden - een rol te hebben gespeeld (zie bijvoorbeeld de opmerkingen hierover in het deelrapport over de hypotheek). Zo is het rechtsherstel vertraagd door het feit dat een wettelijke regeling voor het opmaken van overlijdensakten van 'vermisten' (Besluit J 227) niet voor 1949 beschikbaar

was. Een tweede punt van kritiek betreft het feit dat men bij de interpretatie van de regels vaak weinig oog had voor de belangen van de gedeposeerden en dat daarbij weinig soepelheid werd betracht. In extreme mate was dit het geval bij het effectenrechtsherstel, zo kan geconcludeerd worden, een deelopdracht die dan ook tot zeer veel maatschappelijke onrust aanleiding heeft gegeven. Maar ook bij andere onderdelen van het rechtsherstel, zoals bij het ambtenarenrechtsherstel en het herstel van levensverzekeringsspolissen, wordt dit geconstateerd. De combinatie van dit strikt-bureaucratisch handelen en de zeer lange duur van het rechtsherstel heeft dan ook bij de gedeposeerden tot frustraties en gevoelens van wanhoop geleid.

In principe waren er twee uitkomsten van het rechtsherstel mogelijk: de gedeposeerde kreeg het oorspronkelijke eigendom terug of hij kreeg een uitkering op de vordering op de instelling die dit eigendom had onttrokken en in veel gevallen te gelde had gemaakt, op de Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat (LVVS), de Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt (VVRA), de Niederländische Grundstücksverwaltung (NGV), het Commissariaat voor de niet-commerciële verenigingen en stichtingen (CNCV) of de Deutsche Revisions- und Treuhand A.G. (DRT). Het is begrijpelijk dat de gedeposeerden in de regel de voorkeur gaven aan de eerste uitkomst; dit kwam overeen met het ideaal van volledig rechtsherstel en betekende tevens dat de vermogenswaarde voor 100% gecompenseerd werd. De tweede uitkomst betekende dat de omvang van de schadeloosstelling mede bepaald werd door de waarde van de boedel van de roofinstelling. In de praktijk is de eerste uitkomst echter in een minderheid van de gevallen gerealiseerd, zoals uit onderstaand overzicht blijkt.

Mate waarin en wijze waarop rechtsherstel heeft plaatsgevonden bij de vier belangrijkste door de Commissie onderzochte onderdelen van de roof (samengevat en vereenvoudigd):

1. Geld en banktegoeden (totale roof ca fl. 50 miljoen): in vrijwel alle gevallen vordering op LVVS, in 1956 vastgesteld op 90% (al in 1946-48 waren vorderingen tot maximaal fl. 1000,- uitgekeerd);
2. Hypotheken (totale roof fl. 21 tot fl. 23 miljoen): in de meerderheid der gevallen een vordering op de NGV waarop uiteindelijk ruim 75% is uitgekeerd (40% vanaf 1950, 25% vanaf 1953 en ruim 10% in 1957);
3. Effecten (totale roof naar schatting ca fl. 300 miljoen): in ongeveer de helft der gevallen een vordering op LVVS, die na het Plan '53 veranderde in een aanbod door het Waarborgfonds waarbij 90% van een volledige schadeloosstelling werd uitgekeerd (inclusief koersstijging sinds 1941 en alle na 31 december 1941 gederfde vruchten, zoals dividenden); de uitkeringen vonden plaats in 1953-54. In de andere helft van de gevallen kreeg de gedeposeerde (een duplicaat van) het oorspronkelijke effect terug of volledige schadeloosstelling;
4. Polissen van levensverzekeringen (totale roof naar schatting ruim fl. 26 miljoen): in meerderheid der gevallen herstel der polissen, na bijbetaling van achterstallige premies door gedeposeerden; verzekeringsmaatschappijen ontvingen een claim op LVVS voor door hen betaalde afkoopsommen.

Aanvullend kan opgemerkt worden dat:

- bij de arbeidspensioenen meestal een procedure werd gevolgd die conform de polissen van levensverzekeringen was;
- bij de ambtenaren een volledige schadeloosstelling voor het tijdens de bezetting gemiste inkomen werd uitgekeerd (wettelijke regeling van 1946);
- bij de sociale verzekeringen rechtsherstel van tijdens de oorlogsjaren ten onrechte niet uitbetaalde uitkeringen slechts op bescheiden schaal heeft plaatsgevonden;
- bij verenigingen en stichtingen (van joodse origine of met veel joodse leden) die geliquideerd zijn, in het bijzonder de begrafenisverenigingen, het rechtsherstel in de onderzochte gevallen veel te wensen heeft overgelaten; de verenigingen die waren geliquideerd door de CNCV ontvingen in het kader van het rechtsherstel slechts ruim 71% van hun vordering; het is bovendien veelal onduidelijk op welke manier leden resp. belanghebbenden schadeloos gesteld zijn; in het algemeen kan gesteld worden dat bij begrafenisverenigingen systematiek in het rechtsherstel ontbrak.

Dit overzicht, dat de belangrijkste bevindingen van de deelrapporten zeer beknopt samenvat - de lezer wordt uitdrukkelijk verwezen naar de verschillende rapporten, aangezien in elk onderdeel tal van nuances en uitzonderingen zijn aan te treffen -, leidt tot een aantal conclusies.

De verschillende deeloperties waarin het rechtsherstel vanaf 1945 is uiteengevallen, hebben tot sterk uiteenlopende vormen van rechtsherstel geleid. Alleen in het geval van de levensverzekeringopolissen (en vermoedelijk bij de meeste arbeidspensioenen) werd de gedeposeerde systematisch feitelijk hersteld in zijn rechten, overigens nadat krachtig verzet van de verzekeringsmaatschappijen, ingegeven door vrees voor de gevolgen voor de solvabiliteit, tegen een dergelijke oplossing was gestrand op de uitspraken van de Raad voor het Rechtsherstel. In de meeste overige gevallen bestond het rechtsherstel in de regel uit het verkrijgen van een vordering op LVVS of NGV, hetgeen een belangrijk vermogensverlies impliceerde, nl. uiteindelijk 10% voor hen die een vordering op LVVS kregen en 25% voor de eigenaren van hypotheek. Daarbij moet een aanzienlijk verlies aan potentiële inkomsten uit de vermogenswaarden opgeteld worden; de uitkeringen geschieden immers grotendeels ongeveer 10 jaar na de oorlog. Opvallend in dit verband is dat de verzekeringsmaatschappijen bij de betaling van achterstallige premies over de oorlogsjaren wel rente in rekening brachten, maar dat over de uitbetaling van achterstallige uitkeringen pas deden nadat de claim was ingediend en de nodige bewijsstukken waren overlegd, hetgeen in overeenstemming was met uitspraken van de Raad voor het Rechtsherstel. Alleen de eigenaren van effecten - in vermogen uitgedrukt de belangrijkste groep - konden dankzij het plan '53 wel rekenen op schadeloosstelling van (90% van) de 'vruchten' van hun effecten. Het voor rechtsherstel gekozen systeem, namelijk dat de gedeposeerden in een zeer groot deel der gevallen schadeloosstelling verkregen uit de boedels van de verschillende roofinstellingen, hield per definitie een ongelijke behandeling van verschillende groepen gedeposeerden in; bezitters van polissen en effecten kwamen er, na veel conflicten en spanningen, redelijk goed vanaf, terwijl de hypotheekbezitters slechts een betrekkelijk magere uitkering uit de NGV-boedel ontvingen.

De uiteindelijke materiele uitkomst van het rechtsherstel met betrekking tot effecten is bevredigend geweest. Maar, zoals het deelrapport effecten duidelijk maakt, de totstandkoming en uitvoering van de naoorlogse regelgeving met betrekking tot effecten waren op bepaalde punten niet in overeenstemming met grondgedachten van de Nederlandse rechtsorde. Zo was het onjuist dat de Vereniging voor de Effectenhandel, die zich in de oorlogsjaren weinig eervol had gedragen, een zo grote invloed heeft gehad op het rechtsherstel en zo nauw bij het beleid werd betrokken, ook als men zich realiseert dat de feitelijke kennis van de materie in hoge mate daar geconcentreerd was. Het gaat daarbij om de volgende punten:

- a. de grote invloed op de totstandkoming van F 272 (het besluit van 16 november 1945 tot wijziging van het Besluit Herstel Rechtsverkeer);
- b. de rechtsprekende functie van de afdeling Effectenregistratie waarin de Vereniging sterk vertegenwoordigd was;
- c. het gebrek aan medewerking door de leden van de Vereniging voor de Effectenhandel aan gedeposeerden teneinde hen in staat te stellen een rechtsherstel- of een schadevergoedingsclaim in te dienen op basis van artikel 59 E 100 (Besluit Herstel Rechtsverkeer van 17 september 1944).

Door deze combinatie van ontwikkelingen, waardoor de Vereniging voor de Effectenhandel een dominante rol ging spelen in het rechtsherstel, kwam tot 1953 van feitelijk rechtsherstel in de vorm van de teruggave van het geroofde goed - zelfs daar waar kwade trouw bij de aankoop van joodse effecten aannemelijk was - zo goed als niets terecht. Overigens dient hieraan toegevoegd te worden dat de Staat actief of passief ingestemd heeft met deze ontwikkelingen, en dat bovendien het optreden van de minister van Financiën op het punt van de vergoeding van het zich in de boedels van de LVVS en de VVRA bevindende Duitse schatkistpapier niet van een wezenlijk andere houding ten opzichte van de claims van de gedeposeerden getuigde. De Commissie zou met betrekking tot dit punt dan ook van een medeverantwoordelijkheid willen spreken.

Zeker onjuist is het feit dat de Vereniging voor de Effectenhandel besloot tot een beursstaking en slechts bereid was deze te beëindigen indien de aansprakelijkheid van de leden voor de gedurende de oorlogsjaren verrichte effectentransacties zou worden opgeheven, zulks behoudens in zeer bijzondere omstandigheden. Dat de toenmalige Minister van Financiën uiteindelijk met een voorstel is gekomen dat voor gedeposeerden goed uitwerkte, doet niet af aan het feit dat daarmee een grove inbreuk werd gemaakt op het principe van een onafhankelijke rechtspraak en op het principe dat wie onjuiste handelingen heeft verricht hierdoor schadelijk wordt. Klaarblijkelijk heeft de Minister in 1953, door te doen wat in zijn ogen nodig was om het beursverkeer te continueren, het functioneren van de Amsterdamse beurs andermaal laten prevaleren boven de inbreuk die aldus gemaakt werd op de rechtsherstelsystematiek. Dit beleid kan naar het oordeel van de Commissie evenwel niet rechtvaardigen, dat bij de uitvoering van het plan '53 ook die leden van de Vereniging voor de Effectenhandel tegen schadeclaims werden beschermd van wie met zekerheid of een zeer grote mate van waarschijnlijkheid kon worden aangenomen dat zij opzettelijk van Liro afkomstige stukken hadden aangekocht. Daarbij denkt de Commissie met name aan die leden die 'Amerikaantjes' met de speciale provisie van Rebholz kochten, voorts aan die instellingen die in van Liro afkomstige eigen aandelen hebben gehandeld, zoals in het deelrapport Effecten uitvoerig wordt toegelicht.

Opgemerkt moet echter worden dat het effectenrechtsherstel in deze 'uniek' is, in de zin dat dit het enige voorbeeld is van evidente spanningen tussen de feitelijke uitvoering van de regelgeving met betrekking tot het rechtsherstel en de Nederlandse rechtsorde. Op de andere onderzochte hoofdterreinen (particuliere tegoeden bij banken, verzekeringen, etc.) kan naar het oordeel van de Commissie niet of in veel mindere mate worden gesproken van evidente spanningen tussen rechtsherstel en Nederlandse rechtsorde. Wel kan men vragen stellen bij het feit dat op het punt van de sociale verzekeringen geen regelgeving tot stand is gekomen, terwijl deze eveneens voor verenigingen en stichtingen waarvan het vermogen gedurende de oorlog geroofd was, veel te wensen overgelaten heeft. Het is echter opvallend dat er in de naoorlogse periode vrijwel geen aandacht voor deze in kwantitatief opzicht minder belangrijke vormen van rechtsherstel is geweest.

Een vraag die bij het onderzoek van de Commissie centraal heeft gestaan, betreft welke tegoeden, rechten op polissen of andere vermogenswaarden van slachtoffers of gedupeerden tengevolge van maatregelen uit de bezettingstijd dan wel het feitelijk rechtsherstel ten onrechte thans nog bij banken, verzekeringsmaatschappijen of de Staat zouden kunnen berusten. Aangaande tegoeden bij banken werd al in het eerste rapport geconcludeerd dat de mogelijkheid dat bij Nederlandse banken miljoenen aan 'slapende tegoeden' achter zijn gebleven moet worden uitgesloten; vrijwel alle banktegoeden van joodse oorlogsslachtoffers zijn, zo wees dit onderzoek uit, naar Liro overgemaakt, en daarmee na de oorlog onderdeel geworden van het rechtsherstel. Slechts op geringe schaal, zo heeft ook nader onderzoek naar de desbetreffende bronnen uitgewezen, zijn er dergelijke banktegoeden bij de banken achtergebleven. Ten overvloede zij opgemerkt dat het buiten de taakopdracht van de Commissie viel om onderzoek te doen naar de tegoeden op rekeningen die door Nederlandse ingezetenen, in het bijzonder ten gevolge van de kapitaalvlucht van 1939/40, werden aangehouden bij niet-Nederlandse bankinstellingen in het buitenland.

Een vergelijkbare conclusie, dat geen belangrijke bedragen zijn achtergebleven, dringt zich op ten aanzien van de hypotheek. Ook daar was de systematiek van de roof zodanig dat, gegeven de officiële registratie van de hypotheek in het hypotheekregister, vrijwel alle joodse hypotheek bij de NGV terecht zijn gekomen, en daarmee na de oorlog onderdeel zijn geworden van rechtsherstel.

De systematiek van effectenroof en effectenrechtsherstel - inclusief de zeer omvangrijke effectenregistratie - maakt een vergelijkbare conclusie aannemelijk. Wel is het mogelijk dat effecten die door thuisbewaarders aan de roof zijn onttrokken door deze te verstoppen of bij 'bewaarders' onder te brengen, en die na de oorlog niet meer door de oorspronkelijke eigenaren zijn opgevraagd en vervolgens niet bij de effectenregistratie zijn aangemeld, in het manco terecht zijn gekomen. Dit manco is aan de Staat toegevalen. De omvang van dit deel van het manco, dat overigens grotendeels bestond uit vijandelijk bezit, is waarschijnlijk gering geweest. Alleen het onderzoek aangaande de levensverzekeringen heeft aangetoond dat in dit geval de mogelijkheid bestond om polissen niet aan te melden bij Liro, wat op enige schaal door verzekeringsmaatschappijen gedaan is. Dit betrof in het bijzonder de zogenaamde volksverzekeringen. Daardoor onttrokken deze polissen zich ook aan de systematiek van het rechtsherstel.

Strikt genomen is bij de verzekeringsmaatschappijen tevens achtergebleven het verschil tussen de verzekerde waarde en de afkoopwaarde van de onbeërfde nalatenschappen die naar de Staat zijn overgemaakt (in het kader van de zgn. 'Veegens-gelden'). De coulantie van de Staat op dit punt, die immers toeliet dat de verzekeringsmaatschappijen niet de volledige verzekerde waarde op deze nalatenschappen uitkeerden maar slechts ongeveer 25% daarvan, de geschatte afkoopwaarde, moet gezien worden tegen de achtergrond van het feit dat de verzekeringsmaatschappijen bij het rechtsherstel van de levensverzekeringspolissen genoegzaam moeten nemen met een vordering op LVVS, waarop, na geruime tijd, uiteindelijk 90% uitbetaald werd. Overigens was de 'Veegens-regeling' zorgvuldig in de zin dat wanneer zich alsnog rechthebbenden meldden, de polis alsnog hersteld kon worden en de verzekeringsmaatschappij alsnog de aan de Staat betaalde afkoopsom kon terugvorderen, hetgeen in ongeveer één-derde van de gevallen gebeurd is. Opgemerkt kan nog worden dat deze regeling op geen enkele wijze de gedeposeerden geschaad heeft.

Van wat andere orde is het feit dat de wetgever bij Wet van 10 maart 1976 tot opheffing Waarborgfonds Rechtsherstel het batig saldo van het Waarborgfonds ad fl. 11,5 miljoen aan de algemene middelen heeft toegevoegd. Zoals in het rapport over de effecten uitvoerig wordt aangetoond, kan de juistheid van deze beslissing aangevochten worden omdat de oorzaak van dit batig saldo was dat er uit Duitse bronnen gelden beschikbaar kwamen (vergoeding van Schatzanweisungen en overschotten op W-claims) die bedoeld waren voor crediteuren van LVVS en VVRA, respectievelijk joodse oorlogsslachtoffers. Bovendien kunnen bij de voorbereiding van het betreffende wetsvoorstel en de parlementaire behandeling vragen worden gesteld omtrent het foutief of in elk geval onvolledig informeren van de Tweede Kamer en het niet raadplegen van direct betrokkenen (de joodse gemeenschap). Wat de positie van de Staat betreft moet verder worden vastgesteld dat aan de Staat zijn toegevalen, overigens geheel conform de wettelijke regelingen:

- de zgn. Veegens-gelden ten bedrage van uiteindelijk fl. 0,43 miljoen;
- een bedrag van fl. 1,54 miljoen aan vermoedelijk joodse onbeheerde nalatenschappen welke zijn afgewikkeld door de Dienst Domeinen, alsook een moeilijk te schatten bedrag aan joodse nalatenschappen, vermoedelijk in dezelfde orde van grootte (richting fl. 2 miljoen), dat in de Consignatiekas terechtgekomen is, maar waarvoor in 1985 een compensatie van fl. 2,01 miljoen geschonken is aan drie joodse doelen;
- de boedel van het NBI ten bedrage van fl. 2,9 miljoen;
- het onbekende maar waarschijnlijk geringe aandeel van het manco dat bestaat uit niet aangemeld effectenbezit van joodse gedeposeerden.

Hoewel op deze punten door het onderzoek van de Commissie en van anderen veel nieuwe feiten naar boven zijn gebracht, is de Commissie echter van mening dat hiermee nog niet een bevredigend totaalbeeld is ontstaan. Een lacune in het thans door de verschillende commissies uitgevoerde onderzoek betreft de joodse ondernemingen, in het bijzonder voor zover deze afzonderlijke rechtspersonen waren. De onderzoekers van de Commissie hebben zich vanwege de taakopdracht van de Commissie alleen systematisch bezig gehouden met de effecten, de banktegoeden, de private verzekeringen en andere vermogenswaarden van particulieren. Zij deden dat echter niet met betrekking tot de joodse ondernemingen die tijdens de oorlog of

geliquideerd of onder het toezicht van een Verwalter gesteld zijn. In de loop van het onderzoek heeft de Commissie haar benadering ter kennis gebracht van de bij dit onderzoek betrokken instanties (de Commissie Van Kemenade en de Minister van Financiën) met welke benadering werd ingestemd. Aannemelijk is dat joodse oorlogsslachtoffers langs deze weg, door de liquidatie of onder beheerstelling van hun bedrijven, mogelijk belangrijke vermogensverliezen hebben geleden, waarvan rechtsherstel in veel gevallen niet of slechts in geringe mate plaats heeft gevonden. Bovendien is het denkbaar dat langs deze weg effecten, banktegoeden en andere vermogenswaarden zijn ontvreemd waarvan niet duidelijk is of deze door de systematiek van het rechtsherstel weer bij de oorspronkelijke eigenaren terecht zijn gekomen. Kortom, de Commissie stelt vast dat het feit dat op dit punt geen systematisch onderzoek naar roof en rechtsherstel heeft plaatsgevonden, een lacune in de thans beschikbare kennis betekent.

Daar moet aan toegevoegd worden dat het onderzoek van de Commissie zich overeenkomstig de opdracht heeft gericht op de systematiek van het rechtsherstel en uitdrukkelijk niet gericht is geweest op individuele gevallen. Absolute zekerheid dat er geen bepaalde saldi, effecten of andere vermogenswaarden buiten deze systematiek zijn gebleven, kan op basis van dit onderzoek niet gegeven worden.

Beleidsaanbevelingen

1. Met betrekking tot het rechtsherstel van effecten heeft de Vereniging voor de Effectenhandel op cruciale momenten gebruik gemaakt van het economisch belang van een ongestoord beursverkeer om regelingen, beleid en eigendomsbeslissingen af te dwingen die niet in overeenstemming waren met het Nederlandse rechtsgevoel en dat ook thans nog niet zijn. Het wettelijk systeem van rechtsherstel hield immers in dat in geval van verkrijging te kwader trouw de betrokkene schadelijktig was op grond van Artikel 59 van E 100. Het dreigen met de beurstaking heeft ertoe geleid dat beurshandelaren die te kwader trouw in joodse aandelen gehandeld hadden niet meer aansprakelijk gesteld zouden worden voor deze handelingen en zeer zelden schadevergoeding hebben betaald en dat de bedragen die zij eventueel betaald zouden moeten hebben door het Waarborgfonds zijn voldaan. De Commissie is van oordeel dat het de Vereniging of de instelling die maatschappelijk gezien voor haar in de plaats is getreden, de AEX Exchanges, zou passen naar voren te brengen dat de Vereniging zich verre van positief heeft opgesteld met betrekking tot de claims van gedeposedeerden en dat zij tevens haar spijt betuigt over de druk die de Vereniging op de overheid heeft uitgeoefend met een beurstaking, waarbij de belangen van de gedeposedeerden werden achtergesteld bij de belangen van de leden van de Vereniging die zich in de oorlogsjaren onjuist hadden opgesteld. Voorts is de commissie van oordeel - hoewel zulks, zoals eerder naar voren gebracht, niet valt binnen haar taakopdracht - dat de Vereniging of haar opvolger alsnog dient te erkennen dat het toelaten van Liro als beurslid en de daarop volgende handel in Liro-stukken onder auspiciën van de Vereniging onjuist zijn geweest. Hoewel de Vereniging na de oorlog een bedrag van fl. 3 miljoen heeft gestort in het Waarborgfonds, zou de Commissie, in het licht van het in dit rapport bekritiseerde

maatschappelijk handelen van de Vereniging en een belangrijk deel van haar leden, het alleszins juist achten indien de Vereniging of de AEX Exchanges zou besluiten, ter afsluiting van het haar regarderend deel van het feitelijk rechtsherstel inzake effecten, een bedrag ter beschikking te stellen aan de joodse gemeenschap. Met het ter beschikking stellen van dit bedrag zouden dan tevens worden vereffend de extra 'Rebholz-commissies' die met de handel in 'Amerikaantjes' verdiend zijn. Het is de Commissie niet mogelijk terzake van de omvang van een zodanig gebaar een cijfermatig onderbouwd exact advies te geven. De Commissie beperkt zich er dan ook toe om te spreken van - zoals ook bij de hiervoor vermelde storting in het Waarborgfonds van fl. 3 miljoen kan worden gedaan - een bedrag in de orde van grootte van een aantal miljoenen guldens. De Commissie benadrukt bovendien het symbolisch karakter van een dergelijk bedrag.

Daarnaast is de Commissie van oordeel dat het juist zou zijn indien die banken die in de oorlogsjaren hun eigen aandelen van Liro al of niet via een stroman hebben gekocht en vervolgens doorverkocht, de joodse gemeenschap eveneens een bedrag ter beschikking zouden stellen, voor zover zij binnen het kader van het rechtsherstel niet reeds een bedrag hebben voldaan aan gedeposedeerden. Daarbij zou als uitgangspunt genomen moeten worden een bedrag van 10% van de hoogste koers van die aandelen in 1953-1954.

De Commissie adviseert de Vereniging voor de Effectenhandel c.q. AEX Exchanges respectievelijk de betrokken banken om, alvorens tot besluitvorming over te gaan, de joodse gemeenschap, die maatschappelijk gezien de gedeposedeerden vertegenwoordigt, te horen. Voorts ware de Minister van Financiën te raadplegen.

2. Een tot op zekere hoogte vergelijkbaar gebaar mag van de Staat, die natuurlijk de eindverantwoordelijkheid droeg voor het rechtsherstel, verwacht worden. Daarbij moet een rol spelen het feit dat de Staat, los van het hierna apart te behandelen saldo van het Waarborgfonds, op verschillende momenten niet onbelangrijke bedragen aan de algemene middelen heeft kunnen toevoegen die direct of indirect afkomstig waren uit de systematiek van roof en rechtsherstel (de in het voorgaande genoemde zgn. Veegens-gelden ten bedrage van uiteindelijk fl. 0,43 miljoen, een bedrag van fl. 1,54 miljoen aan vermoedelijk joodse onbeheerde nalatenschappen welke zijn afgewikkeld door de Dienst Domeinen, alsook een moeilijk te schatten bedrag aan joodse nalatenschappen, vermoedelijk in dezelfde orde van grootte (richting fl. 2 miljoen), dat in de Consignatiekas terechtgekomen is, de boedel van het NBI ten bedrage van fl. 2,9 miljoen en het onbekende deel van het manco dat bestaat uit niet aangemeld effectenbezit van joodse gedeposedeerden). De Commissie merkt in dit verband wel op dat de Staat fl. 26 miljoen heeft bijgedragen aan het op herstel van het beursverkeer gerichte plan '53 en in 1985 een schenking deed van fl. 2,01 miljoen aan drie joodse doelen. De Commissie denkt hierbij ook aan het feit dat op het vlak van de sociale verzekeringen geen rechtsherstel in formele zin heeft plaatsgevonden en dat daardoor een, door de Commissie overigens niet op basis van het deelrapport op enigerlei wijze exact te bepalen, bedrag aan rentezegels of op andere wijze betaalde verzekeringspremies niet tot uitkeringen aan vervolgden heeft geleid.

3. De Commissie beveelt aan de door regering en parlement genomen beslissing om het batig saldo van het Waarborgfonds ad fl. 11,5 miljoen te doen afvloeien naar de algemene middelen, gegeven de concrete herkomst van deze middelen en de besluitvorming terzake, ongedaan te maken.

4. Ofschoon er geen ernstige gebreken zijn geconstateerd bij het rechtsherstel aangaande levensverzekeringen, beveelt de Commissie met betrekking tot de wèl vastgestelde lacunes in de feitelijke systematiek van het rechtsherstel het maken van een gebaar in de richting van de joodse gemeenschap aan, in het bijzonder door het Verbond van Verzekeraars. Deze lacunes betreffen in de eerste plaats de levensverzekeringen, in het bijzonder de volksverzekeringen, die in bepaalde gevallen tijdens de oorlog niet zijn aangemeld en daardoor, als de polishouder tijdens de oorlog overleden was en geen erfgenamen had die opkwamen voor de waarde van de polis, aan de desbetreffende verzekeringsmaatschappij vervallen kunnen zijn. In de tweede plaats betreffen deze lacunes het onvolledige rechtsherstel ten aanzien van uitvaartverzekeringen.

De Commissie acht het denkbaar dat bij dit gebaar ook rekening wordt gehouden met het feit dat in het kader van het zgn. Veegens-akkoord door de Staat genoeg is genomen met de betaling van een bedrag op basis van de afkoopwaarde van de desbetreffende verzekeringen in plaats van de verzekerde waarde.

Bij de vaststelling van het gebaar ware de laatste alinea van aanbeveling 1 in acht te nemen.

5. De Commissie beveelt aan dat, aansluitend op het thans gepubliceerde onderzoek, de banken en commissionairs een systematische inventarisatie van alle depots en saldi op 'tussenrekeningen' die betrekking hebben op de oorlogsjaren laten maken. Daartoe zou door De Nederlandsche Bank aan een groot accountantsbureau de opdracht verstrekt moeten worden de resultaten van een zodanig actie te controleren en deze op naam te publiceren. De Commissie beveelt tevens aan dat door de verzekeringsmaatschappijen een vergelijkbaar onderzoek gedaan wordt naar uit deze periode daterende polissen die noch direct noch indirect tot uitkering gekomen zijn. In dit geval zou de opdracht tot het controleren en publiceren van deze gegevens door de Verzekeringskamer verstrekt moeten worden. Zoals wij vermeldde is de kans dat hierdoor nog substantiële depots of saldi of grote aantallen polissen worden aangetroffen gering, maar alleen langs deze weg kan de bestaande onzekerheid over individuele gevallen voor zover mogelijk weggenomen worden.

6. Uit het onderzoek van de Commissie is duidelijk geworden dat een betere regelgeving op het punt van de niet-traceerbare eigenaren van vermogenswaarden van belang moet worden geacht. Daarbij kan gedacht worden aan het publiceren van de namen van onvindbare crediteuren, bijvoorbeeld een jaar voordat de saldi toegevoegd worden aan de reserves van de bank. Gaarne herinnert de Commissie de Ministers van Justitie en Financiën aan het feit dat bij de behandeling van de Wet op de consignatie van gelden in 1979 gesteld is dat de problematiek van de 'onvindbare crediteuren' van de banken in studie genomen zou

worden. Hoewel dit strikt genomen buiten de taakopdracht van de Commissie ligt, adviseert de Commissie de toezegging alsnog uit te voeren dan wel gemotiveerd aan te geven waarom dit thans niet meer relevant zou zijn.

Leiden, 2 november 1999,

de Voorzitter,

A handwritten signature in black ink, consisting of a large, stylized loop followed by a horizontal line and a diagonal stroke.

mr. W. Scholten

Bijlage

Samenstelling van de commissie

Mr. W. Scholten (voorzitter)
Mr. R. Hazelhoff
Drs. J.A. Sillem
Dr. G. Zoutendijk

Ondersteuning van de commissie

Prof. dr. P.W. Klein (secretaris, t/m december 1998)
Prof. dr. J.L. van Zanden (adviseur, vanaf januari 1999)

Onderzoeksteam

De volgende personen waren gedurende kortere of langere tijd als bezoldigde krachten bij het onderzoek betrokken:

Mw. L.F. Ahlers
Mw. mr. M.A. de Boer
Drs. W.P.R.A. Cappers
Mw. mr. Ch. Engel
Mw. dr. R. Grüter
Prof. dr. P.W. Klein (wetenschappelijke leiding, t/m december 1998)
Mr. drs. P.H.J. Körver
Dr. J.L. van der Pauw (wetenschappelijke leiding, vanaf januari 1999)
Mw. R. Ramawadh Doebe
Mw. drs. Y. Tomala
Mr. drs. W.J. Veraart
Mw. G. van Woerden

Inleiding

J.L. van der Pauw

Inhoud

1.	Kort overzicht	22
2.	Opzet en inrichting van het onderzoek vanaf 1 januari 1999	23
3.	De reacties op het Eerste Rapport	24
4.	Toelichtingen bij het deelrapport Banken	25

1. Kort overzicht

Het 'Eerste rapport van de Begeleidingscommissie onderzoek financiële tegoeden WO-II in Nederland', gepubliceerd op 16 december 1998, bevatte reeds uiteenzettingen omtrent de instelling, het doel en de werkwijze van de commissie en omtrent de opzet, de inrichting en de centrale vraagstelling van het onderzoek.¹ Ter ondersteuning van een goed begrip van het doel, de focus en de afbakening van het gehele onderzoek, zoals die zowel formeel als feitelijk gegolden hebben, worden op deze plaats enkele elementen uit de voornoemde uiteenzettingen in het kort naar voren gebracht.

1e. De commissie kreeg bij haar installatie op 13 juli 1997 als taakopdracht "een onderzoek te verrichten naar de feitelijke systematiek rond het rechtsherstel aangaande financiële tegoeden van oorlogsslachtoffers van de Tweede Wereldoorlog bij banken en verzekeraars in Nederland. Daarbij kan aan de orde komen de rol van banken en verzekeraars, alsmede waar relevant de rol van de overheid". Zoals op 24 november 1997 door de voorzitter aan de pers werd uiteengezet, zou de commissie zich, gegeven deze taakopdracht, onthouden van een op specifiek individuele gevallen toegespitst onderzoek.

2e. Het onderzoek richtte zich niet op de geschiedenis van 'roof en rechtsherstel' als zodanig. Centraal stond de vraag naar aard en omvang van eventueel thans nog te vorderen categorieën van financiële tegoeden.

3e. Als onderzoeksrubrieken waren aanvankelijk bepaald: geld (chartaal en giraal) en verzekeringen (levensverzekeringen, lijfrenten, pensioenen en uitvaartverzekeringen). In maart 1998 werd dit op verzoek van de minister van Financiën uitgebreid met de rubrieken effecten, rechten (patentrechten, auteursrechten en overige rechten), uitkeringen volgens sociale verzekeringen en vorderingen/debiteuren; deze rubrieken zijn te relateren aan het begrip financiële tegoeden, maar liggen veelal buiten het terrein van banken en verzekeraars.

In het Eerste Rapport van de commissie (december 1998) werden de resultaten gerapporteerd van de onderzoeken inzake de volgende onderwerpen:

- Banken: Particulier geldelijk vermogen
- Overheid: Consignatiekas en Dienst Domeinen
- Overheid: Wetgeving inzake onvindbare en onbekende eigenaren
- Octrooirechten
- Auteursrechten
- Hypotheken.

In het Eindrapport worden daaraan de resultaten van de volgende onderzoeken toegevoegd:

- Levensverzekeringen, lijfrenten, pensioenen en uitvaartverzekeringen
- Sociale verzekeringen en ambtenarenarrangementen
- Effecten.

¹ Zie 'Woord vooraf' en 'Inleiding' in het *Eerste rapport van de Begeleidingscommissie onderzoek tegoeden WO-II in Nederland*, welke onderdelen volledig en ongewijzigd in dit Eindrapport zijn opgenomen.

2. Opzet en inrichting van het onderzoek vanaf 1 januari 1999

Na de publicatie van het Eerste Rapport van de commissie, in december 1998, heeft prof. dr. P.W. Klein zijn werkzaamheden voor de Commissie Scholten moeten beëindigen (zie: Woord vooraf). De leiding van het onderzoek en de wetenschappelijke verantwoordelijkheid daarvoor zijn per 1 januari 1999 overgenomen door dr. J.L. van der Pauw, die reeds van aanvang af (per 1 oktober 1997) als onderzoeker voor de commissie werkzaam was.

Het onderzoekswerk vanaf 1 januari 1999 bestond in hoofdzaak uit het voortzetten en afronden van de drie reeds lopende onderzoeken naar de deelonderwerpen verzekeringen, sociale verzekeringen en effecten, die elk voor zich onverwachte inhoudelijke problemen met zich mee brachten en daardoor aanzienlijk meer tijd vergden dan was voorzien. Het tijdstip van publicatie van het Eindrapport, aanvankelijk gepland omstreeks eind juni, moest daarom naar het najaar van 1999 worden verschoven. Naast het werk aan de genoemde drie deelonderwerpen, is nader onderzoek verricht naar enkele aspecten van de deelonderwerpen die in het Eerste Rapport aan de orde kwamen en zijn de desbetreffende deelrapporten op enkele punten toegelicht, aangevuld of bijgesteld. Daarbij is getracht, voorzover dat binnen de mogelijkheden en de taakopdracht van de commissie lag, zoveel mogelijk tegemoet te komen aan de vraag naar nadere informatie die de commissie, met name vanuit joodse kring, heeft bereikt.

Op de opzet en de inrichting van het onderzoek, zoals beschreven in de Inleiding bij het Eerste Rapport (§ 2), is vanaf januari 1999 in grote lijnen voortgebouwd. Er zijn dus onderzoekstechnisch geen fundamentele wijzigingen in de aanpak aangebracht. Wel heeft de commissie de behoefte onderkend aan een nadere verantwoording van bepaalde aspecten van het onderzoek. Dit betrof met name de opheffing van de anonimiteit van de banken in de tekst en de bronnen van het desbetreffende deelrapport en een uiteenzetting over het doel, de uitvoering en het resultaat van de in december 1997 gehouden enquête onder banken en verzekeringsmaatschappijen. Een en ander zal in het navolgende aan de orde komen. Voor de drie deelonderwerpen die niet eerder dan in het Eindrapport aan de orde zouden komen, heeft de gebleken behoefte aan meer toelichting en verantwoording van het onderzoek betekend dat hierop kon worden ingespeeld. Zo zijn bijvoorbeeld in het deelrapport Verzekeringen de namen van de maatschappijen niet geanonimiseerd, terwijl over het algemeen in de genoemde drie rapporten veeleer gekozen is voor een uitvoeriger uitleg of een bredere belichting van bepaalde zaken dan voor beperking tot de essentie daarvan. Wat de verslaglegging betreft, is dus, vergeleken met de totstandkoming van het Eerste Rapport, het accent in zekere mate verschoven van een doelbewust kernachtige rapportage naar een wat bredere uiteenzetting van de materie.

Voor een goed begrip van de totstandkoming van de verschillende deelrapporten is het van belang de positie van de onderzoekers ten opzichte van de leden der commissie - die zelf geen onderzoek verrichtten - duidelijk uiteen te zetten. De onderwerpen van onderzoek zijn aangegeven in de taakopdracht van de commissie. De meer gedetailleerde afbakening van elk van die onderwerpen (banktegoeden, verzekeringen, effecten, enz.) geschiedde door de commissie in nauw overleg met de onderzoekers. De onderzoekers hebben vervolgens zelfstandig bepaald op welke wijze zij hun onderzoek wilden inrichten, welke conclusies zij daaruit meenden te moeten trekken en hoe - met welke accenten en met welke nuances - zij die conclusies wensten te formuleren. De beleidsaanbevelingen zijn voor verantwoordelijkheid van de commissie.

3. De reacties op het Eerste Rapport

De reacties op het Eerste Rapport van de commissie, waarbij in het bijzonder kan worden gedacht aan de op 8 februari 1999 gepubliceerde 'Interim-reactie' van het Centraal Joods Overleg², hebben aanleiding gegeven een aantal toelichtingen en aanvullingen op de reeds uitgebrachte deelrapporten in het Eindrapport op te nemen. Deze aanpassingen zijn verwerkt in of toegevoegd aan de genoemde deelrapporten, zoals ter plekke duidelijk is aangegeven; de reeds gepubliceerde deelrapporten zijn voor het overige ongewijzigd in het Eindrapport opgenomen.

De kritiek die de commissie heeft bereikt, gold vooral het rapport over de banken. Dit rapport heeft onder sommigen, met name in joodse kring, onvrede gewekt ten aanzien van de conclusie dat het hoogst onwaarschijnlijk is dat de Nederlandse banken zich met betrekking tot het particuliere geldelijke vermogen in aanzienlijke mate en stelselmatig hebben verrijkt ten koste van joodse oorlogsslachtoffers. In de algemene inleiding van het Eerste Rapport werd er al op gewezen dat de onderzoekers zich terdege bewust waren van het feit dat de conclusie dat er bij de banken nauwelijks tegoeden van oorlogsslachtoffers waren achtergebleven geenszins strookte met de voorstelling van zaken zoals die in de recente publiciteit [uit 1998] aangaande het rechtsherstel tot uitdrukking was gekomen. In die publiciteit was namelijk de verwachting gewekt, kennelijk op basis van een (ten onrechte) veronderstelde analogie met de Zwitserse banken, dat ook in Nederland nog aanzienlijke claims bij de banken konden worden ingediend. De commissie heeft bij de presentatie van haar rapport de onjuistheid van deze analogie uitgelegd, zowel in de inleiding bij monde van de voorzitter als in het persbericht. In dit laatste viel te lezen:

"In tegenstelling tot bijv. de Zwitserse banken, die over het geheel genomen slechts te maken hadden met het toestromen van joods vermogen, hebben de Nederlandse banken in de oorlog en in de periode daar direct aan voorafgaand slechts te maken gehad met het wegstromen van joods vermogen. Vanaf augustus 1941 geschiedde dit wegstromen onder dwang van de steeds verder aangescherpte verordeningen van de Duitse bezetter : het proces van de roof. Hierbij werd onder meer een bedrag van ca. f 50 miljoen buitgemaakt dat vrijwel geheel afkomstig was van naar Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat (Liro) overgeboekte joodse banktegoeden. Opgemerkt zij dat de banken zich in het algemeen afwijzend hebben opgesteld tegen gedwongen overboeking naar Liro.

Daarnaast zijn er ook duidelijke aanwijzingen dat reeds voordien, dwz. vanaf eind jaren dertig tot tenminste aan het begin van de bezetting, sommige joodse burgers, met name de meer kapitaalkrachtigen, een aanzienlijk deel van hun vermogen bij Nederlandse banken hebben weggehaald en elders - bijvoorbeeld in de Verenigde Staten - in veiligheid hebben gebracht.

Het vrijwel volledig wegstromen van joods vermogen betekende dat na de oorlog bij de Nederlandse banken slechts in zeer geringe mate sprake was en kón zijn van achter-

² Centraal Joods Overleg, *Tweede Wereldoorlog - Roof en rechtsherstel - Interim-reactie Centraal Joods Overleg*, 1999.

gebleven joodse tegoeden. Voorzover zich voor deze weinige tegoeden geen eigenaars meer meldden en geen rechthebbenden meer konden worden opgespoord, vervielen zij na dertig jaar geheel overeenkomstig de wettelijke bepalingen aan de banken. Het ging hierbij niet alleen om zeer weinige gevallen (in de orde van tientallen), maar ook om in de regel kleine bedragen, meestal onder de f 100,-."

Deze uiteenzetting in het persbericht werd expliciet gegeven teneinde reeds op het tijdstip van de presentatie van het rapport kort aan te geven wat de oorzaak was van het grote verschil tussen enerzijds de bevindingen van het onderzoek ten aanzien van de banken en anderzijds de voorstelling van zaken die tot dusver was gegeven in de publiciteit en de verwachtingen die daarbij - naar het oordeel van de commissie ten onrechte - waren gewekt.

In februari 1999 publiceerde het Centraal Joods Overleg een uitgebreide 'Interim-reactie' op de bevindingen tot dusver van de diverse commissies. De commissie heeft uiteraard deze reactie zorgvuldig bestudeerd en daarmee in haar Eindrapport rekening gehouden. Een, niet onbelangrijk, gevolg daarvan is, dat de in het Eerste Rapport in acht genomen anonimiteit ten aanzien van de in concreto onderzochte banken en verzekeringsmaatschappijen in het Eindrapport is opgeheven.

Een aparte opmerking nog over de zakelijke toonzetting van het rapport van de commissie, aangezien die door enkelen wel is misverstaan als 'kil'. De keuze voor een zakelijke stijl van rapporteren is doelbewust geweest. Zij komt voort uit de overtuiging dat, juist in een discussie die zozeer gepaard gaat met emoties, een onderzoek als het onderhavige alle betrokkenen het best van dienst kan zijn indien het voorziet in een basis van zakelijke, feitelijke en zo objectief mogelijke informatie - een basis die bovendien kan dienen als uitgangspunt voor eventueel nader onderzoek op individueel niveau.

4. Toelichtingen bij het deelrapport Banken

Algemene opmerkingen.

De conclusie in het Eerste Rapport ten aanzien van eventueel ten onrechte bij banken achtergebleven tegoeden van oorlogsslachtoffers luidde om precies te zijn als volgt:

"Gegeven doel en opzet van het onderhavige onderzoek, maar ook als gevolg van de leemten in het bronnenmateriaal, is het onmogelijk met zekerheid te zeggen of en in hoeverre bepaalde, individuele bankinstellingen wellicht te enigertijd onrechtmatig van de anti-joodse maatregelen hebben geprofiteerd. Het is evenwel hoogst onwaarschijnlijk dat dit in aanzienlijke mate en stelselmatig is gebeurd."³

Het Centraal Joods Overleg (CJO) erkende in zijn Interim-reactie (p.11) dat het "in zijn algemeenheid geen redenen [heeft] aan de juistheid van deze conclusie te twijfelen". Meer stelligheid dan de formulering 'hoogst onwaarschijnlijk' heeft de commissie niet kunnen bieden. Het is inderdaad zo, dat pas als op individueel niveau volledig uitsluitel is verkregen omtrent

³ *Eerste Rapport*, Inleiding, § 9.

het lot van alle tegoeden die ook inderdaad aan joodse oorlogsslachtoffers hebben toebehoord, volledige duidelijkheid en zekerheid kan worden verkregen omtrent wat daarvan eventueel ten onrechte is achtergebleven. Daarvoor is echter kennis nodig van alle banktegoeden die daarvoor wellicht in aanmerking komen, uitsluitend omtrent de al dan niet joodse identiteit van de oorspronkelijke eigenaars daarvan, en uitsluitend omtrent het feit of zij inderdaad als gevolg van oorlogsomstandigheden - of, indien men aan het onderscheid ten aanzien van andere oorlogsslachtoffers wil vasthouden, meer bepaald als gevolg van de holocaust - zijn omgekomen. Die kennis kan voor een groot deel niet meer worden verworven en wel in de eerste plaats omdat de essentiële informatie over de individuele rekeningen, zoals die door de banken ooit werd vastgelegd, thans vrijwel geheel vernietigd is. Volledige duidelijkheid en zekerheid zullen dus nooit verkregen kunnen worden. Het in deze richting maximaal bereikbare is een behoorlijke mate van waarschijnlijkheid op basis van de vastgestelde meer algemene gang van zaken (de systematiek). Op dit punt vermeldt het deelrapport Banken als een van zijn conclusies:

"De niet-opgeëiste tegoeden op geldrekeningen van in de oorlog omgekomen joden zijn, voorzover nog kon worden nagegaan, slechts voor een zeer klein gedeelte achtergebleven bij, en uiteindelijk vervallen aan Nederlandse banken. Dit geschiedde geheel conform de wettelijke bepalingen, dan wel het ontbreken daarvan."

Er zijn de commissie inmiddels geen nieuwe gegevens of mogelijkheden bekend op grond waarvan deze uitspraak zou moeten of kunnen worden gewijzigd.

De keuze van de te onderzoeken banken.

Teneinde het proces van roof en rechtsherstel, zoals zich dat in de praktijk heeft voltrokken, zoveel mogelijk op de voet te kunnen volgen, was het wat betreft de archieven van banken vanzelfsprekend onvoldoende om alleen te kijken naar de 'roofbank' Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat in de oorlog en de naoorlogse afwikkeling daarvan (de LVVS) en om het onderzoek vooral te baseren op wat er van deze beide instellingen aan archieven resteert. Er dienden ook archieven van reguliere bankinstellingen te worden onderzocht, om na te kunnen gaan hoe en in welke mate die banken tijdens de bezetting de verordeningen ten aanzien van het joodse vermogen hadden opgevolgd en hoe zij na de oorlog zaken met betrekking tot joods vermogen hadden behandeld en afgewikkeld.

De commissie besloot in haar eerste vergadering in de herfst van 1997 om als voorbereiding van haar werkzaamheden een qua vraagstelling beperkte enquête te houden, zowel onder banken als onder verzekeringsmaatschappijen, waarnaar immers een soortgelijk onderzoek zou worden ingesteld. Deze enquête is bij de aanvang van het onderzoek in december 1997 uitgevoerd. Voor de enquête werden alle instellingen aangeschreven die op dat moment lid waren van de Nederlandse Vereniging van Banken, respectievelijk het Verbond van Verzekeraars. De commissie was zich ervan bewust dat deze kring van aangeschrevenen belangrijk te ruim was, maar stelde aan uitvoering van de enquête vóór de jaarwisseling van 1997/1998 de hoogste prioriteit.

Aan de enquête lag, naast het doel feitelijke informatie te verkrijgen over het nu nog beschikbare archiefmateriaal, bovendien de gedachte ten grondslag dat op deze wijze elke thans in Nederland werkzame bank en verzekeringsmaatschappij op de werkzaamheden van de commissie zou worden geattendeerd. Voor een goed begrip van de enquête zij allereerst verwezen naar de

uiteenzetting dienoemtrent in het Eerste Rapport van de commissie (Inleiding, §2). Een gedetailleerde verantwoording van de resultaten van de enquête onder verzekeringsmaatschappijen wordt gegeven in het desbetreffende deelrapport dat onderdeel uitmaakt van het Eindrapport van de commissie. Voor nadere toelichting op de enquête onder de banken diene het volgende.

De commissie ontving eind 1997 van de Nederlandse Vereniging van Banken een lijst met 118 adressen van de in Nederland op dat moment actieve banken. Op 21 december 1997 is naar deze adressen de enquête betreffende de beschikbaarheid van archieven en ander voor het onderzoek van de commissie belangrijk materiaal verzonden. Nadere analyse van de resultaten van dit onderzoek ⁴ leverde het volgende beeld op:

1. Van de 118 adressen hebben er 55 betrekking op banken die na 1945 zijn opgericht. Voorbeelden zijn de Nationale Investeringsbank (van 1945) en de Algemene Spaarbank Nederland, een groot aantal dochterondernemingen van buitenlandse banken (Commerzbank, BBL) en banken die vanaf de liberalisering van het structuurbeleid van De Nederlandsche Bank door verzekeringsmaatschappijen in het leven zijn geroepen (Ohra Bank, Spaarbeleg). Van deze 55 naoorlogse banken werden in totaal 19 antwoorden op de enquête ontvangen.
2. Onder de overige 63 (118 minus 55) adressen bevindt zich een belangrijk aantal dubbeltellingen: de ABN-AMRO bijvoorbeeld is met drie adressen vertegenwoordigd, en met een aantal nog zelfstandige dochterondernemingen (bijvoorbeeld de Hollandsche Bank-Unie); het antwoord van de Generale Bank, om een ander voorbeeld te geven, heeft blijkens de ingekomen brief tevens betrekking op de dochterondernemingen Oyens & van Eeghen, Direktbank en Lentjes & Drossaert. De 24 ontvangen antwoorden op de enquête hebben daarom betrekking op in totaal 33 van de bovengenoemde 63 adressen.
3. Resteert een lijst van 30 adressen van banken die in 1940-1945 actief waren maar die (hetzij zelf, hetzij hun rechtsopvolgers) niet gereageerd hebben op de enquête. Nadere analyse van deze lijst wees uit dat dit vooral kleinere (spaar)banken betreft, die echter in de tweede fase wel degelijk in het onderzoek betrokken zijn.

Het is vervolgens van belang op te merken dat deze enquête geen beslissende invloed op het uit te voeren onderzoek heeft gehad. De selectie van te onderzoeken banken is in belangrijke mate gebeurd op grond van historische informatie omtrent het relatieve belang van verschillende banken in de oorlogsjaren en omtrent hun betrekkingen met de joodse bevolkingsgroep. Zo is de dochteronderneming van de Deutsche Bank, Handelsmaatschappij H. Albert de Bary, om dergelijke redenen uitdrukkelijk wel in het onderzoek betrokken, en is, ondanks het gebrek aan respons onder de spaarbanken, onderzoek gedaan bij de Gemeentelijke Spaarbank

⁴ Hierbij is gebruik gemaakt van *Financiële instellingen in Nederland 1900-1985 : balansreeksen en naamlijst van handelsbanken*, DNB Statistische Cahiers nr. 2 (1987), p.90-122, alsmede het *Bankenboekje 1997-1998* (1998), een uitgave van het NIBE.

Doetinchem (waarvan langs andere wegen bekend werd dat het archief zeer volledig was) om aldus de gang van zaken in een typische spaarbank te reconstrueren. Het ontbreken van respons op de enquête heeft dus geen invloed gehad op de kwaliteit van het uitgevoerde onderzoek.

Over de representativiteit van dit onderzoek kan nog het volgende worden opgemerkt. Vergelijkt men de in het onderzoek betrokken banken met wat bekend is omtrent de structuur van het bankwezen vlak voor de Tweede Wereldoorlog, dan ontstaat het volgende beeld met betrekking tot de verschillende categorieën banken:

- De Nederlandsche Bank: eind 1940 een balanstotaal van f 1775 miljoen. Deze bank werd betrokken in het onderzoek.
- Handelsbanken: 320 stuks met eind 1940 een balanstotaal van f 2306 miljoen. Hiervan zijn enkele grote met een omvangrijke joodse klantenkring (Amsterdamsche Bank, Rotterdamsche Bank, Twentsche Bank,) en enkele typische kleinere (Bank Mendes Gans, Theodoor Gilissen Bankiers, Crediet- en Depositokas) alsmede de Kas-Associatie en een dochteronderneming van een Duitse bank (H. Albert de Bary) in het onderzoek betrokken. Hun gezamenlijke balanstotaal kan op ca. f 1100 miljoen geschat worden. Overigens zal het duidelijk zijn dat het binnen het kader van het onderzoek van de commissie onmogelijk is de archieven van alle 320 handelsbanken uit deze periode, voorzover die nog bestaan, te onderzoeken.
- Girodiensten en Rijkspostspaarbank: eind 1940 een balanstotaal van f 584 respectievelijk f 625 miljoen. Deze instellingen zijn in het onderzoek betrokken, met uitzondering van de Gemeentegiro van Amsterdam, waarvan het archief om praktische redenen niet toegankelijk was.⁵
- Landbouwkredietbanken: eind 1940 een balanstotaal van f 582 miljoen. Vanwege het (confessionele) karakter van deze banken, waardoor het aantal rekeningen van joden zeer klein is geweest, is hier geen verder onderzoek naar gedaan.
- Hypotheekbanken (balanstotaal eind 1940 f 922 miljoen) en effectenbanken zijn het onderwerp van twee andere studies van de commissie, namelijk die met betrekking tot het joodse bezit aan hypotheeken respectievelijk het effectenbezit.

Al met al is het belangrijk in het oog te houden dat de enquête niet zozeer een kwantitatief maar veeleer een *kwalitatief* doel gediend heeft. Het resultaat droeg in aanzienlijke mate bij aan het maken van een doelbewuste en verantwoorde keuze uit de banken die nog relevant materiaal bezaten, waarbij ten behoeve van de representativiteit naast het relatieve economische en historische belang van de verschillende banken ook de diversiteit (het

⁵ Het archief van de Amsterdamse Gemeentegiro, aanwezig in het Gemeentearchief van Amsterdam, beslaat 148 meter en verkeert in ongeordende staat, zonder inventaris of andere bruikbare toegang. Het traceren van relevante stukken in dit archief bleek binnen een redelijk tijdsbestek niet uitvoerbaar. Desondanks is het onderzoek naar relevante informatie inzake de Gemeentegiro langs andere wegen voortgezet. De uitkomst van dit onderzoek kwam op het allerlaatste moment nog ter beschikking van de commissie en is als 'nagekomen informatie' aan deze paragraaf toegevoegd.

onderzoeken van verschillende typen banken) een belangrijk criterium geweest is.

Er is uiteindelijk onderzoek verricht in de archieven van de volgende banken:

- De Nederlandsche Bank
- Amsterdamsche Bank (ABN-AMRO)
- Rotterdamsche Bank (ABN-AMRO)
- Twentsche Bank (ABN-AMRO)
- Nederlandsche Middenstandsbank (ING Bank)
- Handelsmaatschappij H. Albert de Bary (Deutsche Bank)
- Kas-Associatie
- Bank Mendes Gans
- Postchèque- en Girodienst (Postbank)
- Gemeentelijke Spaarbank Doetinchem (VSB)

Overige informatie werd ontvangen van:

- Theodoor Gilissen Bankiers
- GWK Bank (inzake de Crediet- en Depositokas)
- Postbank (inzake Rijkspostspaarbank en PCGD)
- Rabobank Nederland

Wijzigingen in het deelrapport Banken

Het deelrapport Banken, zoals dat in dit Eindrapport is opgenomen, heeft enkele wijzigingen ondergaan ten opzichte van de versie in het Eerste Rapport. Het gaat daarbij in hoofdzaak om verduidelijkingen; de lijn van het betoog en de conclusies zijn onveranderd gebleven. Het belangrijkste verschil met de eerdere versie is de opheffing van de anonimiteit van de onderzochte banken, zowel in de tekst als in de noten. Waar voorheen als bronopgave bijvoorbeeld vermeld werd 'bedrijfsarchief' of 'informatie van diverse banken', vindt men dus nu de desbetreffende bankinstellingen bij naam genoemd.

Naast enkele, geringe stylistische bijstellingen zijn in het deelrapport Banken ook enkele wijzigingen van meer inhoudelijke aard doorgevoerd. Het gaat om de volgende passages:

- In de Inleiding is de vierde zin ("Voor dit onderzoek ... Nederlandsche Bank.") nader gepreciseerd.
- In de eerste alinea van § 2.2 is de zin betreffende het "Negeren en traineren" duidelijker geformuleerd.
- Aan § 2.4 is een gedeelte toegevoegd betreffende de kosten van safe-onderzoek (de tweede helft van deze paragraaf)⁶.

⁶ De Commissie Scholten heeft zich in overleg met de Commissie Kordes ten aanzien van de safeloketten beperkt tot die aspecten die direct verband hielden met de door haar behandelde onderwerpen zoals geformuleerd in haar taakopdracht. De Commissie Kordes is in haar rapport (p.57) ingegaan op het openmaken dan wel openboren van safeloketten ('bankkluisjes'), echter omtrent het verhalen van de daaraan verbonden kosten bevat het rapport geen informatie. De Commissie Scholten heeft gemeend een bijdrage te kunnen leveren door dit aspect alsnog aan de door haar behandelde materie toe te voegen.

- In de laatste alinea van § 4.1 is het middelste gedeelte ("Inmiddels ... opgetreden.") aangepast aan nadere bevindingen.
- In de laatste alinea van § 5.2 is de eerste helft ("Met betrekking ... uitgeleverd.") duidelijker geformuleerd.
- Halverwege § 5.3 is aan het citaat "Iedere bank kampt met het probleem en tracht antwoord te vinden" de toelichting toegevoegd dat hier het probleem van onvindbare eigenaren in het algemeen bedoeld is, dus niet specifiek de oorlogsgelateerde gevallen; overigens blijkt dit ook uit de verdere bespreking van de zaak, onder het aldaar behandelde punt 2.
- De Bijlage, die nog juist voor het ter perse gaan van het Eerste Rapport aan het deelrapport Banken werd toegevoegd, is, mede op basis van nader onderzoek, in meer gedetailleerde vorm herschreven. Deze tekst is toegevoegd aan § 5.2.

Nagekomen informatie

Aan de commissie is nog juist voor de vaststelling van haar eindconcepten bij brief van **De Nederlandsche Bank** d.d. 25 augustus 1999 een afschrift toegezonden van een interne notitie inzake 'mogelijke joodse tegoeden'. Het betreft hier in het bijzonder een recentelijk bij De Nederlandsche Bank ontdekt dossier 'Gelden van afwezigen'. Deze gelden (in totaal ca. f 15.000,-) waren overwegend in september 1945 op een geblokkeerde rekening gestort door derden in afwachting van de komst van de oorspronkelijke eigenaren. Dit is kennelijk geschied in het kader van de geldzuivering. Aangezien het hier een zaak betreft die buiten het kader van het rechtsherstel valt en die daarom niet tot de taakopdracht van de commissie gerekend kan worden, zij hier volstaan met deze korte signalering.

Als laatste stand van onderzoek inzake de **Amsterdamse Gemeentegiro** kan het volgende worden gemeld. Nadat de Gemeentegiro per 1 januari 1979 volledig was opgegaan in de toenmalige Postcheque- en Girodienst (later onderdeel van de Postbank), werd 148 meter archief van de Gemeentegiro overgedragen aan het Gemeentearchief Amsterdam. Dit archief verkeerde in ongeordende staat en is nog niet geïnventariseerd. Het traceren van voor het onderzoek van de commissie relevante stukken bleek binnen een redelijk tijdsbestek voor de onderzoekers van de commissie niet uitvoerbaar. De commissie heeft toen onder meer de gemeente Amsterdam, met name de wethouder van financiën, verzocht om meer informatie. Dit heeft ertoe geleid dat de afdeling Financiën van de Bestuursdienst der gemeente het Gemeentearchief opdracht heeft gegeven tot uitvoering van een gerichte archiefanalyse. Op de valreep van de afronding van haar Eindrapport ontving de commissie van het Gemeentearchief het verslag van deze analyse. Hieruit bleek het volgende. Het Gemeentearchief heeft van de 148 meter archief van de Gemeentegiro een voorlopige plaatsingslijst laten maken aan de hand waarvan vervolgens het voormalig hoofd Interne Controle van de Gemeentegiro, de heer Th. Bandsma, onderdelen van het archief heeft doorgenomen waarin zich voor ons onderzoek mogelijk relevante stukken zouden kunnen bevinden. Dit heeft helaas niet tot een positief resultaat geleid. Met name twee zaken waarop de zoekactie in het bijzonder gericht was, gegevens betreffende een verzamelrekening onbekende/onvindbare crediteuren en een per ultimo 1978 afsluitende balans van de Gemeentegiro, werden niet aangetroffen. In het verslag van het Gemeentearchief wordt hierover opgemerkt:

"Gezien echter de bij de Gemeentegiro gebruikelijke praktijk van omgang met 'afgeboekte slapende rekeningen' verwacht de heer Bandsma dat de registratie hiervan destijds niet is toegevoegd aan de over te dragen archiefbestanden, maar in beheer is overgegaan naar de Postbank. In principe werd iedere rekening waar 2 jaar geen mutaties in plaats vonden beschouwd als 'slapend'. Na 30 jaar kwam het saldo van een dergelijke rekening formeel aan de bank. Maar ook wanneer ná deze termijn een saldo van een slaper opgevraagd werd, bijvoorbeeld door erfgenamen na overlijden van een rekeninghouder, keerde de bank het saldo uit. Om ook na overname van de Gemeentegiro door de Postbank claims van nabestaanden te kunnen honoreren is de registratie van slapende rekeningen niet overgedragen aan het Gemeentearchief toen de Gemeentegiro werd overgenomen door de Postbank. De heer Bandsma heeft inmiddels een nader onderzoek naar deze registratie in laten stellen in het archief van de Postbank."⁷

De Postbank had de commissie evenwel in februari 1998 reeds medegedeeld dat de tegoeden bij de Amsterdamse Gemeentegiro bij de opheffing van die instelling waren overgeheveld naar de comptabele van de gemeente Amsterdam en dat de Postbank ook niet meer beschikte over archieven van de Gemeentegiro, aangezien deze waren overgedragen aan het Gemeentearchief.⁸ De zoekactie van de heer Bandsma in de archieven van de Postbank had bij het ter perse gaan van dit Eindrapport nog geen relevante gegevens opgeleverd.

⁷ Brief Gemeentearchief Amsterdam aan Commissie Scholten, 30 september 1999.

⁸ Brief Postbank aan Commissie Scholten, 27 februari 1998. Bevestigd bij mondelinge informatie van de Postbank (mr. A. Bus) aan de commissie (dr. J.L. van der Pauw), 12 mei 1998. In een brief van de Postbank aan de Commissie Scholten d.d. 2 december 1998 werd nogmaals medegedeeld dat de Postbank met betrekking tot de Amsterdamse Gemeentegiro niet meer beschikt over "gegevens over vervallen rekeningen en toevoegingen aan het resultaat van het resterende saldo op dergelijke rekeningen".

Levensverzekeringen, lijfrenten, pensioenen en uitvaartverzekeringen

R. Grüter, m.m.v. L-F. Ahlers

Inhoud

A Inleiding

1.	Algemeen	37
1.1	Vraagstelling en afbakening van het onderwerp	37
1.2	Verantwoording van het onderzoek	39
2.	Het verzekeringswezen aan het begin van de bezettingstijd	45
2.1	De levensverzekeringsbranche	45
2.1.1	Vormen van levensverzekeringen en enkele verzekeringstechnische aspecten	
2.2	Uitvaartverzekeringen	53
2.3	Pensioenverzekeringen	56

B Roof en rechtsherstel van de via Liro geroofde joodse verzekerde waarden

3.	De roof van joodse levensverzekeringsovereenkomsten	59
3.1	De afkoop van joodse levensverzekeringen	59
3.1.1	De 'eerste Liro-verordening': VO 148/1941, 8 augustus 1941	
3.1.2	De 'tweede Liro-verordening': VO 58/1942, 21 mei 1942	
3.1.3	De verordening betreffende de beëindiging van verzekeringsovereenkomsten van joden: VO 54/1943, 11 juni 1943	
3.2	Medewerking - Tegenwerking	81
3.3	Cijfers met betrekking tot de afkoop	85
3.3.1	Algemeen: bedragen binnengekomen bij Liro	
3.3.2	Cijfers van de maatschappijen	
3.4	Hiaten in de roof	87
4.	Het rechtsherstel van de via Liro geroofde levensverzekeringsovereenkomsten	90
4.1	Het opmaken van de balans in 1945 en 1946	90
4.1.1	Ramingen van de oorlogsschade bij het verzekeringsbedrijf	
4.1.2	De houding van verzekeraars tegenover herstel	
4.1.3	De voorlopige regeling van de Bedrijfsgroep	
4.2	Onderhandelingen met de Staat om tot een regeling te komen	100
4.2.1	De vergeefse pogingen tot beperking van het erfrecht	
4.2.2	De vergeefse pogingen om tot een financiële regeling met de Staat te komen	
4.3	De ontwikkeling van het rechtsherstel	111
4.3.1	Jurisprudentie van de Raad voor het Rechtsherstel	
4.3.2	Afgeleide van de jurisprudentie: richtlijnen van verzekeraars voor minnelijk herstel	

4.4	De LVVS-boedel en de verzekeringsmaatschappijen	122
4.4.1	De Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat (LVVS)	
4.4.2	Het probleem van de creditering	
4.4.3	De overeenkomst tussen LVVS en de verzekeringsmaatschappijen (december 1950)	
4.4.4	De afwikkeling	
4.5	Problemen rond het opmaken van akten van overlijden	129
4.6	Voorwaardelijk rechtsherstel van verzekeringsovereenkomsten van afwezigen (1948)	133
4.6.1	De Stichting BAON en de bewindvoering van onbeheerde nalatenschappen	
4.6.2	De overeenkomst van voorwaardelijk rechtsherstel tussen de Stichting BAON en de verzekeringsmaatschappijen	
4.6.3	Het werk van de Afdeling Polisherstel	
4.6.4	De praktijk van het voorwaardelijk polisherstel bij de verzekeringsovereenkomsten	
4.6.5	Conclusies voor dit rapport inzake het voorwaardelijk polisherstel	
4.7.	De Overeenkomst van 1954 tot Minnelijk Rechtsherstel tussen de Staat en Levensverzekeringsovereenkomsten (het Veegens-akkoord)	147
4.7.1	De aanloop tot de overeenkomst	
4.7.2	De overeenkomst tot minnelijk rechtsherstel tussen de Staat der Nederlanden en de Nederlandse Vereniging ter Bevordering van het Levensverzekeringwezen	
4.7.3	De uitvoering door de maatschappijen	
4.7.4	De cijfers	
4.7.5	Conclusies	
4.8	De balans van het rechtsherstel van via Liro geroofde levensverzekeringsovereenkomsten	157
4.8.1	De grote lijnen	
4.8.2	Hiaten in het rechtsherstel?	
4.8.3	Bijzondere aspecten	
4.8.4	Geldstromen	
4.8.5	Cijfers en conclusies	
5.	Pensioenen	168
5.1	Roof	168
5.1.1	Verordening 198/1941 van 22 oktober 1941	
5.1.2	De gevolgen van de 'tweede Liroverordening' (VO 58/1942, 21 mei 1942) voor de pensioenen	
5.1.3	Verordening 54/1943 van 11 juni 1943 en de 'afkoop' van arbeidspensioenen	
5.1.4	Arbeidspensioenen bij joodse bedrijven	
5.1.5	Cijfers van de afkoop van pensioenen	
5.1.6	Conclusies	

5.2	Rechtsherstel	175
	5.2.1 Conclusies	
6.	Schadeverzekeringen	179
6.1	Roof	179
6.2	Rechtsherstel	180
C	Roof en rechtsherstel van joodse verzekerde waarden via andere trajecten	
7.	Een uitzonderlijk lot: de Onderlinge Verzekeringsmaatschappij van de Ancient Order of Foresters	182
7.1	Roof: de liquidatie van de Onderlinge Verzekeringsmaatschappij van de Ancient Order of Foresters volgens VO 3/1940, 30 september 1940	182
7.2	Rechtsherstel bij de Onderlinge Verzekeringsmaatschappij van de Ancient Order of Foresters	185
8.	Niet-joodse begrafenisfondsen en uitvaartverenigingen	190
8.1	De verordening inzake verenigingen van personen en stichtingen zonder economisch doel: VO 145/1940, 20 september 1940	190
8.2	Begrafenisvereniging "Algemeen Belang" voor Groningen en Haren	191
8.3	De Arbeiders Vereeniging voor Lijkverbranding (AVVL)	192
	8.3.1 Geen roof	
	8.3.2 Wel (gedeeltelijk) herstel	
	8.3.3 Cijfers met betrekking tot onvrijwillig beëindigde lidmaatschappen	
8.4	De Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding	197
	8.4.1 Verplichte beëindiging van joods lidmaatschap	
	8.4.2 Herstel van lidmaatschappen	
8.5	Conclusies	200
9.	Geliquideerde joodse begrafenisverenigingen	201
9.1	Het joodse begrafeniswezen in Den Haag	201
9.2	Joodse begrafenisverenigingen in Amsterdam	202
9.3	Rechtsherstel bij geliquideerde joodse niet-commerciële verenigingen en stichtingen	203
9.4	Conclusies deel C	205
	Geraadpleegde archieven	207
	Literatuur	208
	Afkortingen	211
	Bijlagen	214

A. Inleiding

1. Algemeen

1.1 Vraagstelling en afbakening van het onderwerp

De algemene opdracht ook ten aanzien van dit onderwerp is 'een onderzoek te verrichten naar de feitelijke systematiek rond het rechtsherstel aangaande financiële tegoeden van oorlogsslachtoffers van de Tweede Wereldoorlog bij banken en verzekeraars in Nederland'.¹ Daarbij richt het onderzoek zich in het bijzonder op de vraag 'welke tegoeden, rechten op polissen of andere vermogenswaarden van slachtoffers of gedupeerden tengevolge van maatregelen uit de bezettingstijd ten onrechte thans nog bij banken, verzekeringsmaatschappijen of de Staat zouden berusten'.²

In dit deelrapport staat het herstel van geroofde joodse verzekeringen centraal. Om te kunnen onderzoeken hoe herstel heeft plaatsgevonden, dient allereerst vastgesteld te worden welke joodse verzekeringsovereenkomsten door de bezetter zijn geroofd, en hoe dat in zijn werk is gegaan. Vervolgens is een reconstructie gemaakt van de wijze waarop de aldus en onvrijwillig beëindigde en geroofde verzekeringsovereenkomsten na de bevrijding in rechte zijn hersteld.

Het gaat in de eerste plaats om de aanmelding van levensverzekeringen bij de roofofbank Lippmann, Rosenthal & Co Sarphatistraat, kortweg Liro genoemd, als gevolg van Verordening 58/1942 van 21 mei 1942, de zogenoemde tweede Liro-verordening, en de verplichte afkoop van de verzekeringspolissen zoals geboden door een speciaal daartoe opgestelde verordening van 11 juni 1943, Verordening 54/1943.

Daarnaast is onderwerp van onderzoek of, en zo ja hoeveel polissen van joodse verzekeringsnemers om wat voor reden dan ook niet bij Liro gemeld werden en zodoende buiten de verplichte afkoop bleven. Een kernvraag daarbij is of nagegaan kan worden wat er met de niet-aangemelde verzekeringsovereenkomsten is gebeurd: bleven zij van kracht, werden zij geroyeerd of werden zij premievrij gemaakt wanneer de verzekeringnemer door deportatie of onderduik niet meer in staat was aan de premieverplichtingen te voldoen?

¹ Eerste Rapport, Woord vooraf.

² Idem, Inleiding.

Wat hield het rechtsherstel feitelijk voor joodse overlevenden en nabestaanden in? De specifiek ten behoeve van de roof van joods vermogen ingevoerde verordeningen werden bij wetsbesluit E 93 geacht nimmer van kracht te zijn geweest. Hoe werden in de praktijk de gevolgen van de anti-joodse maatregelen voor joodse verzekeringsnemers te niet gedaan? Door de afkoop bestonden de verzekeringsovereenkomsten niet meer en de waarde van die polissen was in de oorlog door de verzekeringsmaatschappijen aan Liro betaald. Vele polishouders waren vermoord nadat hun levensverzekering zonder hun instemming was stopgezet. Hoe werden deze rechten hersteld?

Wat was de rol van de overheid bij het naleven van deze wetsbepalingen en hoe gingen de maatschappijen om met het probleem dat zij in het kader van het rechtsherstel voor een tweede maal voor dezelfde verzekeringsovereenkomst geld op tafel moesten leggen, terwijl men aanvankelijk na de bevrijding uitging van de situatie dat het kapitaal in de boedel van Liro als verloren moest worden beschouwd?

Deze vragen betreffen vooral het traject van de roof via Liro, waarbij voor het overgrote deel levensverzekeringen en lijfrenten betrokken waren. Maar ook waarden uit pensioenverzekeringen en schadeverzekeringen kwamen bij Liro terecht.

Het rechtsherstel van verzekeringspolissen die op andere wijze dan door afkoop waren beëindigd is echter eveneens deel van dit onderzoek. Dat betreft bijvoorbeeld de uitvaartverzekeringen die waren afgesloten bij uitvaartverenigingen, die ofwel in natura (door het verzorgen van de teraardebestelling of crematie) ofwel in geld uitkeerden. Bij uitvaartverzekeringen in natura is duidelijk dat door de moord in Midden-Europa de verzekeraars onmogelijk een prestatie in natura hadden kunnen leveren aan de vele slachtoffers die soms jaren lang premie (of lidmaatschap waar een tegenprestatie van het fonds tegenover stond) hadden betaald. Werden nabestaanden gecompenseerd voor het onvrijwillig in gebreke blijven van de begrafenisverenigingen in deze gevallen?

Ook het lot van de joodse begrafenisverenigingen, die zijn geliquideerd als 'niet-commerciële vereniging of stichting' behoort tot het onderzoeksterrein. Hoe werden de belangen van de geliquideerde verenigingen na de bevrijding behartigd, wanneer de verenigingen door gebrek aan leden (die vrijwel allen waren omgekomen) niet meer als vereniging konden herleven? Was er sprake van financieel rechtsherstel aan (nabestaanden van) voormalige leden/verzekerden van de vereniging binnen het rechtsherstel van de vereniging zelf?

Dit deelrapport bestaat uit drie delen. In deel A volgt na de onderzoeksverantwoording ter verduidelijking van de representativiteit van de bevindingen van dit onderzoek een korte beschrijving van de levensverzekeringsbranche en het terrein van de andere verzekeringssoorten (uitvaart- en pensioenverzekeringen). Vervolgens worden in deel B de roof en het rechtsherstel behandeld van de verzekeringen die via de Liro- en afkoopverordeningen waren geroofd. Daarna komen in deel C de roof en het rechtsherstel van verzekeringen die op grond van andere verordeningen zijn geroofd aan bod.

In deel B komen de rol van de Staat, de houding van de verzekeringsbranche en de ontwikkeling van het rechtsherstel aan de orde. Zowel voor de roof als voor het rechtsherstel wordt er naar gestreefd zo betrouwbaar mogelijk cijfermateriaal te verstrekken.

1.2 Verantwoording van het onderzoek

Hoewel in wetenschappelijke literatuur over de bezettingstijd de roof van joods bezit niet onvermeld is gebleven, moet worden vastgesteld dat de beschikbare literatuur ontoereikend was om de gang van zaken rond roof en rechtsherstel van joodse verzekeringsovereenkomsten vast te stellen. Deze conclusie geldt in het algemeen ook voor de wetenschappelijke literatuur over het verzekeringswezen en de categorie van de jubileumboeken die in de loop der jaren over de verschillende verzekeringsmaatschappijen zijn gepubliceerd. In zijn boek *Roof* heeft G. Aalders geen systematisch onderzoek gedaan naar de roof van joodse verzekeringspolissen. Daarnaast bleek dat de Onderzoeksgids Archieven joodse oorlogsgetroffenen, samengesteld in opdracht van de Commissie van Onderzoek Liro-archieven (in de wandelgangen de commissie-Kordes genoemd) evenmin systematisch informatie bevat over archieven van verzekeringsmaatschappijen, de Verzekeringskamer of de Bedrijfsgroep Levensverzekering.³ Dit rapport is derhalve gebaseerd op direct bronnenonderzoek, aangevuld met bestaande literatuur.

Op vier terreinen is gezocht naar archiefmateriaal, te weten:

- A. Verzekeringsmaatschappijen en instellingen die met deze bedrijfstak te maken hadden
- B. Archiefcollecties met betrekking tot de bezettende autoriteiten
- C. De Nederlandse overheid
- D. Joodse instanties

- A. Verzekeringsmaatschappijen en instellingen die met deze bedrijfstak te maken hadden

De beschikbaarheid van archiefmateriaal van verzekeringsmaatschappijen

Bij de instelling van de Begeleidingscommissie was nog niet duidelijk of en waar archiefcollecties van verzekeringsinstellingen bewaard waren gebleven. De wettelijke bewaartermijn van bedrijfsarchieven was tot voor kort tien jaar; inmiddels is deze verlaagd tot zeven jaar. De vraag was ondermeer of de archieven de golf van fusies en overnames en de daarbij behorende verhuizingen hadden overleefd.

De situatie hield in dat de lokalisatie van de archiefcollecties deel zou uitmaken van het onderzoek. Daarvoor is de bemiddeling ingeroepen van het Verbond van Verzekeraars, de rechtsopvolger van de Bedrijfsgroep Levensverzekering en de Nederlandse Vereniging ter Bevordering van het Levensverzekeringwezen (hierna afgekort als NVBL). Bij het Verbond zijn vrijwel alle levensverzekeringsbedrijven in Nederland aangesloten. Naar aanleiding van de recente discussies rond de tijdens de Tweede Wereldoorlog geroofde joodse tegoeden hield het Verbond zich inmiddels op verschillende manieren bezig met de problematiek rond roof en rechtsherstel van joodse verzekeringspolissen.

Bestuur en directie van het Verbond waren van meet af aan van mening dat grondig onderzoek naar de problematiek rond de joodse polissen in en na de Duitse bezetting ook van belang was voor de bedrijfstak en hebben vanuit die visie medewerking aan dit onderzoek verleend.

³ Zie: *Onderzoeksgids*, p. 21.

Die medewerking hield onder meer in: informatieverstrekking over de bedrijfstak en beschikbaarstelling van het adressenbestand van aangesloten maatschappijen; bemiddeling bij beschikbaarstelling archieven; beschikbaarstelling van verzekeringstechnische kennis.

Na overleg met het Verbond is een vragenformulier verzonden naar alle 266 adressen van bij het Verbond aangesloten verzekeringsmaatschappijen, waarbij alle typen verzekeringsbedrijven, zowel levensverzekerings- als schadeverzekeringsmaatschappijen, waren vertegenwoordigd. Daarnaast zijn meerdere verzekeraars die tot één maatschappij behoorden aangeschreven, die echter in een gezamenlijk antwoord reageerden. De respons van 40% op de enquête geeft hierdoor een vertekend beeld van de representativiteit van het onderzoek. Uiteindelijk heeft ongeveer 66% van de aangeschreven maatschappijen minus de doublures en inclusief de niet-relevante⁴ maatschappijen gereageerd op de enquête. Met als uitgangspunt de lijst van maatschappijen met archiefcollecties, opgesteld naar aanleiding van de enquête, is aan de hand van onderzoeksbevindingen en na overleg met het Verbond van Verzekeraars tijdens het lopende onderzoek eveneens onderzoek gedaan bij enkele maatschappijen die (nog) niet hadden gereageerd op de enquête. Bovendien is met een aantal maatschappijen telefonisch contact geweest.

Uiteindelijk is dit onderzoek gebaseerd op archiefmateriaal van de volgende verzekeringsmaatschappijen en hun rechtsvoorgangers die in de betrokken concerns zijn opgegaan:

1) Levensverzekeringsmaatschappijen

- AEGON
- AMEV
- Delta Lloyd
- Generali
- Het Nationaal Spaarfonds
- Nationale-Nederlanden
- De Onderlinge Levensverzekeringsmaatschappij 's-Gravenhage
- Reaal
- RVS
- Tiel Utrecht
- Zürich Leven

Bijlage 1 bevat een schema waarin de gegevens zijn verwerkt van de onderzochte levensverzekeraars onder hun huidige concernnaam en de naam van de onderzochte rechtsvoorgangers. Tevens is per toenmalige maatschappij, aan de hand van cijfermateriaal van de *Wiebes Leemans jaarboeken* aangegeven wat het marktaandeel in de bezettingstijd was. Voorts is in dit schema

⁴ Niet voor dit onderzoek relevante maatschappijen: maatschappijen die nog niet bestonden en maatschappijen die werkzaam zijn in een andere dan de onderzochte verzekeringsbranche.

opgenomen een indicatie van de omvang, aard en toegankelijkheid van het aangetroffen archief, en of er specifieke literatuur voorhanden is (bijvoorbeeld jubileumboeken).

2) Uitvaartverzekeraars

- AVVL (Arbeiders Vereeniging Voor Lijkverbranding)
- De Facultatieve Groep (Koninklijke Vereeniging voor Facultatieve Crematie)
- Onderlinge Begrafenis- en Crematievereniging Algemeen Belang UA (Begrafenisvereniging "Algemeen Belang" te Groningen en Haren)

Met vrijwel alle bij het Verbond van Verzekeraars aangesloten natura-verzekeraars is telefonisch contact geweest om een aantal onderzoeksvragen te bespreken.

3) Pensioenfondsen

Voor de studie naar joodse arbeidspensioenen is onderzoek verricht bij twee overkoepelende organisaties:

- Stichting voor Ondernemingspensioenfondsen (OPF)
- Vereniging Bedrijfspensioenfondsen.

Daarnaast is gesproken met prof.dr. E. Lutjens, verbonden aan de Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Pensioenrecht van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

De aard van het archiefmateriaal van verzekeringsmaatschappijen

De aard en omvang van de aangetroffen collecties waren zeer divers. De omvang varieerde van veel tot zeer weinig. Soms was er (vrijwel) niets meer uit de bezettingstijd overgebleven, maar wel van de naoorlogse periode. Nergens is een compleet archief aangetroffen.

De praktische bruikbaarheid van het archiefmateriaal voor dit onderzoek was in sommige gevallen zeer goed, mede omdat inmiddels vanwege de maatschappelijke belangstelling voor de problematiek rond joodse verzekeringspolissen (niet in de laatste plaats ook vanwege recente claims en verzoeken om inlichtingen van joodse belanghebbenden) de documenten waren opgezocht, geordend en geïnventariseerd.

Anderzijds zijn bij sommige maatschappijen alleen de polisregisterkaarten of polisregisterboeken uit de bewuste periode bewaard gebleven, die alleen toegankelijk zijn op polisnummer en niet op naam. Ook komt het voor dat in het verleden de polisregisterkaarten waren vernietigd nadat ze op (micro)film waren gezet. Voor onderzoek naar de systematiek van roof en rechtsherstel van joodse verzekeringswaarden waren deze archieven nauwelijks bruikbaar. Inmiddels hebben enkele grote maatschappijen, wier enige documentatie uit dergelijke bronnen bestaat, al deze poliskaarten laten scannen en in een geautomatiseerd databestand op laten nemen. Hierin kan op naam, laatst bekende adres, polisnummer en soms andere bijzonderheden gezocht worden, wat de toegankelijkheid van het materiaal zeer heeft vergroot. Dit is echter vooral van belang voor onderzoek naar aanleiding van individuele claims en verzoeken om inlichtingen die nabestaanden en rechthebbenden nu meer dan vijftig jaar na dato bij de verzekeringsmaatschappijen indienen.

Vooral bij één maatschappij werd een zeer bruikbare archiefcollectie aangetroffen: bij Nationale-Nederlanden (waar de collecties van De Nationale Levensverzekering-bank en De Nederlanden van 1845 bij elkaar zijn gevoegd) waren veel beleidsstukken aanwezig, zowel met

betrekking tot eigen rechtsvoorgangers als met betrekking tot de overkoepelende instellingen en Liro. Beide maatschappijen waren marktleider vóór, in en na de Tweede Wereldoorlog. Polisdossiers van de individuele verzekeringsovereenkomsten werden in het archief van Nationale-Nederlanden nauwelijks aangetroffen, maar wel bij enkele andere maatschappijen. Hoewel de geraadpleegde archiefcollecties dus niet compleet zijn, kon toch uit de bewaarde documenten worden gereconstrueerd wat er in het proces van roof en rechtsherstel met de polissen in de verschillende soorten situaties van de polishouders en de rechthebbenden is gebeurd.

Voorts waren de archieven van de NVBL/Bedrijfsgroep Levensverzekering en de Verzekeringskamer van belang, waarin zich beleidsstukken en circulaire bevinden. Het archief van de Verzekeringskamer, dat over interessant (achtergrond)materiaal beschikt, is echter slechts gedeeltelijk door een inventaris ontsloten. Overigens bleek bij een representatieve steekproef van de Verzekeringskamer in elf maatschappijdossiers, dat deze geen relevante informatie bevatten over de roof en het rechtsherstel van joodse polissen. De steekproef betrof de volgende elf maatschappijen (de toenmalige naam, gevolgd door de huidige concernnaam):

Levensverzekering-maatschappij Ons Belang (Levob)
 Amsterdamsche Maatschappij van Levensverzekering (Delta Lloyd)
 Eerste Hollandsche Levensverzekering-Bank (Generali)
 Levensverzekering-Maatschappij 'Holland' (AMEV-Fortis)
 Hollandsche Sociëteit van Levensverzekeringen (Delta Lloyd)
 Levensverzekering-Maatschappij opgericht in 1863 door het N.O.G. (N.V. Levensverzekering Maatschappij NOG)
 Verzekeringbank 'Victoria' (RVS/Nationale-Nederlanden)
 Levensverzekering-Maatschappij 'de Nederlanden van 1845' (Nationale-Nederlanden/ING)
 Nationale Levensverzekering-Bank (Nationale Nederlanden/ING)
 Rotterdamsche Verzekering-Sociëteiten (RVS-Nationale-Nederlanden)
 Levensverzekering-Maatschappij Utrecht (AMEV/Fortis)

De maatschappijdossiers bij de Verzekeringskamer betreffen het operationele toezicht van de Verzekeringskamer op de maatschappijen. De stukken die hiermee zijn gemoeid zijn zeer specifiek. Uit het onderzoek blijkt dat daarin geen gegevens zijn bewaard over joodse polissen, noch met betrekking tot de roof, noch met betrekking tot het rechtsherstel.⁵ Wel was er informatie te vinden over de buitenlandse maatschappijen die in bezettingstijd als vijandig werden beschouwd. Daarnaast bleken de bestuursbesluiten van de Verzekeringskamer evenmin informatie te bevatten over kwesties die betrekking hadden op joodse polissen.

⁵ Zie procesverslag 'Onderzoek archieven Verzekeringskamer WO-II'; brief Verzekeringskamer aan Ministerie van Financiën; 26-11-1997, kenmerk 0.851/97-2939. Afschrift van het verslag ontvangen van de Verzekeringskamer. Voorts: Notitie Verzekeringskamer van 7 juli 1999.

Conclusies met betrekking tot de bronnen van verzekeraars

Uiteindelijk bleek het mogelijk aan de hand van primair bronnenmateriaal zowel op polisniveau als op het gebied van beleid de gang van zaken bij roof en rechtsherstel in zijn algemeenheid te reconstrueren.

Wetenschappelijk gezien is er voldoende materiaal om een algemeen beeld te schetsen van de systematiek van roof en rechtsherstel van de joodse polissen bij de maatschappijen. Men moet er rekening mee houden dat er variaties per maatschappij, maar ook per functionaris binnen de maatschappijen, kunnen zijn geweest in houding tegenover de bezetter en bejegening van polishouders, iets wat nauwelijks systematisch kon worden onderzocht. Evenmin kan een dergelijke algemene reconstructie uitsluitend geven over het lot van individuele verzekeringsovereenkomsten, in het licht van de problematiek van recente claims en verzoeken om inlichtingen van de zijde van persoonlijk betrokkenen. Wat de bezettingstijd betreft is het niet mogelijk aan de hand van documentatie systematisch inzicht te verkrijgen in pogingen om polissen uit handen van de bezetter te houden, omdat het bij tegenwerking van de bezettende autoriteiten nu eenmaal niet gebruikelijk was dat schriftelijk vast te leggen. Verslagen hierover die dateren van (kort) na de bevrijding dienen kritisch te worden gelezen. Mededelingen van de bezetter zelf dienaangaande kunnen bruikbaar zijn om de naoorlogse reconstructies enigszins te toetsen.

Met betrekking tot de representativiteit van het onderzoek kan bovenstaande als volgt worden samengevat:

1. Het marktaandeel van de rechtsvoorgangers waarvan het archiefmateriaal daadwerkelijk is bestudeerd, bedraagt ruim 65% van de toenmalige markt (1942).
2. De respons op de enquête bepaalt niet de representativiteit van het onderzoek, omdat onafhankelijk van die reacties actief - en met succes - naar ander bronnenmateriaal is gezocht.
3. Voor dit onderzoek zijn ook gegevens gebruikt van maatschappijen die zelf geen archief hadden bewaard. Die gegevens zijn afkomstig van andere archiefcollecties, zoals bij andere maatschappijen, de Staat, de bezettende instanties en de overkoepelende organisaties, en uit uitspraken van zaken die door de Raad voor het Rechtsherstel zijn behandeld.
4. De onderzochte maatschappijen zijn divers van aard. Het onderzoek heeft zich uitgestrekt tot grote en kleine maatschappijen, die zich respectievelijk concentreerden op vooral kapitaalverzekeringen (bijvoorbeeld de Nationale/Nationale-Nederlanden) of vooral volksverzekeringen (zoals de Centrale/Reaal). Daarnaast is er een kleine buitenlandse maatschappij uit een neutraal land onderzocht (Vita/Zurich Leven), en een buitenlands maatschappij uit een geallieerd land (L'Union Compagnie d'Assurances/AXA), een onderlinge levensverzekeringsmaatschappij (de Onderlinge 's-Gravenhage) en een spaarfonds (het Nationaal Spaarfonds/Delta Lloyd). Dit vergroot de representativiteit van het onderzoek.
5. Omdat het uitgebreide archief van Nationale-Nederlanden als basisarchief heeft gefungeerd, betreffen veel bronverwijzingen de twee rechtsvoorgangers van deze maatschappij. Veel van deze bronnen betreffen echter de algemene gang van zaken en activiteiten van de bedrijfstak in het algemeen.

B. Archiefcollecties met betrekking tot de bezettende autoriteiten

Archiefcollecties met betrekking tot de 'bevoegde autoriteiten' tijdens de bezetting zijn in te zien op het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie en het Algemeen Rijksarchief (hierna respectievelijk NIOD en ARA genoemd). Het Liro-archief en het archief met betrekking tot het functioneren van de Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft zijn grotendeels vernietigd (voor een belangrijk deel al in september 1944). Het persoonlijk archief van Treuhänder A. Flesche is voor een deel bewaard gebleven. Hierin bevinden zich onder andere rapporten van Liro en overzichten van ingeleverde joodse vermogenswaarden. Voor dit onderzoek relevante collecties van de LVVS (Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat) berusten bij het ARA en het NIOD.

Met betrekking tot andere trajecten van roof van joodse verzekerde waarden (zoals via liquidatie van joodse begrafenisverenigingen of anderssoortige niet commerciële verenigingen) zijn op het ARA onderdelen van het archief van het Nederlands Beheersinstituut (NBI) bestudeerd.

C. De Nederlandse overheid

Voor wat betreft de rol van de overheid is een deel van de archieven vernietigd. Toch is het beleid van de overheid ten aanzien van het rechtsherstel van joodse verzekerden aan de hand van een aantal dossiers op het ministerie van Financiën te reconstrueren. Er lijkt voldoende documentatie aanwezig voor de reconstructie van bijvoorbeeld de houding van de overheid tegenover de problematiek van het herstel van de joodse polissen, vooral met betrekking tot de financiële positie van de verzekeringsmaatschappijen.

Een deel van de archieven van het NBI is bewaard gebleven, maar bij "een van de grote vernietigingsacties" is het archief van de Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen (BAON) "vermoedelijk afgevoerd"⁶, waardoor onderzoek naar het voorlopig herstel van polissen waarvoor zich geen rechthebbenden hebben aangemeld, zich richt op enkele dossiers en de accountantsrapporten die in opdracht van het ministerie van Financiën zijn opgesteld. De ontwikkeling waarbij de Staat de afkoopwaarde van deze groep verzekeringsovereenkomsten uiteindelijk heeft ontvangen, is beschreven in diezelfde accountantsrapporten, die op het ARA zijn bewaard. Helaas is het archief met de stukken die betrekking hebben op de overdracht van de onbeërfde nalatenschappen aan de Staat der Nederlanden (het 'Veegens-archief') vernietigd. Pogingen die door het Ministerie van Financiën zijn ondernomen om de collectie aan de hand van elders in het land bewaarde stukken van de Dienst Domeinen te reconstrueren zijn mislukt.

⁶ Zie: *Onderzoeksgids*, p. 274

D. Joodse instanties

Op het Amsterdams Gemeentearchief zijn diverse archiefcollecties geraadpleegd, zoals de collectie van de 15.000 Liro-afrekeningen die zijn 'terugggevonden' in het archief van Joods Maatschappelijk Werk. Daarnaast is ook op het gemeentearchief te Amsterdam de collectie van de Ancient Order of Foresters geraadpleegd. Deze broederschap die een officiële, onder toezicht van de Verzekeringskamer staande onderlinge verzekeringsmaatschappij bij overlijden had, was geen joodse organisatie, maar had wel voornamelijk joodse leden.

Ter aanvulling van de collecties van de verzekeringsmaatschappijen is aan het Centraal Joods Meldpunt Oorlogsclaims inzage gevraagd in documenten met betrekking tot het rechtsherstel van joodse polissen, die nog in bezit waren van joodse claimanten.

Tenslotte is onderzoek gedaan in collecties van de Nederlands Israelietische Gemeente (NIG), ondergebracht bij de Gemeentearchieven van Den Haag en Amsterdam. Het bestuur van de Vereniging Het Joodse Begrafeniswezen te Amsterdam heeft ons geen toestemming gegeven om het archief van de rechtsopvolgers van een aantal joodse begrafenisfondsen te Amsterdam in te zien. In bijlage 2 is een schrijven van 22 oktober 1999 van de voorzitter en de penningmeester van de Vereniging opgenomen, waarin de beweegredenen van deze beslissing uiteen zijn gezet.

2 Het verzekeringswezen aan het begin van de bezettingstijd

2.1 De levensverzekeringsbranche

Aan het begin van de bezettingstijd waren 65 verzekeringsmaatschappijen⁷ actief op het gebied van levensverzekeringen en lijfrenten. Deze bedrijven hielden zich eveneens bezig met pensioenverzekeringen, een vorm van lijfrente-verzekeringen. Zij waren dan ofwel door particulieren individueel afgesloten ofwel collectief door een werkgever voor meerdere werknemers. Hoewel arbeidspensioenen binnen de sector van de levensverzekeringen vallen, worden zij apart besproken. Dat geldt ook voor het terrein van de uitvaartverzekeringen, dat zeer divers is en buiten het levensverzekeringsbedrijf valt. Levensverzekeringen met een laag verzekerd kapitaal werden meestal door minder draagkrachtigen afgesloten om de begrafenis te kunnen betalen, en werden aangeduid als 'volksverzekeringen'.⁸ Deze behoren tot de sector levensverzekeringen en vormen een onderdeel van het onderzoek naar de levensverzekeringsmaatschappijen.

⁷ Waarvan één in liquidatie. Zie *Nederlandse Almanak van Levensverzekering*, 1941, die opgave doet van 'Maatschappijen van Levensverzekeringen, lijfrente en uitkeering bij Overlijden, bestaande 31 december 1939'.

⁸ In het verzekeringswezen anno 1940 stond de term 'volksverzekering' voor een verzekering bij overlijden met een verzekerd bedrag van fl. 50,- tot fl. 300,-, die werd afgesloten om de begrafenis van de verzekerde te bekostigen. In de jaren '40-'45 hanteerde de bezetter fl. 500,- als bovengrens voor de kleine verzekeringen die niet behoefden te worden aangemeld door de verzekeringsmaatschappijen.

De markt was verdeeld in een aantal grotere maatschappijen en veel kleinere. Er was soms sprake van een zekere specialisatie. De Centrale Arbeiders- Verzekerings- en Depositobank (hierna kortweg de Centrale genoemd) bijvoorbeeld had veel cliënten uit sociaal-democratische kring en sloot veel volksverzekeringen af. Concordia was een sterk verzuilde levensverzekeringsmaatschappij die zijn basis had in de Katholieke vakbeweging. De Hollandsche Sociëteit daarentegen had een meer vermogende cliëntèle en sloot verzekeringen af met een gemiddeld hoger verzekerd bedrag. Dat laatste gold ook voor de 'marktleider', de Nationale Levensverzekerings-bank N.V. (in het vervolg aangeduid als de Nationale), bij wie de kapitaalverzekeringen het belangrijkste aanbod vormden.

Het overgrote deel van de levensverzekeringsbedrijven was vrijwillig verenigd in de Nederlandse Vereniging ter Bevordering van het Levensverzekeringswezen (NVBL). In oktober 1941 werd deze organisatie vervangen door de door de bezetter in het leven geroepen Bedrijfsgroep Levensverzekering, onderdeel van de 'Hoofdgroep Verzekering'. Deze Bedrijfsgroep omvatte behalve de afdeling Leven ook de afdelingen Volksverzekeringen, Spaarkassen en Begravenisfondsen. Alle maatschappijen waren verplicht lid.⁹ Deze organisatie was een van de vele Bedrijfsgroepen die deel uit maakten van de Zelfstandige Organisatie ter Ontwikkeling van het Bedrijfsleven, beter bekend als de Organisatie Woltersom, die tot doel had de vervlechting van de Duitse en Nederlandse economieën te bevorderen.¹⁰ De samenstelling van het bestuur van de Bedrijfsgroep Levensverzekering kwam voor een groot deel overeen met die van de NVBL. Volgens een naoorlogs verslag van de Verzekeringskamer werden de officiële organen bemand door vertrouwde vaderlanders.¹¹ De Bedrijfsgroep bleef officieel bestaan tot 1950, toen zij weer plaats maakte voor de NVBL. In 1978 werden de NVBL en de Nederlandse Unie van Schadeverzekeraars deel van het nieuw opgerichte Verbond van Verzekeraars.

Een ander orgaan in het veld van het verzekeringswezen was de Verzekeringskamer, die toezicht hield op de solvabiliteit van de maatschappijen. De Verzekeringskamer viel onder het ministerie van Justitie, en haar bevoegdheden en taken waren vastgelegd in de Wet op het Levensverzekeringsbedrijf uit 1922 (S. 716). De bezetter bracht echter in het basisbesluit Verordening 218/1941 betreffende het verzekeringswezen (voorbereid door Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft H. Fischböck) de Verzekeringskamer van het Departement van Justitie over naar het nieuwe Departement voor Bijzondere Economische Zaken, waarvan de NSB-er M.M. Rost van Tonningen Secretaris-Generaal was. Dat had als praktische consequentie dat de Verzekeringskamer minder invloed kon aanwenden tegenover de bezettende autoriteiten dan daarvoor, toen de Verzekeringskamer nog onder Justitie viel.

Voorts werd per 25 augustus 1942 bij beschikking van de Secretaris-Generaal van het Departement voor Bijzondere Economische Zaken een nieuw orgaan, de Verzekeringsraad, ingesteld, die Rost van Tonningen "in principiële bedrijfstechnische, economische en orga-

⁹ B.P.A. Gales, *Het Verbond van Verzekeraars*, p. 21-23.

¹⁰ Zie: L. de Jong, *Koninkrijk*, deel 7, p. 22-30.

¹¹ Rapport "De verzekeringskamer in oorlogstijd", van mr. dr. J. van Bruggen, van 1943 tot 1954 voorzitter van de Verzekeringskamer. Archief VK, 114.111.

nisatorische aangelegenheden op het gebied van het verzekeringswezen" moest adviseren. De raad, die ongeveer voor de helft uit Duitsgezinden en NSB-ers bestond, kwam echter moeilijk van de grond en ging uiteindelijk "als een nachtkaaars uit".¹²

Uit het bovenstaande blijkt al hoe de bezettende autoriteiten hebben getracht greep te krijgen op het verzekeringswezen als onderdeel van de economische structuur in Nederland. Daartoe behoorde ook de 'Entjudung' van de Nederlandse economie, die in concreto de roof van alle joods bezit inhield. Om deze roof mogelijk te maken werd in de zomer van 1941 een 'nieuw bankfiliaal' opgericht van het reeds bestaande gerenommeerde bankiershuis Lippmann, Rosenthal & Co, gevestigd in de Nieuwe Spiegelstraat in Amsterdam. De nieuwe bank had in feite niets met de oude te maken, en diende vanwege de bekende naam in joodse kringen een geruststellende werking te hebben. Opeenvolgende verordeningen moesten joodse bezittingen, contante gelden, deposito's en financiële vorderingen concentreren bij deze roofbank, Lippmann, Rosenthal & Co Sarphatistraat, later kortweg aangeduid als Liro. De beroving werd geautoriseerd doordat de verordeningen werden afgekondigd onder de verantwoordelijkheid van de Reichskommissar A. Seyss-Inquart of in diens plaats de Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft Fischböck. Op grond van van het "Decreet van den Führer" van 18 mei 1940 hadden dergelijke verordeningen in het nieuwe bestel kracht van wet.¹³

De Verzekeringkamer zag het als haar taak de belangen van de bedrijven en hun verzekerden zoveel mogelijk te behartigen. Toen de anti-joodse verordeningen zich tot het verzekeringswezen gingen uitstrekken, heeft de Verzekeringkamer, hoewel zij feitelijk niets tegen de schending van het Landoorlogregelement door de bezetter kon doen, "gemeend alles te moeten doen, wat wij konden om de toepassing ervan te verhinderen of te verzachten".¹⁴ Door de bezwaren van de maatschappijen aan te voeren en te bemiddelen tussen hen en de bezettende autoriteiten kon soms een voor de maatschappijen en hun cliënten gunstiger uitvoering van maatregelen bereikt worden.

De Bedrijfsgroep Levensverzekering vervulde een vergelijkbare rol. De maatschappijen benaderden de Bedrijfsgroep met problemen of bezwaren tegen bepaalde onderdelen van de verordeningen of richtlijnen. Die stelde de Bedrijfsgroep aan de orde bij de 'bevoegde autoriteiten'. Ook in de ledenvergadering van de Bedrijfsgroep werden allerlei problemen met betrekking tot de nieuwe economische orde besproken, waaronder de kwestie van de joodse verzekeringspolissen. Beide instanties overlegden met de directies van verzekeringsmaatschappijen en zonden circulaire's naar de bedrijven met richtlijnen over de uitvoering van de verordeningen. De macht van beide instellingen was echter klein. Het (onvolledige) archief van de Verwalter¹⁵ van Liro, Flesche, bevat een gecorrigeerd concept van een circulaire van de Bedrijfsgroep en correspondentie met de secretaris van de Bedrijfsgroep over de inhoud van

¹² *Gedenkboek Verzekeringkamer 1923-1948*, p. 147, 153-157.

¹³ Zie *Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche Gebied*, 1940.

¹⁴ Rapport "De Verzekeringkamer in oorlogstijd", p. 27.

¹⁵ Zie uitleg over zijn functie bij G. Aalders, *Roof*, p. 154-156.

de circulaires. Tegen het einde van het proces van gedwongen afkoop volstond de Bedrijfs-groep steeds vaker met een circulaire waarin een brief van de Generalkommissar letterlijk werd geciteerd.

In feite fungeerden de Verzekeringskamer en de Bedrijfsgroep als tussenschakels tussen de bezettende macht en de maatschappijen, waardoor de instructies voor de uitvoering van de anti-joodse verordeningen werden doorgegeven door een eigen, Nederlandse, instantie. Het is waarschijnlijk dat hierdoor de maatschappijen minder moeite hadden met de uitvoering van de verordeningen dan wanneer de bezetter de Bedrijfsgroep en de Verzekeringskamer niet had gebruikt als tussenschakel.

Op het gebied van de feitelijke uitvoering van de anti-joodse verordeningen hadden de maatschappijen direct te maken met Liro. Er vond een uitgebreide uitwisseling van gegevens over joodse polissen plaats (door middel van lijsten met polisnummers en andere relevante gegevens). Liro en de afzonderlijke maatschappijen correspondeerden over algemene zaken aangaande de uitvoering van de verordeningen en over specifieke polissen. Liro controleerde ook of de maatschappijen de joodse verzekeringen wel volgens de Duitse richtlijnen afkochten en zette, toen de afkoop naar de zin van Liro te traag verliep, de maatschappijen onder druk om de afkoop te bespoedigen. Bovendien dreigde Liro met controle van de administratie van de verzekeringsmaatschappijen. Volgens de Verzekeringskamer zou dat eenmaal zijn gebeurd.¹⁶

2.1.1 Vormen van levensverzekeringen en enkele verzekeringstechnische aspecten

Een levensverzekering is een overeenkomst tussen een verzekeringsmaatschappij en een verzekeringnemer waarbij de maatschappij tegen betaling van een premie of een bedrag ineens zich verplicht tot het doen van geldelijke uitkeringen die verband houden met het al dan niet in leven zijn van de verzekerde. Afhankelijk van de verzekeringsvorm is er sprake van een uitkering bij overlijden, of er wordt een uitkering gedaan bij het in leven zijn van de verzekerde op een bepaalde datum, vaak bedoeld als extra voorziening voor de oude dag. De overeenkomst houdt dus in dat de verzekeringnemer een vordering krijgt op de levensverzekeringsmaatschappij: de verzekeraar betaalt aan de begunstigde.

Voor een juist inzicht in de feiten van de roof van joodse polissen tijdens de bezettingstijd en het proces van rechtsherstel na de bevrijding, is enige basiskennis van de verschillende verzekeringsvormen belangrijk.

Levensverzekeringen kunnen op twee manieren worden ingedeeld: in de eerste plaats naar het tijdstip waarop de uitkering plaats vindt. Er zijn verzekeringen die alleen uitkeren bij overlijden, verzekeringen die alleen uitkeren bij leven, en 'gemengde verzekeringen' die een combinatie van beide zijn.

¹⁶ Zie het rapport "De Verzekeringskamer in Oorlogstijd" p. 30. In hoofdstuk 3 is een geval van controle beschreven.

In de tweede plaats is er sprake van een indeling naar vorm, waarbij twee hoofdgroepen worden onderscheiden. In de eerste plaats de kapitaalverzekering, die ofwel bij overlijden een som ineens uitkeert, ofwel een kapitaal uitkeert wanneer de verzekerde op een bepaald moment in leven is. De tweede hoofdgroep wordt gevormd door de (lijf)renteverzekering, die gedurende een bepaalde tijd periodieke uitkeringen doet. Hierbij zijn er ook weer twee mogelijkheden: de uitkeringen zijn afhankelijk van het in leven zijn van de verzekerde, of er is sprake van een (erf)rente-uitkering aan een begunstigde, die ingaat bij het overlijden van de verzekerde en die doorloopt tot een bepaalde vastgestelde datum, of tot eerder overlijden. Wanneer er sprake is van een kapitaalverzekering bij overlijden is vroegtijdig overlijden van de verzekerde voor de verzekeraar nadelig. De periode dat de verzekeringnemer premies betaalt is dan korter dan die van de gemiddelde verzekerde, terwijl de verzekerde som gewoon wordt uitgekeerd. Bij een renteverzekering is laat overlijden van de verzekerde/begunstigde nadelig voor de verzekeraar, omdat de periode van rente-uitkeringen langer is dan gemiddeld.

In de jaren voor de Tweede Wereldoorlog waren er voor de indeling in verzekeringsvormen drie termen gangbaar.

- volksverzekeringen: verzekeringen met een klein verzekerd bedrag, variërend van enkele tientallen guldens tot ongeveer fl. 300,-. De uitkering moest de nabestaanden in staat stellen een begrafenis te betalen.
- tussenverzekeringen: verzekeringen met een verzekerd kapitaal tussen fl. 300,- en fl. 1000,-¹⁷
- kapitaalverzekeringen: verzekeringen met een verzekerd bedrag van meer dan fl. 1000,-.

Het begrip 'tussenverzekering' werd echter niet bij alle maatschappijen gehanteerd. Sommige maatschappijen onderscheidden alleen 'volksverzekeringen' en 'kapitaalverzekeringen', waarbij de grens lag bij fl. 300,- of fl. 500,-. Voor de bezetter gold de grens van fl. 500,-. Voor verzekeringen lager dan fl. 500,- gold in het roofbeleid van de bezetter een (voorlopige) uitzonderingsbepaling.

Premie of koopsom

Tegenover de verplichting van de maatschappij een uitkering te doen volgens een bepaalde in de polis vastgelegde overeenkomst stond de verplichting van de verzekeringnemer bij de maatschappij een kapitaal op te bouwen op basis waarvan de uitkering kon worden gedaan. Dat kon op twee manieren: door betaling van een premie (per maand, kwartaal of per jaar) of door het betalen van een koopsom ineens.

De premie werd berekend aan de hand van drie grondslagen. In de eerste plaats de sterftkans, die werd vastgesteld aan de hand van in sterftetafels gepubliceerde statistische gegevens. De tweede is de interest (of rente), die de verzekeraar bereid is te garanderen en die mede afhankelijk is van de rente die hij over de gereserveerde bedragen verwacht te maken. De derde

¹⁷ B.P.A. Gales, *Werken aan zekerheid*, p. 273.

grondslag wordt bepaald door de kosten die de verzekeraar maakt, zoals de provisie voor de tussenpersoon en de kosten voor de eigen administratie en het eigen verkoopapparaat. Wanneer de verzekeringnemer alle verschuldigde premies in een keer betaalde, was er sprake van een koopsompolis. Deze som was lager dan het totaal van de jaarlijkse premies, omdat de verzekeraar minder risico's liep en over het gehele bedrag al direct rente ontving. Er was dus ook geen langzame opbouw van reservewaarde.

Polisvoorwaarden

In de polisvoorwaarden werden de contractuele verplichtingen van verzekeringnemer en verzekeraar vastgelegd. Hieronder vielen vanzelfsprekend de verplichting tot betaling van premie door de verzekeringnemer en de verplichting tot uitkering door de verzekeraar, met de voorwaarden waaronder dit zou geschieden. Die voorwaarden werden in de polis opgenomen. De persoonlijke gegevens van de betrokkenen en eventuele bijzonderheden werden eveneens op de polis genoteerd. Wanneer de overeenkomst na verloop van jaren veranderde, werd dat eveneens op de polis aangetekend. De verzekerde ontving de polis, de verzekeraar een afschrift van de polis. Wanneer de verzekerde of de begunstigde zich meldde voor de uitkering, diende hij de polis te overhandigen. Zonder polis was in principe geen uitkering mogelijk. Wanneer in geval van calamiteit of andere bijzondere omstandigheden de polis niet meer aanwezig was, kon de verzekeringnemer om een gewaarmerkt afschrift van de polis vragen.

Op de polis werd vastgelegd wie de drie contractpartijen waren:

De *verzekeringnemer*, die de verzekering afsloot en de hoogte van het te verzekeren bedrag en de looptijd bepaald had, en bovendien de verplichting had premie te betalen.

De *verzekerde*, aangewezen door de verzekeringnemer, op wiens leven de verzekering was afgesloten. De verzekerde en de verzekeringnemer konden dezelfde persoon zijn, maar het was ook mogelijk dat een ander, bijvoorbeeld de echtgenote of een kind van de verzekeringnemer de verzekerde was.

De *begunstigde* was degene aan wie de maatschappij uitkeerde. Wijzigingen in de begunstiging (bijvoorbeeld na verandering in de gezinssamenstelling) waren mogelijk en moesten op de polis worden aangegeven.

Rechten van de verzekeringnemer

In de polisvoorwaarden was eveneens vastgelegd welke rechten de verzekeringnemer had met betrekking tot de afgesloten verzekeringsovereenkomst. De meest voorkomende mogelijkheden waren:

- Afkoop

Beëindiging van de verzekering waarbij de maatschappij de afkoopwaarde van de verzekering aan de verzekeringnemer uitkeert. Deze afkoopwaarde wordt opgebouwd uit de betaalde premies en de gekweekte rente plus eventuele winstdeling met aftrek van een kostendeel en een risicodeel. Gezien de kosten van het afsluiten van een verzekering hebben verzekeringen met periodieke premiebetaling de eerste jaren na afsluiten geen afkoopwaarde: aanvankelijk is er zelfs sprake van een negatieve waarde; na ongeveer vijf jaar wordt deze positief. Bij sommige

maatschappijen werd in de voorwaarden precies vastgelegd wat de termijn was.

In de polisvoorwaarden wordt aangegeven of de verzekering afkoopbaar is. Bij lijfrentes is dat niet het geval in verband met de mogelijkheid van anti-selectie (verzekerden met een slechte gezondheid zouden eerder tot afkoop bereid kunnen zijn).

- Premievrijmaking

Bij sommige verzekeringsvormen kan de verzekering premievrij gemaakt worden. Dit houdt in dat er verder geen premies behoeven te worden betaald, maar dat dan het verzekerd kapitaal wordt verlaagd. De verzekeringnemer kon met de maatschappij afspreken voor een bepaalde periode geen premie te betalen. In feite werd bij premievrijmaking de opgebouwde premie-reserve beschouwd als een koopsom voor de voort te zetten overeenkomst.

- Automatische voortzetting premiebetaling

Dit komt praktisch gezien op hetzelfde neer als premievrijmaking: betaling van de premie wordt voortgezet uit de opgebouwde reservewaarde, terwijl de verzekerde waarde gelijk blijft. Pas wanneer tot uitkering wordt overgegaan, wordt de achterstallige premie plus interest afgetrokken van de uitkering. Wanneer de opgebouwde waarde van de verzekering is opgesoupeerd door de automatische betaling van de premie, wordt de verzekering geroyeerd. Deze methode was niet bij alle maatschappijen gangbaar.

- Belening

Afsluiten van een lening bij de verzekeringsmaatschappij (of eventueel elders) met de afkoopwaarde van de polis als onderpand. Voor een dergelijke lening werd rente in rekening gebracht.

- Royement

Eenzijdige beëindiging van de verzekeringsovereenkomst door de maatschappij, wanneer de verzekeringnemer gedurende langere tijd of gedurende de in de voorwaarden gehanteerde periode de premie niet heeft betaald en niets van zich heeft laten horen, en wanneer de verzekering geen afkoopwaarde heeft.¹⁸

- Omzetting

Het was mogelijk, bijvoorbeeld door gewijzigde levensomstandigheden, een bestaande verzekering om te zetten in een andere verzekeringsvorm. De polis kreeg dan meestal ook een ander polisnummer.

De verschillende mogelijkheden van de verzekeringsvormen waren vastgelegd in de voorwaarden die de verzekeraars in het algemeen hanteerden voor bepaalde vormen van

¹⁸ Bij sommige maatschappijen werd de term royement ook gebruikt wanneer een verzekering op de normale manier expireert. Dit gaat bijvoorbeeld op voor de de RVS en de Onderlinge 's-Gravenhage.

verzekering. Deze algemene voorwaarden per verzekeringsvorm per verzekeraar werden opgenomen in de *Nederlandse Almanak van Levensverzekering* en in de *Wiebes Leemans Jaarcijfers* die ieder jaar met medewerking van de Bedrijfsgroep Levensverzekering c.q. de NVBL werden gepubliceerd. Deze algemene voorwaarden hadden betrekking op de mogelijkheden die de verzekeringsmaatschappijen hun cliënten boden op het gebied van bijvoorbeeld: recht op belening en de rente die daarbij berekend werd; na welke periode de verzekeringnemer recht had op afkoop van de verzekering; welk gedeelte van de premiereserve dan uitbetaald werd; binnen welke termijn en tegen welke kosten een premievrijgemaakte verzekering kon worden hersteld; of en met welke maatstaf er sprake was van winstdeling; of er er een uitkering zou plaatsvinden bij zelfmoord; en bijzondere voorwaarden. Evenals de informatie over de tarieven en premiekosten per eenheid verzekerd kapitaal werden deze gegevens van alle maatschappijen die in Nederland op het gebied van de Levensverzekering actief waren, in de Almanak opgenomen.

Hierin werd eveneens een "Toelichting tot de tarieven" opgenomen, een lijst van de meest voorkomende verzekeringsvormen. In de Almanak van 1941 waren dat de volgende¹⁹:

"1. Verzekering bij overlijden.

Bij een zoodanige verzekering verbindt de verzekerde zich gedurende zijn leven een *onveranderlijke* premie te betalen.

2. Gemengde verzekering

Hierbij verbindt de verzekerde zich gedurende een bepaald aantal jaren een *onveranderlijke* premie te betalen. Sterft hij echter vóór den afloop van den bepaalden termijn, dan wordt aan de(n) rechthebbende de verzekerde som uitbetaald.

3. Verzekering op vaste termijn

De verzekerde verbindt zich gedurende een te voren vastgesteld aantal jaren een bepaalde premie te betalen. De premiebetaling eindigt, wanneer de verzekerde overleden is. Het verzekerde kapitaal wordt uitgekeerd als de in de polis genoemde verzekeringsduur is afgelopen.

4. Ideaalpolis

Bij deze verzekering betaalt de verzekerde jaarlijks een vastgesteld *onveranderlijk* bedrag gedurende een vooraf bepaald aantal jaren. Sterft de verzekerde binnen den vastgestelden termijn, dan keert de maatschappij jaarlijks 10 % uit over de verzekerde som, tot de duur der verzekering verstreken is. Na afloop van het vooraf bepaalde aantal jaren wordt bovendien het volle verzekerde bedrag uitbetaald. Bij in leven zijn na het verstrijken van den bepaalden termijn wordt de verzekerde som uitgekeerd en is de verzekering geëindigd.

¹⁹ *Almanak Levensverzekering* 1941, p. 309. Overigens werden in deze periode ieder jaar dezelfde vormen weergegeven. Pas bij nieuwe ontwikkelingen veranderde deze opgave.

5. *Verzekering bij leven*

De verzekerde verbindt zich gedurende een aantal jaren een *onveranderlijke* premie te betalen ter verkrijging van een vooraf bepaalde som. De premiebetaling houdt op met het eindigen der verzekering. Bij overlijden vervallen de betaalde premies aan de maatschappij.

6. *Dadelijk ingaande lijfrente*

De verzekerde verbindt zich een bedrag ineens te storten, waartegen de maatschappij gedurende het leven van den verzekerde een vooraf vastgesteld gelijkblijvend bedrag jaarlijks, halfjaarlijks, per kwartaal of maandelijks uitbetaalt.

7. *Uitgestelde lijfrente of pensioen*

Bij dezen vorm van verzekering vangt de verplichting der maatschappij, de(n) verzekerde een vooraf bepaalde rente uit te betalen, aan op een tijdstip waarop de verzekerde een vastgestelden leeftijd bereikt heeft. Indien de verzekerde sterft vóór dit tijdstip is aangebroken, dan vervalt het kapitaal aan de maatschappij.

8. *Overlevingsrente of weduwenpensioen*

Bij deze vorm van verzekering verbindt de maatschappij zich, indien de verzorger vóór de verzorgde komt te overlijden, aan deze laatste levenslang een pensioen uit te keeren. Sterft de verzorgde eerder dan de verzorger, dan zijn geen premieën meer verschuldigd. Van de betaalde premieën wordt evenwel niets gerestitueerd."

De hierboven besproken vormen van levensverzekeringen vielen alle onder de tweede Liro-verordening (Verordening 58/1942 van 21 mei 1942) en de verordening die de beëindiging van de joodse levensverzekeringen gelastte (Verordening 54/1943 van 11 juni 1943). De verzekeringsvarianten konden echter wel verschillend doorwerken in de afkoop bij Liro en vooral in de variaties van polisherstel na de oorlog.

2.2 **Uitvaartverzekeringen**

Anders dan bij de levensverzekeringen is het terrein van de uitvaartverzekeringen heterogeen. Naast de 'volksverzekeringen', die vielen onder de noemer levensverzekeringen en in 1939 goed waren voor 20% van het verzekerd bedrag van alle Nederlandse maatschappijen²⁰, zijn er verscheidene andere verzekeringsvormen die samen een geschakeerd beeld opleveren van het uitvaartverzekeringswezen.

Begrafenisfondsen vonden hun oorsprong in soms eeuwenoude tradities die zorgden dat mensen een "fatsoenlijke begrafenis" konden krijgen. Fondsen hadden vaak een plaatselijk

²⁰ B.P.A. Gales, *Werken aan zekerheid*, p. 273.

karakter, of waren verbonden met bepaalde beroepsgroepen of met een bepaalde geloofs-overtuiging.²¹

Door de Wet op het Levensverzekeringbedrijf van 1922 kwamen de volgens de normen van de wet levensvatbare fondsen onder het toezicht van de Verzekeringskamer. Anderen werden opgeheven, smolten samen, werden omgevormd tot N.V.'s, of gingen op in bestaande levensverzekeringsmaatschappijen. In de jaren twintig en dertig verminderde geleidelijk het aantal fondsen. Tijdens de bezettingsperiode daalde het aantal begrafenisfondsen verder van 81 in 1940 tot 60 in 1945. Per 31 december 1941 waren er 27 fondsen met meer dan 1000 contracten en 36 met minder dan 1000 contracten. De verzekerde waarde van de fondsen vertegenwoordigde nog geen 2% van die van de volksverzekeringen.²² Zo komt het aandeel van de verzekerde waarde van deze fondsen op 0,4% van de totale verzekerde waarde van de levensverzekeringen.

Na de vorming van de Bedrijfsgroep Levensverzekering in 1941 traden de fondsen toe tot deze organisatie.

Natura-fondsen waren instellingen met het karakter van onderlinge steunverlening, die tegen betaling van een vaste periodieke premie zorgden voor de begrafenis van deelnemers aan het fonds. Er waren burenhulpverenigingen, lijkwagenverenigingen die zich beperkten tot verstrekking van een lijkwagen en de grotere, beter geoutilleerde begrafenisverenigingen, die de uitvaart verzorgden.

Daarnaast waren er nog *omslagverenigingen*, die tegen betaling van een omslag door de deelnemers bij overlijden van een deelnemer de begrafenis uitvoerden en *kostende prijsverenigingen*, die recht gaven op een begrafenis tegen een voor leden vastgestelde kostprijs. De begrafenis was dan voor rekening van de nabestaanden, omdat er geen contributie of premie werd geheven om de begrafenis kosten te dekken.

De naturafondsen, omslag- en kostende prijsverenigingen stonden niet onder toezicht van de Verzekeringskamer. Veel van dergelijke verenigingen waren aan het begin van de bezettingstijd verenigd in overkoepelende organisaties, die meestal een provinciaal karakter hadden.²³ Zij werden in 1941 verplicht deel te nemen aan de in paragraaf 2.1 besproken organisatie-Woltersom.

Aanvankelijk was er onduidelijkheid over hun plaats binnen het verzekeringswezen. De Bedrijfsgroep Levensverzekering vond dat deze verenigingen niet tot die sector behoorden, zodat zij aanvankelijk werden ondergebracht bij de Vakgroep Variaverzekering in de Onder-vakgroep "Niet elders ingedeelde schadeverzekeringen". De Bedrijfsgroep Schadeverzekering

²¹ Zie B.P.A. Gales, *Werken aan zekerheid*, hoofdstukken 2 en 3 voor de ontwikkeling van begrafenisfondsen en hun relatie tot het levensverzekeringbedrijf en J.L.J.M. van Gerwen, N.H.W. Verbeek, *Voorzorg & de vruchten*, hoofdstuk 1 voor de achtergrond van Amev in de begrafenisfondsen.

²² *Wiebes Leemans Jaarcijfers* voor 1938-1942.

²³ Zie 'Statistiek der Onderlinge Uitvaartverenigingen en Begrafenisfondsen', in het *Maandschrift van het CBS*, 1942, aflevering 8-9.

stootte de uitvaartverenigingen echter ook af. Uiteindelijk werden zij ondergebracht in de nieuw op te richten Vakgroep Begrafeniswezen, onderdeel van de Hoofdvakgroep Handel, met de Ondervakgroepen Particulier Begrafenisbedrijf (voor uitvaartverzorging op commerciële grondslag) en Onderling Begrafenisbedrijf (voor uitvaartverzorging op coöperatieve grondslag).²⁴

Lidmaatschap van een begrafenisvereniging hield dus in dat de leden (vaak een gezinshoofd met meerdere gezinsleden) recht hadden op een uitkering of de verzorging van de uitvaart in natura. Een voorbeeld van een begrafenisvereniging is de Coöperatieve Onderlinge Begrafenisvereniging "Draagt elkanders lasten", een Rooms Katholieke vereniging, die de belangrijkste rechtsvoorganger was van de Natura uitvaartverzekeringsmaatschappij DELA. De contributies werden eind jaren dertig naar leeftijd berekend en de betaling werd in een schriftje bijgehouden. Voor een kind van 0 tot 15 jaar betaalde men 3 cent per week; van 15 tot 40 jaar 4 cent; van 40 tot 50 jaar 5 cent; van 50 tot 60 jaar 7 cent van van 60 tot 65 jaar 10 cent.²⁵ Blijkens gegevens uit een onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek (in het vervolg CBS) naar onderlinge uitvaartverenigingen en begrafenisfondsen in 1942 waren dit gebruikelijke bedragen voor een dergelijke vereniging.

Volgens het CBS-onderzoek waren er circa 1120 uitvaartverenigingen met in totaal 581.194 leden. Omdat familieleden soms ook zonder extra contributie waren meeverzekerd, waren op deze wijze 1.627.348 zielen verzekerd. Van de uitvaarten in Nederland was in 1941 23.9% door dergelijke uitvaartverenigingen verzorgd.²⁶

Buiten de Wet op het Levensverzekeringsbedrijf vielen eveneens joodse instellingen met religieuze bepalingen voor ritens tijdens de begrafenisplechtigheid.²⁷ De naar benadering 65²⁸ *joodse begrafenisverenigingen* (of verenigingen die zich met aspecten van het joodse begrafeniswezen bezig hielden) behoorden ook tot deze categorie. Zij komen niet voor in het onderzoek van het CBS, waarschijnlijk omdat zij inmiddels in het kader van de Verordening van Niet-Commerciële Verenigingen en Stichtingen (Verordening 41/1941 van 28 februari 1941) organisatorisch waren ondergebracht bij het gelijknamige Commissariaat om te worden geliquideerd. Deze joodse verenigingen werden bij liquidatie rechtsstreeks beroofd en vielen dus niet onder de verordeningen ter aanmelding en afkoop van joodse levensverzekeringen. Het kapitaal van de verenigingen werd niet naar Liro overgemaakt, maar kwam terecht in de boedel van liquidateur H.W. Müller-Lehning.

²⁴ Memorandum betreffende het organiseren van het begrafenisverzekeringsbedrijf binnen het kader der zelfstandige organisatie ter ontwikkeling van het bedrijfsleven. Ongedateerd, maar waarschijnlijk 1942. Archief VK, 112.222.

²⁵ J.J. Dankers en J. Verheul, *DELA*, p. 23-26.

²⁶ Statistiek der Onderlinge Uitvaartverenigingen en Begrafenisfondsen, p. 5.

²⁷ J. van Gerwen, 'De levensverzekeringsbranche' 1890-1950, in: J. van Gerwen en M.H.D. van Leeuwen, *Studies over zekerheidsarrangementen*, p. 650-651.

²⁸ Zie Hoofdstuk 9.

Veel uitvaartverenigingen en -fondsen waren opgericht in een protestants-christelijke of katholieke kring. De besturen van dergelijke verenigingen voerden over het algemeen wat ledenwerving betreft een exclusief beleid, zeker waar het om de Katholieke zuil ging. Toch was het niet mogelijk altijd strikt te zijn. Soms ging men over tot het openen van een afdeling waar andersdenkende leden een in hun ritën passende begrafenis konden verwachten.²⁹

Gezien het sterk verzuilde karakter van begrafenisverenigingen en -fondsen kan men aannemen dat veel joden, ook al waren zij niet godsdienstig, lid waren van een joodse begrafenisorganisatie. Begraven had immers, ook toen, niet alleen te maken met godsdienstige ritën, maar is veeleer ook een gebeurtenis die past in een bepaalde culturele context.³⁰ Daarnaast trokken verzekeringsmaatschappijen en verenigingen die werden gekarakteriseerd door een sociaal-democratische visie joodse leden/verzekerden.³¹

Vanuit deze uitgangspunten is ook onderzoek naar roof buiten Liro om noodzakelijk. Hierbij gaat het voornamelijk om uitvaartverenigingen (al dan niet in natura) met joodse leden, en specifiek joodse begrafenisverenigingen die al dan niet vielen onder de verordeningen met betrekking tot niet-commerciële verenigingen en stichtingen. Eveneens is door middel van een steekproef onderzocht of bij een verzuilde vereniging joodse leden waren aangesloten.

2.3 Pensioenen³²

Pensioenverzekeringen vallen onder de renteverzekeringen. Een individuele pensioenverzekering is meestal een uitgestelde levenslange lijfrente, die ingaat op een van te voren bepaalde tijd, wanneer de verzekerde in leven is. Ook kan er sprake zijn van een overlevingsrente of weduwe/wezenrente (of -pensioen), die ingaat wanneer de eerste verzekerde/verzekeringnemer overlijdt. Deze rente/dit pensioen wordt alleen uitgekeerd zolang de weduwe (weduwnaar) in leven is. In sommige pensioencontracten werden ook bepalingen omtrent uitkeringen aan wezen opgenomen, bijvoorbeeld de hoogte van de uitkering als percentage van het weduwenpensioen of ouderdompensioen.

Dergelijke mogelijkheden zijn er ook bij collectieve verzekeringen. Daar is er sprake van een hoofdcontract voor een aantal verzekerden. De werkgever is in dat geval de verzekeringnemer. Naast het gebruik al dan niet collectieve pensioenverzekeringen af te sluiten bij levensverzekeringsmaatschappijen, waar zij het karakter hadden van een lijfrente-overeenkomst, waren er tegen de tijd van de Tweede Wereldoorlog nog andere mogelijkheden voor het sluiten van pensioenovereenkomsten.

²⁹ Zie N.D.N. Visser, *Ieder z'n eigen wens*, p. 31-32 en *Vijftig jaar DELA*, p. 63. N.D.N. Visser, *Zekerheid voor morgen*, p. 11.

³⁰ Zie ter illustratie I.B. van Creveld, *Kille - zorg*, 219-244.

³¹ In het algemeen was het zo dat joden zich nauwelijks bij Rooms Katholieke verzekeringsmaatschappijen verzekerden, maar zich wel tot maatschappijen met een 'democratisch karakter' voelden aangetrokken. Ook was het in de verzekeringswereld natuurlijk bekend dat veel joodse verzekerden waren aangesloten bij Amsterdamse maatschappijen. Zie notulen Raad van Bijstand BGL, 12-10-1943. Archief Verbond S94/2.

³² Hieronder worden geen ambtenarenpensioenen bedoeld. Deze categorie wordt besproken in het deelrapport 'Sociale verzekeringen en ambtenarenarrangementen'.

Het gaat dan vooral om:

Ondernemingspensioenfondsen (vroeger ook wel fabrieksfondsen genoemd):

Het gaat hier om collectieve pensioenregelingen die door grote, kapitaalcrachtige bedrijven werden afgesloten voor hun veelal mannelijke werknemers, zoals de sectoren van spoorwegen, mijnbouw, machine-, metaal- en textielindustrie. In 1938 waren er 738 ondernemingspensioenfondsen, waarbij in totaal 334.737 werknemers voor hun oude dag waren verzekerd.³³

Een enquête gehouden in 1938 door het CBS³⁴ geeft een indruk van de hoogte van de uitkeringen, die varieerden per week:

fl. 1,- tot fl. 4,- bij 74 ondernemingen

fl. 5,- tot fl. 9,- bij 174 ondernemingen

fl. 10,- tot fl. 14,- bij 109 ondernemingen

fl. 15,- tot fl. 19,- bij 66 ondernemingen

fl. 20,- en hoger bij 77 ondernemingen

Bij *Bedrijfspensioenfondsen* (ook wel bedrijfstakfondsen genoemd) werden de organisatie van de pensioenregelingen en de kosten en risico's gedeeld door meerdere werkgevers in eenzelfde bedrijfstak. In 1938 waren er 12 bedrijfspensioenfondsen met een gezamenlijk ledental van 84.223.

In 1938 werd een contactorgaan voor de pensioenfondsen opgericht onder de naam Commissie van Advies voor Pensioenzaken. Doel was de uitwisseling van gedachten en ervaringen op het gebied van pensioenzaken, evenals de opbouw van een sterke positie tegenover de overheidsbemoeienis op het terrein van de pensioenvoorziening. In die periode was een wettelijke regeling voor pensioenfondsen in voorbereiding, die echter pas in 1949 gestalte kreeg in de Pensioen- en spaarfondsenwet. Er was een breed toelatingsbeleid: ondernemingen met een pensioenfonds, bedrijven met een pensioenregeling in een andere vorm, en zelfs bedrijven waar een regeling in voorbereiding was, konden toetreden tot de commissie. Tijdens de bezetting werd deze Commissie opgevolgd door de Adviescommissie voor Personeelsfondsen.³⁵

³³ Voor de aantallen ondernemings- en bedrijfspensioenfondsen zie: J. van Genabeek, 'Fabrieks- en bedrijfstakfondsen' in: J. van Gerwen en M.H.D. van Leeuwen (samenst.), *Studies over zekerheidsarrangementen*, p. 357.

³⁴ Aangehaald in het 1000e Bericht van de Adviescommissie voor Pensioenen, oktober 1986; met een terugblik over 45 jaar informatievoorziening in de Berichten van de Adviescommissie voor Pensioenen. Archief Stichting Ondernemingspensioenfondsen (voortaan: OPF).

³⁵ Verslag van den secretaris van de Adviescommissie Personeelsfondsen over de periode van 25 april 1941 t/m 31 december 1941. Archief OPF.

In dit onderzoek worden twee groepen onderscheiden:

- 1) de reeds ingegane pensioenen bij personen ouder dan 65 jaar, die als het ging om joodse gepensioneerden, door de anti-joodse bezitsverordeningen aangetast konden worden.
- 2) de pensioenrechten van werknemers jonger dan 65 jaar, waarvan de opbouw werd onderbroken door het verplichte ontslag van joodse werknemers en hun deportatie of onderduik daarna.

B. Roof en rechtsherstel van via Liro geroofde verzekerde waarden

3. De roof van joodse levensverzekeringsovereenkomsten

3.1 De afkoop van joodse verzekeringen

3.1.1 De 'eerste liro-verordening': Verordening 148/1941, 8 augustus 1941

In de reeks verordeningen van de bezetter die tot doel hadden de joodse bevolking van Nederland te beroven van alle bezittingen en financiële middelen was de zogenoemde eerste Liro-verordening de eerste waarmee het verzekeringswezen structureel - doch indirect - te maken kreeg.³⁶ Deze verordening, Verordening 148/1941 van 8 augustus 1941 betreffende de behandeling van het joodse geldelijke vermogen, hield in dat mensen, die volgens artikel 4 van Verordening 189/1940 jood waren, hun contante gelden moesten inleveren c.q. storten op een rekening van Liro; zij moesten hun effecten bij Liro in deposito geven. Tegoeden en deposito's bij banken dienden overgeschreven te worden naar Liro. Vrijgesteld waren mensen met een vermogen van minder dan fl. 10.000,- en een belastbaar inkomen over het voorgaande jaar van minder dan fl. 3.000. Wie wel onder de verordening viel kon echter beschikken over een 'vrij maximum' van fl. 1.000,- per maand.³⁷

Aanvankelijk heerste onzekerheid bij de verzekeraars omtrent de vraag of verzekeringsmaatschappijen gerekend moesten worden tot de financiële instellingen die in de verordening werden genoemd. De Verzekeringskamer berichtte na onderhandeling met de 'bevoegde autoriteiten' dat zij niet werden aangemerkt als geld- en credietinstellingen in de zin van Verordening 148/1941. Derhalve konden betalingen aan joden voortgezet worden. De verplichtingen van joden aan de maatschappijen (bijvoorbeeld premiebetaling) bleven eveneens onverminderd voortbestaan. In geval van twijfel of handelingen in strijd waren met de voorschriften van de verordening dienden de verzekeraars zich te wenden tot Liro.³⁸

³⁶ Al eerder was de Verzekeringskamer geconfronteerd met maatregelen van de bezetter; zie paragraaf 2.1 en 7.1.

³⁷ Zie Bijlage II van het Eerste Rapport voor de tekst van de verordening.

³⁸ Circulaire 304 Verzekeringskamer, 30-08-1941 betreffende Verordening 148/1941 betreffende de behandeling van het Joodsche geldelijke vermogen. N.B. Alle aangehaalde circulaire's van de Verzekerringskamer, de NVBL en de Bedrijfsgroep Levensverzekering zijn aanwezig in het archief van het Verbond van Verzekeraars.

'Vluchtpolissen'

Desondanks kregen de verzekeringsinstellingen indirect met de verordening te maken. Dat was het gevolg van sombere toekomstverwachtingen die zich bij sommige leden van de joodse bevolkingsgroep in Nederland hadden gevormd. De praktijk van de 'Wirtschaftsentjudung' in Duitsland was al voor de bezetting van Nederland zichtbaar. Daarbij bleken de Nazi's tot dan toe de lijfrenten in Duitsland nog ongemoeid te laten, omdat die nodig waren voor het levensonderhoud.³⁹ In joodse kringen steeg de belangstelling voor bepaalde vormen van levensverzekeringen, een tendens die lijkt te worden bevestigd door het relatief grote aantal tussen 1939 en 1941 afgesloten verzekeringsovereenkomsten.

In 1941 ziet men het verschijnsel dat joodse verzekeringnemers zogenoemde 'vluchtpolissen' afsluiten, waarbij men overging tot het splitsen van polissen in contracten die niet afkoopbaar waren, of het voorzien van polissen van lijfrenteclausules.⁴⁰ Uit enkele archiefstukken die dateren van maart 1941, dus ruim voordat de eerste Liro-verordening van kracht werd, blijkt dat joodse cliënten van dergelijke constructies gebruik maakten. Uit circulaires valt op te maken dat dergelijke overeenkomsten in de praktijk kennelijk wel werden gesloten, ofschoon de maatschappijen huiverig stonden tegenover deze praktijken.⁴¹ De Hollandsche Sociëteit liet de buitendienstambtenaren weten dat "dergelijke kunstmatig in het leven geroepen splitsingen niet meer door ons geaccepteerd kunnen worden". Zij dienden zich bij twijfel te wenden tot de Directie, waar uiteindelijk de beslissing over het accepteren van een nieuwe post lag. Verder werd hun ter overweging gegeven:

"Bij verzekeringen met overlidensrisico wordt tegenwoordig de beoordeling van de levenskansen van een candidaat beheerscht door tal van factoren, die vroeger van minder beteekenis schenen. Het is dan ook te verwachten, dat zich in de toekomst beslissingen zullen voordoen, dat we posten om niet rechtstreeks met de huidige gezondheid van den candidaat verband houdende redenen niet of slechts tot een beperkt bedrag kunnen aanvaarden."⁴²

Uit circulaires en correspondentie daterend van na 8 augustus 1941 blijkt dat ook na de inwerkingtreding van Verordening 148/1941 in de praktijk nog steeds vergelijkbare overeenkomsten werden gesloten, die tot doel hadden joods kapitaal buiten de verordening te houden. Men sloot dan een of meerdere verzekeringsovereenkomsten af, waarbij een groot

³⁹ 'Geschiedenis van de Joodsche levensverzekeringen in bezettingstijd' (25-3-1946); bijlage bij brief van de Bedrijfsgroep Levensverzekering aan de Raad voor het Rechtsherstel, 10-4-1946. Archief NN.

⁴⁰ De term 'vluchtpolis' is naoorlogs.

⁴¹ In een circulaire van de Hollandsche Sociëteit aan de eigen agenten blijkt dat de Nationale had gewaarschuwd tegen de "bijzondere" projecten die maatschappijen nog altijd aan joodse kandidaten aanboden. De zegsman van de Nationale vond deze actie voor de betrokkenen zó gevaarlijk, dat hij in geen geval namen wilde noemen. Vgl. Circ. 203, 27-3-1941. Archief DL, map 4.

⁴² Circ. 200 aan de generaal- en hoofdagenten, 13-3-1941. Archief DL, map 4.

bedrag, een koopsom, als eenmalige premie diende. Kapitaal dat voordien op een bankrekening stond, behoefde, wanneer het in een dergelijke overeenkomst was belegd, niet naar Liro te worden overgeboekt. De verzekering zou, wanneer het een kapitaalverzekering betrof, veelal na een kortere looptijd dan gebruikelijk op een vastgestelde datum tot uitkering komen. Wanneer het ging om een lijfrenteovereenkomst zou vanaf een vastgelegde datum een regelmatige lijfrente uitgekeerd worden. In feite ging het in dergelijke gevallen vaak om in bewaring geven van gelden, die na aftrek van kosten weer zouden worden geretourneerd. Op deze manier hoopte men in de toekomst over het eigen kapitaal te kunnen blijven beschikken.

De tendens om dergelijke polissen af te sluiten past overigens in een meer algemene ontwikkeling in het verzekeringsbedrijf tijdens de bezettingsjaren. Koopsompolissen bleken ook bij veel niet-joodse Nederlanders in trek, wat blijkt uit het feit dat de in dergelijke overeenkomsten geïnvesteerde sommen van 24,2 miljoen gulden in 1941 stegen naar 173,5 miljoen in 1944. Verklaringen hiervoor zijn onder meer het gebrek aan beleggingsmogelijkheden in het vrije buitenland, de schaarste aan consumptiegoederen en vooral de invoering van het Besluit op de inkomstenbelasting in 1941. De afrekmogelijkheden voor premies en koopsommen voor lijfrenteverzekeringen waren hierdoor aanzienlijk verruimd.⁴³ Overigens waren niet alle verzekeraars enthousiast over de algemene populariteit van koopsompolissen, gezien het on-eigenlijke gebruik van dit middel, het wegwerken van zwartgeld en belastingbesparing.⁴⁴

Door de vermogensbeperking voor joden was het afsluiten van al te hoge koopsompolissen niet meer mogelijk. Liro eiste nu dat verzekeringsmaatschappijen hun beleid en handelingen daaraan aanpasten. De NVBL gaf door middel van een circulaire aan de verzekeringsmaatschappijen door dat zij zich bij aanbieding "van kennelijke joodsche zijde" van een koopsom voor een lijfrente of een kapitaalverzekering ervan "overtuigt, dat de jood tot het storten daarvan gerechtigd is." Er waren drie mogelijkheden om die zekerheid te verkrijgen: de joodse verzekeringnemer moest dan verklaren niet onder Verordening 148/1941 te vallen, omdat zijn vermogen en inkomen beneden de gestelde limieten bleven. Of hij moest aan kunnen tonen dat de koopsom niet uit particulier vermogen werd bekostigd (de verordening betrof immers particulier vermogen), maar uit het kapitaal van een onderneming (al dan niet joods - mits niet onder beheer gesteld). De derde mogelijkheid was dat hij toestemming van Liro kon overleggen. De NVBL waarschuwde haar leden vooral de grootst mogelijke voorzichtigheid te betrachten en deugdelijke bewijzen te verlangen wanneer een koopsompolis bleek te stammen uit het zaakvermogen van een eenpersoonsonderneming.⁴⁵

Polissen gefinancierd uit bedrijfskapitaal

De verordening gaf dus ruimte voor het afsluiten van nieuwe verzekeringsovereenkomsten gefinancierd uit bedrijfskapitaal. Uit circulaire van de NVBL (in oktober 1941 omgezet in de Bedrijfsgroep Levensverzekering) en documentatie bij diverse verzekeringsmaatschappijen

⁴³ Zie: J. Barendrecht en T. Langenhuyzen, *Ondernemend in risico*, p. 199.

⁴⁴ Notulen van de Raad van Bijstand, BGL, 1-3-1944. Archief Verbond.

⁴⁵ Circulaire NVBL, 10-09-1941.

blijkt dat sommige bedrijven deze gelegenheid gebruikten om voor hun joodse werknemers een lijfrente-overeenkomst af te sluiten, die als verkapte wachtgeldregeling kon dienen in geval van ontslag. Dergelijke regelingen werden veelal collectief afgesloten. Ook verzekeringsmaatschappij De Nederlanden van 1845 sloot een tijdelijke pensioenregeling af voor joodse werknemers die met ontslag werden bedreigd. De betaling ging buiten de salarisadministratie om.⁴⁶

Liro hield dergelijke ontwikkelingen nauwlettend in de gaten, wat blijkt uit een verzoek aan de directie van de Nationale opgave te doen van alle bekende gevallen waarbij joden op of na 9 augustus 1941 met geld uit hun bedrijf een levensverzekering, lijfrente of een andere overeenkomst met de Nationale waren aangegaan. De aanleiding hiervoor was dat Liro te weten was gekomen dat een joodse cliënt van de Nationale een lijfrente-overeenkomst van fl. 27.000 uit zijn bedrijfskapitaal had betaald. In haar antwoord beriep de maatschappij zich op het feit altijd zeer zorgvuldig met de verordeningen te zijn omgegaan, maar nu niet de hele administratie na te kunnen zoeken naar dit soort gevallen. Bovendien was in de administratie niet te achterhalen wie jood was of niet. Liro schreef terug dat de opgave desondanks toch moest plaatsvinden. Uiteindelijk verstrekte de maatschappij op 27 juni 1942 een opgave van 39 van dergelijke overeenkomsten.⁴⁷

Het is moeilijk een beeld te krijgen van de aard en de hoeveelheid van dergelijke regelingen, daar gegevens over het algemeen niet meer terug te vinden zijn. Uit deze opgave van de Nationale blijkt in ieder geval dat het gaat om 39 polissen bij een grote maatschappij met ongeveer 2500 joodse posten in totaal. Onderaan de opgave geeft de Nationale een overzicht van dergelijke overeenkomsten. Er waren vier soorten genoteerd, te weten:

- 1) Verzekering van een kapitaal op vaste termijn.
- 2) Verzekering van kapitaal op vaste termijn, gecombineerd met een ideaalrente van 10% van het kapitaal, betaalbaar vanaf het moment van overlijden van verzekerde tot uitkeringsdatum van het kapitaal.
- 3) Verzekering van uitgesteld levenslang pensioen, met restitutie van de koopsommen bij overlijden van de verzekerde voor pensioeningang.
- 4) Gemengde verzekering van kapitaal (betaalbaar na voorafbepaald aantal jaren of direct na eerder overlijden van verzekerde).

Uit de genoteerde gegevens blijkt dat behalve een of meerdere individuele personen als begunstigde, ook de firma die de verzekeringnemer was, begunstigde kon zijn.

⁴⁶ J. Barendregt en T. Langenhuyzen, *Onderneming in risico*, p. 209.

⁴⁷ Correspondentie tussen Nationale en Liro, 29-4-42; 05-5-42; Brief Nationale aan Liro, 27-6-1942. Archief NN.

Een ander, goed gedocumenteerd voorbeeld⁴⁸ geeft eveneens inzicht in dit soort praktijken. Een joods bedrijf sloot op 7 maart 1942 in een collectieve verzekeringsovereenkomst met de Nederlandse vestiging van de toenmalige Zwitserse verzekeringsmaatschappij Vita koopsompolissen af ten gunste van haar 46 werknemers. De looptijd bedroeg drie jaar en de hoogte van de uitkeringen van de verschillende polissen varieerde naar gelang het salaris van de persoon op wiens leven de verzekeringen waren afgesloten: de uitkering bedroeg het equivalent van zes maanden salaris. De verzekeringsvoorwaarden bepaalden dat de verzekeringnemer (het bedrijf) de rechten overdroeg aan de begunstigde, wanneer deze ontslagen zou worden. De begunstigde kon bij gedwongen ontslag ofwel de verzekering laten lopen tot 7 maart 1945, de vastgestelde uitkeringsdatum, en dan de uitkering incasseren; ofwel de verzekering afkopen in zes maandelijkse termijnen van een zesde deel van de verzekerde som. Op deze manier kreeg de werknemer bij gedwongen ontslag nog een half jaar salaris. In de verzekeringsovereenkomst en in de notariële acten waarin een en ander was vastgelegd was bepaald dat in andere situaties die zich voor konden doen de uitkering weer toekwam aan het bedrijf. Dat gold voor ontslag door de werknemer zelf, bij overlijden van de begunstigde voor 7 maart 1945 en wanneer hij op de vastgestelde uitkeringsdatum nog in dienst zou zijn. Het bedrijf kreeg kort na het afsluiten van deze collectieve overeenkomst een Verwalter. Deze deed in september van dat jaar een verzoek tot terugkoop van de 24 door het bedrijf afgesloten joodse verzekeringen. Uiteindelijk is dat na het verkrijgen van toestemming van Liro rond de jaarwisseling gebeurd⁴⁹, zij het dat Vita volhardde in het standpunt dat alleen die polissen konden worden teruggekocht die door de Verwalter weer bij de maatschappij ingeleverd zouden worden. Hierdoor werden 19 van de 24 joodse polissen voor de oorspronkelijke waarde van fl. 18.758,- afgekocht en aan de Verwalter van het bedrijf terugbetaald. De overige vijf joodse polissen konden niet door de Verwalter worden overgelegd, daar "de betrokkenen waarschijnlijk of zeker niet meer in Nederland aanwezig zijn."⁵⁰

Of deze gedocumenteerde voorbeelden een representatief beeld geven van de tendens om lijfrente-polissen uit bedrijfskapitaal te financieren is door gebrek aan meer gegevens niet te zeggen. Wel sluit dit aan bij de in het jubileumboek van de Hollandsche Sociëteit beschreven mogelijkheid om bij die maatschappij een zogenoemde 'vrijheidspolis' af te sluiten. Een dergelijke polis, die ook kan worden beschouwd als een zogenoemde 'vluchtpolis', was een uitgestelde lijfrente-overeenkomst, waarbij de verzekeringnemer bepaalde vrijheid had het tijdstip en de hoogte van de premie te bepalen. In een naoorlogs verslag van dezelfde maatschappij, opgesteld door de juridisch adviseur teneinde stof te hebben voor eventuele tegen de maatschappij aanhangige procedures bij de Raad voor het Rechtsherstel, wordt deze

⁴⁸ Deze casus is gereconstrueerd aan de hand van stukken uit het archief van Zürich Leven (ZL), de rechtsopvolger van Vita.

⁴⁹ Akkoordverklaring van Vita aan de Verwalter 8-12-42 en bevestiging van de ontvangst door de Verwalter 13-1-43. Archief ZL.

⁵⁰ Brief Verwalter aan Vita, 20-11-42. Archief ZL.

vrijheidspolis genoemd als speciaal voor joodse cliënten in het leven geroepen: "speciaal was deze bestemd om door een nog niet onder beheer gestelde Joodsche onderneming gesloten te worden op het leven van Joodsche werknemers. De polis voorzag in de mogelijkheid, dat na het ontslag van den werknemer aan dezen ongeveer 98% van het als premie gestorte bedrag als afkoop waarde werd uitbetaald." Hierdoor zouden werknemers een aanzienlijk bedrag uitgekeerd hebben gekregen, buiten de na het afsluiten van de polis om aangestelde beheerder. Deze constructie zou zijn toegepast vóór de afkondiging van Verordening 58/1942.

Hoewel de in het rapport geschetste ontstaansreden van de vrijheidspolis met scepsis moet worden benaderd (het is niet waarschijnlijk dat deze variant in het leven geroepen was om joden te helpen terwijl men de verzekeringswijze tegelijkertijd een riskante naam zou geven, en deze bovendien in een prospectus aan zou prijzen) is het een feit dat joodse verzekeringnemers van de Hollandsche Societeit er in "vrij veel gevallen" gebruik van hebben gemaakt.⁵¹

Overigens was het bestaan van de vrijheidspolis de Secretaris-Generaal voor Bijzondere Economische Aangelegenheden ter ore gekomen. Op 9 juni 1942 liet hij de Hollandsche Societeit weten dat de benaming 'vrijheidspolis' niet meer mocht worden gebruikt, omdat deze niet toepasselijk was op de verzekeringsvariant: deze verschilde in weinig opzichten van soortgelijke verzekeringsmogelijkheden bij andere maatschappijen.⁵²

Over het algemeen blijkt uit de circulaire dat zowel de NVBL/Bedrijfsgroep als de maatschappijen zelf zich in hun circulaire en berichten aan buitendienstmedewerkers en agenten niet positief uitten ten aanzien van de ontwikkelingen rond de vluchtpolissen en andere mogelijkheden om kapitaal in verzekeringsovereenkomsten veilig te stellen. De NVBL adviseerde de maatschappijen zich van oneigenlijke praktijken te onthouden en dergelijke voor het verzekeringsbedrijf technisch gezien onaantrekkelijke posten niet af te sluiten. Het omzetten van wachtgelden voor ontslagen joden in tijdelijke lijfrenten was niet aantrekkelijk. Bovendien: "Het tusschenschuiven van een verzekeraar, die er niets mede te maken heeft, zal op ieder ander de indruk maken, dat men iets waaraan men twijfelde, langs een omweg toch veilig meent te stellen. Deze indruk wordt versterkt omdat ieder ander weet dat de verzekeraar dezen post nooit heeft kunnen sluiten, omdat hij daarmee zoo'n goede zaak deed. Het is immers meer een deposito, dus bankzaak, dan een verzekering. In plaats dus van meerdere veiligheid, bereikt men practisch dus juist geringere veiligheid."⁵³

⁵¹ Dit blijkt uit een brief van 17 december 1948, waarin de Hollandsche Societeit aan de Commissie Joodse Verzekeringen advies vraagt over een bepaald aspect van het herstel van dit soort verzekeringen. Archief DL, map 4.

⁵² Zie het rapport van de Hollandsche Societeit met aanbiedingsbrief aan D. Gagel, bureau Vooronderzoek Collaboratie; 11-10-1946. NIOD, doc. II, 418, map H 3. Als bijlage 6 van het rapport: de brief van het Departement voor Bijzondere Economische Aangelegenheden over de vrijheidspolis, 9-6-1942 en *De Hollandse Societeit van Levensverzekeringen N.V. 1807-1957*, p. 89-91.

⁵³ Concept voor een circulaire aan de leden betreffende het verzekeren van ontslagen joodsch personeel, toegezonden aan de leden van het Bestuur van de NVBL, 25-10-1941. Archief Verbond, S0/73a.

Zo zouden de maatschappijen volgens een naoorlogs verslag van de Bedrijfsgroep hebben besloten geen overlijdensrisico van boven de fl. 5000,- op het leven van joden te aanvaarden.⁵⁴ Uit het feit dat er waarschuwend geluiden waren en dat uit archiefmateriaal blijkt dat dergelijke overeenkomsten nog in de eerste helft van 1942 (dus ruim na ontvangst van waarschuwend circulaire) werden gesloten, valt op te maken dat verzekeringsmaatschappijen mogelijkheden hebben geboden om kapitaal in verzekeringsovereenkomsten veilig te stellen. Er is ongetwijfeld een discrepantie tussen de praktijk van de tussenpersonen en het beleid van de maatschappijen, maar hoe het precies zit, valt in zijn algemeenheid niet te reconstrueren. De vindingrijkheid van joodse polishouders en de ondanks alles kennelijk meewerkende verzekeraars werd echter al spoedig te niet gedaan door een nieuwe verordening. Hierdoor zouden de pogingen om geld buiten Liro te houden door middel van bepaalde verzekeringsovereenkomsten ondanks aanvankelijk succes tevergeefs blijken.

3.1.2 De tweede 'Liro-verordening': Verordening 58/1942 van 21 mei 1942

Nog geen jaar na de eerste Liro-verordening bleek dat de bezetter ook uit was op vorderingen en tegoeden van joden. Dat werd duidelijk toen de 'tweede Liro-verordening' op 21 mei 1942 werd afgekondigd. Verordening 58/1942 betreffende de behandeling van joodse vermogenswaarden hield in dat iedereen die volgens Verordening 189/1940, artikel 4, als jood werd beschouwd, zijn vorderingen van elke soort bij Liro diende aan te melden. Dat hield in dat overeenkomsten van levensverzekeringen, lijfrenten en van schadeverzekeringen⁵⁵ gemeld moesten worden, onder gelijktijdige inlevering van de bewijsmiddelen, in dit geval de polissen. Zowel de schuldeiser als de schuldenaar (in dit geval de verzekeringnemer en de verzekeraar) waren gehouden tot het doen van aangifte, en wel vóór 30 juni 1942 (die termijn zou nog veranderen).

Alle beschikkingen na inwerkingtreding van de verordening werden nietig verklaard. In het bijzonder gold dat voor: cessie, belening, in ontvangst neming van verschuldigde prestaties, het doen van afstand. Dit hield in dat de eigenaars alle rechten die hun met betrekking tot de polis toekwamen door Liro werden ontnomen: geen enkele rechtshandeling met betrekking tot een joodse polis kon nog plaatsvinden zonder toestemming van Liro. De polis mocht niet worden afgekocht, geschorst, premievrijgemaakt of beleend worden; verandering in begunstiging was niet geoorloofd.⁵⁶ Het betekende feitelijk dat Liro zich tot eigenaar van de joodse polissen had uitgeroepen.

Door deze verordening werden de levensverzekeringsmaatschappijen voor het eerst gedwongen tot activiteiten ten aanzien van de joodse polishouders. Na overleg met de 'bevoegde autoriteiten' gaven de Verzekeringkamer en de Bedrijfsgroep aan de verzekeraars door wat de verordening

⁵⁴ Nota 5-3-1946 van de Bedrijfsgroep Levensverzekeringen 'Geschiedenis van de Joodsche levensverzekeringen in de bezettingstijd', behorend bij brief aan de Raad voor het Rechtsherstel 5-4-1946. Archief NN.

⁵⁵ Zie hoofdstuk 6.

⁵⁶ Zie Bijlage III van het Eerste Rapport voor de tekst van de verordening.

concreet voor hen inhiel. De Verzekeringskamer gaf op 12 juni 1942 met betrekking tot drie categorieën handelingen een toelichting op de verordening:

a) Verplichting tot aangifte door de maatschappijen:

- Kapitaalverzekeringen met een verzekerde waarde boven fl. 10.000,- voor 1 oktober 1942.
- Kapitaalverzekeringen met een verzekerde waarde tussen fl. 1001,- en fl. 10.000,- voor 1 april 1943.
- Kapitaalverzekeringen tot fl. 1000,- behoeften niet te worden aangemeld.
- Renteverzekeringen behoorden te worden behandeld naar de maatstaven van de eerste drie categorieën. Het bedrag van de met tien vermenigvuldigde jaarrente geeft aan welke van deze rubrieken van toepassing is.

b) Uitbetalingen van kapitaal of rente:

Alle uitkeringen van polissen evenals uitbetalingen met betrekking tot afkoop en belening op polissen moesten geschieden aan Liro. Dit gold ook voor volksverzekeringen en voor lijfrenten, waarvan het uit te keren bedrag lager was dan fl. 250,- per maand.

c) Rechtshandelingen:

Alle rechtshandelingen die betrekking hadden op joodse polissen konden slechts plaatsvinden na toestemming van Liro. De maatschappijen mochten wel premies voor joodse polissen innen en uitstel van premiebetaling toestaan.⁵⁷

Aansluitend zond de Bedrijfsgroep Levensverzekering een circulaire met richtlijnen voor de praktische uitvoering van de regeling. In de eerste plaats dienden de maatschappijen alle eigenaren van polissen - inclusief premievrije (mits van een natuurlijk persoon) - een verklaring te laten ondertekenen waarin zij behalve (voor)naam, nationaliteit en woonplaats op moesten geven of zij jood waren "in den zin van Verordening 189/1940". Polissen in de duurste categorie (boven fl. 10.000,- verzekerde waarde) hadden daarbij de prioriteit.

Bij alle rechtshandelingen met polissen waarvan de eigenaar een natuurlijk persoon was, diende de maatschappij een dergelijke verklaring te vragen, ongeacht het verzekerd bedrag (dus ook bij de kleinere volksverzekeringen). Wanneer een verzekering tot uitkering kwam, moest de begunstigde een verklaring tekenen.⁵⁸

Op 14 juli liet de Bedrijfsgroep haar leden weten dat de verschillende vrijstellingen van aangifteplicht (bijvoorbeeld voor het aangeven van joodse kapitaalpolissen met een waarde minder dan fl. 1000,-, genoemd in de circulaire van de Verzekeringskamer van 12 juni) uitsluitend golden voor de maatschappijen, en niet voor de joodse poliseigenaren. Die waren gehouden tot het doen van aangifte, ongeacht de grootte van het verzekerd bedrag.

⁵⁷ Minute 318 Verzekeringskamer, 12-6-1942.

⁵⁸ Circulaire BGL, 12-6-1942.

Tegelijkertijd moesten zij hun polis(sen) inleveren bij Liro.⁵⁹ Een bericht dienaangaande stond op 10 juli 1942 in het enige nog door de bezetter toegestane joodse nieuwsmidium en spreekbuis van de Joodsche Raad, het Joodsch Weekblad. De termijn waarin joden hun polis konden inleveren was iets verlengd. Ook Nederlandse vestigingen van buitenlandse (naar Duitse begrippen 'vijandelijke') verzekeraars vielen onder de verordeningen.⁶⁰

Naarmate er door de uitvoering van de verordening onduidelijkheden aan het licht kwamen, stelde Liro gedetailleerder instructies op, die door de Bedrijfsgroep in circulaires aan de leden bekend werden gemaakt.

'Joodverklaringen'

Om twee redenen werd dus door de 'bevoegde autoriteiten' c.q. Liro een zogenoemde 'joodverklaring' geëist. In de eerste plaats voor het normaal functioneren van de onderneming: bij alle verzekeringshandelingen diende de onderneming te weten of het een joodse of een niet joodse cliënt betrof. Het was immers verboden rechtshandelingen te plegen met joodse polissen zonder toestemming van Liro. Dat gold voor het aangaan van nieuwe verzekeringsovereenkomsten, voor het doen van alle uitkeringen, zowel aan verzekerden die tegelijk begunstigde waren, alsook voor erfgenamen en voor uitkeringen uit hoofde van schadeverzekeringen.⁶¹ De maatschappijen ontwierpen hiervoor formulieren, soms namen zij genoeg met een schriftelijke verklaring van de onafhankelijke tussenpersonen of verzekerings-employés die de contacten met de cliënten onderhielden.

In de tweede plaats moesten de verzekeraars vanwege de verplichte aanmelding van joodse polissen weten wie joods was. De Bedrijfsgroep gaf in een circulaire richtlijnen voor het ontwerp van een formulier, dat de ondernemingen aan alle eigenaren van polissen (inclusief premievrije polissen) ter tekening voor moesten leggen. Op de volgende vragen diende men antwoord te geven:

Naam:

Voornamen:

Nationaliteit:

Woonplaats:

Zijt gij jood in den zin van de Verordening no. 189/1940?⁶²

⁵⁹ Circulaire BGL, 14-7-1942.

⁶⁰ Blijkens een brief van de Verzekeringskamer aan de wettelijke vertegenwoordigers in Nederland van vier buitenlandse verzekeraars (24-7-1940) en correspondentie tussen de l'Union des Assurances de Paris en de Verzekeringskamer met betrekking tot de uitkering en afkoop van in totaal vier joodse polissen aan Liro. Archief VK, doss. l'Union des Assurances de Paris.

⁶¹ Circulaire Bedrijfsgroep Schadeverzekering, BS-105/8, 29-6-1942. Archief NN.

⁶² Circulaire BGL, 12-6-1942.

De verzekeraars zonden de formulieren aan de individuele polishouders of aan hun tussenpersonen of buitendienstambtenaren. Veel van de toegezonden formulieren kwamen oningevuld terug: de geadresseerden waren blijkens een aantekening op de envelop niet meer op het adres aanwezig. Zij waren inmiddels weggevoerd of ondergedoken. Agenten of buitendienstambtenaren van de maatschappijen kregen ook wel opdracht om bepaalde cliënten te bezoeken en aan de hand van de persoonsbewijzen te controleren of het formulier juist was ingevuld. Dat riep soms vragen van agenten op in verband met de kosten en lange reisduur om verspreid wonende cliënten te bezoeken. (De meeste agenten waren niet in loondienst, maar werkten op provisiebasis.) Een Venlose agent liet het formulier wel door zijn cliënt ondertekenen, maar uitte in een kort briefje aan de maatschappij zijn verbazing:

"Hierbij retour getekend briefje [naam]. Hoe men hier aan komt is mij een raadsel? Heel Europa stamt toch af van de Joden. Een der zoons van Noë (uit de ark) is indertijd in Europa komen wonen dat was toch ook een Jood, dus"⁶³

Dat uiteindelijk aan de instructie voor de "enquête joodsche polishouders" niet buitengewoon ijverig gehoor werd gegeven, blijkt uit de circulaire van 14 april 1943. Hierin volstond de Bedrijfsgroep met een citaat van een brief van Liro, waaruit bleek dat "het rasonderzoek vertraging ondervond". De Commissaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken stelde zich nu op het standpunt dat de mensen die nalatig waren bij het terugzenden van de verklaring aan de maatschappijen in het vervolg als jood zouden worden beschouwd. De maatschappijen kregen opdracht de ingebreke blijvende polishouders een nieuwe verklaring toe te zenden onder vermelding van de veranderde zienswijze van Liro.⁶⁴

Overigens blijkt dat verzekeringsmaatschappijen informatie over eventuele joodse identiteit van hun cliënten hebben opgevraagd bij de Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters.⁶⁵ In een naoorlogs verhoor vertelde een afdelingschef van de levensverzekeringsmaatschappij Amstleven dat deze maatschappij bij het bevolkingsregister heeft laten vaststellen of degenen die geen ondertekende verklaring hadden geretourneerd jood waren. Dit zou zijn gebeurd als reactie op de mededeling van Liro via de Bedrijfsgroep dat in het vervolg degenen die geen verklaring hadden getekend als jood zouden worden beschouwd.⁶⁶

⁶³ Brief Venlose agent van de Oude Haagsche d.d. 14-7-1942. Archief TU.

⁶⁴ Circulaire BGL, 14-4-1943.

⁶⁵ Brieven van maatschappijen aan de Rijksdienst van de Bevolkingsregisters. Onder meer: Amstleven, brief 10-7-1942 betr. 1 pers; Olveh, brief 25-03-1943 betr. 1 pers; de Utrecht, brief 9-10-1943 betr. 5 pers. Archief Centraal Bureau voor Genealogie, coll. Calmeijer. Uit een aantekening geschreven op de brief van juli 1942 (van Amstleven) blijkt dat vaker dergelijke verzoeken om inlichtingen zijn gedaan.

⁶⁶ Verhoor van D. Streefkerk, inzake gedragingen van Liro, 7-11-1946; NIOD, Doc II-418, "Liro II", map H3. Wie de datum van de brief van Amstleven (in de vorige noot) aan de Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters vergelijkt met de datum van de circulaire (14-4-1943), ziet dat de laatste mededeling niet klopt.

Uit de archiefstukken blijkt niet of de verzekeringnemers massaal gevolg hebben gegeven aan het verzoek van de maatschappijen het formulier te retourneren. Bij enkele maatschappijen zijn teruggezonden formulieren van joodse verzekeringnemers aangetroffen, maar dit geeft geen representatief beeld. In feite zouden alle personen in Nederland, die in die periode een uitkering van een verzekeringsmaatschappij ontvingen of een rechtshandeling met betrekking tot een verzekering aangingen, een verklaring hebben moeten tekenen.

Lijfrenten

Urgent was meteen na de inwerkingtreding van de verordening al de betaling van maandelijke lijfrenten aan joodse verzekerden. Al waren die uitkeringen beneden de grens van fl. 250,- per maand, zij moesten in eerste instantie toch aan Liro worden betaald, die zorg zou dragen voor de betaling aan de verzekerden, mits de bedragen binnen de toegestane waarden vielen. De Nationale drong er op aan bij Liro de lijfrentes op tijd aan de cliënten te betalen, daar de cliënten voor hun levensonderhoud afhankelijk waren van de uitkeringen. De maatschappij wilde ook graag de lijfrenteniers inlichten over de verdere gang van zaken, met name of zij erop konden rekenen dat de lijfrentetermijnen, voor zover zij het maximum van fl. 250,- niet overschreden, op de vervaldag betaald zouden worden. Ook wilde de Nationale Liro informeren over de voorkeur voor de wijze van betaling van de lijfrenteniers (in contanten of per postcheque).⁶⁷

Liro antwoordde dat degenen die van deze lijfrenteuitkering voor hun levensonderhoud afhankelijk waren een verzoek tot uitkering aan Liro, afdeling Inspectie, dienden te richten. Zij zouden dan een vragenformulier toegezonden krijgen, "waarop zij ons alle gegevens betreffende hun inkomsten- en vermogensomstandigheden hebben voor te leggen". Als dit alles zonder voorbehoud ter kennis van Liro was gebracht, zou Liro er naar streven "bedoelde aanvragen met de meeste spoed af te handelen".⁶⁸

De maatschappijen kregen te horen dat zij een verzoek bij Liro konden indienen om betaling voortaan rechtstreeks aan de rechthebbende te verrichten. Toestemming hiervoor was echter afhankelijk van een verklaring dat de betrokkene en zijn gezin niet meer dan fl. 250,- per maand ontvingen. Wanneer iemand op grond van meerdere polissen bij verschillende maatschappijen in totaal meer dan dat bedrag zou incasseren en het verschil niet zelf bij Liro zou storten, zouden de maatschappijen aansprakelijk worden gesteld en zouden zij opnieuw, maar dan aan Liro, moeten betalen. Mede om die reden kwam het er in de praktijk vaak op neer dat de lijfrentes op de rekening van de verzekerden aan Liro werden betaald, waarbij de verzekerde via de maatschappij steeds vlak voor betaling een verklaring over het toegestane bedrag moest overleggen, evenals een verklaring van in leven zijn, de zogenoemde 'attestatie de vita'. Toen de joden werden weggevoerd, verminderden automatisch de uitkeringen van Liro aan hen, omdat de attestaties de vita niet meer werden ingezonden. In de aangetroffen dossiers zijn briefjes van agenten gevonden waarin zij de maatschappij berichtten dat de

⁶⁷ Brief van de Nationale aan Liro, 19-6-1942. Archief NN.

⁶⁸ Brief Liro aan Nationale, 22-6-1942. Archief NN.

verzekerde met onbestemde bestemming was vertrokken.⁶⁹

Overigens had Liro al voor het ingaan van Verordening 58/1942 een regeling getroffen voor lijfrenten van mensen die zich voor een mogelijke emigratie hadden aangemeld: "Voor de bij ons gedeponeerde polissen werd een acte van overdracht gemaakt, waarbij de verzekeringnemer alle hem uit de betreffende polis toekomende rechten aan onze Instelling overdraagt, terwijl wij tegelijkertijd als eenige begunstigde worden aangewezen."⁷⁰ Hoeveel joodse lijfrentetrekkingen dit daadwerkelijk hebben gedaan is niet uit het onderzoek gebleken.

Bijzondere categorieën polissen

Uit een aantal circulaires van de Bedrijfsgroep Levensverzekeringen uit de zomer en het najaar van 1942 blijkt dat er nog onduidelijkheid was omtrent de vraag of bepaalde categorieën verzekeringen of verzekerden onder de verordening vielen. Uiteindelijk werden na overleg en correspondentie tussen de betrokken partijen (meestal Liro, die van hoger hand instructies kreeg, en de Bedrijfsgroep) richtlijnen bekend gemaakt, zoals die de Bedrijfsgroep van 'bevoegde zijde' waren verstrekt.

- Joodse en niet-joodse begunstiging

Zowel polissen van niet-joden met een joodse begunstigde als polissen van joden met een niet-joodse begunstiging dienden te worden aangemeld. Indien een polis met een 'arische' begunstiging tot uitkering kwam, diende de verzekerde som te worden geblokkeerd. De begunstigde kon zich dan tot de Inspectie van Liro wenden met het verzoek de uitkering vrij te geven. Wanneer de begunstiging dateerde van voor de eerste Liroverordening (8 augustus 1941), gaf Liro een schriftelijke machtiging af aan de maatschappij, die dan tot uitkering kon overgaan.⁷¹

- Polissen van gemengd gehuwden

Wanneer een echtpaar niet in gemeenschap van goederen was gehuwd, diende de polis van de echtelieden afzonderlijk te worden beschouwd. Wanneer het huwelijk wel in gemeenschap van goederen was gesloten, was men verplicht de polissen aan te melden wanneer de man jood was.⁷²

- Polissen van joden afkomstig uit het buitenland

De verordening gold ook voor joden uit Duitsland en statenloze joden, evenals joodse onderdanen van België, Denemarken, Frankrijk, het Gouvernement Generaal, Griekenland, Kroatië, Noorwegen, de bezette Oostelijke Gebieden, bezet Servië, Slowakije en Hongarije.⁷³

⁶⁹ Onder andere bij de RVS en de Oude Haagsche.

⁷⁰ Brief Liro aan de BGL, 23-6-1942. Archief NN. Met betrekking tot reële en door de bezetter voorgespiegelde mogelijkheden voor emigratie zie: D. Giltay Veth en A.J. van der Leeuw, *Het Weïnreb-rapport*, p. 4-9.

⁷¹ Circulaires BGL, 11-8-1942 en 26-10-1942; brief van de Liro aan Bedrijfsgroep, 6-1-1943. Archief NN.

⁷² Circulaire BGL, 11-8-1942.

⁷³ Circulaire BGL, 17-8-1942.

- *Arbeidspensioenen*

Uitkeringen uit een arbeidspensioen beneden fl. 250,- per maand per gezin (ook in grotere termijnen doch niet meer dan fl. 3000,- per jaar) konden gewoon worden uitgekeerd, mits de pensioenverzekering was afgesloten door de werkgever. Wanneer de pensioenverzekering door de werknemer was afgesloten, gold dezelfde regeling als voor lijfrenten.⁷⁴

- *Volksverzekeringen*

Dit waren de kleine (begrafenis)polissen met een verzekerde waarde van minder dan fl. 300,-. De administratie van dergelijke overeenkomsten werd vaak geregeld door de agenten van de maatschappijen, zodat het voor de levensverzekeringsmaatschappijen zelf lastig was onderzoek te doen naar het al dan niet jood-zijn van de polishouders. De bedrijfstak stelde dit probleem bij de 'bevoegde autoriteiten' aan de orde, wat resulteerde in het besluit dat de maatschappijen verzekeringen met een waarde beneden de fl. 500,- voorlopig niet behoefden aan te melden.⁷⁵ De polishouders zelf waren hiermee niet ontslagen van de plicht tot aanmelding, waardoor veel volksverzekeringopolissen toch in de administratie van Liro terecht kwamen.

De uiteindelijke beslissing op beleidsniveau om de kleine begrafenisverzekeringen voorlopig buiten de verplichting tot aanmelding door verzekeraars te houden werd vooraf gegaan door onduidelijkheid op de werkvloer. Bewaard gebleven correspondentie tussen Liro en een kleinere verzekeringsmaatschappij (de Hollandsche Algemeene Verzekerings-Bank, kortweg de HAV-Bank genoemd) geeft niet alleen een blik achter de schermen, maar ook inzicht in het feit dat althans een aantal mensen bij Liro van de gruwelijke werkelijkheid achter de deportatie kennis had. Dat gold voor 26 januari 1943, dus ruim voordat de afkoop van joodse verzekeringen werd gelast.⁷⁶ De briefwisseling is niet volledig en betreft de door Liro gewenste afkoop van kleine begrafenispolissen met een waarde van meer dan fl. 10,-.

Op 20 oktober 1942 schreef Liro, als reactie op de mededeling van de HAV-Bank dat bepaalde polissen niet afkoopbaar waren, dat zij volgens de premievoorwaarden wel premievrij konden worden gemaakt, dus "een zekere kapitaalswaarde vertegenwoordigen". Liro vroeg de verzekeraar wat er met deze waarde van de lopende polissen moest gebeuren, nu de polishouders niet meer aanwezig waren en "elke controle [ontbreekt] om het al dan niet in leven zijn van deze mensen" vast te stellen. Vervolgens vroeg Liro welke regeling de HAV-Bank voorstelde om de betreffende polissen af te wikkelen.

Het antwoord van de HAV-Bank is niet bewaard gebleven, maar kennelijk heeft men gewezen op het feit dat polissen die nog geen drie jaar liepen of waarvan de waarde beneden fl. 10,- lag, geroyeerd dienden te worden. Liro reageerde daarop met de mededeling dat het ging om polissen met een premievrije waarde van boven fl. 10,-, en vroeg nog eens wat men voorstelde

⁷⁴ Circulaires BGL, 04-9-1942 en 30-9-1942. Zie voor de arbeidspensioenen verder hoofdstuk 5.

⁷⁵ Zie ook 3.1.3.

⁷⁶ Deze correspondentie, afkomstig van een niet nader bekend gemaakte particulier, is door R. Naftaniel (CJO) ter hand gesteld aan de auteur.

om deze aangelegenheid op te lossen. Het betrof immers in dit geval

"personen welke naar het buitenland zijn afgereisd en waarmede elk contact verbroken is, waarvan dus ook niet te controleren is, of ze nog leven, dan wel gestorven zijn. De waarden, die de premievrije polissen in zich bergen, zouden dan tot in lengte van dagen bij u moeten blijven bestaan".

De directie van de HAV-Bank reageerde op 7 januari 1943:

"Al is, naar u schrijft, elk contact met deze personen verbroken, dan is het toch niet onmogelijk dat dit ooit hersteld zal worden? Bij overlijden volgt dan uitkeering van de premievrije waarde.

In ieder geval is meegedeeld, dat U in de rechten van die personen is getreden. Verder dan het aanvragen, overeenkomstig de polisvoorwaarden, van een premievrije polis gaan die rechten in dit geval niet."

De reactie van Liro laat ondubbelzinnig zien dat bij deze mensen bekend was dat de weggevoerde joodse polishouders nooit meer terug zouden komen. De brief van 26 januari 1943 wordt in zijn geheel geciteerd:

"Wij komen terug op Uw brief d.d. 7 januari 1943 betreffende bovengenoemd onderwerp, waarbij wij het volgende antwoord formuleeren.

Middels het contact, hetwelk wij voortdurend met de betreffende autoriteiten onderhouden, is het ons bekend, dat eenmaal van Overheidswege afgevoerde joden geheel uit het maatschappelijk bestel zijn weggenomen en in de toekomst nimmer meer iets van hen zal kunnen worden vernomen. Hierdoor zijn zij, als vanzelf, ook ten opzichte van Uwe administratie volkomen genihileerd, terwijl, ingeval geen tegenmaatregelen werden getroffen, hun achtergelaten verzekeringen ongestoord zouden blijven voortbestaan.

Het zal U duidelijk zijn, dat de omstandigheid, waarin de zoeven bedoelde joden maatschappelijk en diensvolgens ook tegenover U verkeerden een toestand heeft geschapen gelijk aan die, welke ontstaat bij afloop eener polis wegens overlijden van den verzekerde, waaruit volgt, dat een weg moet worden gevonden om de verzekeringen in kwestie tot uitkeering te brengen.

Wij nodigen U mitsdien uit de voor de beoogde posten gekweekte reserve, onder aftrek eener behoorlijke beloning voor uw risico, aan ons uit te keeren.

Uw voorstel zien wij belangstellend per omgaande tegemoet,
Hoogachtend, Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat."

Meer documentatie is niet voorhanden en het is dus niet bekend of de HAV-Bank een regeling heeft voorgesteld. Evenmin is bekend of de directeur van de verzekeringsbank dit probleem heeft aangekaart bij andere maatschappijen of bij de Bedrijfsgroep Levensverzekering. Een dergelijke brief is tijdens dit onderzoek nergens anders aangetroffen. Het is waarschijnlijk dat dit een gebruikelijke correspondentie was tussen Liro en de andere verzekerings-

maatschappijen. Waarschijnlijk heeft deze aanpak door Liro geen effect gehad, gezien het feit dat op hoger niveau inmiddels een voorlopige vrijstelling voor de melding (door maatschappijen) van volksverzekeringen tot stand was gekomen, die later ook voor de afkoop officieel werd.

Rechtshandelingen

Zoals al bleek uit de hierboven aangehaalde toelichting op de verordening van 12 juni 1942, waren rechtshandelingen verboden tenzij toegestaan door Liro. De buitengewoon moeilijke situatie waarin de joden zich bevonden, maakte het soms wenselijk of noodzakelijk om veranderingen met betrekking tot hun polissen door te voeren. Het ging dan voornamelijk om premievrijmaken, belening en de opschorting van premiebetaling. Ook hiervoor gaf de Bedrijfsgroep richtlijnen. Bij opschorting van premiebetaling en premievrijmaking op verzoek van de polishouder diende altijd wanneer het een joodse polis betrof, toestemming van Liro gevraagd te worden. Wanneer wanbetaling werd geconstateerd, omdat de joodse polishouder niet meer kon betalen of omdat hij niet meer aanwezig was, diende de maatschappij dit aan Liro te melden. De polisvoorwaarden konden worden toegepast, wat meestal inhield dat de verzekering kwam te vervallen. Joodse polissen die waren verpand of 'in eigendom waren overgedragen tot zekerheid van een schuld' moesten wel aangemeld worden, maar de rechten van derden/niet-joden bleven, mits behoorlijk gefundeerd, onaangetast.⁷⁷

Uitkeringen op grond van joodse verzekeringspolissen

Wanneer een joodse verzekering wegens expiratie tot uitkering kwam, diende uitgekeerd te worden aan Liro. Ook bij afkoop 'op verzoek van de verzekerde' (na toestemming van Liro) kwam het geld bij Liro terecht.

Hoewel er richtlijnen waren voor de hoogte van de bedragen waarover joden mochten beschikken, was het vanaf het begin van de tweede Liroverordening duidelijk dat Liro uit was op toeëigening van de waarde van de polissen. Steeds werd op maandoverzichten van Liro bijgehouden welke bedragen "ingegangen" waren en hoeveel er van de door Liro geschatte afkoopwaarde van fl. 25 mln. nog te innen was. Volgens het eerste aangetroffen overzicht van november 1942 was er fl. 210.000,- binnengekomen en resteerde er nog fl. 24.790.000,-. Tegen de tijd dat de verordening die de afkoop verplicht stelde (VO 54/1943) inging, was er ruim twee miljoen geïncasseerd.⁷⁸

De aangifte van joodse polissen bij Liro

Al de bovengenoemde activiteiten hadden slechts één doel, namelijk dat Liro zich de totale waarde van de joodse verzekeringen in Nederland kon toeëigenen. De verplichte aanmelding was de eerste fase. Die moest zorgvuldig gebeuren, zoals blijkt uit de richtlijnen van Liro, die

⁷⁷ Circulaires BGL, 11-8-1942, 04-9-1942, 30-9-1942, 26-10-1942.

⁷⁸ Maandoverzichten Liro. NIOD, coll. 97 (A. Flesche), B-I.

door de Bedrijfsgroep per circulaire werden doorgegeven aan de verzekeringsmaatschappijen⁷⁹:

De aangifte diende uniform gedaan te worden. Men beval aan dit te doen op folioformaat; kapitaalpolissen en lijfrentepolissen op afzonderlijke staten. Van iedere polis die werd aangegeven moesten de volgende gegevens worden verstrekt:

- naam en voornamen van de poliseigenaar
- adres
- polisnummer
- vorm van verzekering (tarief)
- verzekerd bedrag
- einddatum van de verzekering

Bij lijfrentepolissen bovendien:

- ingangsdatum
- termijn
- het bedrag van de rente

Het is zeer waarschijnlijk dat joodse polishouders op grote schaal gehoor hebben gegeven aan de plicht tot aanmelding van hun polissen. Dat kan worden opgemaakt uit het feit dat al in augustus 1942, nog geen drie maanden na de afkondiging van de verordening en bijna een maand na de sluitingsdatum van de verplichte aanmelding door polishouders bij Liro, per circulaire door de Bedrijfsgroep bekend werd gemaakt dat de werkwijze was aangepast. Liro zou in het vervolg lijsten in duplo met de door joodse polishouders opgegeven gegevens naar de desbetreffende levensverzekeringsbedrijven toezenden. Zij dienden de gegevens te controleren, fouten aan te geven en ontbrekende joodse polissen zelf op te geven. De van verdere gegevens voorziene lijst moest worden teruggezonden aan Liro; het andere exemplaar diende men te bewaren. Bovendien diende de verzekeraar in de eigen administratie aan te geven dat de betreffende post joods was.⁸⁰ De verplichting voor de maatschappijen zelf onderzoek te doen naar joodse verzekeringen en deze bij Liro te melden bleef officieel bestaan, maar men moest voornamelijk de opgave van joodse polissen door Liro controleren en aanvullen. Het is echter niet waarschijnlijk dat deze versoepeling van de werkwijze zou zijn doorgevoerd wanneer er weinig aanmeldingen waren gedaan van joodse zijde.

Dit beeld wordt bevestigd door het archiefmateriaal. Bij verzekeringsmaatschappijen zijn inderdaad de door Liro toegezonden lijsten met de opgaven van joodse polissen aangetroffen, vaak met begeleidende brieven.

Een andere bevestiging van het beeld is aangetroffen in het archief van Treuhänder A. Flesche van Liro. In een "Meldung ueber in unserem Besitze befindliche Juedische Vermoegenswerte per

79 Circulaire BGL, 24-6-1942.

80 Circulaire BGL, 11-8-1942.

30 november 1942" is de geschatte afkoopwaarde van de joodse polissen - inclusief de lijfrentes - van fl. 25.000.000,- opgenomen. Die schatting gold per 31 oktober 1942⁸¹ en was kennelijk een realistische, gezien het feit dat deze schatting tot de voltooiing van de afkoopoperatie in de zomer van 1944 niet meer is bijgesteld.

In de gevallen waarin dergelijke lijsten in het archiefmateriaal van de verzekeringsmaatschappijen zijn aangetroffen, bleken er in de daartoe bestemde kolom allerlei bezwarende factoren te zijn vermeld waarom de verzekeraar meende dat polissen niet aangemeld hoefden te worden. Het waren uitzonderingen die zowel door verzekeringstechnische als door individuele omstandigheden waren veroorzaakt en die vaak overeenkwamen met de categorieën waarover onduidelijkheid bestond over de status in het hele proces van aanmelding. Enkele genoemde redenen waren: polis was verpand of overgedragen aan een bank, een bedrijf of een particulier persoon; de polis was geroyeerd (door staking van de premiebetaling); de polishouder is overleden, is geen jood, gemengd gehuwd, vrijgesteld; de gegevens kloppen niet.

De door Liro opgegeven joodse polissen werden dus door de maatschappijen individueel beoordeeld aan de hand van de richtlijnen en de verzekeringsvoorwaarden. Mede hierdoor ging de aanmelding naar de zin van Liro niet vlot genoeg. Volgens Liro zetten de maatschappijen niet genoeg druk achter de enquête met betrekking tot de al dan niet joodse afkomst van de verzekerden. Wanneer een formulier niet werd geretourneerd lieten de maatschappijen dat vaak zo. Gevolg was een boze brief van Liro naar de Bedrijfsgroep, die in de eerder genoemde circulaire⁸² de dreiging van Liro aan haar leden doorgaf dat degenen die geen verklaring hadden ingevuld in het vervolg beschouwd zouden worden als jood in de zin van verordening 189/1940, artikel 4.

Tegen de tijd dat deze druk werd uitgeoefend, was de volgende verordening - die de afkoop gelastte - al bijna gelanceerd. De joodverklaring was onontbeerlijk in de voorbereiding van de afkoop van de joodse polissen. In juni 1943 stond in het 'Jahresbericht 1942' van Liro dat de 'Policenabteilung' klaar was met de opsporing en registratie van de joodse polissen en dat men wachtte "auf das Erscheinen einer in Aussicht gestellten Verordnung, welche die Versicherungsverhältnisse beenden und ein kurzfristiges Inkasso ermöglichen soll. Einstweilen bearbeitet sie jeden Fall individuell".⁸³

3.1.3 De verordening betreffende de beëindiging van verzekeringsovereenkomsten van joden: Verordening 54/1943 van 11 juni 1943

Deze verordening betreffende de beëindiging van verzekeringsovereenkomsten van joden hield in dat de levens-, kapitaal-, rente-, en pensioenverzekeringen die volgens Verordening 58/1942 aanmeldingsplichtig waren, per 30 juni 1943 beëindigd dienden te worden. Wanneer

⁸¹ NIOD, coll. 97 (A. Flesche), B-IV, 371

⁸² Circulaire BGL, 14-4-1943.

⁸³ NIOD, Coll. 97 (A. Flesche), B-IV, 327.

de verzekeringsovereenkomst voorzag in afkoop, moest de verzekeraar de afkoopwaarde per 30 juni aan Liro betalen; wanneer de verzekeringsovereenkomst niet voorzag in afkoop, moest de verzekeraar "drie vierde deel van de wiskundig vastgestelde premie-reserve" aan Liro betalen. Liro behoefde noch de polis, noch een bewijs van leven of gezondheid te overleggen.⁸⁴

De Verzekeringskamer bracht na overleg met verzekeraars en de Bedrijfsgroep enkele problematische aspecten van deze verordening onder de aandacht van de Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft. Het ging om drie kwesties, te weten: de toepassing van de verordening op joodse polissen met een niet-joodse begunstiging en niet-joodse polissen met een joodse begunstiging; de vraag naar de verplichting tot afkoop van polisovereenkomsten die om bepaalde redenen geen waarde meer hadden en tenslotte de kwestie van de afkoop van de volksverzekeringen.⁸⁵ De resultaten van de besprekingen werden in september neergelegd in een circulaire van de Bedrijfsgroep Levensverzekering:⁸⁶

Polissen met een onherroepelijke begunstiging van een niet-jood werden als niet-joodse verzekeringsovereenkomsten beschouwd, tenzij een jood ondanks die onherroepelijke begunstiging aan de polis nog enig recht op afkoop of belening kon ontlenuen. Dit gold echter weer niet wanneer het een zogenoemde bankpolis betrof, een polis die was overgedragen en waarvan de begunstiging was aanvaard als zekerheid voor een terug te betalen krediet. De verzekeringsovereenkomst diende wel te worden beëindigd, maar de eventueel benadeelde 'arische' kredietgever moest door Liro worden gecompenseerd.

Polissen van niet-joden met een onherroepelijke begunstiging van een jood dienden te worden beschouwd als een joodse verzekeringsovereenkomst en dienden te worden afgekocht.

Polissen die in verband met hun korte bestaansduur nog geen waarde hadden opgebouwd, behoeften niet te worden afgekocht.

Zoals eerder vermeld stond vanaf 1942 de aanmelding van de volksverzekering ter discussie. De Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft had deze polissen voorlopig 'rückgestellt', daarna bedacht hij het plan om als compensatie voor Liro voor het niet afkopen van de volksverzekeringen de maatschappijen een 'Pauschalsumme' (een soort compenserende hoofdelijk omgeslagen heffing) te laten betalen. Hiertegen rezen bij de maatschappijen grote bezwaren, waardoor hij uiteindelijk het plan liet varen. Tenslotte heeft hij de uitzondering van de volksverzekeringen voor de afkoop als een soort chantagemiddel gebruikt om de afkoop van de overige verzekeringen te bevorderen. Aan de uitzondering van de volksverzekeringen werd de voorwaarde verbonden dat de verordening met betrekking tot alle andere

⁸⁴ Zie Bijlage 3 voor de tekst van Verordening 54/1943.

⁸⁵ Brief van Verzekeringskamer aan prof. dr. A.O. Holwerda van de Nationale, 23-6-1943 inclusief bijgesloten conceptbrief aan de Commissaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken; diens antwoord aan de Verzekeringskamer 25-6-1943; brief van de Verzekeringskamer aan de Commissaris-Generaal 28-6-1943. Archief NN.

⁸⁶ Circulaire BGL, 10-9-1943.

verzekeringen goed uitgevoerd zou worden. Anders zouden de volksverzekeringen alsnog afgekocht moeten worden: "De Commissaris-Generaal wijst met nadruk er op, dat de nog niet afgewikkelde polissen thans uiterlijk 10 juni 1944 moeten zijn geliquideerd, indien het bedrijf nog prijs stelt op de vrijstelling van de volksverzekeringopolissen. Mocht de afwikkeling niet vóór 10 juni a.s. haar beslag hebben gekregen dan is de vrijstelling van de volksverzekeringopolissen vervallen en moeten ook deze polissen alsnog worden afgekocht."⁸⁷ Pas op 1 september 1944 liet hij bekend maken dat zij definitief buiten de verordening vielen.⁸⁸

Voorts bleken nog enkele andere uitzonderingen op de verordening te bestaan: verzekeringspolissen van ontsterde joden waren vrijgesteld van afkoop. De Rijkscommissaris machtigde Liro "diese Freigabe im Einzelfalle den in Frage kommenden Versicherungen mitzuteilen".⁸⁹ Uit een 'aantekening over de verplichtingen van joden, die geen ster behoeven te dragen' blijkt dat van ontsterde joden hun inmiddels geliquideerde, respectievelijk geariseerde vermogens (gedeeltelijk) vergoed konden worden.⁹⁰ Bovendien was het opnieuw verwerven van bezit toegestaan. Of dit feitelijk met betrekking tot reeds afgekochte polissen is gebeurd, is niet uit dit onderzoek gebleken. Wel zijn bij de Nationale brieven aangetroffen met betrekking tot vrijstellingen voor de polissen van drie personen.⁹¹

Ook voor verzekeringen van gemengd-gehuwden was een uitzondering gemaakt, in die zin dat volgens een aanwijzing van de Rijkscommissaris van 15 januari 1943 de polissen van gemengd-gehuwden met kinderen aan de niet-joodse kinderen konden worden overgedragen. Op 22 juli 1943 had Liro in een richtlijn aan de maatschappijen laten weten dat dergelijke verzekeringsovereenkomsten pas in behandeling behoeften te worden genomen wanneer de afwikkeling van de overige verzekeringsovereenkomsten was beëindigd. Wanneer de Commissaris-Generaal de speciale verklaring hierover had ontvangen zou een dergelijke overeenkomst als definitief vrijgesteld worden beschouwd. Wanneer die verklaring niet kon worden overgelegd, dienden de posten alsnog te worden afgerekend.⁹² Van in ieder geval twee maatschappijen is bekend dat zij abusievelijk enkele verzekeringen van gemengd-gehuwden hadden afgerekend en op grond van de Liro-richtlijnen om verrekening hadden gevraagd. Liro liet weten dat dit niet meer mogelijk was: "Indien eenmaal een polis op grond der vo. 54/43 is afgekocht, kunnen wij in deze manipulatie geen wijziging meer aanbrengen, ook al betreft het hier een gemengd huwelijk met kinderen."⁹³

⁸⁷ Circulaire BGL, 11-5-44 met verwijzing naar brief Generalkommissar van 8-3-1944.

⁸⁸ Notulen Raad van Bijstand BGL, 12-10-1943; Notulen Ledenraad BGL, 2-11-1943; Circulaire BGL met letterlijk citaat van brief Gen.kom. van 19-1-1944, 20-1-1944; 10-3-1944; Circulaire BGL, 1-9-1944. Archief Verbond.

⁸⁹ Afschrift brief Rijkscommissaris aan Liro, 19-10-1943. Archief NN.

⁹⁰ 'Aantekening over de verplichtingen van joden, die geen jodenster behoeven te dragen'. Archief NN.

⁹¹ Brieven van Rijkscommissaris aan de Nationale, resp. 18-12-1944 en 9-1-1945. Archief NN.

⁹² Afschrift richtlijnen van Liro 22-7-1943, bij correspondentie tussen Liro en de Vereeniging van Levensverzekering en Lijfrente "De Groot Noordhollandsche van 1845". Archief Verbond, S96/24.

⁹³ Brief Liro aan Vereeniging voor Levensverzekering St. Eloy van 1875 16-8-1943; zie ook andere correspondentie met De Groot Noordhollandsche. Archief Verbond, S96/24.

De Bedrijfsgroep liet per circulaire van 11 mei 1944 aan de leden weten dat de al eerder toegestane overdracht uiterlijk per 1 juli moest hebben plaatsgevonden, omdat anders die polissen eveneens alsnog afgekocht zouden moeten worden. De Bedrijfsgroep vroeg de maatschappijen de belanghebbende verzekerden op de mogelijkheid van overdracht opmerkzaam te maken.⁹⁴

De 'bevoegde autoriteiten' hadden gehoopt dat ingevolge de verordening het afkopen van de polissen "automatisch und in Bausch und Bogen vor sich gehen wurde".⁹⁵ Toch kostte ook dit proces veel tijd en van de bedoeling dat de maatschappijen de polissen niet meer individueel zouden afhandelen kwam niet veel terecht. Na de eerste ronde (de aanmelding) van lijsten van Liro naar de maatschappijen en terug, kwam er nu een definitieve ronde op gang, nu met lijsten met af te kopen polissen. Over en weer werden lijsten verzonden met gegevens die geverifieerd moesten worden. Na controle en beargumentatie van redenen waarom afkoop niet mogelijk zou zijn, werden definitieve lijsten volgens het model van Liro opgesteld en de bedragen per lijst aan Liro overgemaakt. Daar was inmiddels het Sammelkonto ingesteld, zodat de bedragen niet apart per polishouder op rekeningen werden geboekt. Wel werden de namen, polisnummers, begunstiging, verzekeringswaarde en afkoopwaarde per afgekochte polis geadministreerd.

Liro maakte bij de instelling van het Sammelkonto overigens een uitzondering voor de rekeningen van gemengd-gehuwde joden, ofschoon ook het aantal daarvan nadien afnam, tot hooguit 1000 rekeningen aan het eind van de oorlog.⁹⁶

Zowel bij verzekeringsmaatschappijen als bij Liro leidde deze verordening tot een hoge werkdruk. De grote hoeveelheid handelingen zorgde bij Liro voor chaos en achterstand; de maatschappijen hadden door de bezettingsomstandigheden problemen met technische faciliteiten, papier-schaarste en personele onderbezetting. Vooral het laatste voerden de maatschappijen aan als oorzaak voor de vertraging bij de uitvoering van de verordening.⁹⁷ De traagheid leidde tot grote irritatie bij Liro.

Het dreigement aan het adres van verzekeringsmaatschappijen om controle te houden in de administratie werd door Liro ten uitvoer gebracht bij het Nationaal Spaarfonds in Den Haag. Een kwestie rond het afkopen van zogenoemde 'onverzekerde inschrijvingen' ofwel spaarbrieven, die door het Nationaal Spaarfonds als spaarovereenkomst werden beschouwd en niet als verzekeringsovereenkomst, leidde kennelijk tot zodanige irritatie bij Liro, dat een vertegenwoordiger van Liro een bezoek bracht aan het kantoor van het spaarfonds ten einde "inzage te nemen van administratie en bescheiden". Bij dit onderzoek werd geconstateerd dat het Nationaal Spaarfonds nalatig was gebleven inzake verscheidene punten: In de eerste plaats was men niet tevreden over de afhandeling van de enquête naar de joodse afkomst van de cliënten.

⁹⁴ Circulaire BGL, 11-5-1944.

⁹⁵ Zie 'Bericht ueber das erste Quartal 1943', 16-4-1943, NIOD, coll. 97 (A. Flesche), B-IV, 323.

⁹⁶ Zie deelrapport Banken, paragraaf 3.1.

⁹⁷ Notitie van de Nationale, 11-5-1944. Archief NN.

De formulieren waren wel verzonden, maar er was niet gerappelleerd toen reacties uitbleven. Ten tweede had het spaarfonds verzuimd de juiste informatie te geven over de bepalingen van het reglement op de spaarverzekeringen; sommige artikelen had men wel genoemd, andere waren verzwegen. "Zonder nu te spreken van misleiding, valt hier in ieder geval een groote mate van wellicht opzettelijke onachtzaamheid te constateeren, waarvan de bedoeling zou kunnen zijn, de rechten van de spaarders, resp. van ons als rechtsopvolgers van de joodsche spaarders, te sluieren". Daarnaast was men tot royement van verschillende posten overgegaan, zonder de gelden die Liro "toekwamen krachtens de verordeningen 58/1942 en 54/1943" af te rekenen. Ook had het spaarfonds onverzekerde spaarpolissen te niet doen gaan zonder het drie-kwart gedeelte van het spaartegoed aan Liro te 'verantwoorden'.

Liro gaf het spaarfonds tot 15 februari 1944 de tijd om vast te stellen wie van de cliënten jood waren en wie niet; van de posten waarvan dan nog geen verklaring binnen was, zou zonder meer worden aangenomen dat zij joodse spaarders betroffen. Voorts verlangde men per 16 februari een gespecificeerde opgave van de inmiddels verrekende posten. De nog te verrekenen posten moesten onverwijld en met voorrang op alle andere werkzaamheden op het kantoor afgehandeld worden, en per eind februari 1944 afgerond zijn. Tot slot dreigde Liro met een diepgaand onderzoek, mocht men de indruk hebben dat het werk niet overeenkomstig de aanwijzingen verliep. Bovendien behield Liro zich het recht voor, de 'desbetreffende Duitse autoriteiten' van haar bevindingen op de hoogte te brengen.

Twee dagen later vroeg het spaarfonds echter per brief aan Liro of eventueel de sluitingsdatum van 1 april, die in een circulaire van de Bedrijfsgroep werd genoemd, ook voor het spaarfonds kon gelden. Bovendien vroeg het spaarfonds zich af of de uitzondering voor de volksverzekeringen van fl. 500,- of minder ook gold voor de spaarbrieven, daarbij verwijzend naar een telefoongesprek met de Bedrijfsgroep. Natuurlijk werd ook vermeld dat inmiddels de andere aanwijzingen waren opgevolgd: een aanschrijven naar de spaarders was verzonden en een eerste reeks posten werd nu afgerekend. Overigens bestreed de schrijver van de brief dat hier sprake was van verzuim, omdat dit posten betrof, die al waren geroyeerd voordat verordening 54/1943 bekend was. Hoewel Liro op 26 januari 1944 te kennen gaf het oneens te zijn met de standpunten van het Nationaal Spaarfonds, gaf zij toestemming in plaats van eind februari als uiterste afrekeningsdatum 1 april 1944 aan te houden.⁹⁸

Het is mogelijk dat dit de enige controle-actie van Liro is geweest, gezien de mededeling van de Verzekeringskamer dat dit eenmaal is gebeurd.⁹⁹ Het incident zal zeker de reeds bestaande irritatie hebben vergroot. Dat de Duitse autoriteiten niet tevreden waren over de gang van zaken rond de afkoop van joodse polissen blijkt uit de circulaire die de Bedrijfsgroep aan haar leden zond met de letterlijke tekst van een schrijven van 8 maart 1944 van de Commissaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken:

⁹⁸ Correspondentie tussen het Nationaal Spaarfonds en Liro tussen 19-11-1943 en 26-1-1944. Archief Verbond, S96/24.

⁹⁹ Zie noot 87

"Wie mir die Abteilung Feindvermögen mitteilt, sind nach einer Auskunft des Bankhauses Lippmann, Rosenthal u. Co. bis zum 31. Dezember 1943 nur 46,7% der jüdischen Versicherungen aufgrund der Verordnung 54/1943 abgewickelt worden. Es besteht bei den beteiligten deutschen Stellen der Eindruck, dass die Versicherungsgesellschaften sich nur keine Mühe geben die Abwicklung zu beschleunigen, sondern diese absichtlich hinauszuzögern."

De uitzondering voor de volksverzekeringen zou worden ingetrokken indien niet snel de afkoop van de verzekeringen ter hand genomen zou worden.¹⁰⁰ Ongeveer tegelijkertijd kregen afzonderlijke maatschappijen brieven van Liro waarin tot een spoedige afkoop werd gemaand. Zo kreeg de Nationale een brief waarin Liro de maatschappij een misrekening in de tijdmaat van de afwikkeling verweet, die haar minstens als een grove fout werd aangerekend. Zij sloten een opgave bij waaruit bleek dat tussen de inwerkingtreding van de afkoopverordening en medio februari 1944 gemiddeld slechts een lijst per week ter afhandeling werd ingezonden naar Liro. In de laatste alinea schreef Liro dat de zusterinstellingen thans bijna geheel met de afwikkeling van de joodse verzekeringen gereed waren. Liro kon niets anders doen dan het ingebreke blijven van de maatschappij aan het Rijkskommissariaat rapporteren. "Van die zijde staan u derhalve nadere stappen terzake te wachten".¹⁰¹

Brieven van die strekking ontvingen andere maatschappijen in de eerste helft van 1944 eveneens. Alles werd door de bezetter in het werk gesteld om de polissen in geld om te zetten. Uiteindelijk bleek door deze druk in de zomer het grootste deel van de verwachte totaalsom van de afkopen te zijn binnengehaald. In maart was alleen al ruim fl.4 mln. geïncasseerd. Het gemiddelde van de per maand geïncasseerde bedragen in de voorgaande periode was fl. 1,5 mln, terwijl in februari slechts fl. 490.000,- was binnengehaald. In juli was uiteindelijk volgens de maandoverzichten in totaal fl. 24.610.907,- aan waarden van joodse polissen door de verzekeringsmaatschappijen aan Liro betaald. Hieronder was inbegrepen een bedrag van fl. 1.210.110,-, dat als 'franco ausgeliefert' was aangeduid. Dit was het totaalbedrag dat afkomstig was van sterbevrijden, niet-joodse kinderen van joden, gemengd-gehuwden en andere van deze verordening vrijgestelden.¹⁰² Uiteindelijk is, zoals verderop in dit hoofdstuk zal blijken, minstens fl. 26 mln. aan afkoopwaarden en uitkeringen bij Liro binnengekomen. De circulaire van de Bedrijfsgroep van 1 september 1944 meldde dat de Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft liet weten dat de afkoop tot tevredenheid van de autoriteiten was geschied.

¹⁰⁰ Circulaire BGL, 10-3-1944.

¹⁰¹ Brief Liro aan de directie van de Nationale, 6-7-1944. Archief NN.

¹⁰² 'Uebersicht ueber die Zusammensetzung der bei der Firma Lippmann, Rosenthal & Co, Sarphatistraat, Amsterdam, vorhandenen juedischen Vermögenswerte', 31-7-1944. NIOD, coll. 97 (A. Flesche), IV.

3.2. Medewerking - tegenwerking

Wie de bewaard gebleven circulaires en lijsten-administratie bij de verzekeringsmaatschappijen ziet, kan - ook al is het archiefmateriaal na meer dan een halve eeuw onvolledig - niet anders dan constateren dat de Bedrijfsgroep Levensverzekering, de Verzekeringskamer en de afzonderlijke maatschappijen alle - uiteindelijk of zij wilden of niet - hebben meegewerkt aan de uitvoering van de Duitse verordeningen ter registratie en afkoop van joodse verzekeringspolissen. Circulaires en richtlijnen werden opgesteld en uitgevoerd, er werd gecorrespondeerd over de problemen die de uitvoering van de verordeningen opriep. De 'joodverklaringen' werden ontworpen, gedrukt en verstuurd en als zij weer terugkwamen met een bevestigend antwoord, stempelde men met rode inkt 'JOOD' of een 'J' op de poliskaarten. De Liro-lijsten met de honderden namen van joodse polishouders en hun polisgegevens werden minutieus bestudeerd en geadministreerd. Weliswaar duurde het te lang in de ogen van Liro, maar uiteindelijk was de Commissaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken tevreden.

Het is moeilijk om de motivatie en intenties van verzekeringsmaatschappijen ten aanzien van de afkoop van joodse verzekeringspolissen te beoordelen. De verzekeraars waren zich ervan bewust dat de anti-joodse bezitsverordeningen een grove schending van het Landoorlogreglement betekenden, waar men in concreto niets tegen kon doen. Tevens voelden zij zich verantwoordelijk voor de belangen van de joodse cliënten terwijl zij tegelijkertijd de belangen van het hele verzekeringsbedrijf voor ogen moesten houden.¹⁰³ Enkele concrete punten zijn duidelijk vast te stellen. Uiteindelijk zijn duizenden polissen afgekocht. Maar ook is feitelijk vastgesteld dat sommige verzekeraars hebben meegewerkt aan het onderbrengen van joods geld in verzekeringspolissen en dat er is getraineed.

Eenzijds roepen documenten, zoals de circulaires genoemd in paragraaf 3.1.4, een beeld op van een weinig behulpzame houding tegenover joodse polishouders. Anderzijds is duidelijk dat tegelijk met terughoudendheid in circulaires medewerking werd verleend aan het afsluiten van vluchtpolissen en koopsompolissen bekostigd uit bedrijfskapitaal. Daarnaast is vooral in de naoorlogse verslagen van verzekeraars melding gemaakt van het traineren van de afkoop van joodse polissen. Dit geldt met name voor enkele niet gepubliceerde verslagen die in archiefcollecties zijn aangetroffen, in mindere mate voor jubileumboeken.¹⁰⁴

In een aantal verslagen wordt uitvoerig ingegaan op de pogingen administratief alle mogelijkheden van onderzoek en controle van de polisgegevens uit te buiten. De meest voorkomende argumenten zijn: traineren, proberen tijd te rekken, niet staan op het invullen van de ariërverklaring, anti-duits gezindheid bij 'het bedrijf' of directieleden die zich bezig houden met verzetsactiviteiten.¹⁰⁵ Ook wordt gemeld dat men alleen door Liro zelf opgegeven posten

¹⁰³ *Gedenkboek Verzekeringskamer*, p. 140-142.

¹⁰⁴ *Hollandsche Sociëit van Levensverzekeringen*, p. 83-93 en *Gedenkboek Verzekeringskamer*, p. 135-142.

¹⁰⁵ Zie bijvoorbeeld J. Barendregt en T. Langenhuyzen, *Ondernemend in risico*, p. 209.

heeft afgekocht. Acties als het zetten van valse handtekeningen, het antedateren en zoekmaken van stukken, mensen opgeven als wonend in het buitenland of als gemengd gehuwd, en het accepteren van 'vluchtpolissen' worden eveneens genoemd.¹⁰⁶ De niet ingevoerde lezer zou hierdoor een beeld krijgen van algemeen heimelijk verzet.

Er zijn heden ten dage weinig mensen meer in leven die uit eigen ervaring kunnen vertellen hoe de uitvoering van de verordeningen in de praktijk in zijn werk ging. Uiteraard zullen eventuele verzetsactiviteiten over het algemeen niet in documenten terug te vinden zijn. De feiten die vermeld worden in de naoorlogse verslagen zijn nauwelijks te controleren. De positieve toon, en bijvoorbeeld de mededelingen dat men joodse cliënten de gelegenheid gaf om vluchtpolissen af te sluiten lijken in tegenspraak met de circulaire van verzekeringsmaatschappijen, waarin stond dat men zich maar beter kon onthouden van dergelijke activiteiten. Het één (een terughoudende houding tegenover joodse cliënten) hoeft het ander (een hulpvaardige houding) evenwel niet uit te sluiten, omdat de maatschappijen in ieder geval in de officiële aanwijzingen aan medewerkers gedekt moesten zijn. In dit verband moet worden gewezen op een passage in het Gedenkboek van de Verzekeringskamer, waarin vermeld wordt dat in de circulaire van de Verzekeringskamer van 12 juni 1942 met richtlijnen met betrekking tot Verordening 58/1942 twee zinsneden waren opgenomen om de directies die onderhands waren ingelicht, aan te geven wat formeel door deze verordening verplicht werd gesteld, "maar (in beginsel) kon worden genegeerd en gesaboteerd".¹⁰⁷

Ook werd later, na de bevrijding in een uitspraak van de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel, die over het algemeen ten gunste van de joodse rechthebbenden oordeelde, gewag gemaakt van "het spelletje van traineeren" en het voortdurend uitstellen van de betaling aan Liro van een verzekering die door het aanbreken van de einddatum tot uitkering was gekomen.¹⁰⁸

Zo is het inmiddels wel duidelijk dat er, ondanks de terughoudendheid die werd gepropageerd vanuit de verzekeringsmaatschappijen, zeker vluchtpolissen zijn afgesloten om kapitaal voor de bezetter te verbergen, toen de maatschappijen onderling al terughoudendheid hadden afgesproken. In de naoorlogse procedures voor de Raad voor het Rechtsherstel is een aantal

¹⁰⁶ 'Geschiedenis van de Joodsche levensverzekeringen in bezettingstijd', opgesteld door de BGL, 25-3-1946. Archief NN; Rapport Hollandsche Sociëteit, 22-5-1946. Archief DL, map 4 en een uitgebreidere versie van dit rapport met bijlagen in NIOD, doc. II, 418, map H 3. Verslag van de Nederlanden van 1845, 6-5-1945. Archief NN. Zie ook 'Enige aantekeningen in verband met de afkoop van Joodse verzekeringen ingevolge Verordening 54/1943 van de Nationale, 11-5-1944, (Archief NN) waarin een gedeelte van dezelfde argumenten (geen tijd, geen goed personeel, zeer gecompliceerde bepalingen omtrent vijandelijk vermogen, devisenverkeer, jood-zijn etc.) worden opgesomd, maar dan in verband met de dreiging van Liro omdat de afkoop niet vlot genoeg geschiedt.

¹⁰⁷ *Gedenkboek Verzekeringskamer 1923-1948*, p. 140.

¹⁰⁸ Uitspraak Afd. Rechtspr. Enkelv. K. te Den Haag, 27-2-1947 (Catz contra Nationale).

gevallen goed gedocumenteerd. Soms waren in dergelijke verzekeringen lijfrenteclausules opgenomen. Ook kwam het voor dat bestaande verzekeringen tijdens de looptijd werden gewijzigd om de bezetter te misleiden.¹⁰⁹ Bij Olveh hebben enkele families in 1941 dergelijke posten gesloten. Het ging om koopsomplissen van fl. 10.000,- en fl. 25.000,- met een direct ingaande lijfrente, waarvan de afkoopwaarde bepaald werd ten bedrage van de gestorte koopsom onder aftrek van 5% kosten en onder verrekening van de reeds verrichte uitkeringen. In feite was er sprake van het in bewaring geven van gelden, die na aftrek van 5% kosten zouden worden geretourneerd.¹¹⁰

Ook bij de RVS is een persoonsdossier bewaard gebleven waaruit blijkt hoe een joodse verzekeringnemer een verzekeringsuitkering die op normale wijze in 1942 tot expiratie kwam samen met een extra bedrag van ruim fl. 5000,- in een nieuwe verzekering omzette. De motivatie voor het afsluiten van deze verzekering was duidelijk om de vermogensbeperkingen te omzeilen. Uit dit dossier blijkt hoe men van drie kanten (cliënt, agent en verzekeringsmaatschappij) heeft getracht creatieve oplossingen te vinden binnen de beperkingen van de verordeningen. Eveneens blijkt dat een goede relatie tussen de joodse cliënt en de verzekeringsmaatschappij van belang kon zijn bij het vinden van een oplossing. In dit geval blijkt uit de stukken dat de agent en de cliënt bevriend waren.¹¹¹

Bewijzen van feitelijke sabotage van de Duitse verordeningen zijn moeilijk te vinden. Dat lijkt enigszins het geval bij de Centrale, waar in de zomer van 1942 de joodse posten administratief werden geconcentreerd in een apart agentschap 'Hoofdkantoor J'. In diezelfde periode (zomer 1942) stopte de premiebetaling: de incasso werd opgeschort. De meeste posten hadden toen al tenminste een jaar achterstand in premiebetaling. Dit hield in dat de verzekeringen automatisch werden voortgezet, waarbij sprake was van automatische betaling van de premie uit de opgebouwde reservewaarde, terwijl de verzekerde waarde gelijk zou blijven. Wanneer later tot uitkering zou worden overgegaan, zou de achterstallige premie plus intrest worden afgetrokken van de uitkering.

In november 1943 kwam er een nieuwe administratieve afdeling tot stand, 'Hoofdkantoor II'. Hierheen werden alle joodse posten overgeheveld die in de maanden augustus en september 1942 naar 'Hoofdkantoor J' waren overgebracht. In het archief van de Centrale is een lijst aangetroffen van deze polissen.¹¹² Het ging om in totaal 583 verzekeringsovereenkomsten, waarvan de totale verzekerde waarde de fl. 100.000,- overschreed.¹¹³ Het ging bij deze administratieve actie voor het overgrote deel om volksverzekeringen, die niet door de verzekerder behoeften te worden aangemeld, maar wel door de joodse verzekeringnemer. Deze

¹⁰⁹ Zie paragraaf 3.1.1.

¹¹⁰ Archief AEGON.

¹¹¹ Archief RVS, dossier E.A.

¹¹² "Staat van overvoer der navolgende verzekeringen op 22 nov. 1943. Van den agent Hoofdkantoor J te 's-Hage aan den agent Hoofdkantoor II te 's-Hage. IISG, arch. De Centrale, inv.nr. 1444.

¹¹³ Notitie resultaten intern onderzoek Reaal, inclusief lijsten met polisgegevens, juni 1999.

polissen bleven buiten de administratie van Liro. Het risico dat de Centrale liep als 'saboteur' van de bezetter lag in het feit dat in deze groep polissen verzekeringen konden voorkomen die al door joodse verzekeringnemers waren aangemeld en dus bekend waren bij Liro. Dit was des te meer riskant, gezien de constatering dat onder deze polissen ook kapitaalverzekeringen waren (zeker dertig), waarvan de verzekeraars meldingsplichtig en afkoopplichtig waren. Hoe deze administratieve handelingen moeten worden geïnterpreteerd is achteraf moeilijk te beoordelen. Dat er risico is geweest, is duidelijk.

Men kan over het algemeen zeggen dat als er sprake was van 'verzet', het behalve in bepaalde gevallen gelegenheid bieden van speciale verzekeringsmogelijkheden als vluchtpolissen, vooral traineren is geweest: gebruikmaken van het wezenlijke van het verzekeringsbedrijf: volgens de letter van de polisvoorwaarden de verordeningen uitvoeren, een zo nauwkeurige en precieze administratie voeren, dat het melden en afkopen zo lang mogelijk duurde. Soms ging men kennelijk vrij onverschrokken zijn eigen gang, wat blijkt uit de correspondentie tussen Liro en het Nationaal Spaarfonds, eind 1943 en begin 1944.

Wat de motivatie ook is geweest van de verzekeraars om langzaam te werken (traineren is misschien ook voordelig geweest voor de verzekeraars), het heeft de bezetter voornamelijk geërgerd en tijdelijk tegengewerkt. Gezien de klachten van Liro en het Generalkommissariat in 1943 en 1944 over de slechte inzet en trage voortgang van de werkzaamheden (bijvoorbeeld het achterwege blijven van druk om de ariërverklaring te retourneren) en de dreiging om nu alsnog de afkoop van de volksverzekeringen te eisen, kan geconcludeerd worden dat de bezetter dat heeft ervaren als tegenwerking. Bovendien lijkt de voorbereiding van Verordening 54/1943 ter beëindiging van de joodse polissen mede te zijn geïnspireerd door het feit dat de afkoop via de 'Tweede Liro-verordening' niet lukte, omdat de maatschappijen de polisafhandeling te individueel en te grondig aanpakten, en dus bij iedere polis apart beoordeelden of die wel voor afkoop in aanmerking kwam.¹¹⁴

De bewering van verzekeringszijde dat getraineed werd, wordt dus door uitlatingen van de 'tegenpartij' van toen bevestigd. Maar daar staat tegenover dat de druk die de bezetter in de laatste fase op de verzekeringsmaatschappijen legde, effect heeft gesorteerd: de 'bevoegde autoriteiten' waren uiteindelijk tevreden over het bereikte resultaat. Dat resultaat was dat zo'n fl. 26 mln. aan afkoopwaarden en lopende uitkeringen van de joodse bevolkingsgroep in Nederland was geroofd. De verzekeringsmaatschappijen, de Verzekeringskamer en de Bedrijfsgroep Levensverzekering hadden deel uitgemaakt van het hele bureaucratisch/administratieve bouwwerk dat daarvoor door de bezetter was geconstrueerd.

¹¹⁴ Zie ongedateerd verhoor van J. Th. van Rossum, chef van Afd. III van Liro, waar de afkoop van joodse polissen werd afgehandeld. NIOD, Doc. II-418, H3.

3.3 Cijfers met betrekking tot de afkoop

3.3.1 Algemeen: bedragen binnengekomen bij Iro

Het in de gangbare literatuur aangegeven aantal bij Liro aangemelde joodse polissen is 22368, met een opbrengst van 'ongeveer 25 miljoen gulden'.¹¹⁵ Deze schatting is gebaseerd op in het archief Flesche (NIOD) aangetroffen overzichten van Liro. Het laatste aangetroffen overzicht betreft de maand juli 1944. Zoals eerder vermeld, is het archief van Liro zelf grotendeels verloren gegaan. De veronderstelling dat er meer staten zijn geweest, wordt bevestigd door een notitie, aangetroffen in het archief van Nationale-Nederlanden¹¹⁶, waarin een maandstaat van Liro wordt vermeld, die dateert van 31 augustus 1944. Waarschijnlijk is dit de laatste officiële informatie over de afkoop van joodse polissen. Enkele argumenten zijn daarvoor aan te voeren: Op Dolle Dinsdag, 5 september 1944, ontstond bij Liro een chaos en een groot deel van het archief werd opgestookt in de ketel van de centrale verwarming.¹¹⁷ Op diezelfde dag heeft de Verzekeringkamer vanwege de gevolgen van een dreigende oorlogstoestand een circulaire doen uitgaan met richtlijnen ter beperking van afkoop en belening van polissen.¹¹⁸ Of Liro aan een dergelijke richtlijn gehoor diende te geven is overigens niet zeker. Daarnaast kreeg eind augustus de Bedrijfsgroep te horen dat de Generalkommissar tevreden was over de resultaten van de afkoop. De operatie werd kennelijk tegen september op incidentele zaken na als afgerond beschouwd.

Volgens de gegevens van de Liro-staat van 31 augustus 1944, die zijn opgenomen in de bij Nationale-Nederlanden aangetroffen notitie, zijn de laatste cijfers als volgt:

totaal aantal bij Liro aangemelde levens- en renteverzekeringen:	29281
totaal aantal verwerkte posten:	22222
(dit hoeft niet hetzelfde te zijn als het aantal afgekochte posten)	
totaal aan bij Liro binnengekomen afkoopsommen:	ruim 23,5 miljoen
nog te verwerken aantal posten:	3841
resterende posten: volksverzekeringen	3218
totaal der inkomsten van Liro uit hoofde van expiraties en afkopen:	27,5 miljoen
terugbetaald (sterbevrijding en schenking aan niet-joodse kinderen):	ruim 1 miljoen
Totaal (naar schatting) bij Liro resterende bedrag:	circa 26 miljoen gulden

¹¹⁵ Zie "De behandeling van aan joden toebehorende vermogenswaarden tijdens en na de oorlog", p. 9 (NIOD, Doc II, No. 1213. Verder: J. Presser, *Ondergang*, dl 2, p. 204 en G. Aalders, *Roof*, p. 208. De LVVS afrekening geeft hierover geen precieze cijfers.

¹¹⁶ "Herstel van rechten van verzekeringnemers in het levensverzekeringbedrijf", anoniem en ongedateerd. Aangetroffen in ordners met algemene stukken uit de jaren 1945-1946. Archief NN.

¹¹⁷ Zie inleiding van de inventaris op de archiefcollectie Liro, NIOD.

¹¹⁸ Zie: *Gedenkboek Verzekeringkamer*, p. 174-176.

Dit zou betekenen dat er 7059 polissen bekend waren aan Liro, maar om verschillende redenen niet waren afgekocht.

Of deze cijfers te rijmen zijn met de cijfers uit de wel in het Flesche-archief aangetroffen documenten van eerdere datum, is niet geheel duidelijk. Het totaal aan bij Liro aan afkoopwaarden binnengekomen gelden is in beide gevallen rond 23,5 mln. gulden. Uit een overzicht van 11 april 1944 blijkt dat van de 22368 ingeleverde polissen er 14243 ("ungefähr 63 1/2%") waren afgekocht. Een verschil van 8125 polissen.¹¹⁹ Dit verschil moet zijn ingelopen, aangezien men enkele maanden later tevreden was over de inhaalslag in de afkoop die de verzekeringsmaatschappijen hadden gemaakt. Hoe dan een opgave van nog te verwerken posten van 3841 moet worden begrepen is ook niet duidelijk. Was dit dan toch een categorie die de bezetter als afgeschreven beschouwde? Hoe kon men anders berichten dat men tevreden was over de afkoop?

Tussen maart en augustus zouden, wanneer de in de Nationale Nederlanden-notitie geciteerde cijfers kloppen, nog eens 6913 polissen extra zijn gemeld (29281-22368=6913), terwijl het binnengekomen bedrag ongeveer gelijk is gebleven, wat niet helemaal waarschijnlijk is. Anderzijds blijkt dat na de bevrijding werd geconstateerd dat de LVVS-administratie waarschijnlijk 30.000 polissen heeft geteld.¹²⁰ Wellicht is een aantal rubrieken, dat steeds buiten de telling van 22368 polissen is gebleven, voor het definitieve overzicht meegeteld bij de aangemelde posten.¹²¹ Duidelijk is in ieder geval dat een vrij groot aantal polissen wel was aangemeld, maar niet was afgekocht.

3.3.2 Cijfers van de maatschappijen

Kort na de bevrijding deed de Bedrijfsgroep Levensverzekering een oproep aan de levensverzekeringsmaatschappijen om opgave te doen van de bedragen die aan Liro waren overgemaakt.¹²² De opgaven dienden te worden verzonden aan de voorzitter van de Commissie Joodse Verzekeringen, de directeur van de levensverzekeringsmaatschappij Olveh. De naar aanleiding van deze enquête ontvangen antwoorden werden ter bestudering aan de Verzekeringskamer doorgezonden.¹²³ Noch bij de Verzekeringskamer, noch in het archief van Olveh, dat bij rechtsopvolger AEGON berust of bij het Verbond van Verzekeraars is een spoor van dit dossier teruggevonden. Dat houdt in dat de informatie over de aantallen afgekochte polissen en de hoogte van afkoop- en verzekerde som slechts incidenteel teruggevonden is in de onderzochte archieven.

Een probleem is dat in enkele archieven documenten zijn aangetroffen waarin verschillende cijfermatige gegevens met betrekking tot de roof voorkomen. Er zijn geen grote verschillen, maar de vraag dringt zich toch op wat de meest betrouwbare opgave is: die van vlak na de bevrijding,

¹¹⁹ Kwartaalbericht 11 april 1944, NIOD, coll. 97 (A. Flesche), B-I.

¹²⁰ Zie paragraaf 4.6

¹²¹ De status van deze becijferingen blijft dus onduidelijk.

¹²² Zie paragraaf 4.1.

¹²³ Circulaire VK, 9-1-1946.

wanneer de administratie nog volledig in tact is? Of een opgave van een latere datum, wanneer men wellicht meer tijd heeft gekregen om overzicht te krijgen over de situatie?
 Het is niet mogelijk om absolute zekerheid te krijgen over de betrouwbaarheid van de cijfers. Bijlage 4 bevat een schema waarin de gevonden cijfers zijn opgenomen.

3.4 Hiaten in de roof

Voor inzicht in het naoorlogs rechtsherstel is het van belang te weten dat een deel van de verzekeringspolissen uiteindelijk niet is afgekocht. Bovendien betekende gemeld en verwerkt niet dat de polis automatisch was afgekocht. Het gebeurde ook dat er voordat men over moest gaan tot afkoop, uitkeringen werden betaald aan Liro, bijvoorbeeld in het kader van de contractuele afloop van een verzekering, het overlijden van een verzekerde, lijfrente-uitkeringen of schade-uitkeringen. Bovendien was er een groot aantal polissen dat werd geroyeerd omdat de verzekeringnemer was opgehouden met de premiebetaling. Ook die polissen dienden door de verzekeraar te worden gemeld. Zij hoefden echter geen afkoopsom te betalen indien de polis geen waarde meer had op het moment van royement. Ook deze polissen zijn dan verwerkt (maar dus niet afgekocht).

Daarnaast waren, zoals reeds in paragraaf 3.3.1 is aangegeven, eind augustus 1944 7059 polissen niet verwerkt. Zij vielen waarschijnlijk onder de uitzonderingsbepalingen die door de 'bevoegde autoriteiten' waren gesanctioneerd.

In principe zijn er drie mogelijkheden:

- 1) De polis was in de administratie van Liro opgenomen en was verwerkt. Dit kon betekenen:
 - afgekocht (verzekering bij overlijden).
 - 'afgekocht', door betaling van drie-kwart van de wiskundige reserve (lijfrenten).
 - uitkeringen aan Liro tot 30 juni 1943 (de datum van de gedwongen afkoop) wegens expiratie of wegens lopende lijfrenten.
 - in de administratie opgenomen, maar erkend dat de polis geen waarde meer vertegenwoordigde.
- 2) De polis was gemeld/bekend aan Liro, maar (nog) niet verwerkt. Vermoedelijk hield dit in: geregistreerd, maar vallend onder de uitzonderingsbepalingen en/of nog niet afgekocht.
- 3) De polis was niet bekend aan Liro. Ofschoon hiervan enkele gevallen bekend zijn, onttrekt deze categorie zich grotendeels aan het zicht.

Van belang is aan het eind van het hoofdstuk over de roof te constateren welke categorieën polissen joods waren, maar om welke reden dan ook niet in het systeem van Liro terecht zijn gekomen. Tot slot van dit hoofdstuk volgt derhalve een opsomming van enkele categorieën polissen, die niet in de meest gebruikelijke categorieën van de verwerking door Liro vielen.

A. Verzekeringsovereenkomsten die noch door de verzekeringnemer, noch door de maatschappij zijn opgegeven als joodse polissen (en niet als zodanig aan de maatschappij bekend)

Het is onbekend of en hoeveel van dergelijke polissen er zijn geweest. Na de oorlog waren deze polissen inmiddels geroyeerd door het uitblijven van de premiebetaling, wanneer de

verzekeringnemer nog premieplichtig was en als deze gedeporteerd was. Als niemand na de bevrijding deze polissen claimde en de maatschappij zelf niet onderzocht of er sprake zou kunnen zijn van een joodse polis, bleef de eventuele waarde van de polissen bij de maatschappij. Deze situatie kan zich eventueel voorgedaan hebben met betrekking tot polissen die premievrij waren, omdat de contractueel vastgestelde periode van premiebetaling voorbij was, of omdat de polis door de verzekeringnemer premievrij was gemaakt. Als dergelijke gevallen zich hebben voorgedaan, kan de waarde bij de maatschappij zijn gebleven.

B. Verzekeringsovereenkomsten die wel als joods aan de maatschappij bekend waren maar niet aan Liro zijn opgegeven.

In een notitie van de Nationale waarin de cijfers van de afkoop van joodse verzekeringen bij elkaar zijn gezet is melding gemaakt van 57 polissen die wel bekend waren als zijnde joodse verzekeringsovereenkomsten, maar die niet zijn opgegeven aan Liro. Er is geen lijst terug gevonden van deze 57 polissen, noch is de achtergrond van de eigenaren van deze polissen bekend.

Een reeds eerder genoemd voorbeeld van een groep joodse polissen die buiten Liro zijn gebleven is die van de 583 posten die bij de Centrale van Hoofdkantoor J naar Hoofdkantoor II zijn overgeheveld.

Omdat dit huidige onderzoek wegens het verloren gaan van veel archiefmateriaal niet volledig is geweest, is het niet te constateren, maar daarom niet onmogelijk, dat er meer van dergelijke polissen zijn geweest, die niet bij Liro zijn afgekocht, noch in de administratie van Liro terecht zijn gekomen. Daarbij geldt hetzelfde als bij punt A.

C. Joodse verzekeringsovereenkomsten die niet zijn afgekocht, maar die wel bekend waren aan Liro.

In het onderzoek zijn cijfers genoemd van 658 bij de Nationale (dit is: 715 buiten de afkoop minus de 57 die niet zijn aangemeld). Uit het rapport van de Hollandsche Sociëteit¹²⁴ blijkt dat er 174 polissen wel aan Liro bekend zouden zijn geweest, maar intact zijn gebleven. Waarschijnlijk is hier een overlap met de volgende categorie (D).

D. Erkende uitzonderingscategorieën van Verordening 54/1943.

De verzekeringsmaatschappijen voerden vanaf de inwerkingtreding van Verordening 58/1942 steeds uitzonderingsredenen aan waardoor bepaalde polissen niet onder de verordeningen vielen. Als die redenen werden erkend door Liro, kregen zij zelfs een officiële status, zoals de uitzonderingscategorieën van de volksverzekeringen, de polissen van de officieel ontsterden en vrijgestelden, en van gemengd gehuwden met niet-joodse kinderen.

De laatste drie categorieën zijn volgens de systematiek van de afkoop buiten de verordening gebleven (behoudens uitzonderlijke situaties, vergissingen en dergelijke), maar de verzekerden behoorden ook tot een bijzondere categorie: zij werden niet gedeporteerd en hebben wellicht in de omstandigheid verkeerd hun verzekeringsovereenkomst in stand te kunnen houden.

¹²⁴ Rapport van de Hollandse Sociëteit, 11-10-1946. NIOD, doc II, 418, H3.

Een andere erkende categorie was die van de geroyeerde polissen die geen waarde meer vertegenwoordigden, omdat zij nog maar kortgeleden waren afgesloten en/of omdat zij inmiddels na staking van de premiebetaling waren opgesoupeerd door automatische premiebetaling.

E. Volksverzekeringen

Het beeld van wat er met de volksverzekeringen is gebeurd is enigszins verwarrend, omdat er niet eenduidig mee is omgesprongen. Een reconstructie aan de hand van archiefstukken geeft het volgende inzicht. Volksverzekeringen (traditioneel kleine verzekeringen met een verzekerde waarde beneden fl. 300,-, maar in het systeem van de bezetter minder dan fl. 500,-) moesten door de joodse verzekerden worden aangemeld. Dat gebeurde onder de druk van de bezetters waarschijnlijk in grote getale. De verzekeraars waren vrijgesteld van aanmelding van volksverzekeringen. De door de joden zelf gemelde volksverzekeringen werden echter wel in de Liro-systematiek opgenomen, wat inhoudt dat zij wel kunnen zijn afgekocht. In veel gevallen hadden deze verzekeringen zo weinig waarde dat ze wel werden beëindigd, maar niet konden worden afgekocht. De volksverzekeringen vallen in verschillende categorieën:

- a. door polishouder gemeld en ondanks uitzonderingsbepaling toch afgekocht.
- b. door polishouder gemeld; niet afgekocht.
- c. door verzekeraar verplichte melding van staking van premiebetaling en royement.¹²⁵
- d. niet gemeld, noch door polishouder, noch door verzekeraar: niet in Liro-administratie terecht gekomen maar vaak 'waardeloos' geworden door staking premiebetaling na deportatie of onderduik van de verzekeringnemer en door de verzekeraar geroyeerd.

F Diverse afwijkingen van de systematiek, waarbij uitzonderingen zijn aangetroffen

- a) Polissen die wel in aanmerking kwamen voor afkoop, maar aan andere instanties dan Liro zijn uitbetaald.

Polissen die als vijandelijk vermogen werden aangemerkt zouden bij de Deutsche Revisions- und Treuhand A.G. zijn aangemeld en afgekocht.

Volgens een brief van de Nederlanden van 1845 aan de Commissie Advies inzake Joodse Verzekeringen, geschreven in juli 1945, waren joodse polissen niet alleen door Liro afgekocht, maar ook door andere instanties, zoals de Sicherheitsdienst (SD). Het zou gaan om - naar ruwe schatting - 5% van de joodse verzekeringen van de Nederlanden van 1845. In het bronnenmateriaal zijn hiervoor geen verdere aanwijzingen naar voren gekomen.

- b) Collectieve pensioenen

Volgens een document uit het archief van Nationale-Nederlanden zijn de collectieve pensioenen van enkele grote bedrijven als Enka, Hoogovens en de Chemische Fabriek Naarden, die alle waren herverzekerd bij de Nationale, behouden gebleven. In de eerder aangehaalde

¹²⁵ Volgens de circulaire van 30-9-1942 dienden alle polissen die geroyeerd werden door staking van premiebetaling aan Liro gemeld te worden. Volgens een circulaire van 26-10-1942 waren maatschappijen gehouden staking premiebetaling (en daarop volgend royement) te melden van volksverzekeringen die op de door Liro aan de maatschappijen toegezonden lijsten voorkwamen.

anonieme notitie¹²⁶ is vermeld dat geen enkele polis van deze groepsverzekeringen is afgekocht, maar dat zij wel in de opgave van het totaal van af te kopen polissen zijn inbegrepen. Er is bij deze bedrijven geen enquête gehouden naar het jood-zijn van deze mensen.

c) Buitenlandse verzekeringsmaatschappij

Volgens een vermelding in het Gedenkboek van de Verzekeringskamer was het aan de Verzekeringskamer bekend, dat een buitenlandse maatschappij een belangrijk bedrag niet heeft afgerekend aan Liro.¹²⁷ Hiervoor zijn in het onderzoek verder geen gegevens over gevonden, ook niet in het archief van de Verzekeringskamer.

In de volgende hoofdstukken wordt eerst gekeken naar de algemene systematiek van het rechtsherstel, waarbij de kennis van de systematiek van de roof van belang is. De vraag zal daarnaast zijn of er gegevens zijn over de categorieën die buiten de roof zijn gebleven. Voorts worden in aparte hoofdstukken de pensioenen en de schadeverzekeringen onderzocht op de vraag hoe zij in de systematiek van de roof en het rechtsherstel via Liro passen.

4 Het rechtsherstel van de via Liro afgekochte levensverzekeringsovereenkomsten

4.1 Het opmaken van de balans in 1945 en 1946

Pas na de bevrijding zou blijken hoe waar de woorden in de brief van Liro aan de HAV-Bank van januari 1943 waren: "...dat eenmaal van Overheidswege afgevoerde joden geheel uit het maatschappelijk bestel zijn weggenomen en in de toekomst nimmer meer iets van hen zal kunnen worden vernomen."¹²⁸ De meeste joodse polishouders waren niet meer in leven. De Joodse Coördinatie Commissie van Rotterdam had aan de Bedrijfsgroep Levensverzekeringen meegedeeld dat van het totale aantal joden in Nederland (140.000, gemengd gehuwden inbegrepen) 82% werd vermist.¹²⁹

Al met al was er een gapend gat in de joodse gemeenschap geslagen en waren de joden van al hun bezit beroofd. Hoe herstel met betrekking tot de joodse levensverzekeringen in zijn werk is gegaan is het onderwerp van dit hoofdstuk.

4.1.1 Ramingen van de oorlogsschade bij het verzekeringsbedrijf

In de bezettingstijd hadden de verordeningen op grond waarvan betalingen aan Liro hadden plaatsgevonden kracht van wet. Dat betekende dat de verzekeringsmaatschappijen ervan uitgingen 'bevrijdend' aan Liro te hebben betaald. Dit hield in dat deze overeenkomsten na

¹²⁶ 'Eenige aantekeningen in verband met de afkoop van Joodse verzekeringen uitgevolgd verordening 54/1943 van de Nationale', 11-5-1944. Archief NN.

¹²⁷ *Gedenkboek Verzekeringskamer*, p. 142.

¹²⁸ Brief Liro aan de Directie der N.V. H.A.V. Bank, 26-1-1943. Zie hoofdstuk 3.

¹²⁹ "Rapport terzake van het vraagstuk van de Joodse Levensverzekeringopolissen", 10-11-1945. Archief NN.

afkoop officieel niet meer bestonden en dat de maatschappijen geen verplichtingen meer hadden tot het doen van uitkeringen. De bedoelde verordeningen waren echter nietig verklaard door het in Londen voorbereide Besluit Bezettingsmaatregelen (Stbl. E 93) van 17 september 1944.

Bij de levensverzekeringsmaatschappijen was er onduidelijkheid over de betekenis van het Besluit E 100, waarin de principes van het rechtsherstel nader waren vastgelegd. Er was in dit besluit geen speciale regeling opgenomen voor het rechtsherstel van afgekochte polissen. Als de overeenkomsten met joodse polishouders moesten worden behandeld alsof er niets was gebeurd, zouden de verzekeraars de polissen tot uitkering moeten brengen, alsof ze nooit waren afgekocht. Indien de polishouders nog in leven waren dienden de verzekeringsovereenkomsten te worden gecontinueerd en indien het lijfrentes betrof, dienden deze uitgekeerd te worden. Dit zou inhouden dat de maatschappijen over moesten gaan tot uitkering van een groot aantal joodse overlijdensverzekeringen: evenredig aan het sterftepercentage onder de joodse bevolking naar schatting 80% van het totaal aantal joodse polissen.¹³⁰ In de praktijk betekende dit dat zij dubbel zouden moeten betalen: de eerste maal de afkoopwaarde aan Liro, en bij naoorlogs herstel een tweede keer aan de rechthebbenden. Daartegenover stond dat een groot gedeelte van de joodse lijfrenten niet meer behoefde te worden uitgekeerd, omdat ook naar schatting 80% van de joodse lijfrenteniers waren omgekomen. Het probleem dat zich nu echter voordeed, was dat de opgebouwde wiskundige reserve, waaruit de lijfrenten onder normale omstandigheden werden betaald, op grond van Verordening 54/1943 voor drie-kwart al aan Liro was afgedragen. Het voor het goed functioneren van het levensverzekeringsbedrijf belangrijke evenwicht tussen de sterfterisico's van verzekeringen bij leven (lijfrenten) en verzekeringen bij overlijden was door deze bijzondere omstandigheden verstoord. De vrijvallende reserves van de lijfrenten die bij excessieve sterfte extra uitkeringen bij overlijdensverzekeringen compenseerden, waren weggevallen door de 'afkoop' van de lijfrenten aan Liro.

In de loop van de jaren na 1945 zijn door verschillende instanties, variërend van de Bedrijfsgroep Levensverzekering, de Verzekeringskamer tot het Ministerie van Financiën, een aantal nota's, notities en voorstellen geproduceerd met berekeningen van de schade die de verzekeringsmaatschappijen zouden lijden door het herstellen van de geroofde joodse verzekerde waarden. Cijfers die werden opgevoerd verschillen soms enigszins, afhankelijk van de genomen uitgangspunten voor de berekeningen. Vooral waar de schade in de context wordt geplaatst van de andere schadeposten voor het verzekeringswezen, zoals de omrekening van de rente op een lagere rentevoet¹³¹, waren er cijfermatige verschillen te zien, die afhankelijk waren

¹³⁰ Idem.

¹³¹ De Verzekeringskamer schrijft de rentevoet voor, die bij de vaststelling van de premiereserve gebruikt moet worden. De rentedaling die had plaatsgevonden, had tot gevolg dat deze rentevoet lager werd vastgesteld. Het gevolg hiervan was dat de maatschappijen de premiereserve opnieuw moesten berekenen en dat deze reserve belangrijk hoger werd.

van de situatie die werd beschreven.¹³²

Belangrijk is te weten hoe in de eerste naoorlogse periode de financiële situatie van de verzekeringsmaatschappijen werd beoordeeld. De ramingen van de schade als gevolg van de roof van joodse verzekeringen zijn consistent aangegeven, zij het dat naast de gebruikelijk aangegeven fl. 36 mln. in stukken van het ministerie van Financiën regelmatig ook fl. 39 mln. wordt genoemd. Het is niet duidelijk wat de oorspronkelijke bron voor dit laatste cijfer is.

Raming door de verzekeraars

In de ledenvergadering van de Bedrijfsgroep Levensverzekeringen van 8 juni 1945 werd een commissie ingesteld die zich met de herstelproblematiek zou bezighouden: de Commissie voor Advies inzake Joodse Verzekeringen (kortweg Commissie Joodse Verzekeringen). De eerste activiteit die deze commissie ondernam, was de leden van de Bedrijfsgroep vragen voor 15 juli een opgave te doen van de gegevens met betrekking tot de afkoop van de joodse verzekeringen aan Liro.¹³³ De informatie die door deze oproep van de verzekeraars werd ontvangen, vormde de basis voor het "Rapport terzake van het vraagstuk van de Joodse Levensverzekeringsspolissen", dat in november 1945 door de Commissie Joodse Verzekeringen naar het bestuur van de Bedrijfsgroep werd gezonden. De cijfers waren de volgende:

Verzekeringen bij overlijden:

aantal afgekochte polissen:	11.500
totaal verzekerd bedrag:	fl. 42.300.000
totaal betaald als afkoopbedrag:	fl. 11.800.000
winst op afkoop:	fl. 1.000.000
risicokapitaal (verschil tussen verzekerd bedrag en afkoopbedrag)	fl. 29.500.000

Verzekeringen bij leven:

aantal 'afgekochte' polissen:	3000 ¹³⁴
totaal betaald als afkoopbedrag:	fl. 10.600.000
royementswinst:	fl. 3.000.000

Volgens deze opgave zouden voor verzekeringen bij leven en bij overlijden in totaal 14.500 polissen zijn afgekocht, die een afkoopsom vertegenwoordigden van fl. 22.400.000,--. Het opgegeven afkoopbedrag benadert wel wat in andere bronnen is aangegeven, maar het totaal aantal afgekochte verzekeringen (14.500) niet. Het is niet onwaarschijnlijk dat de opgave van 3000 'afgekochte' verzekeringen bij leven onjuist is. Overigens werden deze cijfers in een brief

¹³² Zie diverse stukken in de archieven van Nationale-Nederlanden, het Verbond van Verzekeraars en het Ministerie van Financiën, Directie Binnenlands Geldwezen, 1940-1953 (1964), inv.nrs 211 en 540; Dir. Bewindsvoering Administratie Alg. Beheerder Generale Thesaurie, 1945-1954, inv.nr. 208.

¹³³ Circulaire BGL, 19-6-1945. Zoals eerder vermeld, is het dossier niet teruggevonden.

¹³⁴ Deze opgave is waarschijnlijk niet juist.

van de Bedrijfsgroep Levensverzekering aan de Minister van Financiën enigszins rereelatieerd, gezien het feit dat niet zeker was of iedereen had gereageerd op de oproep.¹³⁵

Uitgaande van de opgaven van de met de afkoop gemoeide bedragen (en de aantallen buiten beschouwing gelaten) blijkt dat de verhouding tussen afkoopwaarde en de verzekerde waarde van de verzekeringen bij overlijden 1 : 3,6 bedroeg. Verder kan de gekapitaliseerde verzekerde waarde van de lijfrenten worden bepaald op fl. 14,1 mln.¹³⁶, zodat in totaal de verzekerde waarde van de afgekochte joodse verzekeringen is bepaald op fl. 56,4 mln.

In een memorandum dat als bijlage van de hierboven vermelde brief van de Bedrijfsgroep Levensverzekeringen in augustus 1946 aan de minister van Financiën werd verzonden, werd de schade als volgt samengevat en in een context geplaatst:

Ongeveer 80% van de Nederlandse joden was overleden. Wanneer alle verzekeringen bij overlijden zonder beperking zouden worden uitgekeerd, zou dat een uitgave vergen van fl. 34 mln. (80% van fl. 42,3 mln. verzekerd kapitaal). Wanneer de joodse lijfrenteverzekeringen niet waren "afgekocht", zou wegens het overlijden van naar schatting eveneens 80% van de joodse lijfrenteniers tegenover de uitgave van de fl. 34 mln. aan overlijdensuitkeringen een compenserende bate hebben gestaan van fl. 10 à 11 mln. Door de gedwongen "afkoop" van drie-kwart van de reservewaarden was deze compensatie echter verloren gegaan. In totaal hadden de maatschappijen ongeveer fl. 23 mln. aan afkoop- en reservewaarden aan Liro betaald.

Wanneer alle schade voor rekening van de maatschappijen zou komen zou dat op fl. 36 mln. komen, niet meegerekend de rentederving over het aan Liro betaalde afkoopbedrag. De fl. 4 mln. roeymentswinst¹³⁷ was in dit cijfer verrekend.

Het was volgens dit memorandum buiten twijfel dat - de opgelegde omrekening van de premiereserves naar een lagere rentevoet in aanmerking genomen - het verzekeringsbedrijf deze financiële lasten niet kon dragen. Zelfs wanneer de aan Liro betaalde afkoopwaarden integraal aan de maatschappijen zouden worden gerestitueerd, zou het verlies van circa fl. 36 mln. dalen tot het toch altijd nog respectabele bedrag van circa fl. 13 mln., "waarmede de grens van het draagbare stellig bereikt, zoo al niet reeds overschreden is", aldus het memorandum van de Bedrijfs-groep.¹³⁸

¹³⁵ Brief BGL aan Minister van Financiën met bijlage, 20-8-1946. Archief Verbond. Een kopie werd verzonden naar de minister van Justitie.

¹³⁶ Voor de lijfrenten was drie-kwart van de wiskundige reserve als 'afkoopsom' aan Liro betaald. De wiskundige reserve is datgene wat de maatschappij reserveert voor de betaling van de lijfrenten, de risico's voor de verzekeraar gespreid over de portefeuille en gekapitaliseerd, ingecalculeerd. Theoretisch is dat te stellen op de verzekerde waarde, die immers bij lijfrenten niet zoals bij uitkeringen bij overlijden vastligt, omdat het nooit van te voren te zeggen is hoeveel lijfrente een verzekerde zal ontvangen. Bij drie-kwart van de wiskundige reservewaarde van fl. 10,6 mln. kan de totale reservewaarde worden bepaald op fl. 14,1 mln.

¹³⁷ Zie de hierboven aangehaalde cijfers van de verzekeraars.

¹³⁸ "Memorandum inzake het Joodsche vraagstuk", behorende bij brief van de Bedrijfsgroep Levensverzekering, 20-8-1946. Archief NN.

Raming door de Verzekeringskamer

Ook de Verzekeringskamer boog zich over het probleem en stelde tweemaal in 1946 een rapport samen over de schade van het verzekeringsbedrijf. Volgens het eerste rapport, "Enkele becijferingen betreffende de regeling der bijzondere schaden"¹³⁹, dat dateerde van augustus 1946, was de extra schade die het levensverzekeringswezen de komende jaren tegemoet kon zien de volgende:

schade aan joodse verzekeringen	fl. 36,6 mln.
oorlogsmolestschade in Nederland	fl. 9,4 mln.
moleststerfte in de Pacific (Indische schade)	fl. 24,1 mln.
omrekening van de reserves ¹⁴⁰	fl. 50 mln.
totaal:	fl. 120,1 mln.

De maatschappijen verwachtten een vordering op LVVS te krijgen van rond fl. 20 mln. Omdat niet bekend was in hoeverre er iets van deze vordering terecht zou komen, hielden de opstellers van het rapport hier verder geen rekening mee. De conclusie was dat 10 maatschappijen (waaronder 5 grote) met een 'balanstekort'¹⁴¹ zouden komen te zitten, terwijl van 21 andere maatschappijen de overblijvende extra-reserve als onvoldoende zou moeten worden beschouwd. De Verzekeringskamer oordeelde dat de maatschappijen onmogelijk zonder nadere financiering de Indische en Joodsche schade en de gevolgen van de omrekening van de rentevoet zouden kunnen dragen.¹⁴²

Een later in het jaar opgesteld memorandum van de Verzekeringskamer (november 1946) bevatte eveneens een raming van de schade, die hiermee vrijwel overeenkwam, namelijk fl. 36 mln. voor joodse polissen en fl. 25 mln. voor Indische. De molestschade voor Nederland kon volgens dit memorandum op een andere wijze worden gecompenseerd. Voor de gevolgen van de omrekening van de rekenrente voor de reserves werden andere cijfers gegeven, maar met betrekking tot het totale schadebeeld inzake de Indische en joodse schade (fl. 61 mln.) stelde de Verzekeringskamer dat de maatschappijen daarvan slechts fl. 10 mln. konden betalen en dat derhalve uiteindelijk een tekort van fl. 51 mln. resteerde.¹⁴³

¹³⁹ Zie "Enkele becijferingen betreffende de regeling der bijzondere schaden" van de Verzekeringskamer, 23-8-1946. Archief Verbond.

¹⁴⁰ Voor de noodzakelijk geachte omrekening van de reserves door de sterke rentedaling van de laatste jaren was de marge tussen de gekweekte rente en de rentevoet waarop de reserveberekening per 31 december 1944 was gebaseerd te klein en voor verschillende maatschappijen negatief.

¹⁴¹ In de huidige terminologie 'vermogenstekort'.

¹⁴² "Enkele becijferingen betreffende de regeling der bijzondere schaden", 23-8-1946. Archief Verbond.

¹⁴³ "Memorandum inzake het treffen van maatregelen t.o.v. het levensverzekeringsbedrijf in verband met de bijzondere omstandigheden", 2-11-1946. Archief Verbond.

Het was duidelijk dat de zorg om de financiën niet alleen aanwezig was bij verzekeraars, maar dat de Verzekeringskamer, de onder het ministerie van Justitie ressorterende toezichthouder die was ingesteld om de solvabiliteit van zowel de maatschappijen afzonderlijk als van de gehele bedrijfstak te bewaken, zich eveneens oprecht zorgen maakte over de continuïteit van maatschappijen en de schade aan het levensverzekeringswezen in het algemeen. Er zou in samenwerking met de overheid een speciale wettelijke regeling voor het herstel van de joodse polissen tot stand moeten komen, waarin eveneens oplossingen voor de financiële consequenties van het herstel voor de maatschappijen werden aangedragen.

4.1.2 De houding van verzekeraars tegenover herstel

In de ledenvergadering van de Bedrijfsgroep van 27 juli 1945 werd door een van de leden gevraagd hoe te handelen met polissen van joden die om herstel van de verzekering vroegen. Hij wees erop dat er voor de betrokkenen grote spoed vereist was. De voorzitter was echter van mening dat het een ingewikkelde materie was en er dus niet overhaast gehandeld diende te worden. Er waren grote financiële belangen mee gemoeid, dus de zaak diende eerst uitgebreid bestudeerd te worden. De Haagse en Rotterdamse maatschappijen, die kort na de bevrijding al hadden kunnen vergaderen, hadden inmiddels onderling al besloten voorlopig alleen nieuwe verzekeringen van joden te aanvaarden en de oude te laten rusten.¹⁴⁴

De eerste verzoeken voor herstel kwamen kort na de bevrijding al bij verzekeringsmaatschappijen binnen. De reacties daarop werden voorlopig nog door de individuele maatschappijen bepaald. Bij de Nationale werd aanvankelijk verwezen naar het Bureau Rechtsherstel van het Nederlands Berheersinstituut (NBI). Maar al gauw ging men er toe over de joodse polis-houders te vragen in overweging te nemen de verwachte wettelijke regeling af te wachten. Men ging er ook toe over in geval van overlijden vóór de afkoopdatum het verschil tussen het verzekerde kapitaal en de aan Liro betaalde afkoopsom aan te bieden. Maar het probleem was dat veel uitkeringen nog niet plaats konden vinden omdat data van overlijden en de gegevens over erfgenamen nog volkomen onbekend waren. Bij uitkeringen bij leven werd herstel aangeboden tegen aanzuivering van achterstallige premies en de afkoopsom, verhoogd met 3 1/2% rente. In enkele gevallen werd hiervan gebruik gemaakt, onder voorbehoud van aanpassing aan een eventueel nog tot stand te komen wettelijke regeling.¹⁴⁵

Waarschijnlijk was de algemene strategie dat de maatschappijen de joodse claimanten vroegen af te wachten tot de wettelijke regeling voor herstel van de joodse polissen tot stand zou zijn gekomen.

Hoewel er in deze eerste fase geen duidelijke gezamenlijke aanpak was van de problematiek van het herstel van joodse polissen door de verzekeraars, streefde de Bedrijfsgroep wel naar een consensus over de wijze van handelen, en het was de taak van de Commissie Joodse Verzekeringen

¹⁴⁴ Notulen BGL, 27-7-1945. Archief Verbond.

¹⁴⁵ Notitie "De Joodse polissen van Levensverzekering (gang van zaken na de bevrijding)", 24-2-1950. Archief NN. In het archief van de Centrale is een formulier aangetroffen dat in deze vroege periode aan joodse polishouders werd toegezonden.

een strategie voor te bereiden en aan de Bedrijfsgroep voor te leggen. Daarnaast bestudeerde de Commissie de verschillende voorstellen tot een regeling van de herstelproblematiek. In het eerste naoorlogse jaar werd een onbekend aantal voorstellen en mogelijkheden geformuleerd en besproken door de Bedrijfsgroep, de Commissie Joodse Verzekeringen en de Verzekeringskamer.¹⁴⁶ Geen enkel voorstel heeft uiteindelijk geleid tot de totstandkoming van een zo noodzakelijk geachte wettelijke regeling. Zij worden hier derhalve niet besproken. Wel volgt hier een aantal belangrijke discussiethema's die onder verzekeraars de aandacht vroegen.

Volledig herstel of niet?

Een enkeling bleek voorstander te zijn van volledig herstel. Kennelijk al tijdens de laatste bezettingsmaanden werd het zogenoemde wetsontwerp van Bregstein/Barmat¹⁴⁷ (mei 1945) voorbereid. De kern van dit voorstel was volledig herstel van alle joodse verzekeringen. Onder de verzekeraars was geen draagvlak voor dit ontwerp. Voor zover kon worden nagegaan heeft het voorstel geen rol meer gespeeld.¹⁴⁸

In het eerder aangehaalde Rapport terzake van het vraagstuk van de Joodse Levensverzekeringspolissen van 10 november 1945 werd volledig herstel van de oude rechtstoestand een utopie genoemd, omdat het te kostbaar zou zijn. Dit beeld wordt bevestigd door verschillende notities die in verzekeringsarchieven zijn aangetroffen.¹⁴⁹

Financiële draagkracht van maatschappijen als bepalende factor voor regeling van herstel

De financiële draagkracht werd door alle maatschappijen als cruciale factor gezien voor het slagen van het rechtsherstel. Niet alle verzekeraars waren van mening dat dit als beslissende factor voor een regeling van herstel moest worden aangemerkt. "Joden zijn bij ons verzekerd en hebben als zoodanig recht op een uitkering. Van dit standpunt moeten wij de zaak bezien en niet in eerste instantie in het licht van de financiële draagkracht van de Maatschappijen afzonderlijk."¹⁵⁰

¹⁴⁶ Niet alle voorstellen zijn aangetroffen, soms is alleen een verwijzing naar een voorstel aangetroffen.

¹⁴⁷ De gezaghebbende jurist mr. M.H. Bregstein was sedert 1944 intensief betrokken bij de problematiek van het rechtsherstel. Later werd hij onder meer bestuurslid van de in een volgende paragraaf uitgebreid besproken Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen (BAON). Barmat vertegenwoordigde de verzekeringsmaatschappij Aurora. Omdat dit voorstel verder geen rol heeft gespeeld in de pogingen om tot een wettelijke regeling te komen wordt in het kader van dit rapport hierop verder niet ingegaan.

¹⁴⁸ Vgl. Wetsontwerp Bregstein/Barmat, 10-5-1945; Notulen alg. ledenvergadering BGL, 12-11-1945. Archief Verbond.

¹⁴⁹ Zie bijvoorbeeld: notitie "Joodse levensverzekering", anoniem, 13-6-1945 en notitie "Joodse polissen. De gedachte van volledig rechtsherstel", ongedateerd en anoniem. Archief NN.

¹⁵⁰ Notulen alg. vergadering BGL, 11-12-1945. Archief Verbond.

De rechthebbende moest verhaal halen bij LVVS of de Staat

De mogelijkheid dat polishouders alleen op Liro of de Staat verhaal konden halen, stuitte op juridische en morele bezwaren en was bij de verzekeraars niet aan de orde. Wel was de mogelijkheid denkbaar dat de rechthebbenden gedeeltelijk hun recht haalden bij Liro of de Staat (een vordering ter hoogte van de afkoopsom) en gedeeltelijk bij de maatschappij, die het resterende deel van de polis zou herstellen.

De premisse dat de maatschappijen bevrijdend aan Liro hadden betaald en niet verplicht waren deze polissen te herstellen

De premisse dat de maatschappijen niet verplicht waren op grond van artikel 33 van E 100 een herstelregeling te treffen, vormde de kern van enkele voorstellen, namelijk het *Rapport terzake van het vraagstuk van de Joodse Levensverzekeringpolissen van de Commissie Joodse Verzekeringen en het "voorstel van het Bestuur" van de Bedrijfsgroep* (28 november 1945)¹⁵¹. Het levensverzekeringsbedrijf zou dan echter wel een offer moeten brengen in de vorm van een onverplichte uitkering. Kernpunt van deze voorstellen was dat herstel of uitkering door de verzekeringsmaatschappijen alleen zou gelden voor het verschil tussen het aan LVVS afgedragen afkoopbedrag en het verzekerde kapitaal. Voor restitutie van het afkoopbedrag zelf dienden de rechthebbenden zich bij Liro te melden.

Blijkens notulen van vergaderingen van de Bedrijfsgroep was niet iedereen het ermee eens dat de maatschappijen gekwetten waren voor de uitkeringen die zij aan Liro hadden gedaan.

Beperking van de uitkering aan erfgenamen

Zowel het rapport van de Commissie Joodse Verzekeringen als het "voorstel van het Bestuur" noemde de mogelijkheid van beperking van de uitkering tot de in leven zijnde naaste gezinsleden, de echtgenoot en kinderen, voor zover zij de Nederlandse nationaliteit bezaten of in een der Nederlandse gebiedsdelen woonachtig waren. Deze beperking zou volgens het rapport leiden tot een besparing van 50% op de kosten van herstel.

De voorgestelde beperking van het toepassingsbereik van de regeling, met uitsluiting van niet-Nederlanders en niet in Nederland woonachtigen oogste kritiek, die door directeur Barmat van Aurora en mede-opsteller van het wetsvoorstel Bregstein/Barmat werd verwoord. Zo vroeg hij aandacht voor de situatie van de weeskinderen: onder de ongeveer 4000 weeskinderen waren ook niet-Nederlandse kinderen van Duitse immigranten, die vertrouwen hadden gesteld in de verzekeringsmaatschappijen. Dat mocht niet worden beschaamd. Veel kinderen bevonden zich bovendien in beklagenwaardige situaties. Daarnaast waren veel overlevenden geëmigreerd. Zij bevonden zich bij familie in het buitenland en konden vaak niet terugkeren omdat zij hier geen "eigen grond" meer hadden. Uitsluiting van deze mensen was onbillijk.

¹⁵¹ Dit voorstel werd rondgezonden als een voorstel van het Bestuur van de Bedrijfsgroep, maar enkele leden hadden zich ervan gedistantieerd. Feitelijk was het een voorstel van de Voorzitter van het Bestuur van de Bedrijfsgroep. "Voorstel van het bestuur terzake van de zgn. 'Joodse' polissen van Levensverzekering", 28-11-1945. Archief NN.

Beperking van de uitkering tot de naaste bloedverwanten achtte Barmat daarentegen wel billijk, mits uitbreiding tot ouders.¹⁵²

Hoe dwingend was een regeling die door de Bedrijfsgroep zou worden aanvaard?

De vraag was of een maatschappij verder mocht gaan bij het aanbieden van herstel dan een eenmaal aanvaarde regeling bepaalde. Eén maatschappij behield zich het recht voor verder te gaan. Dat leverde kritiek op van andere maatschappijen en van de voorzitter van het bestuur van de Bedrijfsgroep, omdat het werd beschouwd als ongewenste concurrentie. De gedachte verder te gaan dan het voorstel was niet door concurrentie ingegeven maar door morele overwegingen, zo gaf de vertegenwoordiger van die maatschappij aan. Men erkende in het algemeen de noodzaak om een gezamenlijke beleidslijn uit te stippelen, die voor alle maatschappijen aanvaardbaar was.¹⁵³

4.1.3 De voorlopige regeling van de Bedrijfsgroep

In de algemene ledenvergadering van de Bedrijfsgroep van 24 januari 1946 deelde de voorzitter mee dat de regering was gepolst over het geven van garantie voor de aan Liro betaalde afkoopsommen. De regering bleek alleen voor de "levende lijfrenteniers" een garantie te willen overwegen, waarmee slechts een klein deel van het aan Liro betaalde bedrag was gemoeid. Hiermee was het voorstel van het Bestuur niet meer te handhaven. Men moest zich nu gaan bezinnen op de situatie dat er inderdaad geen financiële vergoeding van de aan Liro betaalde afkoopsommen zou komen.¹⁵⁴

De Bedrijfsgroep had na het bekend worden van het overheidsstandpunt echter in grote haast voor de vergadering van 24 januari 1946 al een voorlopig voorstel voorbereid voor een regeling, aan de hand waarvan alvast een begin kon worden gemaakt met het rechtsherstel van polishouders die zich inmiddels bij de maatschappijen meldden. De bedoeling was dat deze regeling zo spoedig mogelijk zou worden vervangen door een wettelijke regeling.

Het voorstel voor de voorlopige regeling trad na behandeling in de genoemde Ledenvergadering van de Bedrijfsgroep in februari 1946 in werking en kwam in grote lijnen op het volgende neer:

1. De door Liro afgekochte polissen konden op verzoek van de rechthebbende worden hersteld mits de verzekerde op het tijdstip van herstel nog in leven was, of wanneer het een polis zonder sterfte betrof. Het herstel geschiedde ongeacht de gezondheidstoestand van de verzekerde.

¹⁵² Zie notulen vergadering BGL, 11-12-1945. Archief Verbond.

¹⁵³ Idem; zie ook de discussie hierover in de notulen van de vergadering van de Afd. Groote verzekeringen, volksverzekeringen en Spaarkassen van de BGL, 29-11-1946. Archief NN.

¹⁵⁴ Zie notulen algemene ledenvergadering van 24-1-1946 en van de vergadering Cie. Joodse Verzekeringen op dezelfde dag. Archief Verbond.

2. Polissen met een contractuele afkoopwaarde werden hersteld, indien aan de verzekeraar het aan Liro betaalde bedrag werd vergoed, verhoogd met de nodige interest van 3,5% per jaar; naast eventuele achterstallige premies, met een evenhoge interest. Zou de verzekeraar, wanneer de polis niet was afgekocht, bedragen verschuldigd zijn geworden, dan werden deze alsnog voldaan. De vergoeding kon voor zover de waarde van de verzekering het toeliet, als een 3,5% rentedragende schuld op de polis gevestigd blijven.
3. Een verzekering met contractuele afkoopwaarde kon ook worden hersteld door afgifte van een nieuwe polis met ingang van de hersteldatum. Het verzekerd bedrag mocht niet hoger zijn dan dat van de oorspronkelijke polis, noch mocht een latere expiratedatum worden vastgesteld. De premie diende per hersteldatum tegen het oorspronkelijke tarief te worden berekend.
4. Een verzekering zonder contractuele afkoopwaarde (een risicoverzekering of een al dan niet ingegane lijfrente) werd behandeld alsof zij slechts voor 1/4 deel werd hersteld. Aan de verzekeraar werd betaald 1/4 deel van de onbetaald gebleven premies onder toevoeging van 3,5% interest en de volgens de polis verschuldigde premie voor 1/4 deel. Als de verzekeraar, wanneer de verzekering niet was afgekocht, bedragen verschuldigd was geworden, dan werden deze voor 1/4 deel alsnog door hem voldaan.
5. Herstel van het overige 3/4 deel van een verzekering zonder afkoopwaarde kon geschieden op de onder 2 en 3 aangegeven wijze, met dien verstande echter, dat de onder 2 bedoelde vergoeding niet als een schuld op de polis gevestigd kon blijven.
6. Aan rechthebbenden werd overgelaten of hun polis geheel dan wel gedeeltelijk zou worden hersteld en of daarbij de methode onder 2 of onder 3 (of een combinatie van beiden) zou worden toegepast.
7. Voor herstel van verzekeringen werd geen provisie berekend, ook niet als het herstel geschiedde door de uitreiking van een nieuwe polis.

Herstel van de andere verzekeringen moest wachten op de komende wettelijke regeling. De verzekeraars weigerden polissen te herstellen die buiten de regeling vielen en rieden de rechthebbenden aan af te wachten met de herstelaanvraag tot er een wettelijke regeling zou zijn vastgesteld. Niet alle joodse rechthebbenden hebben afgewacht. Wie met deze beperkte regeling niet uit de voeten kon, maakte vanaf het voorjaar van 1946 zijn zaak aanhangig bij de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel. De maatschappijen besloten tot het voeren van verweer en in principe niet te schikken.

De jurisprudentie die in de loop van 1946 tot stand begon te komen¹⁵⁵ en het terughoudend optreden van de Staat om de maatschappijen in hun financiële problemen tegemoet te komen, heeft waarschijnlijk de afwachtende houding van de verzekeraars tegenover herstel versterkt. In een anonieme notitie, aangetroffen in een verzekeringsarchief, is de mening te lezen dat de gevolgen van de confiscatie van joodse gelden door de Duitsers ten onrechte afgewenteld werden op de schouders der maatschappijen, waardoor een andere groep particulieren voor de

¹⁵⁵ Paragraaf 4.3 gaat verder in op de uitspraken van de afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel.

vergoeding moest opkomen. Maar er was ook oog voor de positie van de joodse rechthebbenden:

"Inmiddels verkeerden de Joden, die hun verzekeringen verloren hebben, in een betreuenswaardige positie. Zij hebben vaak geen inkomen of kapitaal. Zij hebben hun verzekering dringend nodig, berooid en beroofd als zij zijn! Toch al zo gedupeerd wordt hun ook nog op dit punt geen snel recht gedaan. Het ligt zoo voor de hand, dat L. R. & Co [Liro] het afgeroofde resitueert, waardoor de Maatschappijen op hun beurt de verzekering integraal in kracht kunnen herstellen. Daarmede zou dan de kwestie snel en volledig opgelost zijn en de Joden hun volle rechten krijgen. Waarom geeft Lippmann de gelden niet terug? Waarom stelt de Regeering Lippmann eventueel daartoe niet in staat? Waarom worden de joden niet geholpen door een behoorlijke snelle regeling als Lippmann niet betaalt of betalen kan en de Schade-Enquête-Commissie geen claims in ontvangst neemt? Moeten de Maatschappijen dan maar niet betalen? Wat doen de Regeering en de Maatschappijen in het Joodsche belang? Is het verwonderlijk, dat bij de Joden een gevoel van bitterheid, ja, een gevoel van ergernis ontstaat en daardoor wellicht hier en daar een enigszins verwrongen beeld van de juiste situatie ontstaat?"¹⁵⁶

4.2 Onderhandelingen met de Staat om tot een regeling te komen

Het vraagstuk van het herstel van joodse polissen bevatte volgens de verzekeraars twee kernproblemen, die onderling met elkaar in verband stonden. Het ging in de eerste plaats om de juridische kant van de kwestie, namelijk om de consequenties van de onduidelijkheden in het Besluit Herstel Rechtsverkeer E 100, waardoor volledig herstel voor rekening van de maatschappijen zou komen. Het tweede punt was dat niet voorzien werd in een oplossing van de financiële problemen die de consequentie waren van de juridische interpretatie.

De Bedrijfsgroep Levensverzekering heeft zeker tweemaal bij de desbetreffende autoriteiten de naar haar mening onrechtvaardige consequenties van het Besluit Herstel Rechtsverkeer E 100 aangekaart. De eerste maal was via een brief van het Bestuur van de Bedrijfsgroep aan prof. mr. R.P. Cleveringa, op dat moment de voorzitter van de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel. Hierin werd aandacht gevraagd voor de specifieke problematiek bij de verzekeraars ten aanzien van het herstel van verzekeringspolissen. Cleveringa reageerde echter afwijzend op deze poging tot inbreuk op de onafhankelijke rechtspleging, zoals hij de brief beschouwde.¹⁵⁷

Twee maanden later verzocht de Bedrijfsgroep de ministers van Justitie en Financiën maatregelen te nemen om met terugwerkende kracht de "onbestemde" tekst van art. 23 van het Besluit Herstel Rechtsverkeer E 100 te verduidelijken:

¹⁵⁶ "Enkele notities betreffende herstel van Joodsche verzekeringen", 10-9-1946. Archief NN.

¹⁵⁷ Zie hiervoor paragraaf 4.3.

"Zoo redelijk als het is dat de Staat aan de joodse bezitters de schade der confiscatie vergoedt, zoo onredelijk zou het zijn een andere groep particulieren voor deze vergoeding te laten opkomen. Hiermede zou toch niet anders bereikt worden dan dat de druk der Duitsche confiscatie van Joodsche naar Niet-Joodsche schouders wordt overgebracht. Tot deze legislatief onaanvaardbare consequentie voert evenwel de rechtspraak van den Raad voor het Rechtsherstel. (...)

De afkoop van de Joodsche verzekeringen en de daarmee gepaard gaande storting der Joodsche deelen van de door de maatschappijen beheerde premiereserves was de vorm, waarin de Duitsche overheid het in de Joodsche verzekeringen stekende kapitaal confisceerde. De enkele omstandigheid, dat de maatschappijen in hare premiereserves ook Joodsche spaarpenningen beheerden, kan evenwel nooit strekken tot rechtvaardiging van het voortbestaan eener rechtspraak, die deze beheerders de gevolgen doet dragen der confiscatie, waarvan hunne joodsche verzekerden het doelwit en slachtoffer waren.

Deze confiscatie was een publiekrechtelijke maatregel, gelast door en uitgevoerd ten behoeve van den bezetter. De eene particulier mag nimmer verplicht worden aan den anderen particulier goed te maken wat de overheid hem misdeed.

Redenen waarom de ondergetekende eerbiedig verzoekt, maatregelen te willen nemen, dat de onbestemde tekst van art. 23 van het Besluit Herstel rechtsverkeer E. 100 met terugwerkende kracht in dezen zin verduidelijkt wordt, dat herstel van vernietigde, veranderde enz. rechtsbetrekkingen slechts gevorderd worden kan, wanneer de vernietiging, verandering enz. berust op een door het privaatrecht beheerschte rechtshandeling."¹⁵⁸

De onderhandelingen tussen het verzekeringsbedrijf en de Ministeries van Justitie en Financiën gingen echter niet over een aanpassing van het Besluit E 100. Zij concentreerden zich vooral op de tot standkoming van een oplossing van het financiële probleem waarmee de maatschappijen zich door de jurisprudentie geconfronteerd zagen. De verzekeraars en de Bedrijfsgroep in het algemeen legden zich - zij het morrend - bij de realiteit van de jurisprudentie van de Raad voor het Rechtsherstel neer.¹⁵⁹ De partners in dit overleg waren vooral de Bedrijfsgroep Levensverzekering en het Ministerie van Financiën, waarbij meestal ook de Verzekeringskamer betrokken was, evenals het Ministerie van Justitie. Tussen de Ministeries van Justitie en Financiën was uiteraard onderling beraad aangaande de kwestie van een mogelijke regeling. De Joodsche Commissie voor Herstel¹⁶⁰ werd bij sommige

¹⁵⁸ Brief Bedrijfsgroep aan de Minister van Financiën, 6-6-1946. Uit de circulaire van de Bedrijfsgroep aan de leden blijkt dat ook de minister van Justitie deze brief kreeg. Zie Circ. 12-6-1946. Archief Verbond.

¹⁵⁹ Zie ook paragraaf 4.3.

¹⁶⁰ In een bespreking tussen mr. J.W. Holleman, plaatsvervangend voorzitter van de Bedrijfsgroep Levensverzekering, en notaris Spier, secretaris van de Joodsche Commissie voor Herstel op 30-7-1946 deelde Spier mede dat deze commissie representatief is voor de joodse bevolkingsgroep. "Zij is echter geen bestuur van een vereeniging, doch treedt alleen intermediair op, zulks mede op verzoek van de Regeering. De Commissie bestaat uit 15 leden, vertegenwoordigers van de belangrijkste Joodsche vereenigingen en instellingen." Verslag bespreking in archief NN.

ministeriële besprekingen betrokken. Ook de Bedrijfsgroep had contacten met joodse vertegenwoordigers, zoals notaris Spier.¹⁶¹

Tussen augustus 1946 en eind 1947 zijn er zeker vier "ministers-conferenties" geweest, waarbij de minister van Financiën, P. Lieftinck, aanwezig was en tweemaal de minister van Justitie. Daar tussendoor waren er ambtelijke besprekingen tussen de verzekeraars, de Verzekeringkamer en het hoofd Afdeling Binnenlands Geldwezen van het ministerie van Financiën. Het leek wellicht om twee partijen te gaan, namelijk het verzekeringswezen tegenover de Staat, maar de zaak lag iets genuanceerder: de Verzekeringkamer, een overheidsorgaan, werd als toezichthouder om gegevens gevraagd ter verificatie van mededelingen van de Bedrijfsgroep of om onafhankelijk advies te verstrekken over de vermogenspositie van de verzekeringsmaatschappijen. Daarnaast blijkt dat de beide ministeries niet op een lijn stonden.

De besprekingen hadden tot doel overeenstemming te bereiken over een financiële regeling voor de verzekeraars, die door de noodzaak tot herstel van joodse polissen, de Indische schade en de aanslag op de reserves van de maatschappijen door de omrekening van de rekenrente in de problemen dreigden te komen. Aanvankelijk werden de Indische en joodse oorlogsschade gezamenlijk behandeld, maar na de tweede ministers-conferentie van 23 januari 1947 werd officieel overgegaan op een aparte benadering.¹⁶² In dit rapport wordt niet ingaan op de afhandeling van de Indische schade, die uiteindelijk een heel ander traject heeft gevolgd, en waarover door de Commissie van Galen wordt gerapporteerd.

De onderhandelingen tussen de Staat en het verzekeringswezen hebben geduurd van 1946 tot in de jaren vijftig. Tussen 1946 en 1949 ging het om de tot standkoming van een financiële regeling voor de maatschappijen; daarna ging het vooral om de aanspraken van de staat op de onbeërfde verzekeringsuitkeringen, die resulteerden in het zogenoemde Veegens-akkoord.¹⁶³

Twee belangrijke opties kwamen in de periode 1946 tot 1948 aan de orde als mogelijke (deel)oplossing, namelijk de mogelijkheid van een wettelijke beperking van het erfrecht en de bepaling van een financiële bijdrage van de Staat aan de verzekeraars. Beide opties worden hierna besproken.

¹⁶¹ Verslag bespreking tussen Holleman en Spier, 30-7-1946. Archief NN; notulen verg. Raad van Bijstand en de Grootte Maatschappijen van Levensverzekering BGL, 5-9-1946. Archief Verbond; en verg. Afd. Grootte verzekeringen, Volksverzekeringen en Spaarkassen, 12-9-1946; Notulen Gesprek Cie Joodse Verzekeringen en bestuur Stichting BAON, 23-12-1947. Archief NN.

¹⁶² De Minister van Financiën was er voorstander van de zaken afzonderlijk te bekijken. Een voorstel van de Verzekeringkamer en de Bedrijfsgroep, dat met in achtneming van deze richtlijn diende te worden opgesteld, behandelde beide kwesties echter toch in relatie met elkaar. Zie brief VK en bestuur BGL aan minister van Financiën, 27-2-1947. Archief NN.

¹⁶³ Dit komt aan de orde in paragraaf 4.7.

4.2.1 De vergeefse pogingen tot beperking van het erfrecht

In een schrijven van 20 augustus 1946 verzochten de voorzitter en de secretaris van de Bedrijfs-groep Levensverzekering de Ministers van Financiën en Justitie om op een zo kort mogelijke termijn tot een bespreking van de problematiek rond de joodse polissen te komen.

De Bedrijfsgroep deed de in paragraaf 4.1.1 aangehaalde uitleg met betrekking tot de schade voor het verzekeringsbedrijf vergezeld gaan van een voorstel voor een regeling, waarbij de door de Duitsers aangerichte schade over de drie daarvoor in aanmerking komende partijen werd verdeeld:

De maatschappijen zouden in principe de opeisbaar geworden uitkeringen (ook achterstallige lijfrenten) uitbetalen en alle daarvoor in aanmerking komende verzekeringen herstellen. De Staat zou alle aan Liro betaalde afkoopsommen aanmerken als oorlogsschade en aan de maatschappijen restitueren. De belangrijkste concessie van joodse zijde zou zijn de instemming in een wettelijk vast te stellen beperking van het erfrecht, in geval de begunstigde was overleden, tot de echtgenote, de kinderen, de ouders en de broers en zusters van de verzekerde.¹⁶⁴

De motivering voor dit voorstel tot beperking van de begunstiging was als volgt:

"Uit moreel, financieel en sociaal oogpunt is het nauwelijks te verdedigen, dat verre familieleden van overleden Joodsche verzekerden, ten detrimente van de toch reeds zwaar getroffen Maatschappijen, profijt zouden trekken uit het lot, dat het Joodsche deel der Nederlandsche bevolking door het onmenselijke optreden van de Duitschers ten deel gevallen is, in dier voege, dat zij uitkeeringen zouden toucheeren, waaromtrent zij tevoren nooit enige verwachting hebben gehad.

In de voorgestelde wettelijke beperking van de begunstiging mag dan ook allerminst een discrimineering van het Joodsche deel der Nederlandsche bevolking ten opzichte van het niet-Joodsche deel [gezien worden], doch een bijdrage van Joodsche zijde om te geraken tot een oplossing van het probleem, dat nu eenmaal door het Duitse optreden tegenover de Joden in het leven is geroepen, een oplossing waardoor:

- a. De aanspraken van de naaste familieleden der overleden Joodsche verzekerden ten volle zouden worden gehonoreerd en de polissen derhalve aan hare oorspronkelijke bestemming zouden blijven beantwoorden;
- b. de nog in leven zijnde Joodsche polishouders volledig rechtsherstel zouden erlangen¹⁶⁵;
- c. de verzwakking, welke de Maatschappijen als gevolg van het door haar te lijden verlies in elk geval zullen ondergaan, binnen redelijke perken zou blijven."¹⁶⁶

¹⁶⁴ Zoals in de vorige paragraaf is beschreven is de mogelijkheid van de beperking van de begunstiging tot de naaste verwanten al bepleit in het rapport van de Commissie Joodse Verzekeringen van 1-11-1945 en in het daarop min op meer gebaseerde "voorstel van het bestuur".

¹⁶⁵ Erlangen: verkrijgen, verwerven (verouderde term).

¹⁶⁶ Memorandum, behorend bij brief van Bedrijfsgroep aan Ministers van Financiën en Justitie. 20-8-1946. Archief Verbond.

Dit voorstel zal voor de minister geen verrassing zijn geweest, aangezien op het ministerie van Financiën deze mogelijkheid reeds onderwerp van bespreking was. In een overleg tussen de Indische en Nederlandse Verzekeringskamers met drie ambtenaren van Financiën kwam ter sprake dat de maatschappijen reeds met joodse vertegenwoordigers overlegd hadden. Hierbij leek het niet onmogelijk tot een oplossing te komen, waarbij "de Joden hunne aanspraken zouden beperken tot hoogstens die van nabestaanden in de 2e linie (dus kinderen, vaders en moeders, zusters en broers)" - mits de maatschappijen overgingen tot volledig herstel en de Staat de vordering van Liro volledig aan de maatschappijen zou garanderen.¹⁶⁷

In een notitie die de raming van de voor het herstel benodigde bedragen op een rijtje zette, werden de effecten van de beperking van het erfrecht als mogelijkheid meeberekend, waarbij de schadebedragen in twee kolommen waren opgenomen: een voor de schade zonder beperking van het erfrecht en een voor de schade met beperking van het erfrecht, namelijk 50% van de eerste categorie. Het stuk was, behalve door de Verzekeringskamer en de Bedrijfsgroep, medeondertekend door S. Roet van de Joodsche Commissie voor Herstel.¹⁶⁸

Hoewel het zich liet aanzien dat joodse vertegenwoordigers wellicht achter een beperking van de begunstiging zouden staan, was dat niet echt zo. Spier, die joodse belanghebbenden in de Joodsche Commissie voor Herstel vertegenwoordigde, had te kennen gegeven zich met het in het memorandum vervatte voorstel tot beperking van de begunstiging te kunnen verenigen. Later kreeg de Bedrijfsgroep bericht van Spier, dat de Joodse Commissie voor Herstel de beperking van de begunstiging niet wenste te ondersteunen, en dat men er de voorkeur aan gaf de uitspraken van de Raad voor het Rechtsherstel af te wachten.¹⁶⁹

Tijdens de eerste bespreking met de ministers van Justitie en Financiën op 27 augustus 1946, die vooral een oriënterend karakter had, bleek dat Liefinck voorstander was van een beperking van de begunstiging tot diegenen die "binnen de verzorgingskring van de verzekeringnemers behoorden", terwijl de minister van Justitie, J.H. van Maarseveen, tegen was. Het zou immers neerkomen op onteigening. Liefinck meende dat beperking van de begunstiging volkomen sociaal verantwoord was en het was aan Justitie hier een juridische oplossing voor te vinden.¹⁷⁰

De overwegingen van het ministerie van Financiën werden onder meer in een notitie neergelegd, waarin zelfs de eerste alinea uit het Memorandum van de Bedrijfsgroep (die hierboven is

¹⁶⁷ Resumé van de besprekingen van dr. C. Campagne van de Nederlandse Verzekeringskamer en D. Bijl van de Indische Verzekeringskamer met de Heeren Popken, Bartels en Barrau van het Ministerie van Financiën. (de bespreking vond plaats op 13-8-1946). Archief MvF, Dir. BGW, 1940-1953 (1964), inv.nr. 211.

¹⁶⁸ Schatting van de bedragen benodigd voor het herstel van Joodsche Polissen van Levensverzekering, welke ingevolge de verordening no. 54/1943 zijn afgekocht. Archief MvF, Dir. BGW, 1940-1953 (1964), inv.nr. 211.

¹⁶⁹ Notulen van de gecombineerde vergadering van den Raad van Bijstand en de Groote maatschappijen van levensverzekering van de BGL, 5-9-1946. Archief Verbond. In het verslag van de bespreking op 30 juli 1946 tussen Holleman en Spier zijn deze standpunten van Spier persoonlijk en van de Joodsche Commissie voor Herstel reeds vermeld. Verslag overleg, archief NN.

¹⁷⁰ Resumé Eerste Ministerbespreking op 27-8-1946. Archief NN.

geciteerd) letterlijk werd overgenomen. Men vroeg zich verder af of vanwege het grote belang van een krachtig levensverzekeringsbedrijf van staatswege ingegrepen moest worden in het "onbeperkte" rechtsherstel, of dat het recht zijn loop moest hebben zoals dat nu tot uiting kwam in de jurisprudentie van de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel. Men zou dan de gevolgen voor de maatschappijen af moeten wachten en aan de hand daarvan de maatschappijen hulp moeten verlenen. De beslissingen van Afdeling Rechtspraak misten volgens deze notitie redelijkheid en billijkheid, omdat zij niet voldoende rekening hielden met de gevolgen voor het levensverzekeringsbedrijf als zodanig.

Het alternatief, een steunregeling voor het levensverzekeringsbedrijf, zou echter ook toestemming van het parlement vergen, en zou pas actueel worden wanneer er al sprake was van moeilijkheden in het levensverzekeringsbedrijf. Een ander nadeel zou zijn dat de maatschappijen die steun nodig hadden "in het geding moeten worden gebracht (...). Voor den onbesproken naam en de boniteit van de levensverzekeringmaatschappijen en van het levensverzekeringswezen als zodanig is een ander niet onbedenklijk."

De conclusie was dat de wettelijke regeling tot beperking van het erfrecht de meest aanbevelenswaardige oplossing was, en dat hierdoor de schade op de joodse polissen met 50% zou worden teruggebracht, namelijk tot fl. 19 mln. De maatschappijen zouden - wellicht op een uitzondering na - door rente-concessies van de zijde van Financiën¹⁷¹ voldoende versterkt kunnen worden. "Op deze wijze zou het vertrouwen in het levensverzekeringswezen geenerlei schok behoeven ondergaan, hetgeen, in de tegenwoordige omstandigheden, nu een spaarcampagne voor de deur staat, van uitnemend gewicht moet worden geacht".¹⁷²

Minister van Justitie Van Maarseveen was het volstrekt niet eens met zijn ambtgenoot op Financiën. Hij was niet bereid "dit uitzonderingsrecht voor joden te helpen creëren". Drie argumenten gaf hij daarvoor:

1. De Joden zijn door den bezetter in een uitzonderingspositie geplaatst. Wij mogen niet in dezelfde fout vervallen. Terecht hebben wij na de bevrijding het standpunt ingenomen, dat de desbetreffende verordeningen van den Rijkscommissaris krachteloos waren. Dit was een standpunt, dat in overeenstemming is met de meest elementaire begrippen van rechtvaardigheid.
2. Indien de verzekeringsmaatschappijen door toedoen van den bezetter beroofd zijn en het algemeen belang vordert, dat het geroofde gerestitueerd wordt, dan moet dit geschieden ten koste van de geheele volksgemeenschap, niet van een bepaalde groep.
3. Ontneming van rechten, gelijk de Minister van Financiën dit wil, komt neer op onteigening zonder schadevergoeding, wat de Grondwet verbiedt."

¹⁷¹ In het eerste jaar na de bevrijding had het Ministerie van Financiën levensverzekeringmaatschappijen de mogelijkheid geboden om leningen aan de Staat uit te geven tegen een gunstige rente.

¹⁷² Notitie inzake het vraagstuk der Joodsche polissen, 19-10-1946. Archief MvF, Dir. BGW, 1940-1953 (1964), inv.nr. 211.

Minister Van Maarseveen was eveneens tegen de door Lief tinck voorgestelde meer algemene beperking van het erfrecht van neven en nichten in het kader van oorlogspolissen: "Deze regeling treft in het bijzonder de Joden en de familieleden van Indische geïnterneerden en krijgsgevangenen en heeft daarom een hatelijk karakter ten aanzien van deze meest beproefde groepen onzer bevolking. Weliswaar zullen slechts de neven, nichten etc. van deze personen de dupe worden; deze neven en nichten behoren echter niet zelden tot de hierboven aangeduide groepen, en zijn dus dikwijls toch reeds zwaar getroffen."

De door de minister van Justitie persoonlijk ondertekende notitie besloot met een suggestie voor zijn ambtgenoot van Financiën: "Op te merken valt nog, dat bij uitkeringen aan neven en nichten niet deze alléén bevoordeeld worden, maar ook de Staat. Deze heeft toch in dit geval extra hoge successierechten. Dit zou voor den Staat een bijzondere reden kunnen zijn, om de Verzekeringsmaatschappijen - al ware het slechts met dit extra fortuintje - te hulp te komen."¹⁷³ Lief tinck hakte kort daarop de knoop door. De zaak was voorgelegd aan de Ministerraad en die voelde niet voor de beperking van het erfrecht. De minister-president had voorgesteld het vraagstuk nog eens voor te leggen aan enkele hoogstaande juristen. Lief tinck meende na nadere overdenking dat dit nutteloos zou zijn zolang de Minister van Justitie op zijn standpunt zou blijven staan. Op grond hiervan had hij Van Maarseveen telefonisch medegedeeld een dergelijk advies niet te vragen en niet meer op deze weg verder te gaan.¹⁷⁴

Hiermee was de beperking van het erfrecht tot de tweede graad als oplossing voor het vraagstuk van de joodse oorlogsschade van de baan.

4.2.2 De vergeefse pogingen om tot een financiële regeling met de Staat te komen

Van de toezegging van Lief tinck aan het eind van de bespreking van augustus 1946 met de behandeling van de onderhavige problematiek de meeste spoed te betrachten, kwam weinig terecht. Op respectievelijk 24 oktober en 5 december 1946 herinnerde de Bedrijfsgroep de minister aan deze toezegging.¹⁷⁵ Een tweede ministers-conferentie werd bijeen geroepen op 23 januari 1947.¹⁷⁶ Hierbij werd de problematiek van de joodse polissen losgekoppeld van de andere kwesties (de Indische schade en de omrekening van de rentevoet).

Lief tinck bleef bij zijn eerder geuite bezwaren tegen een vergoeding zonder meer van de roofschade. In de eerste plaats zou het leiden tot een onaanvaardbare precedentwerking en ten tweede hadden sommige maatschappijen de vergoeding in het geheel niet nodig, volgens de minister. Hij vond dat alleen die maatschappijen een vergoeding moesten ontvangen, die deze ook

¹⁷³ Nota van den Minister van Justitie inzake het vraagstuk der Joodsche polissen, 18-10-1946. Archief MvF, Dir. BGW, 1940-1953 (1964), inv.nr. 211.

¹⁷⁴ Aantekening van de Minister van Financiën voor mr. van der Plas. 30-10-1946. MvF, Archief Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 211.

¹⁷⁵ Brieven van BGL aan Minister van Financiën, resp. 24-10-1946 en 5-12-1946. Archief Verbond.

¹⁷⁶ Verslag van de op 23 januari 1947 ten departemente van Financiën gehouden bespreking inzake het vraagstuk der joodse verzekeringen. Archief NN.

werkelijk nodig hadden. Dan kon de vergoeding worden gekoppeld aan een gewenste sanering van het levensverzekeringsbedrijf, door "fusieering van zwakke met sterkere maatschappijen." De minister van Justitie opperde de mogelijkheid dat de maatschappijen een vergoeding ter beschikking zou worden gesteld in de vorm van een "renteloze, niet opeisbare vordering op de Staat" die in de loop van een aantal jaren door de maatschappijen uit de winsten diende te worden afgelost. Die vordering op de Staat zou in de balansen moeten worden opgenomen, en de maatschappijen zouden geen winstuitdelingen mogen doen zolang de vordering niet was afbetaald.

Voor de voorzitter van de Bedrijfsgroep was het opnemen van een vordering op de Staat in de balansen van de levensverzekeringsmaatschappijen onaanvaardbaar, aangezien het vertrouwen in de maatschappijen hierdoor sterk zou worden aangetast. Het zou immers aantonen dat een maatschappij "in deconfiture" verkeerde en het zou de verschillen tussen de maatschappijen accentueren. Bovendien zou bij een dergelijke "oplossing" de onbillijkheid blijven bestaan dat de maatschappijen voor een tweede maal eenzelfde bedrag zouden moeten betalen.

Besloten werd dat de Bedrijfsgroep en de Verzekeringskamer gezamenlijk een voorstel zouden indienen voor de oplossing van het vraagstuk der joodse verzekeringen, waarbij zou worden uitgegaan van de in de bespreking aangegeven beginselen.¹⁷⁷ Dat voorstel werd reeds een maand later, 27 februari 1947, aan de minister gepresenteerd en hield het volgende in:

- 1) Het Rijk zou een basis-vergoeding van 50% van de netto-oorlogsschade¹⁷⁸ à fonds perdu (als vergoeding zonder plicht tot terugbetaling) aan de maatschappijen uitkeren.
- 2) Indien noodzakelijk vanwege een slechte financiële positie kon aan individuele maatschappijen een extra bijdrage boven die 50% worden uitgekeerd onder de voorwaarde dat de betrokken maatschappijen de uitkering aan de Staat zouden restitueren door 25% van de jaarwinsten gedurende tien jaar aan de Staat te betalen, met dien verstande, dat na die tien jaar het eventuele restant zou worden kwijtgescholden. Daarnaast mochten deze armlastige maatschappijen geen winstuitkeringen doen tot de premiereserves een bepaald niveau hadden bereikt.

Algemeen gold dat, om voor een vergoeding in aanmerking te komen, de maatschappijen het Ministerie van Financiën een door de Verzekeringskamer gefiatteerde opgave dienden te doen van de geleden netto-oorlogsschade. De bijdragen konden in gedeelten worden aangevraagd naarmate de geleden schade bekend werd.

¹⁷⁷ Kort samengevat behelsden deze richtlijnen: voorkoming van precedentwerking; een van staatswege te verlenen bijdrage in de geleden oorlogsschade; rekening houden met het individuele behoefte-element van de maatschappijen; extra bijdrage alleen voor die maatschappijen die dat nodig hadden. Brief VK en Bestuur BGL aan Minister van Financiën, 27-2-1947. Archief NN.

¹⁷⁸ Onder netto oorlogsschade werd, volgens dit voorstel, verstaan: in het algemeen de wegens oorlogsterfte geleden verliezen op verzekeringen bij overlijden, verminderd met de wegens oorlogsterfte vrijgevallen reserves op verzekeringen bij leven. Ten aanzien van joodse verzekeringen: de netto oorlogsschade zoals hierboven in het algemeen was beschreven, met inbegrip van de roofschade, voorzover deze is geleden op verzekeringen bij overlijden, die tot uitkering moeten komen, en op verzekeringen bij overlijden en bij leven die in kracht moeten worden hersteld.

De verwachting dat dit voorstel zou leiden tot een regeling werd te niet gedaan tijdens een bespreking op 15 april 1947 waarbij het Ministerie van Financiën, de Verzekeringskamer en de Bedrijfsgroep vertegenwoordigd waren. De minister bleek vraagtekens te plaatsen bij de noodzaak van een algemene vergoeding voor alle maatschappen van 50% van de netto-oorlogsschade, omdat uit een nota van de Verzekeringskamer bleek dat wellicht geen enkele maatschappij (voorshands) de extra-bijdrage zou aanvragen. De maatschappijen zouden namelijk alles doen om de aanvraag van een extra bijdrage te voorkomen, omdat het bekend worden daarvan als zeer slecht voor hun concurrentiepositie werd beschouwd. De conclusie die Financiën hieruit trok was dat de algemene bijdrage dus te hoog was, en als een cadeau kon worden gezien. Het ministerie overwoog nu de algemene bijdrage zo laag mogelijk, of zelfs op nihil te stellen, zodat iedere maatschappij die steun wenste, een aanvraag moest doen.

Het gevolg van de gebleken verschillen in standpunten was dat na nieuwe besprekingen de Bedrijfsgroep en de Verzekeringskamer wederom werd verzocht een nieuw voorstel uit te werken, in samenwerking met drs. G.L. Popken, hoofd van de Afdeling Binnenlands Geldwezen van het ministerie van Financiën. Het nieuwe voorstel zou geheel gebaseerd moeten zijn op het behoeften-element.

Na een reeks besprekingen door de commissie werd in november 1947 opnieuw een voorstel geformuleerd. De minister werd geadviseerd een regeling te aanvaarden waarbij de maatschappijen een deel van de schade voor hun rekening zouden nemen tot een bepaald niveau, op basis van de wiskundige reserve per ultimo 1944, vóór de omrekening op een lagere rentebasis. Maatschappijen die meer financiële armslag hadden, dienden een groter deel van de schade zelf te betalen. Voor het resterende deel van de schade zou de Staat bijdragen in de verhouding 40% à fonds perdu (dus niet terug te betalen) en 60% acte de jouissance (wel aan de Staat te restitueren). Voor maatschappijen met naar verhouding grote schade zou de bijdrage à fonds perdu met een bepaald percentage worden verhoogd. Voorts zouden de maatschappijen vorderingen op LVVS aan de Staat cederen. De schade die op grond van deze regeling voor rekening van de maatschappijen zou komen werd geraamd op fl. 17 mln. De bijdrage van de Staat op fl. 43 mln., waarvan fl. 25 mln. te verstrekken à fonds perdu en fl. 18 mln. op basis van acte de jouissance.¹⁷⁹

Ook dit voorstel werd tenslotte afgewezen. Het duurde echter nog ruim een jaar voordat de Bedrijfsgroep uitsluitel kreeg. In de tussentijd had de Bedrijfsgroep al op 9 februari 1948 een brandbrief naar de minister gezonden, met het verzoek zo spoedig mogelijk uitsluitel te vernemen over de regeling, waarvan de afdoening "op voor ons onnaspeurlijke wijze nog maar steeds op zich laat wachten, ondanks het feit, dat het op instigatie van Uwe excellentie gevoerde commissoriale overleg reeds in november j.l. heeft geleid tot de formulering van een welomlijnd

¹⁷⁹ Afschrift ontwerp-nota bij brief van drs. G.L. Popken, hoofd Afd. Binnenlands Geldwezen, Min. van Financiën aan mr. J.W. Holleman, BGL, 12-11-1947. Archief NN en diverse andere stukken in archief MvF, archief Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 211.

voorstel, waaromtrent volledige instemming werd verkregen." Als bijlage zond de Bedrijfsgroep een chronologisch overzicht van de besprekingen ("een ware lijdensgeschiedenis") mee. Een regeling kon volgens deze brief niet meer worden uitgesteld, daar inmiddels de maatschappijen voor hun balanswerkzaamheden stonden, en het dus niet mogelijk was een balans op te maken als men niet wist waar men, wat betreft de te verwachten vergoeding, aan toe was. De maatschappijen hadden een zeer aanzienlijk deel van hun extra reserves voor de omrekening van de wiskundige reserves op een lagere rentevoet aangewend, en de resterende reserves waren veelal onvoldoende de oorlogsschade te financieren. Wanneer nu de te verwachten vergoeding buiten de balans zou blijven zouden de jaarrekeningen en balansen van veel maatschappijen een zodanig beeld vertonen dat de Verzekeringskamer zou moeten ingrijpen, waardoor het vertrouwen van het publiek in het levensverzekeringsbedrijf zou worden geschokt.¹⁸⁰

In de loop van 1948 bleek dat het verschil van inzicht tussen de Ministers van Financiën en Justitie inzake een regeling ten behoeve van de maatschappijen onoverkomelijk was. De Minister van Financiën was voorstander van de voorgestelde regeling, en werd daarin gesteund door zijn ambtenaren en een externe deskundige, prof. Ch. Glasz.¹⁸¹

Het bezwaar van zijn ambtgenoot van Justitie was dat de steun aan de maatschappijen de vorm had van een gift, terwijl naar zijn mening een voorschot, dat uit de toekomstige bedrijfswinsten zou worden terugbetaald, voldoende zou zijn om de problemen van de maatschappijen op te vangen. Argumenten hiervoor waren dat de productie bij de maatschappijen inmiddels sterk was gestegen, zodat de maatschappijen grote winsten konden verwachten in de komende jaren. Daarnaast steeg de rentestandaard en kon een grotere uitkering van LVVS worden verwacht. De uitkeringen door de maatschappijen ten gevolge van het polisherstel werden vertraagd uitbetaald, door de trage gang van het Rechtsherstel en de langdurige onzekerheid over het overlijden van de verzekerden. Bovendien voorzag hij problemen bij het passeren van een wettelijke regeling in het parlement, wanneer deze gedeeltelijk schenkingen behelsden. Daarbij verwees hij naar de roep om nationalisatie van de levensverzekeringsmaatschappijen door een lid van de Eerste Kamer.¹⁸²

Hoewel nog argumenten door de beide ministers per brief werden uitgewisseld, kwam er weinig verandering in het standpunt van de Minister van Justitie (inmiddels was Van Maarseveen opgevolgd door T.K.J. Wijers). Hij was bereid de verantwoordelijkheid voor het opstellen van een regeling over te laten aan de Minister van Financiën, maar behield zich uitdrukkelijk het recht voor zich daartegen te verzetten in de Ministerraad.¹⁸³

¹⁸⁰ Brief BGL aan Minister van Financiën, 9-2-1948. Archief Verbond.

¹⁸¹ Brief prof. Ch. Glasz aan de Minister van Financiën, 29-3-1948. MvF, archief Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 211.

¹⁸² Brief Minister van Justitie aan Minister van Financiën nr. 1715, 15-3-1948. MvF, archief Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 211.

¹⁸³ Brief Minister van Financiën aan ambtgenoot van Justitie en vice versa, resp. 30-7-1948 en 16-9-1948. MvF, archief Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 211.

In het najaar van 1948 bleek dat de solvabiliteit van de verzekeraars een zodanig gunstige ontwikkeling te zien gaf, dat het voorstel van Financiën, met een gedeeltelijke schenking aan de maatschappijen, kansloos was geworden.¹⁸⁴

Tien maanden na zijn brandbrief, op 28 december 1948, kreeg het bestuur van de Bedrijfs-groep van de Minister van Financiën onder meer het volgende bericht: "na herhaald mondeling en schriftelijk overleg met mijn ambtgenoot van Justitie en diens ambtvoorganger ben ik echter tot de overtuiging gekomen, dat bovenstaand advies niet kan strekken tot basis van een wettelijke regeling, welke voldoende instemming zal vinden. Zulks zal slechts het geval zijn, indien de gedachte aan een uitkering à fonds perdu wordt prijsgegeven."¹⁸⁵

Uiteindelijk is er geen wettelijke regeling tot stand gekomen. In 1949 deed Lief tinck aan zijn ambtgenoot van Justitie een heel ander voorstel, op basis van de constatering dat de verwachtingen ten aanzien van de LVVS-uitkeringen optimistischer waren dan enkele jaren geleden en op basis van verbetering van de financiële positie van de levensverzekering-maatschappijen:

"Zoals U bekend is, treedt op grond van art. 879 B.W. de Staat bij ontbreken van uiterste wilsbeschikking ten deze op als rechthebbende uit polissen van levensverzekering, indien zich geen bloedverwanten tot de zesde graad van de begunstigde hebben gemeld als erfgenaam. Om dit recht geldend te maken, zou de Staat in de eerste plaats kennis moeten dragen van het bestaan van desbetreffende polissen. Ten tweede zou ten aanzien van deze polissen door de Staat als rechthebbende rechtsherstel moeten worden gevraagd, hetgeen echter pas weer zou kunnen indien zekerheid is verkregen, dat zich binnen de wettelijke termijnen geen erfgenamen tot in de zesde graad hebben aangemeld.

Het komt mij voor, dat de uitvoering van een te dezer zake te treffen regeling op grote bezwaren zal stuiten en dat de uitvoering niet dan met grote inspanning en kosten zal zijn te bereiken. Aangezien het hier naar ruwe raming van de Verzekeringskamer gaat om een bedrag van f. 3 à 4 miljoen (door de Staat waarschijnlijk niet geheel te achterhalen), ware te overwegen, dat de Staat afziet van het uitoefenen van zijn in deze gevallen moeilijk geldend te maken rechten. Voor de maatschappijen zou dit derhalve een tegemoetkoming van f. 3 à 4 miljoen netto betekenen.

Ik ben van mening, dat indien deze concessie aan de levensverzekeringsmaatschappijen zou worden verstrekt geen verdere voorzieningen nodig zijn terzake van de schade door de maatschappijen geleden op de Joodse polissen."¹⁸⁶

¹⁸⁴ Nota 22-11-1948 van hoofd Afd. BGW (Binnenlands Geldwezen) aan Minister van Financiën. MvF, archief Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 211.

¹⁸⁵ Afschrift brief Minister van Financiën aan de BGL, 28-12-1948. Archief NN.

¹⁸⁶ Brief nr. 243 Minister van Financiën aan de Minister van Justitie, 9-9-1949. MvF, archief Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 211 en Nota van het hoofd afd. BGW aan de Minister van Financiën, 8-7-1949. MvF, archief Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 540.

Dat ook dit voorstel het niet gehaald heeft, blijkt uit de ontwikkelingen die hebben geleid tot de totstandkoming van het zogenoemde Veegens-akkoord, waarbij de rechten van de Staat op de onbeërfde joodse polissen werden erkend. De Staat deed toen wel de concessie niet de verzekerde waarde, maar de afkoopwaarde van de maatschappijen te claimen. Uiteindelijk moet dat verschil worden beschouwd als de financiële regeling van de Staat, waarop de maatschappijen zolang met smart hebben gewacht.¹⁸⁷

4.3. De ontwikkeling van het rechtsherstel¹⁸⁸

4.3.1 Jurisprudentie van de Raad voor het Rechtsherstel¹⁸⁹

Zoals in paragraaf 4.1 al is vermeld, verscheen er geen aparte regeling voor het herstel van joodse verzekeringspolissen. Het principe dat de anti-joodse bezitsverordeningen geacht werden nimmer van kracht te zijn geweest is vastgelegd in het Besluit Bezettingsmaatregelen (E 93). De artikelen 23 en 25 van Hoofdstuk III van het Besluit Herstel Rechtsverkeer (E 100) vormden verder de basis voor het rechtsherstel van de joodse polissen.

Art. 23 verleende de Raad voor het Rechtsherstel (in het vervolg kortweg de Raad genoemd) de bevoegdheid om rechtsbetrekkingen die tijdens de bezetting tot stand waren gekomen of gewijzigd, geheel of gedeeltelijk nietig te verklaren, gewijzigd vast te stellen, of daarvan, als zij onbepaald waren, de inhoud te bepalen. De Raad had eveneens de bevoegdheid om rechtsbetrekkingen die tijdens de bezetting geheel of gedeeltelijk te niet waren gegaan (zoals de afkoop van verzekeringspolissen) al of niet in gewijzigde vorm te doen herleven.

Aan de bevoegdheid van de Raad waren twee voorwaarden verbonden: het moest gaan om rechtsbetrekkingen tussen twee personen, van wie tenminste één ingezetene van het Koninkrijk der Nederlanden was, of de rechtsbetrekking moest tot voorwerp hebben een zaak of recht, dat zich binnen het Koninkrijk bevond. In de tweede plaats moest de Raad van oordeel zijn dat het achterwege blijven van het ingrijpen zijnerzijds in verband met de bijzondere omstandigheden onredelijk zou zijn.¹⁹⁰ Art. 25 noemde een aantal voorwaarden die leiden tot wilsgebreken als dwang, bedreiging, onbehoorlijke invloed van of vanwege de vijand. De wetgever veronderstelde dat het achterwege blijven van ingrijpen door de Raad bij deze voorwaarden onredelijk was.

Het gevolg van het feit dat er geen aparte regeling was voor het herstel van de verzekeringen

¹⁸⁷ Zie voor het Veegens-akkoord paragraaf 4.7.

¹⁸⁸ De uitspraken van de Afdeling Rechtspraak, waarnaar in dit rapport wordt verwezen, zijn grotendeels ongepubliceerd. In de noten worden partijen, uitspraakdatum en rechtsprekend orgaan vermeld. Deze zaken zijn in ieder geval terug te vinden in het archief van de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel in het ARA, en vaak eveneens in de archieven van betrokken verzekeringsmaatschappijen en de Bedrijfsgroep Levensverzekering.

¹⁸⁹ Deze paragraaf is geschreven op basis van onderzoek door mr.dr.s. P.H.J. Körver.

¹⁹⁰ Art. 23 E 100.

was dat de vraag hoe het herstel geregeld moest worden, uiteindelijk werd beantwoord aan de hand van de uitspraken van de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel. Gesteund door de bepalingen van E 100 en E 93 eisten joodse polishouders voor de Raad herleving van de polissen. Officieel kon men tot 1 januari 1948 een verzoek tot rechtsherstel bij de Raad indienen. De termijn voor herstel van verzekeringen werd echter uiteindelijk tot 1 juli 1956 verlengd. De eerste zaken werden in het voorjaar van 1946 aan de Raad voorgelegd. De uitspraken waren over het algemeen gunstig voor de verzekerden. De verzekeraars wensten dat de Raad zijn uitspraken in de procedures die kort na de bevrijding waren aangespannen zou opschorten tot er een regeling was vastgesteld.¹⁹¹ De Raad meende dit verweer niet te moeten honoreren en ging gewoon verder met de behandeling van de gepresenteerde zaken.

In april 1946, toen de eerste zaken inzake polisherstel aanhangig waren gemaakt, zond de Bedrijfsgroep Levensverzekering een brief aan de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel, met als bijlage een overzicht van de gebeurtenissen rond de roof van joodse polissen in de bezettingsjaren. Als rechtvaardiging voor deze actie meende de Bedrijfsgroep "ter rechtvaardiging van haar verzoek voldoende gronden te hebben in het hoge belang, dat voor de Joodsche polishouders op het spel staat en in de meest ernstige financiële gevolgen, die voor de Maatschappijen zouden kunnen voortspruiten uit de Duitse maatregelen inzake de verzekeringen van Joodsche polishouders en het herstel daarvan, alsmede in den bijzonderen aard en het eigen wezen van het levens- en lijfrenteverzekeringscontract." Omdat verscheidene maatschappijen werden geconfronteerd met eisen tot herstel voelde de bedrijfsgroep zich gedwongen erop te wijzen dat in deze kwesties bepaalde principes en regels gelden, "inherent aan den aard en techniek van het levensverzekeringsbedrijf".

Een belangrijk bezwaar tegen het in E 100 voorziene volledige herstel was dat dit weliswaar naar redelijkheid en billijkheid diende te geschieden, maar dat daarvoor de normen ontbraken. Ook vreesde de Bedrijfsgroep dat een al te individuele behandeling van afzonderlijke eisen via afzonderlijke uitspraken zou leiden tot de ontwikkeling van normen voor redelijkheid en billijkheid die zich niet verdroegen met wat verzekeringstechnisch of economisch verantwoord, billijk of redelijk werd geacht.¹⁹²

De leden van de Bedrijfsgroep ontvingen eveneens een afschrift van de nota, vergezeld van een circulaire, waarin hun ter overweging werd gegeven bij eventuele procedures tegen hun maatschappijen deze nota te overleggen en te verwijzen naar de hierin voorgestelde regeling.¹⁹³ Op 12 april 1946 zond Cleveringa¹⁹⁴, voorzitter van de Afdeling Rechtspraak de nota terug

¹⁹¹ Afd. Rechtspr. Enkelv. K. te Den Haag: 24-4-1946, Koppens contra Pensioenrisico.

¹⁹² Afschrift Nota met Bijlage van Bestuur BGL aan de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel, verzonden 5-4-1946. Archief Verbond.

¹⁹³ Circ. BGL 10-4-1946. Archief Verbond.

¹⁹⁴ Cleveringa was de Leidse hoogleraar rechten die op 26 november 1940 zijn beroemde toespraak hield als protest tegen het ontslag van joodse hoogleraren.

aan het bestuur van de Bedrijfsgroep. Cleveringa sprak zijn verwondering en leedwezen uit over het feit dat het bestuur van de Bedrijfsgroep had getracht buiten de procedures om invloed uit te oefenen op de rechterlijke beslissingen, terwijl bepaalde zaken al bij de Afdeling Rechtspraak in behandeling waren. De Afdeling Rechtspraak wenste geen deel uit te maken van "deze poging tot inbreuk op de meest fundamentele beginselen eener ordentelijke en burgerlijke rechtspleging", en gaf te kennen dat zij "harerzijds haar onafhankelijkheid en het 'hoor en wederhoor' ongerept wil handhaven naar de mate harer krachten."¹⁹⁵

De leden van de Bedrijfsgroep Levensverzekering besloten al in een vrij vroeg stadium dat de algemene gedragslijn van de verzekeraars zou zijn niet direct tot schikkingen met de verzekerden over te gaan, maar zich te verweren voor de Raad en daardoor een voor hen hopelijk gunstige jurisprudentie uit te lokken. Ook toen de jurisprudentie zich tegen de ideeën van de verzekeraars ging ontwikkelen, volhardden zij in het voeren van verweer. Het gevolg hiervan was dat in veel procedures standaardteksten in requisitoiren en vonnissen werden opgenomen.

De procedures inzake rechtsherstel van joodse verzekeringspolissen werden, op een enkele uitzondering na, alle voor de Haagse Enkelvoudige en de Meervoudige Kamer van de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel behandeld. De Afdeling Rechtspraak betoonde zich in haar houding tegenover deze nota en in haar uitspraken een onafhankelijk lichaam, dat consequent en met heldere argumenten recht sprak. De belangrijkste uitspraken - zowel kwantitatief als kwalitatief - werden gedaan in de periode 1946-1949, maar tot 1953 werden nog regelmatig zaken met betrekking tot polisherstel voor de Raad gebracht.¹⁹⁶ In de loop van de procedures is een ontwikkeling te zien. Zo is bijvoorbeeld pas tegen het einde van 1946 in een uitspraak opgenomen dat bij herleving van de verzekeringsovereenkomst de verzekeringsmaatschappij het recht toekwam de door haar bij Liro gestorte gelden terug te vorderen.¹⁹⁷

De voornaamste verweren

De raadslieden van de verzekeringsmaatschappijen, veelal de gedaagde partijen in de procedures rond de joodse verzekeringspolissen, deden tot halverwege 1947 in hun verweren veelvuldig een beroep op art. 33 E100. Hierin werd gesteld: "een schuldenaar, die jegens een schuldeischer, al of niet onder voorwaarden, tot betaling gehouden was en tijdens de vijandelijke bezetting van het Rijk in Europa ingevolge een toen bestaande verplichting aan een ander dan dien schuldeischer heeft betaald, blijft bevrijd, ook indien de rechtshandeling, door of tengevolge waarvan het bezit der inschuld¹⁹⁸ voor den schuldeischer verloren ging, door den raad wordt nietig verklaard."

¹⁹⁵ Afschrift brief Cleveringa aan Bestuur BGL, 12-4-1946. Archief Verbond, S 96/5.

¹⁹⁶ Van de uitspraken die de Bedrijfsgroep Levensverzekering verzamelde, zond zij ter lering afschriften aan de verzekeringsmaatschappijen. Dergelijke stukken zijn bij verschillende maatschappijen aangetroffen.

¹⁹⁷ Uitspraken Afd. Rechtspr. Enkelv. K. te Den Haag: 21-11-1946, J.T. van Leer contra de Hollandsche Societeit; Enkelv. K. te Den Haag: 30-5-1947, Cats contra de Hollandsche Societeit.

¹⁹⁸ I.e. een schuld die men als schuldeiser te vorderen heeft.

Volgens de Raad kon een beroep op dit artikel slechts gehonoreerd worden indien de betalingsverplichting al bestond vóór de totstandkoming van de Duitse verordeningen en niet dóór de totstandkoming van de verordeningen. Dit gold bijvoorbeeld doordat de einddatum van de verzekering was verstreken en de maatschappij tot uitkering moest overgaan. Daarom werkte een beroep op dit artikel volgens de Raad niet bevrijdend. Alleen als het tijdvak van afkoop samenviel met het tijdstip waarop de termijn van de verzekeringspolis tot een einde kwam, werd een beroep op art. 33 E 100 gehonoreerd.

Omdat de Raad soms wel en soms niet een beroep op dit artikel accepteerde, konden de maatschappijen de mogelijkheid dat een beroep op dit artikel wel zou worden geaccepteerd steeds weer aangrijpen.

Een ander verweer dat regelmatig door de verzekeringsmaatschappijen werd gehanteerd was dat de joodse polishouder door het niet voldoen aan zijn verplichting om premie te betalen een wanprestatie had geleverd. De rechtsbetrekking tussen de joodse polishouder en de verzekeraar was daardoor vervallen. Met andere woorden: de verzekering was vervallen.

De Raad onderscheidde bij het argument van staking van premiebetaling twee achterliggende situaties: daadwerkelijke overmacht en economische onmacht. In het eerste geval was er sprake van overmacht omdat de polishouder door deportatie of onderduik niet in staat was zijn premies te betalen. Bij economische onmacht ging de Raad ervan uit dat de polishouder een belangenafweging had gemaakt tussen het betalen van de premie of het aanwenden van het geld voor andere doeleinden dan het betalen van de premie, waardoor de verzekering in stand had kunnen blijven. Deze mensen moesten de consequenties van hun keuze dragen en konden zich niet beroepen op E 100.

Een voorbeeld van zo'n situatie waarin uitspraak in die geest werd gedaan was het geval van een joodse arts die door de bezetter werd verboden niet-joodse patiënten te behandelen. Als gevolg hiervan gingen zijn inkomsten sterk achteruit. In deze periode had hij zijn premies niet betaald, ook niet toen hij zich nog in vrijheid bevond en nog niet was ondergedoken. Volgens de Raad had hij een keuze gemaakt hoe zijn beperkte inkomsten te gebruiken. Voorts was hij teruggekomen op een eerder geuit voornemen om zijn verzekering premievrij te maken, "alleen omdat de premievrije polis hem minder voordelig toescheen en het hem beter voorkwam na enig uitstel het risico van het staken van verdere premiebetaling zelf te dragen (...)", aldus het vonnis.¹⁹⁹

Deze twee belangrijke verweren kwamen echter in de loop van de jaren '46-'48 steeds minder voor in de pleidooien van de raadsliden van de verzekeraars, omdat zich inmiddels in deze een vaste jurisprudentie had ontwikkeld. Andere verweren die wat minder frequent voorkwamen, waren onder meer:

- de mening van de maatschappij dat de schade van de joodse gemeenschap niet op de verzekeringsmaatschappij mocht worden afgewenteld;

¹⁹⁹ Afd. Rechtspr. Meerv. K. te Den Haag: 6-7-1948, Cohen-Furth contra de Nederlanden van 1845.

- alleen de erfgenamen in rechte lijn mochten 'bevoordeeld' worden;
- de verzekeringspolissen waren vluchtpolissen, een oneigenlijk gebruik van de verzekeringsvorm.

Dergelijke verweren schoof de Raad zonder meer terzijde.

Het argument dat het moment van overlijden niet vaststond en dat daardoor niet tot uitbetaling kon worden overgegaan werd soms gehonoreerd en soms afgewezen, afhankelijk van de omstandigheden van het overlijden en de bewijsstukken.

Algemene resultaten

Hoewel de zaken die voor de Raad voor het Rechtsherstel zijn gevoerd eigenlijk allemaal individuele gevallen, met allerlei variabelen, betreffen, is er een algemene lijn te zien. De resultaten zijn als volgt samen te vatten:

- A. Afkoopsommen die in het kader van verordening 54/1943 aan Liro waren betaald, werden door de Raad geacht onverschuldigd te zijn betaald. De verzekeringsmaatschappij kreeg het recht op restitutie van de afkoopsommen van LVVS. Vanaf eind 1946 werd het recht op de vordering op LVVS ten bedrage van de afkoop som in de uitspraken vastgelegd. Wanneer het een verzekering bij overlijden betrof en de verzekeringnemer nog in leven was, herleefde de verzekeringsovereenkomst; wanneer verzekeringnemer inmiddels was overleden, kregen de begunstigde of de erfgenamen van de verzekeringnemer de uitkering.
- B. Ook de wiskundige reserves die in het kader van verordening 54/1943 voor drie-kwart als 'afkoop som' voor de lijfrenten aan Liro waren betaald, werden door de Raad geacht onverschuldigd te zijn betaald. De maatschappijen kregen een vordering op Liro en de verzekeringsovereenkomsten werden hersteld. Dit hield in dat wanneer de verzekerde nog leefde, de overeenkomst weer van kracht werd en de uitkering op de in de overeenkomst bepaalde tijd uitgekeerd zou worden. Wanneer de verzekerde was overleden, behield de maatschappij de vordering op de wiskundige reserves bij LVVS. Voor reeds vóór juni 1943 ingegane lijfrente-uitkeringen gold, dat de verzekerde een vordering kreeg op LVVS ter waarde van de uitkeringen die in de periode tussen de verordeningen 58/1942 en 54/1943 waren gedaan. De uitkeringen die na de 'afkoop' verschuldigd waren moesten door de maatschappij worden uitbetaald aan de verzekerde/begunstigde.
- C. Uitkeringen die in de periode tussen de verordeningen 58/1942 en 54/1943 verschuldigd waren en derhalve door de maatschappijen aan Liro waren betaald, omdat het expiratie van de verzekering betrof, werden door de Raad geacht bevrijdend te zijn betaald. De joodse rechthebbenden kregen een vordering op Liro voor het aan hen verschuldigde bedrag.
- D. Wanneer een vordering werd toegewezen werd de verzekering dus hersteld en moest de requestrant (verzoeker), als er sprake was van achterstallige premie, deze alsnog betalen. De verzekeringspolis had namelijk door de afkoop enige tijd niet bestaan, in welke periode geen premie was betaald. Dat diende met rente te worden aangevuld. Dit gold niet alleen

wanneer de verzekeringsovereenkomst herleefde, maar ook wanneer na formele herleving meteen werd uitgekeerd. Het was mogelijk de achterstallige premies plus rente af te trekken van de uitkering.

- E. In verschillende uitspraken werd ook de betaling van rente genoemd. Rentebetaling was soms wederzijds. Wanneer de Raad van mening was dat de verzekeraar in gebreke was geweest, diende de maatschappij rente te betalen over de uitkering.²⁰⁰
- F. De mening van de Raad met betrekking tot bevrijdende betaling door de maatschappijen inzake verplichte uitkeringen voor 30 juni 1943 (uitkeringen die volgens de polis opeisbaar waren), gold niet in gevallen waarin de maatschappijen volgens het oordeel van de Raad te toeschietelijk waren geweest in het gehoor geven aan de Duitse verordeningen.

Dat de oordelen veelal gunstig waren tegenover joodse polishouders, ofschoon niet alle eisen werden ingewilligd, blijkt uit de reacties van verschillende partijen. In het *Nieuw Israelietisch Weekblad* werden verscheidene artikelen geplaatst, ondermeer van de jurist H. Sanders, die ook op het gebied van het effectenrechtsherstel zeer actief was²⁰¹. Van hem zijn in 1946 en 1947 artikelen verschenen waarin een uitgebalanceerde bespreking van de toegewezen en afgewezen vorderingen van joodse polishouders opvalt. Ondanks zijn kritische houding betoonde hij zich in het algemeen tevreden over de uitspraken van de Afdeling Rechtspraak.²⁰² Tegengestelde reacties waren te horen in de gelederen van de verzekeraars. Uit enkele notities blijken de belangrijkste vragen en grootste bezwaren van de verzekeraars, die overigens ook terugkomen in de verweren.²⁰³

- Was de Raad wel bevoegd deze oorlogsschade te regelen?
- De meeste polissen zijn door de verzekeringnemers zelf ingeleverd, weliswaar niet vrijwillig, maar "het zou onredelijk zijn om de schade van personen die bezweken zijn voor den door den bezetter uitgeoefende druk, af te wentelen op de maatschappijen die ingevolge den zelfden dwang aan den niet rechthebbenden hebben betaald."
- De joodse schade was oorlogsschade, die door de Staat gedragen behoorde te worden. Het was onredelijk daarvoor een andere groep particulieren voor op te laten komen. Dat gebeurde ook op andere gebieden niet.
- De complexe techniek van het levensverzekeringswezen werd niet meegewogen.

²⁰⁰ Op de rentebetaling wordt dieper ingegaan in paragraaf 4.8.

²⁰¹ Zie deelrapport Effecten.

²⁰² Zie *NIW*, 10-5-1946; 21-6-1946; 19-7-1946; 16-8-1946; 25-4-1947. Vgl. Sanders' scherpe afwijzing van de kritiek van de onderdirecteur van Amstleven op uitspraken van de Afd. Rechtspraak inzake het rechtsherstel van levensverzekeringen in het *Nederlandsch Juristenblad* (1947), p. 453-462, 532-535.

²⁰³ Notitie 'Herstel van rechten van verzekeringnemers in het levensverzekeringsbedrijf' (mei 1946) en 'Enkele notities betreffende het herstel van Joodsche verzekeringen' (10 september 1946). Archief NN.

- Een bezwaar van heel andere aard was dat tegen de uitspraken van de Raad voor het Rechtsherstel geen beroep mogelijk was, en dat de zaken met betrekking tot polisherstel allemaal werden beoordeeld door een klein aantal rechters die verbonden waren aan de enkelvoudige of meervoudige Raadkamer te Den Haag.

Ondanks deze bezwaren moesten de verzekeraars zich wel neerleggen bij de jurisprudentie, die zelfs als basis diende voor de richtlijnen die de verzekeraars gezamenlijk opstelden om polisherstel buiten de rechtspraak om (minnelijk) mogelijk te maken.

4.3.2 Afgeleide van de jurisprudentie: richtlijnen van verzekeraars voor minnelijk herstel

Zoals in paragraaf 4.1 is besproken, golden voor het herstel van joodse verzekeringsovereenkomsten tot begin 1947 de bepalingen die het Dagelijks Bestuur van de Bedrijfsgroep in januari 1946 had vastgesteld, en die vervolgens in februari 1946 van kracht werden. Dit betrof regelingen met betrekking tot verzekeringen waarvan de verzekerden nog in leven waren. De andere verzekeringen moesten blijven liggen tot de verwachte wettelijke regeling tot stand was gekomen. Het werd in de loop van 1946 steeds duidelijker dat een wettelijke regeling nog lang op zich zou laten wachten - als die er al zou komen -, en dat de Raad voor het Rechtsherstel inmiddels een niet mis te verstane, consequente lijn had uitgezet voor het herstel van joodse polissen. De maatschappijen konden niet ontkennen dat de voorlopige regeling voor herstel van februari 1946 niet meer voldeed. Bovendien was het voeren van verweer tegen de Raad in veel gevallen zinloos, omdat de Raad in vergelijkbare gevallen reeds in het nadeel van de maatschappijen had beslist. Ondanks hun bezwaren tegen de uitspraken van de Raad²⁰⁴ legden zij zich bij de jurisprudentie neer. De Commissie Joodse Verzekeringen vond weliswaar de vonnissen van de Raad in beginsel onjuist, maar was van mening dat het levensverzekeringsbedrijf rekening moest houden met de door de uitspraken ontstane feitelijke situatie. De commissie besloot op 5 februari 1947 in gevallen waar door de jurisprudentie de kans op een succesvol verweer niet reëel meer was, af te zien van verder procederen en richtlijnen op te stellen voor de totstandkoming van minnelijk herstel.²⁰⁵ Minnelijk rechtsherstel hield in dat de partijen tot overeenkomst kwamen zonder dat daarbij de rechter tussenbeide was gekomen.

De Raad van Bijstand van de Bedrijfsgroep bracht enkele dagen later al een concept voor de eerste richtlijnen uit, dat en petit comité verder uitgewerkt, op 14 maart 1947 aan de leden van de Bedrijfsgroep werd voorgelegd.²⁰⁶

De richtlijnen werden ingevoerd bij circulaire van 28 mei 1947 en hebben ruim een jaar lang voorzien in duidelijkheid omtrent minnelijk rechtsherstel van joodse verzekeringsovereenkomsten. Zij werden enkele malen op grond van nieuwe uitspraken van de Raad bijgesteld. Medio 1948 waren de richtlijnen onder invloed van voortschrijdende jurisprudentie zover verruimd dat ze uiteindelijk op 7 augustus 1948 kwamen te vervallen.

²⁰⁴ Die zij onder meer beschreven in een brief aan het Bestuur van de Stichting BAON, 21-1-1948. Archief NN.

²⁰⁵ Verslag vergadering van de Commissie Joodse Verzekeringen van de BGL, 5-2-1947. Archief NN.

²⁰⁶ Zie resp. Brief dir. Nationale aan de Commissieleden, 10-2-1947 met als bijlage de concept richtlijnen en een anonieme reactie daarop. Archief NN. Circulaire BGL, 14-3-1947. Archief Verbond.

Hieronder volgen de richtlijnen zoals die door de maatschappijen in de periode vanaf 27 mei 1947 tot augustus 1948 werden gehanteerd.

1. Uitsluitend op grond van VO 58/1942 en Vo 54/1943 afgekochte polissen van joodse verzekeringnemers kwamen in aanmerking voor minnelijk rechtsherstel.
2. Dit gold derhalve niet voor polissen, respectievelijk de daaraan ontleende aanspraken, die in bezettingstijd als vijandelijk vermogen werden beschouwd en op grond van de daarvoor geldende bepalingen werden afgekocht resp. voldaan.
3. Van de eis tot terugbetaling van bij Liro gestorte afkoopsommen kon worden afgezien, doch onvoldaan gebleven premies en beleningsrenten moesten worden aangezuiverd, met bijbetaling van enkelvoudige interest ad 4% 's jaars. Indien de verzekerde nog leefde geschiedde het herstel ongeacht zijn of haar gezondheidstoestand.
4. Het minnelijk herstel vond plaats tot het onmiddellijk voor de afkoop verzekerde bedrag. Een voordien plaatsgevonden premievrijmaking wegens wanbetaling werd niet ongedaan gemaakt, tenzij de verzekerde nog leefde en ook zonder afkoop herstel van de premievrij gemaakte verzekering zou zijn toegestaan, in welk geval alle dan gebruikelijke regels voor herstel in acht genomen moesten worden (geneeskundig onderzoek, rente wegens te late betaling volgens de polisvoorwaarden enz.).
5. De richtlijn conform punt 4 gold ook voor een wegens wanbetaling vervallen verzekering.
6. De bij herstel door de maatschappij na te betalen vervallen uitkeringen werden voldaan zonder bijbetaling van rente voor latere betaling, tenzij de maatschappij reeds eerder in of buiten rechte tot betaling was aangesproken, in welk geval rente kon worden vergoed, ingaande op de dag, waarop het verzoek tot betaling door de maatschappij was ontvangen, doch niet eerder ingaande dan op de dag, waarop naar genoegen van de maatschappij was aangetoond dat de aanspraak bestond.
7. Tot herstel van verzekeringen bij overlijden, waarvan de verzekerde was overleden, werd slechts overgegaan indien en voor zover krachtens de polis als begunstigde(n) optraden en in leven waren de echtgeno(o)t(e), bloedverwanten in de rechte lijn of broers en zusters van de verzekerde.
8. Stond bij verzekeringen bij overlijden niet vast, dat de verzekerde leefde (o.m. indien een bewindvoerder over de afwezige verzekerde was benoemd), dan werd slechts tot minnelijk herstel overgegaan, indien:
 - a) een in de polis met name aangewezen begunstigde in leven was,
 - b) geen met name aangewezen begunstigde in leven was, als rechthebbenden op de uitkering(en) opkwamen en in leven zijn de echtgeno(o)t(e), bloedverwanten in de rechte opgaande en neerdalende lijn of broers of zusters van de verzekerde; met dien verstande echter, dat een beroep op de bevrijdende werking van de aan Liro gedane betalingen als vermeld onder punt 10 bleef voorbehouden.
9. De verzekeringnemer respectievelijk zijn erfgenamen diende(n) bij het herstel aan Liro te verzoeken zijn rekening resp. die van hun erflater te debiteren met het bedrag van de door de maatschappij bij Liro ter zake van de afgekochte verzekering gestorte afkoopsom en daartegenover de maatschappij als crediteur voor hetzelfde bedrag te erkennen. Voorts diende(n) de verzekeringnemer resp. zijn erfgenamen, voor het geval Liro aan dit verzoek

geen gehoor gaf, zijn (hun) vordering op Liro ter zake van de bij deze firma gestorte afkoopsom over te dragen aan de maatschappij.

N.B. Het werd aan de maatschappijen zelf overgelaten of en hoe zij bij het herstel een voorziening wensten te treffen voor het geval dat zij later niet voor het volle bedrag als concurrent creditrice door Liro mochten worden erkend.

10. De door de maatschappij aan Liro betaalde bedragen (de tot 1 juli 1943 betaalde lijfrente termijnen daaronder begrepen), die voor 1 juli 1943 opeisbaar waren, hetzij doordat de einddatum van de polis was bereikt, hetzij doordat thans vaststond, dat de verzekerde voor die datum was overleden, werden niet ten tweede male uitgekeerd. Het beroep op de bevrijdende werking van deze betaling werd gehandhaafd.
11. Bij minnelijk herstel werd het beding gemaakt dat, indien alsnog een wettelijke regeling tot stand mocht komen, beide partijen binnen een jaar na inwerkingtreding daarvan herziening van het herstel konden vorderen overeenkomstig de bepalingen van de wettelijke regeling, indien en voorzover deze zulks toelieten.
12. Was een verzekering reeds geheel of gedeeltelijk hersteld met in achtneming van de regels, vastgesteld in de ledenvergadering van 21 februari 1946, dan zou dit herstel overeenkomstig deze nieuwe richtlijnen kunnen worden herzien.

Per 28 mei 1947 kwam richtlijn 11 al te vervallen.

Per 9 september 1947 kwamen de richtlijnen 2, 7, en 8 te vervallen.

Per 22 januari 1948 kwamen de richtlijnen 3, 9, 10 en 12 te vervallen.

In deze circulaire werden ook enkele kleine wijzigingen aangebracht in de gehandhaafde richtlijnen.

Vlak voordat de maatschappijen de richtlijnen gingen gebruiken als basis voor de aanbidding van minnelijk rechtsherstel waarschuwde Sanders overigens nog in een artikel in het *NW* tegen het ingaan op schikkingsvoorstellen van verzekeringsmaatschappijen. Hij had met name bezwaar tegen de clause "Indien alsnog een wettelijke regeling aangaande het herstel der geliquideerde joodse verzekeringen tot stand mocht komen, heeft ieder van beide partijen het recht herziening van het minnelijke herstel der onderhavige verzekering, overeenkomstig bedoelde wettelijke regeling te vorderen". Het moeizaam gewonnen profijt van de rechtspraak (de minnelijke regelingen werden voornamelijk aan de hand van de jurisprudentie opgesteld) zou de polishouders weer worden ontfutseld.²⁰⁷ Dat was een regeling die ongeveer overeenkwam met richtlijn 11, die per ingangsdatum alweer was vervallen. Of dat onder invloed van het artikel van Sanders is gebeurd is niet duidelijk.

Uit enkele documenten die in archieven van verzekeraars zijn aangetroffen blijkt dat het mogelijk was om in een vroeg stadium aangegane schikkingen die gezien de later ontwikkelde jurisprudentie wellicht ongunstig waren voor de rechthebbende, te herzien. Hoe vaak dit nodig was, en hoe dit in de praktijk tot stand kwam is niet duidelijk geworden. Veelal is op

²⁰⁷ *NW*, 2 mei 1947.

lijsten aangegeven dat herstel heeft plaatsgevonden, maar zijn verdere gegevens niet aanwezig. Een groot aantal joodse polissen is op grond van deze richtlijnen hersteld. Er zijn geen definitieve cijfers te geven over het aantal minnelijk herstelde verzekeringsovereenkomsten over deze periode. Kwamen verzekeraar en rechthebbende niet tot overeenstemming, dan konden beide partijen nog altijd naar de Raad voor het Rechtsherstel stappen.

Ook nadat de richtlijnen vervallen waren verklaard, in augustus 1948, was het nog steeds mogelijk polissen minnelijk te herstellen. Alleen waren de richtlijnen inmiddels zo uitgehold door de jurisprudentie van de Raad, dat ze geen nut meer hadden. De jurisprudentie zelf werd leidraad bij het minnelijk herstel.

In het archief van de toenmalige verzekeringsmaatschappij De Nederlanden van 1870 (de huidige maatschappij Generali) zijn dozen aangetroffen met dossiers van na de oorlog herstelde en uitgekeerde joodse polissen. Het betreft uitkeringen van 1945 tot 1955. Daarna werden de afkoopsommen van de onbeërfde uitkeringen aan de Staat betaald, met de bepaling dat de bedragen zouden worden gerestitueerd, wanneer alsnog rechthebbenden zich meldden.²⁰⁸ Voor de groep uitgekeerde verzekeringen tot en met 1955 zijn er 550 uitkeringsdossiers geteld. De alsnog uitbetaalde verzekeringen in de jaren 1956 tot en met 1958 komen op 31. Bestudering van deze eerste categorie dossiers geeft de volgende informatie²⁰⁹:

In de dossiers zijn de volgende documenten aangetroffen, waaruit de verschillende wijzen van het proces van herstel gereconstrueerd kan worden (minnelijk herstel; een schikking; voorwaardelijk herstel dat definitief werd als een rechthebbenden zich alsnog meldde; herstel via de rechter):

- uitkeringsnota
- verklaring van erfrecht
- overlijdensverklaringen van het Rode Kruis of uittreksels van de Burgerlijke Stand
- correspondentie met LVVS
- polis
- overeenkomst van voorwaardelijk herstel
- benoeming bewindvoerder, meestal de BAON
- inlichtingenformulier van de BAON
- verzoekschrift bij de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel
- verweerschrift van de verzekeraar
- uitspraak van de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel
- schikking

Blijkens de uitkeringsnota's vond de uitkering plaats op grond van expiratie van de verzekering, het overlijden van de verzekerde of afkoop van de verzekering, waarbij geen herstel gewenst was (bijvoorbeeld omdat het bezwaarlijk was om de achterstallige premies te voldoen).

Uit de dossiers waarin stukken werden aangetroffen met betrekking tot procedures voor de

²⁰⁸ Voor deze regeling, het zogenoemde Veegens-akkoord, zie paragraaf 4.7.

²⁰⁹ Archief GEN, uitkeringsdozen 1945 t/m 1955.

Raad voor het Rechtsherstel bleek dat er vaak alsnog een schikking werd getroffen. Zowel de uitspraken als de schikkingen waren nadelig voor de maatschappij. Het ging hier niet om uitzonderlijke gevallen. De meeste verweerschriften vielen onder de volgende categoriën:

- de procedures duurden te lang
- het ging om redelijk grote bedragen
- de personen in kwestie verbleven in het buitenland
- er was onduidelijkheid met betrekking tot de erfgenamen
- vaststelling van de redenen van wanbetaling (economische onmacht of overmacht door onderduik of deportatie)

Hoewel dit de enige maatschappij is waar in het kader van dit onderzoek dergelijke polis-dossiers zijn aangetroffen, is in andere archiefcollecties wel materiaal aangetroffen waaruit blijkt dat de hier geschetste gang van zaken algemeen moet zijn geweest. Soms zijn met betrekking tot het herstel alleen lijsten aangetroffen waarop per polisnummer is aangetekend dat er herstel heeft plaatsgevonden en dat is uitgekeerd. Hoe dat dan precies per polis in zijn werk is gegaan kan niet meer worden vastgesteld.

Bij een beschrijving van de stand van zaken zoals die was aan het eind van 1949 door de Nederlanden van 1845 bleek dat "flink meer dan de helft" van de verzekeringen was hersteld, en dat de "gemiddelde sterfteschade bij de reeds herstelde posten aanmerkelijk hoger was dan de sterfteschade, die wij op de nog niet herstelde posten eventueel nog zouden kunnen lijden". Naar polissen met kleine kapitalen was vaak nog helemaal niet geïnformeerd, maar de grote polissen waren vrijwel alle hersteld.²¹⁰

Het is overigens duidelijk dat hier alleen de resultaten puntsgewijs beschreven zijn, en dat de frustraties, zorgen, problemen en moeiten niet zijn beschreven. Over het algemeen kan worden gezegd dat er grote terughoudendheid bij de verzekeringsmaatschappijen was. Daartegenover staat dat er bij de verzekeraars ook verschillen in houding zijn geweest. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een brief van een bewindvoerder/erfgenaam van een aantal bij verschillende maatschappijen afgesloten levensverzekeringen op het leven van zijn familieleden. Hij bedankte hierin de N.V. Levensverzekering-maatschappij "de Nederlanden" te Amsterdam²¹¹ voor de coulante afhandeling van de polis: "Ik moge U er nog op wijzen, dat indertijd een groot aantal polissen ten naam van mijn vader en andere familieleden door Lippmann Rosenthal zijn afgekocht, maar dat U de eerste maatschappij bent, die -tot nu toe- een polis hersteld hebt. Van deze coulance heb ik goede nota genomen."²¹² Het was inmiddels al wel bijna vier jaar na de bevrijding. Juist dat illustreert het pijnlijke van deze kwestie voor sommige rechthebbenden. Niet alleen hadden zij soms grote weerstanden te overwinnen; soms kon het jaren duren eer

²¹⁰ Brief De Nederlanden van 1845 aan mr. J.E. Bloemers, 4-1-1950. Archief NN.

²¹¹ Hoewel de volledige naam niet is vermeld, gaat het waarschijnlijk om 'de Nederlanden van 1870', die te Amsterdam was gevestigd.

²¹² Brief. M.J. aan N.V. Levensverzekering-Maatschappij "De Nederlanden", 9-3-1949. Archief Centraal Meldpunt Joodse Oorlogsclaims.

het rechtsherstel effectief werd. Hoewel dit geval geen uitzondering zal zijn geweest, is echter ook duidelijk geworden, onder meer uit de uitspraken van de Afdeling Rechtspraak, dat al vanaf 1946 uitkeringen zijn gedaan.

Het herstel dat door middel van procedures voor de Raad of minnelijk via de richtlijnen tot stand kwam, betrof polissen waarvoor een rechthebbende zich had gemeld: de verzekeringnemer zelf, de begunstigde of erfgenamen. Er bleef nog een belangrijke categorie joodse verzekeringspolissen over: die polissen, die door niemand werden opgeëist. Het kwam voor dat rechthebbenden zich pas laat meldden, maar vaak had geen enkel naast familielid de vervolging overleefd, waardoor geen direct betrokkenen voor de polis konden opkomen. In de paragrafen 4.6 en 4.7 wordt ingegaan op de problematiek rond de onbeërfde verzekeringsovereenkomsten.

4.4 De LVVS-boedel en de verzekeringsmaatschappijen

Toen eenmaal de procedures voor de Raad van het Rechtsherstel steeds meer duidelijkheid verschafte over de wijze waarop het herstel van de joodse oorlogspolissen geregeld moest worden, werd minnelijk herstel onafwendbaar voor de maatschappijen. Een van de kernproblemen dat herstel buiten de rechter om langdurig in de weg heeft gestaan was de onzekerheid over de vraag of de maatschappijen de onverschuldigd betaalde afkoopsommen terug zouden ontvangen uit de boedel van Liro. Hiervoor waren de maatschappijen afhankelijk van LVVS.

4.4.1 De Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat (LVVS)

De roofofbank Lippmann Rosenthal & Co. Sarphatistraat (Liro) kreeg na de bevrijding de naam Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat (LVVS). Bij de bevrijding werden de bij Liro werkzame Duitsers en NSB-ers ontslagen/gearresteerd en op 25 mei 1945 werden Th.P.J. Masthoff en J.D.J. Roos door de president-directeur van De Nederlandsche Bank, L.J.A. Trip, gevraagd het beheer van Liro op zich te nemen. Per 1 september 1947 werd Masthoff op diens verzoek van zijn functie ontheven (hij bleef tot 1958 adviseur) en werd J.P. Barth als beheerder-vereffenaar aangesteld. In mei 1948 werd een derde beheerder-vereffenaar, notaris E. Spier, benoemd. Tot de liquidatie van LVVS in 1958 bleven de beheerders in functie. De eerste taakstelling was het opstellen van een balans per 25 mei 1945 en een inventarisatie van de aanwezige vermogensbestanddelen. Voorts is gedurende bijna vier jaar door tientallen mensen gewerkt aan de reconstructie van het Sammelkonto van Liro. In totaal werden ongeveer 375.000 reconstructienota's gemaakt en geboekt.²¹³

In deze chaotische administratie bevonden zich naast informatie over onder meer geroofde effecten, sieraden en banksaldi, ook gegevens over de joodse polissen die tijdens de bezetting waren geroofd.

Een deel van de taak van de beheerders van LVVS was de zorg voor de restitutie aan de

²¹³ Zie Eindverslag LVVS, p. 7-11.

rechthebbenden van de gelden die in het kader van de verordeningen 58/1942 en 54/1943 bij Liro terecht waren gekomen. Zoals hiervoor al is besproken, verkeerden de verzekeraars lange tijd in de veronderstelling dat er weinig van de afgedragen gelden terug te halen zou zijn bij de voormalige rooibank. Zo vroeg een van de leden van de commissie tijdens een bespreking met de beheerders van LVVS begin maart 1947 aan een van de beheerders, Masthoff, of er al enig inzicht was in het percentage dat uit Liro zou komen. Masthoff antwoordde dat als hij een gok zou wagen, hij 10% zou bieden.²¹⁴ Pas geleidelijk aan werd in de jaren na de bevrijding duidelijk dat LVVS voor een deel zou kunnen voldoen aan zijn verplichtingen aan de crediteuren, die zich inmiddels in grote getale hadden gemeld.

In het eerste bericht aan crediteuren, 15 maart 1946, werd de eerste mogelijkheid van een uitkering bekend gemaakt. Dit was een in overleg met het NBI getroffen voorschotregeling, die erop neerkwam dat rekeninghouders die niet meer dan in totaal fl. 1000,- te vorderen hadden een voorschot konden krijgen ter hoogte van de vordering. Wie meer dan dat bedrag te vorderen had, kon een voorschot krijgen van ten hoogste fl. 1000,-. Deze voorschotten zouden te zijner tijd worden verrekend met de uitkering die de rechthebbenden uiteindelijk zou blijken toe te komen. De Minister van Financiën nam de garantie op zich van een eventueel uit deze regeling voortvloeiend nadeel voor LVVS; een reële basis voor de betaling van de voorschotten was er immers nog niet, zolang het Sammelkonto niet was gereconstrueerd en de rekeningen nog niet waren geverifieerd.²¹⁵

Onder de ongeveer 11.300 rechthebbenden (of hun bewindvoerders) die onder deze regeling in de jaren 1946-1948 een voorschot ontvingen, bevond zich een onbekend aantal rechthebbenden van joodse polissen. De verzekeringsmaatschappijen kwamen niet voor uitkering in aanmerking. Het gevecht om het rechtsherstel en de creditering was nog in volle gang.

4.4.2 Het probleem van de creditering

Al in de vroege besprekingen tussen de Bedrijfsgroep, de Verzekeringskamer en de overheid waren de tijdens de bezetting aan Liro afgedragen gelden een belangrijk punt van aandacht. Wanneer volledig herstel zou plaatsvinden, moesten de verzekeringsmaatschappijen in vele gevallen de verzekerde waarde uitkeren. Zij hadden de afkoopwaarde, dat wil zeggen de toenmalige in de polis opgebouwde waarde, al aan Liro betaald en dat geld wilden de maatschappijen terug hebben. Het probleem was echter dat men in de veronderstelling verkeerde dat de boedel van Liro als verloren moest worden beschouwd. Pas in 1948 en 1949 bleek dat de waarde van de boedel veel hoger was dan verwacht. Voorlopig wensten de maatschappijen echter dat op de een of andere wijze een garantie van de Staat voor het aan Liro betaalde bedrag zou worden overeengekomen, wanneer rechtsherstel volledig zou plaats vinden. In paragraaf 4.2 is beschreven hoe de maatschappijen en de Staat tevergeefs hierover hebben onderhandeld.

Intussen werd door de Afdeling Rechtspraak bepaald dat de maatschappijen de polissen moesten

²¹⁴ Brief aan de leden van de Cie. Joodse Verzekeringen, 4-3-1947. Archief NN.

²¹⁵ Eindverslag LVVS, p. 17.

herstellen en dus in veel gevallen moesten betalen. De maatschappijen vroegen erkenning van hun vordering op de afkoopsom van LVVS. Eind 1946 werd die erkenning voor het eerst in een arrest van de Afdeling Rechtspraak opgenomen. De Afdeling Rechtspraak beschouwde het door de maatschappij als afkoopsom gestorte bedrag als een onverschuldigd betaald bedrag, op welke terugvordering uitsluitend de maatschappij recht had.²¹⁶ In de praktijk hield dit in dat de recht-hebbende van de verzekeringsuitkering, die een vordering voor dit afkoopbedrag bij LVVS had, zijn recht als crediteur voor dat bedrag diende over te dragen aan de verzekeringsmaatschappij, die over ging tot herstel van de verzekering. De rechthebbende tekende een cessie-akte en de verzekeraar verplichtte zich tot herstel van de verzekeringsovereenkomst.

De beheerders van LVVS waren echter voorlopig een andere mening toegedaan. Zij betwistten de maatschappijen een eigen recht als crediteur wanneer de betaling aan Liro als onverschuldigd werd aangemerkt. De debitering van het bedrag van de afkoopsom van de rekening van de polishouders (de consequentie van de creditering van de maatschappij) werd afhankelijk gesteld van het saldo van de polishouder bij LVVS. In bezettingstijd had Liro immers overboekingen gedaan van de joodse rekeningen, onder meer voor belastingen, levensonderhoud, of overboekingen ten gunste van kinderen (van gemengd-gehuwden). Zij berichtten aan de Bedrijfsgroep dat wel aantekening zou worden gemaakt van de cessie van de afkoopsom aan de maatschappij, maar dat pas bij vaststelling van de definitieve vordering zou worden besloten of de rekening van de polishouder werkelijk kon worden gedebiteerd voor het bedrag van de afkoopsom, afhankelijk van het saldo op de desbetreffende LVVS-rekening. Bovendien was er nog het probleem dat er voor sommige rekeningen verschillende cessies konden zijn genoteerd. Er zou dan een besluit moeten komen of de ene cessie boven de andere ging, of dat er een pond-ponds-gewijze vermindering van alle cessies zou moeten plaatsvinden.²¹⁷

In december 1947 werd het standpunt van LVVS in een exposé verwoord: de gedragslijn van LVVS was onder invloed van de jurisprudentie inmiddels zo veranderd, dat bij minnelijk herstel op verzoek van de joodse verzekerde en van de betrokken maatschappij het bedrag van de gestorte afkoopsom werd geschrapt bij de verzekerde en bijgeschreven op de rekening van de betrokken maatschappij. Wanneer na eerdere uitspraken of minnelijk herstel reeds een cessie-acte was getekend, werd deze handelwijze ook gevolgd.²¹⁸ De creditering van de maatschappij was dus nog steeds afhankelijk van de medewerking van de rekeninghouder bij Liro (of diens bewindvoerder).

Dit terughoudende standpunt werd eind 1949 nog steeds gehuldigd, gezien de weigering van de LVVS de Levensverzekering-maatschappij Ziekenzorg NV te erkennen als concurrent-creditrice. LVVS weigerde dit aan te tekenen op het toegezonden herstelcontract dat was opgemaakt in het kader van voorlopig rechtsherstel via de BAON.²¹⁹ De reden was dat door

²¹⁶ Zie paragraaf 4.3.

²¹⁷ Brief LVVS aan BGL, 9-5-1947. Archief Verbond.

²¹⁸ Brief met exposé, van LVVS aan BGL, resp. 5 en 6-12-1947. Archief NN.

²¹⁹ Zie voor de functie van de Stichting BAON paragraaf 4.6.

herstel een debetsaldo zou ontstaan vanwege het verstrekken van een voorschot aan de bewindvoerder. De maatschappij zou pas als concurrent-creditrice worden genoteerd wanneer het debetsaldo was aangezuiverd.²²⁰

Er rezen dus regelmatig problemen tussen LVVS en de maatschappijen inzake hun erkenning als crediteur van LVVS. De Eerste Nederlandsche liet het tweemaal tot een procedure komen om de erkenning van de maatschappijen ondubbelzinnig vast te laten leggen in de jurisprudentie. LVVS liet echter aan de advocaat van de Eerste Nederlandsche weten de voor de maatschappijen gunstige uitspraken niet te zullen gebruiken als richtsnoer "voor in de toekomst voorkomende gevallen van soortgelijken aard en wel omdat de motivering van de beslissing ons allerminst bevredigt en speciaal de overweging, dat afschrijven op de rekening van den verzekeringnemer slechts herstel is van een foutieve overboeking, ons niet houdbaar overkomt en tot nog niet geheel overzienbare consequenties zou kunnen leiden, welke voor ons onaanvaardbaar zijn."²²¹

In 1949 was de stand zo, dat de 'Beheerscommissie' die zich namens het NBI bezig hield met het toezicht op de beheerders van LVVS, zich niet in alle gevallen wilde neerleggen bij de vaste jurisprudentie.²²²

De hier geschetste problemen golden de categorie polissen, waarvan de consequenties van de creditering door LVVS niet te overzien waren, hetgeen als een probleem werd beschouwd. In veel andere gevallen was de creditering wel vastgelegd.

Overigens lijkt het erop dat niet iedere verzekeringsmaatschappij gebruik maakte van de gelegenheid om zich te laten crediteren bij LVVS. Er zouden twee verzekeraars zijn (onbekend welke) die dat nalieten. Hun beweegredenen in dezen zijn niet duidelijk geworden.²²³

4.4.3 De overeenkomst tussen LVVS en de verzekeringsmaatschappijen (december 1950)

Om de laatste problemen met betrekking tot de creditering van de maatschappijen uit de weg te ruimen werd in het najaar van 1950 overleg gevoerd tussen de Bedrijfsgroep en LVVS. Zo kwamen beide partijen tot een overeenkomst die in december 1950 van kracht werd.

Het ging, zoals steeds, om de erkenning van de maatschappijen als schuldeisers van LVVS voor de bedragen die zij in bezettingstijd als afkoopsommen aan Liro hadden betaald, voor zover zij nog niet als crediteur waren erkend. Op 31 december 1950 zou de termijn voor het vragen van rechtsherstel sluiten. De bedoeling van de regeling was te voorkomen dat voor de sluitingsdatum nog afzonderlijke verzoekschriften door de maatschappijen ingediend zouden worden voor de bedragen waarvoor zij nog niet als crediteur waren erkend.²²⁴

De overeenkomst werd getekend door enerzijds de heren Roos, Barth en Spier, beheerders van

²²⁰ Zie brief Ziekenzorg aan BGL, 16-12-1949 en correspondentie naar aanleiding van deze kwestie. Archief NN.

²²¹ Brief Eerste Nederlandsche aan de Cie. Joodse Verzekeringen, 3-8-1949 en correspondentie over deze zaak. Archief NN.

²²² Notulen vergadering Cie. Joodse Verzekeringen, 12-10-1949. Archief NN.

²²³ Notitie 15-7-1954. Archief MvF, Dir. BGW, 1940-1953 (1964). inv.nr. 540.

²²⁴ Circ. BGL 30-11-1950.

LVVS en als zodanig door het NBI geautoriseerd en anderzijds M. Niemeijer en J.W. Vorster²²⁵, gemachtigden van 56 met name genoemde levensverzekeringsmaatschappijen.

Met betrekking tot de betalingen door de maatschappijen in bezettingstijd aan Liro werd overeengekomen dat zij - voorzover de maatschappijen niet gekwetten waren ingevolge artikel 33 van het Besluit E 100 - op grond van de jurisprudentie van de afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel geacht werden onverschuldigd te zijn geschied.

De beheerders van LVVS erkenden de maatschappijen als schuldeisers voor het aan Liro betaalde bedrag, behoudens een aantal in de overeenkomst genoemde uitzonderingen, en op voorwaarde dat LVVS werd gevrijwaard voor schade voortvloeiend uit mogelijke aanspraken van derden op aan Liro betaalde bedragen, waarvoor de maatschappij al erkend was.

De bepalingen waren de volgende:

- Wanneer een tot de overeenkomst toegetreden maatschappij daarom verzocht, erkende LVVS haar als schuldeiseres voor de bedragen die zij gedurende de bezetting aan Liro had betaald, met uitzondering van:
 - a. de bedragen waarvoor de maatschappij ingevolge art. 33 van E 100 was gekwetten;
 - b. de bedragen die Liro als afkoopsom van de maatschappijen had ontvangen en nog tijdens de bezetting aan de verzekerde en/of begunstigde ten goede had doen komen of had doorbetaald. (Wanneer de doorbetaling slechts voor een gedeelte was geweest, gold deze uitzondering voor dat gedeelte.)
- Bovenstaande uitzondering (b) gold niet voor aan Liro betaalde 'afkoopsommen' voor verzekeringen die niet voor afkoop vatbaar waren.
- De beheerders zouden de maatschappijen direct verwittigen wanneer een nieuwe aanspraak op erkenning als crediteur werd gemaakt door een verzekeringnemer of begunstigde. Wanneer de verzekering niet werd hersteld en deze vatbaar was voor afkoop, aanvaarde de maatschappij dat zij voor het door haar betaalde afkoopbedrag alsnog in de boeken van LVVS werd gedebiteerd, ofwel zij verbond zich een eventueel van LVVS ontvangen bedrag te restitueren aan LVVS.

In alle andere gevallen weigerden de beheerders de erkenning van de aanspraak van de verzekeringnemer. Zou deze weigering in rechte worden aangevochten, dan zouden de beheerders en de betrokken maatschappij gezamenlijk (op kosten van de maatschappij) verweer voeren. Wanneer bij rechterlijke uitspraak zou worden vastgesteld dat LVVS ten onrechte de maatschappij als schuldeiseres had erkend en de vordering van de verzekeringnemer werd toegewezen, zou de maatschappij alsnog voor dat bedrag worden gedebiteerd of zij zou het inmiddels ontvangen bedrag restitueren aan LVVS.
- De verzekeringsmaatschappijen hielden het recht alsnog rechtsherstel te vragen wanneer zij dat nodig achtten.

²²⁵

Respectievelijk directeur van de Nationale en secretaris van de Bedrijfsgroep Levensverzekering.

4.4.4 De afwikkeling

De creditering van de maatschappijen betrof die eerste jaren papieren overboekingen, daar aan betalingen slechts een voorschot van maximaal fl. 1000,- aan rechthebbenden was uitgekeerd. Op dit voorschot na, kwamen feitelijke betalingen pas medio 1950 op gang - aanvankelijk ook weer in de vorm van een voorschot.

Daaraan was echter een problematisch half jaar voorafgegaan. De beheerders van LVVS deden in januari 1950 hun 'aanbod aan crediteuren', dat de verzekeringsmaatschappijen na ampele overwegingen aanvaardden. Het aanbod werd echter door de Haagse Kamer van de Afdeling Rechtspraak op 30 maart 1950 vernietigd. LVVS was genoodzaakt het plan voor de afwikkeling van de liquidatie van LVVS te herzien.²²⁶ Dit kostte tijd, gezien de problemen rond de verificatie van de ingediende schuldvorderingen. Anderzijds wenste de Afdeling Rechtspraak dat de crediteuren zo spoedig mogelijk duidelijkheid kregen over de uitkering van LVVS. Het NBI bepaalde dat aan crediteuren van LVVS een voorschot zou worden verstrekt, wanneer zij daartoe een verzoek indienden. Het voorschot zou 40% bedragen van de nog niet geverifieerde creditsaldi in de boeken van LVVS. Een van de bepalingen was dat eerst aan nog aanwezige oorspronkelijke rekeninghouders, hun weduwen en weduwnaren en bloedverwanten in rechte lijn een voorschot zou worden verleend, en daarna aan overige crediteuren in een bepaalde vastgestelde volgorde.²²⁷

Dit hield in dat de rechthebbenden die bij LVVS gecrediteerd waren voor de verschuldigd aan Liro betaalde uitkeringen (verschenen lijfrente-termijnen, uitbetalingen wegens expiratie) vóór de inwerkingtreding van de afkoopverordening 54/1943 een voorschot van 40% kregen (onder aftrek van het eventueel eerder betaalde voorschot). Ook verzekeringsmaatschappijen kregen 40% uitbetaald van hun creditsaldo, blijkens correspondentie en LVVS-rekeningoverzichten van de maatschappijen, die in de verzekeringsarchieven zijn aangetroffen.

De levensverzekeringsmaatschappij De Olveh van 1879 overwoog nog een procedure tegen LVVS of de Staat te beginnen terzake van de niet nagekomen verplichtingen uit het tijdig door deze maatschappij aanvaarde, maar inmiddels door de Afdeling Rechtspraak vernietigde aanbod van 12 januari 1950.²²⁸ Toch ging de Olveh kennelijk akkoord met de latere voorschotregeling, gezien het feit dat LVVS in augustus bericht gaf van storting van het voorschot van 40% van het bij LVVS genoteerde creditsaldo. Ook latere opgaven van betalingen zijn aangetroffen.²²⁹

Voordat de crediteuren van LVVS konden worden betaald, dienden hun vorderingen te worden geverifieerd. Dat hield in dat eerst nagegaan diende te worden of het noodzakelijk was correcties in de overzichten van hun vorderingen op LVVS aan te brengen. Dat gebeurde aan

²²⁶ Zie voor de gebeurtenissen rond dit aanbod hoofdstuk 17 van het deelrapport Effecten.

²²⁷ Volgens de beschikkingen (ML '276 Da en ML '276 Db) van het NBI onder dagtekening van 28-6-1950 en gepubliceerd in *Staatscourant* No. 125, 30-6-1950. Zie LVVS, "Bericht aan crediteuren", 4-7-1950.

²²⁸ Brief Olveh aan Incasso-bank, 19-7-1950. Archief AEGON, 222.111.

²²⁹ Diverse berichten van de Voorschotafdeling van LVVS met overzicht van saldo van de (niet-geverifieerde) rekening en eventueel eerder verstrekt voorschot. Archief AEGON, 222.111.

de hand van de officieel vastgestelde verificatiemaatstaven.²³⁰ Omdat het in veel gevallen lang duurde eer de vorderingen waren geverifieerd, besloot men per 2 oktober 1952 over te gaan tot de betaling van een volgende voorschotbetaling aan crediteuren wier rekening nog niet was geverifieerd, die werd bepaald op 60%.²³¹ Dit voorschot werd niet betaald als aanvulling op de vorige van 40%, maar alleen crediteuren die geen eerder voorschot hadden ontvangen kwamen hiervoor in aanmerking.

Ondertussen was LVVS echter begonnen de definitieve, reeds geverifieerde vorderingen uit te keren. Op 28 juni 1951 was bekendgemaakt dat de eerste uitkering op een geverifieerde vordering na correcties volgens de vastgestelde verificatiemaatstaven zou plaatsvinden, en wel ter hoogte van 55% van de vordering. Op 2 oktober 1952 volgde de bekendmaking van een uitkering van 20% (aanvullend op de eerste 55% tot 75%) of 75% voor die crediteuren die geen uitkering van 55% hadden ontvangen. Tenslotte was er per 19 juni 1956 een slotuitkering bepaald, aanvullend tot 90% van alle, inmiddels geverifieerde en erkende, vorderingen.²³²

In het Eindverslag van LVVS is beschreven welke procedures werden gevolgd bij de verificatie van de vorderingen van de crediteuren en bij de uitkering zelf. In de archieven van verzekeraars is aan de hand van documenten te volgen hoe de uitkeringen door de jaren heen in hun werk gingen. Er zijn zowel rekeningoverzichten gevonden en stukken die met de betaling te maken hebben, als staten waarin de uitkeringen, de ramingen van reserves en ramingen van de door de maatschappijen te lijden schade zijn bijgehouden.

Tot 1950 werden ongeveer 12.000 minnelijke regelingen tussen de maatschappijen en rechthebbenden (of de bewindvoerders als de BAON) verwerkt waarbij LVVS het bedrag van de afkoopsom uit de rekening van de persoon, die ervoor was gecrediteerd, schrapte en boekte ten gunste van de rekening van de maatschappij. Op grond van de overeenkomst van december 1950 tussen de maatschappijen en LVVS werden nog eens 1.100 afkoopsommen afgehandeld. Uiteindelijk werd aan de verzekeringsmaatschappijen 90% van ruim fl. 21.000.000 mln. door LVVS gerestitueerd.²³³ Dat was het totale bedrag aan vorderingen.

²³⁰ 'Bericht aan Crediteuren' van LVVS: De maatstaven voor verificatie der verzekeringen; 28-6-1951. Diverse verzekeringsarchieven. Zie ook: *Onderzoeksgids*, p. 66 voor een samenvatting van de belangrijkste maatstaven.

²³¹ Per 2 oktober 1952 was vast komen te staan dat de waarde van de boedel van LVVS met tientallen miljoenen guldens was toegenomen als gevolg van de uitspraken van de Afdeling Rechtspraak (1 juli 1952) inzake het Duitse schatkistpapier. Zie dienaangaande hoofdstuk 18 van het deelrapport Effecten.

²³² Zie Eindverslag LVVS, p. 35-36, 40, 45-46, 49 e.v.

²³³ Eindverslag LVVS, p. 21.

4.5 Problemen bij het opmaken van akten van overlijden

Bij het herstel van de verzekeringen, waarvan de verzekeringnemer en of de verzekerde in de oorlog was overleden - en dat was in het merendeel van de gevallen zo - ontstonden problemen met de vaststelling van het overlijden. Van duizenden vermisten stond het overlijden niet officieel vast. Dit gaf behalve grote onzekerheid bij nabestaanden, moeilijkheden op het gebied van familie- en erfrecht. Bij het herstel van de verzekeringen diende in de eerste plaats officieel vast te staan of de polishouder c.q. de verzekerde was overleden, en ten tweede diende de overlijdensdatum vastgesteld te worden.

In verband met het erfrecht was het van doorslaggevend belang de sterfdata van de betrokkenen te weten. Was de begunstigde eerder overleden dan de erflater, dan viel de erfenis aan de erfgenamen van de erflater. Overleed de erflater eerder dan de begunstigde, dan erfden de erfgenamen van de begunstigde. Wanneer echtgenoot en echtgenote beiden waren overleden, waren de erfgenamen van de echtgenote rechthebbenden in geval de man eerder was overleden dan zijn vrouw, en vice versa. Wanneer de echtelieden op dezelfde dag waren overleden, ging de erfenis naar beider erfgenamen.

Een ander probleem was, dat zonder officieel vastgesteld overlijden (dus door inschrijving in de overlijdensregisters van de Burgerlijke Stand), weduwen- en wezenpensioenen formeel niet konden worden toegekend. Voorts ging de verjaringstermijn van een polis volgens de polisvoorwaarden pas in op het moment dat het overlijden van de verzekerde in de registers van de Burgerlijke Stand was ingeschreven. De verjaringstermijn was in de regel vijf jaar.

Zoals reeds in het Eerste Rapport²³⁴ is beschreven, was het voor de oorlog gebruikelijk een akte van overlijden, opgemaakt door de ambtenaar Burgerlijke Stand van de plaats waar de persoon was overleden, te overleggen voor alle rechtshandelingen met betrekking tot de overledene. Wanneer iemand in het buitenland was overleden, werd de akte opgemaakt door consulaire ambtenaren. Na de bevrijding ontstond de praktijk dat bij sterfgevallen in het buitenland ook ambtenaren van de Burgerlijke Stand van de laatste Nederlandse woonplaats akten opmaakten, doch deze praktijk was formeel gezien strijdig met de wet.

De regering bereidde een wetsontwerp voor om de problemen rond de overlijdensakten van met name in het buitenland vermiste personen tot een oplossing te brengen. De Wet houdende voorzieningen betreffende het opmaken van akten van overlijden van vermisten (J 227) trad in werking op 2 juni 1949. De wet hield in dat door of vanwege de Minister van Justitie (in de praktijk een ambtelijke commissie die daarvoor in het leven was geroepen) bij de ambtenaar van de Burgerlijke Stand aangifte kon worden gedaan van het overlijden van de vermiste. Vermist was iedereen die op enig tijdstip tussen 9 mei 1940 en 1 juni 1945 in Nederland een woonplaats had, maar van wie sedert die datum niets meer was vernomen en van wie men kon aannemen dat hij was overleden. Namens de minister werd in de laatst bekende woonplaats van de vermiste aangifte van overlijden gedaan. Gelijktijdig werd daarvan melding gemaakt in de *Staatscourant*. Wanneer na een periode van drie maanden geen bezwaar was gemaakt, werd de akte van

²³⁴ Eerste Rapport, deelrapport Overheid: Wetgeving inzake onvindbare en onbekende eigenaren.

overlijden opgemaakt en ingeschreven in de overlijdensregisters van de Burgerlijke Stand. Van 1949 tot in 1951 werden vrijwel wekelijks namen van vermisten, van wie aangifte van overlijden was gedaan, in de *Staatscourant* gepubliceerd. Daarna gebeurde het jarenlang nog incidenteel. Wanneer het overlijden door getuigen reeds was bewezen, diende toch schriftelijk aangifte te worden gedaan van het overlijden en op deze wijze een overlijdensakte te worden opgemaakt.²³⁵

Tot halverwege 1949 heeft men op andere manieren bewijzen van overlijden moeten overleggen. Daarbij speelde het Informatiebureau van het Rode Kruis een belangrijke rol. Het Rode Kruis kon de vermoedelijke overlijdensdatum van mensen wier namen op bepaalde deportatielijsten stonden reconstrueren aan de hand van getuigenverklaringen van overlevenden, gegevens van de deportatietransporten uit Westerbork en informatie over de gang van zaken in de verschillende concentratiekampen. Zo kon van veel vermisten de vermoedelijke overlijdensdatum worden vastgesteld.²³⁶ Veelal namen de verzekeraars vóór de totstandkoming van de wet van 2 juni 1949 genoegen met Rode Kruis-verklaringen van het overlijden van de vermiste. Zij volgden hierin de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel.²³⁷

Soms nam de Afdeling Rechtspraak het overlijden als vaststaand aan op grond van getuigenverklaringen.²³⁸ Ook achtte de Afdeling Rechtspraak in bepaalde gevallen informatie van het Rode Kruis als bewijs van overlijden genoegzaam geleverd. Zo werd op 29 april 1947 vonnis gewezen door de Enkelvoudige Kamer te Den Haag van de Afdeling Rechtspraak inzake twee weduwen contra de verzekeringsmaatschappij Amstleven. Tegen een van deze weduwen, Pool-de Jong, spande Amstleven op 30 juni 1947 een kort geding aan, waarbij onder meer bezwaar werd gemaakt tegen het feit dat de herstelrechter "bij zijne uitspraak het overlijden van de verzekeringnemer Philip Pool ten onrechte genoegzaam bewezen heeft geacht door een brief van het Nederlandse Roode Kruis, Afwikkelingsbureau Concentratiekampen, waarin verklaard werd dat Philip Pool in Juli 1943 in het concentratiekamp Sobibor overleed."

De president van de Arrondissementsrechtbank oordeelde echter dat de Afdeling Rechtspraak bevoegd was genoemde brief als bewijsmiddel voor het overlijden van Pool te accepteren, te meer daar gedaagde nog een rapport over vernietigingskamp Sobibor overlegde, waaruit bleek dat een uitgebreid onderzoek was ingesteld naar het lot van de joden die naar dat kamp waren gedeporteerd, en waaruit bleek dat van de 34.313 personen er slechts 19, waaronder drie mannen, waren teruggekeerd.²³⁹

²³⁵ Zie *Onderzoeksgids*, p. 190-193.

²³⁶ G.Aalders, *Bij verordening* p. 39-40.

²³⁷ Brief Alg. Friesche Levenverzekering-Maatschappij aan de BGL, 20-10-1949. Archief NN; Brief Eerste Nederlandsche aan Commissie voor Joodse aangelegenheden van de BGL, 28-5-1949. Archief Verbond, S96/17.

²³⁸ Uitspraak Enkelv. K. te Den Haag, 20-2-1947: Presser contra Ziekenzorg en de Nationale.

²³⁹ Uitspraak opgenomen in circulaire van de BGL, 29-7-1947. Archief Verbond. Vgl. de discussie over deze kwestie tussen de onderdirecteur van Amstleven en de advocaat van de weduwe Pool, H. Sanders in het Nederlands Juristenblad (1947), p. 451-462 en 532-535.

Bij het aangaan van overeenkomsten van minnelijk rechtsherstel in het kader van het Agreement tussen de Stichting BAON en de levensverzekeraars²⁴⁰ namen blijkens het jaarverslag van de afdeling Polisherstel over het jaar 1949 sommige maatschappijen ten behoeve van definitief herstel (en uitkering) alleen genoeg met zogenoemde Sobibor-verklaringen, andere maatschappijen keerden uit op grond van andere verklaringen. Weer andere keerden uitsluitend uit na overlegging van officiële overlijdensbewijzen. Op voorlopige verklaringen keerde vrijwel geen enkele maatschappij uit.²⁴¹

Na de inwerkingtreding van de wet van 2 juni 1949 namen de verzekeringsmaatschappijen geen genoeg meer met een Rode Kruis-verklaring als bewijs van overlijden, maar eisten zij een officiële akte van overlijden, opgemaakt door de Burgerlijke Stand. Nu er een wet was, zou geen enkele rechter een Rode Kruis-verklaring voldoende bewijs van overlijden achten, en in de verzekeringsvoorwaarden was vrijwel altijd opgenomen dat het aan de belanghebbenden was het overlijden aan te tonen door middel van een akte van overlijden, afgegeven door de Burgerlijke Stand.²⁴² De Bedrijfsgroep Levensverzekering adviseerde de leden in het vervolg slechts tot uitkering over te gaan indien het overlijden van de verzekerde bleek uit een uittreksel uit de registers der Burgerlijke Stand, tenzij bijzondere omstandigheden afwijking van deze regel wenselijk maakte.²⁴³

Zoals uit het bovenstaande al blijkt hing met de grote aantal overlijdensgevallen een ander probleem samen, namelijk de opsporing van de erfgenamen. De vaststelling van het verloop van de vererving hing nauw samen met de vaststelling van de overlijdensdata. Ten behoeve van verervingsonderzoek werd de Stichting Centraal Bureau van Onderzoek inzake de Vererving van Nalatenschappen van Vermiste Personen opgericht, maar ook een instelling als het Informatiebureau van het Nederlandse Rode Kruis vervulde een belangrijke rol in het onderzoek naar erfgenamen. Op de Afdeling Polisherstel van de Stichting BAON verzamelde een speciale Rode Kruis-afdeling gegevens over transportdata en het al dan niet in leven zijn van duizenden personen, waarvan men bij het opstellen van verklaringen van erfrecht gebruik heeft kunnen maken. Ook werd in 1949 een erfgenamen-kartotheek opgezet, waarin alle namen die in de dossiers van de BAON voorkwamen werden verwerkt, waarbij zoveel mogelijk de familiesamenstelling werd opgenomen. De namen die in de *Staatscourant* werden gepubliceerd, werden ook in deze kartotheek verwerkt.²⁴⁴

²⁴⁰ Zie hiervoor paragraaf 4.6.

²⁴¹ Stichting BAON: Jaarverslag en concept-balans van de afdeling Polisherstel over het jaar 1949. ARA, inv.nr. 2.09.49, doss. 445.

²⁴² Brief Eerste Nederlandsche aan Commissie voor Joodse aangelegenheden van de BGL, 28-5-1949, en brief Alg. Friesche aan BGL, 20-10-1949. Archief Verbond, S96/17.

²⁴³ Brief De Centrale aan de Stichting BAON, 27-6-1949 en volgende correspondentie, 20 en 23-1-1950. IISG, Archief Centrale, inv.nr. 1458.

²⁴⁴ Jaarverslag en concept-balans van de Afdeling Polisherstel over het jaar 1949. Stichting BAON; ARA, 2.09.49, doss. 445.

Het erfgenamenonderzoek was omvangrijk en daardoor tijdrovend en kostbaar. In de praktijk kwam het erop neer dat het soms jaren kon duren voor er duidelijkheid was over de vererving. Hierdoor kon het ook zeer lang duren voor een uitkering tot stand kwam.

De verzekeringsmaatschappijen eisten voor de uitkering van een verzekering niet alleen een bewijs van overlijden (na de totstandkoming van de wet J 227 een overlijdensakte) maar ook een verklaring van erfrecht van de rechthebbenden. Het was gebruikelijk dat een notaris zorgde voor de benodigde stukken. Het was dus zo dat een verzekeraar pas uitkeerde, wanneer de notaris een verklaring van erfrecht kon overleggen. De verzekeraar moest immers zeker zijn dat hij gekweten was voor de uitkering, en dat niet een andere, tot dan toe onbekende rechthebbende aanspraak op de uitkering zou doen gelden. Dit gold overigens eveneens voor uitkeringen die de maatschappijen aan de Stichting BAON betaalden in het kader van definitief herstel van de verzekeringspolissen waarvoor eerder geen rechthebbenden waren opgekomen, en die aan rechthebbenden werden doorbetaald.²⁴⁵ Daarnaast dienden de verzekeraars die restitutie van de Veegens-gelden²⁴⁶ opeisten, omdat inmiddels rechthebbenden zich hadden gemeld voor de polissen die als onbeërfde polissen aan de Staat waren betaald, een erfrechtverklaring aan de Dienst der Domeinen toe te zenden.²⁴⁷

Pogingen van de verzekeraars om het erfrecht te beperken, hebben - zoals hiervoor werd vermeld - tot niets geleid. In enkele processen hebben verzekeraars nog getracht de vererving naar buitenlanders of een verre graad te beperken. De Afdeling Rechtspraak oordeelde in deze materie ten gunste van de erfgenamen.²⁴⁸

²⁴⁵ Voor de activiteiten van de Stichting BAON zie paragraaf 4.6.

²⁴⁶ Zie bijvoorbeeld de uitspraken van de Afdeling Rechtspraak te Den Haag op respectievelijk 4-6-1947 en 27-10-1948.

²⁴⁷ Voor de betalingen aan de Staat zie hoofdstuk 4.7.

²⁴⁸ Vgl. de uitspraken van Enkelv. Kamer te Den Haag, H.B. Mosberg contra Amstleven, 4-6-1947 en de Meerv. Kamer te Den Haag, BAON contra Amstleven, 27-10-1948.

4.6 Voorwaardelijk rechtsherstel van verzekeringsovereenkomsten van afwezigen (1948)²⁴⁹

4.6.1 De Stichting BAON en de bewindvoering van onbeheerde nalatenschappen

Het rechtsherstel dat via de Afdeling Rechtspraak en via de richtlijnen van de verzekeraars tot stand kwam, betrof polissen waarvoor zich rechthebbenden hadden gemeld. Omdat de verjaringstermijn van een groot aantal polissen in 1948 zou verstrijken²⁵⁰, werd de vraag rijpend wat te doen met de polissen waarvan noch de polishouder of de begunstigde, noch de erfgenamen zich gemeld hadden. Het ging er om dat een regeling tot stand kwam waardoor polissen in de onbeheerde nalatenschappen van 'afwezigen' hersteld konden worden. Voor veel van dergelijke nalatenschappen waren al bewindvoerders benoemd. In het hele land hield een aantal stichtingen - in samenwerking met het Nederlands Beheersinstituut (NBI) - zich met de bewindvoering van dergelijke verweesde nalatenschappen bezig. De belangrijkste was de Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen (BAON) te Amsterdam, die op 29 juni 1945 al was opgericht.²⁵¹

Op 3 november 1947 benoemde het NBI de Stichting BAON tot bewindvoerder (resp. medebewindvoerder of beheerder/medebeheerder) van alle afwezigen en vijandelijke onderdanen, wier namen voorkwamen in de polisadministratie van LVVS.²⁵² Omdat de omvang en de aard van de werkzaamheden groot was, riep de Stichting een aparte afdeling in het leven, de Afdeling Polisherstel. Een en ander werd ook in het benoemingsbesluit van het NBI van 20 februari 1948 vastgelegd.²⁵³ Het ging om alle afwezigen (resp. vijandelijke onderdanen) die in Nederland hun laatste adres hadden.²⁵⁴

De directie van het NBI verleende per 19 juni 1948 de BAON een algemene machtiging tot het aangaan van minnelijk rechtsherstel of dadingen met betrekking tot het rechtsherstel van overeenkomsten van levensverzekeringen of lijfrente, zodat de akten, waarin dit minnelijk rechtsherstel belichaamd werd, geen nadere goedkeuring van het Nederlandse Beheersinstituut niet behoeften.²⁵⁵

²⁴⁹ Deze paragraaf is grotendeels gebaseerd op de accountantsrapporten die het accountantskantoor Nieuwenhuis & Bos over de jaren 1950-1956 in opdracht van de Centrale Accountantsdienst van het Ministerie van Financiën heeft opgesteld over de werkzaamheden van de Afdeling Polisherstel van de Stichting BAON (ARA, archief Hoofdk. NBI, inv.nr. 2.09.49, doss. 80). Bij de verwijzingen in de noten wordt volstaan met een verwijzing naar het accountantsrapport en het jaar (AR-BAON, jaar). Achterliggend materiaal is aangetroffen in de archiefcollectie van het NBI op het ARA, dat ter controle en aanvulling is geraadpleegd.

²⁵⁰ 1948 was 5 jaar na de afkoop van een groot aantal polissen. Veel verzekeringsovereenkomsten hadden een verjaringstermijn van vijf jaar.

²⁵¹ Oprichtingsakte, 29-6-1945. ARA, archief NBI, inv.nr. 2.09.4.9, doss. 82.

²⁵² Beschikking van het NBI, d.d. 3-11-1947. ARA, archief NBI, inv.nr. 2.09.49, doss. 445

²⁵³ Benoemingsbesluit d.d. 20-1-1948. ARA, archief NBI, inv.nr. 2.09.49, doss. 445.

²⁵⁴ AR-BAON, 1950, p. 1.

²⁵⁵ Bijlage bij circulaire BGL, 19-6-1948. Archief Verbond.

4.6.2 De overeenkomst van voorwaardelijk rechtsherstel tussen de Stichting BAON en de Verzekeringsmaatschappijen

Het basismateriaal van de BAON bestond in eerste instantie uit fotokopieën van de in bezettingstijd door Liro aangelegde polis-kartotheek. Deze was opgezet naar aanleiding van de Verordeningen 58/1942 en 54/1943, op grond waarvan de polissen moesten worden aangemeld en ingeleverd respectievelijk afgekocht.²⁵⁶ De Afdeling Polisherstel beschikte wel over de namen van de polishouders, de verzekeringsmaatschappij waar de polis was afgesloten en de polisnummers, maar niet over de gegevens betreffende de afgekochte polissen. De BAON en de verzekeringsmaatschappijen zochten aarzelend toenadering tot elkaar. De BAON had de medewerking van de verzekeringsmaatschappijen nodig bij het bijeenbrengen van de benodigde informatie over de polissen waarvoor zich nog geen rechthebbenden hadden gemeld. Na een verkennende bespreking op 23 december 1947 tussen enkele bestuursleden van de Commissie Joodse Verzekeringen en het bestuur van de BAON, kwam samenwerking op gang.²⁵⁷ Dit hield in dat in de eerste plaats enig wantrouwen moest worden weggenomen. Zo meende de BAON dat de verzekeraars nog steeds tegen iedere vorm van polisherstel waren. Maar hoewel de verzekeraars principiële bezwaren bleven houden tegen de ontwikkeling van de jurisprudentie, was men wel bereid tot minnelijk herstel. Daarbij hoopten de maatschappijen op medewerking van de BAON op drie gebieden. In de eerste plaats wensten zij dat de BAON zich niet zou verzetten tegen de pogingen van de verzekeraars om erkenning te verkrijgen van de vordering op LVVS ten aanzien van de door de maatschappijen betaalde afkoopbedragen. Daarnaast hoopten de verzekeraars dat de BAON alleen verzoeken tot minnelijk herstel zou doen, wanneer het vaststond dat er erfenamen tot de zesde graad waren. Dit om te voorkomen dat in het uiterste geval, wanneer geen erfenamen opkwamen, de Staat de erfenissen zou opstrijken. Voorts hoopte men dat de BAON zich zou inzetten om tot een coördinatie te komen met andere bewindvoerende instanties. De Commissie Joodse Verzekeringen sprak de hoop uit dat de verzekeringsmaatschappijen en de Stichting BAON tot een soort 'gentleman's agreement' zouden komen, dat als fundament kon dienen voor een vlotte afdoening van zaken.²⁵⁸

De toenadering resulteerde inderdaad in de totstandkoming van een 'Agreement' tussen de Stichting BAON en de Voorzitter en de Secretaris van de Bedrijfsgroep Levensverzekering, daartoe gemachtigd door een groot aantal met name genoemde levensverzekeringsmaatschappijen. Het werd de basis van het voorlopig rechtsherstel van polissen waarvoor geen rechthebbenden zich meldden. Het belangrijke voordeel van het Agreement voor de maatschappijen was het minnelijke karakter van het voorwaardelijk polisherstel, dus buiten de rechter om, en vooral dat betaling door de maatschappijen pas aan de orde zou zijn op het moment dat het voorwaardelijk herstel definitief werd. Dit zou gebeuren wanneer zich een natuurlijk persoon meldde die zich als rechthebbende kon identificeren. Het effect was,

²⁵⁶ AR-BAON, 1950, p. 2, 7.

²⁵⁷ Brief Cie Joodse Verzekeringen van de BGL aan bestuur BAON, 21-1-1948 en verslag van de bespreking van 23-12-1947. ARA, Archief NBI, inv.nr. 2.09.49, doss. 445.

²⁵⁸ Idem.

praktisch gezien, dat de uitkeringen werden gespreid over een aantal jaren, waardoor de financiële klap voor de maatschappijen minder hard aankwam.

Omdat deze overeenkomst een belangrijk onderdeel vormt van het naoorlogse rechtsherstel van joodse verzekeringspolissen volgt de tekst integraal. Bijlage 5 bevat de formulieren die voor de overeenkomst werden gebruikt.

AGREEMENT

Tussen de Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen, gevestigd te Amsterdam, (hierna genoemd "De Stichting") enerzijds

en de Voorzitter en de Secretaris der Bedrijfsgroep "Levensverzekering" ten deze handelende, daartoe gemachtigd door de aan de voet van deze overeenkomst vermelde maatschappijen, (hierna genoemd de "Maatschappijen") anderzijds

is het navolgende overeengekomen:

- 1 De Maatschappijen zullen met betrekking tot de polissen van afwezigen in den zin van het Besluit Herstel Rechtsverkeer, Stbl. No. E 100, wier namen voorkomen in de administratie van levensverzekeringen en lijfrenten van "Liquidatie van Verwaltung, Sarphatistraat" te Amsterdam, aan de Stichting de gegevens verstrekken, welke zij haar zal vragen door gebruikmaking van het als Bijlage I aan dit Agreement vastgehechte vragenformulier.
- 2 De Maatschappijen behouden zich voor ter zake van verzoeken der Stichting tot minnelijk polisherstel een uitspraak van den bevoegden rechter uit te lokken, indien zij zulks in haar belang geraden mochten oordelen. Zij zullen echter op de wijze als onder 3 omschreven, loyaal medewerken tot minnelijk polisherstel in al die gevallen, waarin zich te haren nadele een vaste jurisprudentie heeft gevestigd.

De vraag, of zich met betrekking tot een bepaald geval reeds een vaste jurisprudentie als voormeld heeft gevestigd, staat ter uitsluitende beoordeling van de Maatschappijen. Indien de Stichting in zodanig geval van oordeel mocht zijn, dat een maatschappij handelt in strijd met den geest van dit Agreement, legt zij dit geval voor aan - en roept zij ter zake daarvan de bemiddeling in van - de door de Bedrijfsgroep "Levensverzekering" benoemde Commissie voor Joodse Verzekeringen.

3. In de gevallen, waarin de Maatschappijen tegen minnelijk polisherstel in beginsel geen bezwaar hebben, gaan zij met de Stichting een overeenkomst aan volgens het als bijlage II aan dit Agreement gehechte model, inhoudende hare verbintenis, om de verzekerde uitkering(en) aan de Stichting uit te betalen als ware de polis in kracht hersteld, indien zich binnen het tijdvak, waarna de rechten uit de polis rechtens zullen zijn verjaard, bij de Stichting een natuurlijk persoon aanmeldt, die zich als rechthebbende op de verzekerde uitkering(en) kan legitimeren.

Aangetekend wordt hierbij:

- a) dat de wettelijke resp. contractuele verjaringstermijn eerst een aanvang neemt op den dag, waarop het overlijden van den verzekerde aantekening is gedaan in de registers van den Burgerlijken Stand;
- b) dat het sluiten van een over eenkomst als voormeld impliceert, dat de Stichting er zich van zal onthouden een vordering tot onvoorwaardelijk rechtsherstel bij den Raad geldend te maken zolang zich geen rechthebbenden hebben aangemeld.

4. De Stichting zal, nadat zich een vaste jurisprudentie zal hebben gevestigd, zoveel als in haar vermogen ligt, medewerken tot het herstel van de door Lippmann Rosenthal afgekochte verzekeringen bij leven (in hoofdzaak lijfrente-verzekeringen), opdat de Maatschappijen aldus erkenning erlangen van hare vorderingen ten laste van Lippmann Rosenthal, thans geheten Liquidatie van Verwaltung, Sarphatistraat, te Amsterdam, tot aan het beloop van de door haar ter zake van deze verzekeringen aan Lippmann Rosenthal onverschuldigd afgedragen afkoopsommen.

Zodra zich ten aanzien van het herstel van bedoelde verzekeringen bij leven een vaste jurisprudentie zal hebben gevormd, zullen de maatschappijen hare tot den Raad voor het Rechtsherstel te richten verzoeken tot polisherstel - ter vermijding van onnodige kosten voor de Stichting - aanhouden respectievelijk intrekken, nadat de Stichting zal hebben verklaard bereid te zijn tot minnelijk herstel van bedoelde verzekeringen mede te werken.

5. Dit Agreement geldt mede in al die gevallen, waarin de Stichting ingevolge de beschikking van het Nederlandse Beheersinstituut dd. 20 februari 1948 optreedt als medebewindvoerder van reeds eerder benoemde andere bewindvoerders voor afwezig in den zin van het Besluit Herstel Rechtsverkeer, Stbl. E 100.

De Stichting zal zoveel als in haar vermogen ligt een coördinatie van het beleid van bewindvoerders inzake het minnelijk herstel van levensverzekeringen in den geest van dit Agreement bevorderen.

Het Agreement werd officieel van kracht op 10 juni 1948.

De Stichting BAON werd medebewindvoerder met reeds voor 3 november 1947 benoemde bewindvoerders, wanneer de Stichting constateerde dat de bewindvoerder geen verslag had uitgebracht of als er onvoldoende maatregelen waren genomen door de oorspronkelijke bewindvoerder. Deze regeling gold derhalve niet automatisch voor andere stichtingen die zich met bewindvoering bezig hielden, zoals de stichting CABA (Commissie voor Advies Bewindvoering Afwezig) te Rotterdam.²⁵⁹

²⁵⁹ Brief NBI aan de Nederlanden van 1845, 21-1-1945. Archief NN. In de archieven van het NBI (ARA, NBI, inv.nr. 2.09.49, doss. 89) en van verzekeringsmaatschappijen zijn stukken aangetroffen, waaruit de zelfstandige bewindvoering van CABA blijkt.

4.6.3 Het werk van de afdeling Polisherstel

Volgens een notitie van de directeur van de Afdeling Polisherstel vond controle op het herstel als volgt plaats: De Afdeling Polisherstel stelde een register samen, op basis van twee kaart-systemen van LVVS (één alfabetisch op naam van de verzekeringnemer en één op polisnummers per verzekeringsmaatschappij gerangschikt). De verzekeringnemers werden op naam geregistreerd met alle polissen die op hun naam stonden. Van het Rode Kruis werd opgave gevraagd over het in leven zijn van de polishouder. Verzekeringnemers die in leven waren, werden buiten beschouwing gelaten; de polissen die reeds hersteld waren, en ten aanzien waarvan reeds een cessie-acte was getekend bij LVVS en de polissen waarvoor een rechtsherstel-procedure werd voorbereid eveneens. Steeds werden de gegevens door twee personen verwerkt terwijl ook een nauwgezette nacontrole plaats vond.

Volgens een globale opgave van LVVS in 1947 bedroeg het aantal afgekochte verzekeringen 21.010 en het aantal niet-afgekochte, maar wel aangemelde, verzekeringen 5730, dus in totaal 26.740. Volgens de directeur Afdeling Polisherstel moet dit zeker 30.000 zijn geweest. Een nauwkeurige telling heeft nimmer plaats gevonden.²⁶⁰

Het accountantskantoor Nieuwenhuis & Bos heeft in opdracht van de Centrale Accountantsdienst van het Ministerie van Financiën de administratie gecontroleerd van het Bureau Amsterdam van het Nederlandse Beheersinstituut inzake de Afdeling Polisherstel van de Stichting BAON.²⁶¹ De rapporten lopen over de jaren 1950-1956. Voor de jaren 1955 en 1956 betrof de controle officieel de Afdeling Polisherstel van het Nederlandse Beheersinstituut, daar inmiddels de Stichting BAON was opgeheven en de Afdeling Polisherstel was overgebracht naar de afdeling 's-Gravenhage van het Nederlandse Beheersinstituut.²⁶²

De taak van de accountantsrapportage was "voorshands alleen de ontvangsten en uitgaven op formele juistheid te toetsen."²⁶³ In het rapport over 1952 werd een taakuitbreiding aangegeven. Het ging om controle op het werk van de Afdeling Polisherstel, betreffende:

- oordeel omtrent de volledigheid van de beginstand van de af te wikkelen polissen (controle beginstand);
- controle van jaar tot jaar van de ontvangen en doorbetaalde uitkeringen (controle mutaties);
- controle over de werkzaamheden die moesten worden verricht door de Afdeling Polisherstel terzake van de voorwaardelijk herstelde polissen (controle lopende polissen).²⁶⁴

Vanaf het rapport over 1951 wordt met regelmaat gewezen op de belangen van de Staat bij een zorgvuldige afwikkeling van de polissen waarvoor geen rechthebbenden opkomen. Toen

²⁶⁰ Notitie mr. C.H.A. Heiser "controle polisherstel", 12-3-1954. ARA, archief NBI, inv.nr. 2.09.49, doss. 445.

²⁶¹ AR-BAON, 1950, 1, 5-6.

²⁶² AR-BAON, 1955, p. 1-2.

²⁶³ AR-BAON, 1950, p. 1.

²⁶⁴ AR-BAON, 1952, p. 1-2.

de Dienst Domeinen bij het proces was betrokken, werd de taak van de accountants uitgebreid tot controle van de doorbetalingen aan die Dienst.

Deze rapporten geven in meerdere of mindere mate inzicht in:

- de groep polissen die buiten de taak van de BAON vielen;
- de voorwaardelijk, en in veel gevallen later definitief herstelde polissen van de BAON-categorie;
- betalingen via de Stichting BAON;
- leemten in de administratie van de Afdeling Polisherstel en in de bewijsmiddelen.

De groep polissen die buiten de taak van de BAON vielen

De basis van de Afdeling Polisadministratie was, zoals reeds is vermeld, de administratie van LVVS, ofwel de door Liro geregistreerde polissen die naar aanleiding van de Verordeningen 58/1942 en 54/1943 waren gemeld c.q. ingeleverd en afgekocht. Volgens het rapport over 1950 zijn in twee selectierondes ongeveer 21.000 polissen afgevallen, omdat zij niet tot het werkterrein van de BAON behoorden. De reden was dat belanghebbenden zelf al optraden tegen verzekeringsmaatschappijen. Dit bleek uit de mededelingen van LVVS, die constateerde dat belanghebbenden polissen hadden opgevraagd, dat er belanghebbenden waren die contact hadden met de Raad voor het Rechtsherstel, of dat er al een vordering op de afkoopsom bij LVVS was overeengekomen. Blijkens informatie van het Rode Kruis was inderdaad een deel van belanghebbenden nog in leven, wat op zichzelf al een reden was om de polis niet in behandeling te nemen - de Stichting BAON trad immers alleen op voor afwezigen.

In totaal kwamen dus 9.000 polissen uit de administratie van LVVS in aanmerking voor behandeling door de Afdeling Polisherstel van de Stichting BAON. De 21.000 polissen die hierbuiten vielen, zijn formeel niet aan de controle van de BAON onderworpen geweest, noch is de afhandeling ervan gecontroleerd door het accountantskantoor van Nieuwenhuis & Bos. Dit was ook niet zijn taak, en de opstellers van het rapport wijzen erop dat het niet uitgesloten is, dat polissen ten onrechte niet zijn hersteld of dat zich andere tekortkomingen hebben voorgedaan.²⁶⁵ Desondanks blijkt over een deel van deze polissen wel informatie in de rapporten opgenomen. Uit lijsten die de afdeling Polisherstel van LVVS had ontvangen, bleek dat voor veel polissen die in de groep van de 21.000 zaten, de maatschappijen geen cessie van de afkoopsom hadden gevraagd. De rapporteurs maakten hieruit de gevolgtrekking, dat wellicht nog geen rechtsherstel had plaatsgevonden met betrekking tot polissen die daar wel voor in aanmerking kwamen.

In het accountantsrapport van 1951 werd een bijlage opgenomen met een overzicht van de betreffende lijsten per maatschappij. Het totaal der afkoopsommen bedroeg fl. 1.079.854,61 en had betrekking op 2.022 polissen.²⁶⁶

Als achtergrond voor deze situatie werden vier mogelijke redenen opgegeven:

²⁶⁵ AR-BAON, 1950, p. 7-9.

²⁶⁶ AR-BAON, 1951, Bijlage VI.

- 1) De verzekerde was nog in leven.
- 2) De polis was niet afgekocht, doch was tot expiratie gekomen in de jaren 1940-1945, terwijl uit dezen hoofde het verzekerde bedrag bij Liro was gestort.
- 3) De polis werd, bijvoorbeeld blijkens opgave van de verzekeringsmaatschappij, reeds in rechte hersteld.
- 4) Er was een bewindvoerder bekend, welke voor de betreffende belangen opgekomen is, resp. had behoren op te komen. Hiervan vonden de rapporteurs dat deze polissen ten onrechte terzijde waren gelegd, gezien het feit dat de BAON medebewindvoerder was.

Uit het onderhavige onderzoek bij verzekeringsmaatschappijen is gebleken dat in de aange troffen lijsten inderdaad dergelijke redenen waren genoteerd. In de in 1951 door de accountants gesignaleerde situatie kwam in de loop van de volgende jaren duidelijk verbetering. Een groot aantal van deze 2022 polissen is in de hierop volgende jaren hersteld. Dit beeld wordt bevestigd door de steekproef die kon worden genomen door een aantal wellicht onjuist afgehandelde polissen waarnaar het Nederlands Beheersinstituut bij de verzekeraar had geïnformeerd, na te trekken in het archief. Alle acht 'verdachte' polissen waren naar behoren afgehandeld.²⁶⁷

Daarnaast moet een belangrijke kanttekening worden geplaatst bij de gedachtengang van de rapporteurs over de 21.000 polissen. Zij gaan uit van de administratie van LVVS, die echter tijdens de bezetting al werd beschouwd als inadequaaf. Nergens in de accountantsrapporten blijkt dat men op de hoogte was van het feit dat er in de administratie van LVVS ook gegevens over polissen zaten, waarvoor de maatschappijen in de bezettingstijd geen uitkering hadden gedaan aan Liro, omdat het ging om een categorie die buiten de afkoop viel, of omdat de afkoopoperatie nog niet helemaal was afgerond. In de Liro-staat van augustus 1944 (opgevoerd in een notitie aangetroffen in het archief van Nationale-Nederlanden²⁶⁸) worden enkele cijfers genoemd waaruit blijkt dat ten aanzien van 7059 polissen de verzekeraars geen geld hadden overgemaakt aan Liro. Omdat van een dergelijke praktijk ook blijkt uit documentatie aangetroffen bij verschillende onderzochte maatschappijen is het waarschijnlijk dat de rapporteurs van het accountantsbureau deze categorie niet als zodanig hebben herkend.

4.6.3 De voorwaardelijk (en later soms definitief) herstelde polissen van de BAON-categorie

De accountants constateerden dat er enkele categorieën polissen waren, die wel bij de BAON-groep hoorden, maar waarbij volgens het rapport van 1951, de afwikkeling niet actief bevorderd kon worden. Het ging ten eerste om polissen, waarbij de uitkering te gering was te achten in verhouding tot de te maken kosten en de te nemen moeite. Het ging hier veelal om volksverzekeringen met een kleine verzekerde waarde. De kosten voor het uitzoeken van de ingewikkelde vererving zou naar verwachting van de Afdeling Polisherstel die van de uitkering overtreffen. Terecht volgens de rapporteurs was ten aanzien van de opsporing van deze belanghebbenden een passieve houding aangenomen. Dan was er een aantal polissen, ten aanzien

²⁶⁷ Zie paragraaf 4.7.3.

²⁶⁸ Zie paragraaf 3.3.1

waarvan de verjaringstermijn te dichtbij was om de polis nog tot ontwikkeling te brengen. Verder waren er nog polissen, waarvoor geen erfgenamen binnen de 6e graad gevonden konden worden en waarbij dus eventueel de Staat direct belanghebbende was. De Afdeling Polisherstel stelde lijsten van deze polissen samen, die ter controle naar het NBI werden verzonden.²⁶⁹

Zoals hiervoor gezien behoorde tot de BAON-groep volgens de beginstand 9.000 polissen. In 1950 en 1951 werden hiervan 1900 polissen definitief hersteld. Er resteerden 7100 polissen die voorwaardelijk waren hersteld volgens het agreement tussen de BAON en de maatschappijen, waarvoor nog steeds geen natuurlijke persoon als belanghebbende was opgekomen. In de loop van 1950 ging de Afdeling Polisherstel over op een ander registratiesysteem. De herstelcontracten die nog niet waren afgewikkeld, werden in nieuwe registers ingeschreven. Het aantal bedroeg 7.259.²⁷⁰ Er bleek een leemte te bestaan tussen de oude registers en de nieuwe registers, dat wil zeggen dat een (niet gespecificeerd) aantal nog niet afgehandelde polissen uit de oude registers niet in de nieuwe waren opgenomen. Het betrof een aantal bijzondere categorieën, die in het accountantsrapport wel worden genoemd en toegelicht, maar waarop niet meer wordt teruggekomen.

Uiteindelijk komt het aantal polissen dat bij de af te wikkelen groep van de BAON is betrokken op 10.966. Uit de accountantsrapporten valt af te leiden hoe zij zijn afgehandeld. Voor eind 1954, toen de overeenkomst met de Staat van kracht werd²⁷¹, waren hiervan 5341 polissen op de een of andere wijze verantwoord:

- 3.888: volledig tot uitkering gebracht, en gecontroleerd door de accountants;
- 903: aan derden ter afwikkeling overgedragen polissen, waardeloze polissen, polissen gesloten door thans nog levende verzekeringnemers, etc. (niet nader gespecificeerd);
- 362: polissen, terzake waarvan derden een claim hebben op LVVS;
- 188: in 1948 en 1949 uitgekeerde polissen, voorzover niet begrepen in voorgaande rubrieken.²⁷²

De groep van 5.625 op dat moment nog niet afgehandelde polissen was weer als volgt onder te verdelen:

- 2.882: aan Veegens doorgegeven polissen; wanneer zich geen rechthebbenden meldden, kwamen deze polissen in aanmerking voor afhandeling volgens de overeenkomst van minnelijk rechtsherstel met de Staat.²⁷³

²⁶⁹ AR-BAON, 1951, p. 7-8 en Bijlage III van het accountantsrapport.

²⁷⁰ AR-BAON, 1954, p. 2.

²⁷¹ Zie paragraaf 4.7.

²⁷² AR-BAON, 1954, p. 10.

²⁷³ Zie paragraaf 4.7.

- 1.194: tot juni 1955 aan notarissen ter afhandeling gegeven polissen (inclusief ruim 20 polissen aan advocaten);
- 350: polissen waarvoor volgens LVVS voorwaardelijk rechtsherstel was overeengekomen, maar die niet teruggevonden werden in de beginstand;
- 683: nog in behandeling;
- 516: door de accountants vastgelegde polissen, waarvan de afwikkeling nog niet vaststond, en die niet waren inbegrepen in de begingstand.²⁷⁴

Het rapport van het jaar daarop, 1955, kwam hierop terug: De laatste drie categorieën leken inmiddels redelijk te zijn afgehandeld. Met betrekking tot de aan notarissen in behandeling gegeven polissen blijkt een aantal door BAON te zijn teruggevraagd, omdat die niet door de notarissen afgewikkeld konden worden. Geconstateerd werd dat deze groep polissen adequaat is afgehandeld.²⁷⁵

Betalingen via de Stichting BAON

De procedure vastgelegd in de overeenkomst van voorwaardelijk herstel hield in dat nadat het voorwaardelijk (minnelijk) rechtsherstel van een polis was vastgelegd, de afdeling Polisherstel actie ondernam om de rechthebbenden te achterhalen. Blijkens het voorgaande, werd dat overigens niet altijd haalbaar geacht. Wanneer activiteiten, mogelijk ook ondernomen door de rechthebbenden of de verzekeringsmaatschappij leidden tot de erkenning van een recht-hebbende en de aard van de verzekeringsovereenkomst stond herstel toe, dan werd de polis definitief hersteld. De verzekeringsmaatschappij ging dan over tot betaling van de uitkering aan de BAON, die zorgde voor doorbetaling van de uitkering aan de rechthebbende. Dat doorbetaling ook aan anderen dan de rechthebbenden geschiedde komt verderop aan de orde. Voorts vrijwaarde de BAON de verzekeringsmaatschappij voor verdere aanspraken van natuurlijke personen, die zich later alsnog als rechthebbenden op de uitkeringen zouden kunnen legitimeren, nadat de maatschappij tot uitkering was overgegaan.

In de accountantsrapporten zijn ieder jaar de ontvangsten van de maatschappijen en de doorbetalingen opgenomen. Het accountantskantoor heeft overigens "geen controle verricht, waardoor zekerheid zou kunnen zijn verkregen, dat de inzake polisherstel ontvangen polis-uitkeringen en doorbetalingen van deze bedragen aan rechthebbenden alle volledig en juist in de administratie waren opgenomen. De administratie werd voornamelijk op formele juistheid getoetst, hetgeen o.m. inhoudt, dat wij geen systematische dossier-controle verrichtten."²⁷⁶

Uiteindelijk zijn van verschillende rubrieken de cijfers in de accountantsrapporten consequent opgenomen, zodat er enig inzicht is in: ontvangsten van verzekeringsmaatschappijen, doorbetalingen aan derden, administratiekosten. In Bijlage 6 zijn de cijfers per jaar en per rubriek opgenomen.

²⁷⁴ AR-BAON, 1954, p. 14-16.

²⁷⁵ AR-BAON, 1955, p. 2-4.

²⁷⁶ AR-BAON, 1951, p. 3.

ontvangsten:

- van verzekeringsmaatschappijen: fl. 6.156.782,42

betalingen:

- administratiekosten aan het hoofdkantoor NBI: fl. 170.608,13

- doorbetalingen aan derden (voornamelijk aan belanghebbenden): fl. 5.930.495,48

- doorbetalingen aan Domeinen: fl. 55.678,81

Administratiekosten:

Notarissen, advocaten en accountants brachten administratiekosten in rekening bij de BAON maar de rapporteurs contateerden dat dit niet consequent gebeurde. Er was in beginsel een bepaald tarief vastgesteld, maar de juridische basis hiervoor was zwak, waardoor regelmatig van dit tarief is afgeweken. Zelfs werd besloten geen juridische stappen te ondernemen wanneer de administratiekosten niet werden voldaan: "De leiding van de Afdeling Polisherstel zou niet gaarne zien dat, om de gesignaleerde onzekerheid met betrekking tot de rechtsgeldigheid der in rekening gebrachte administratiekosten op te heffen, een proces zou worden begonnen."²⁷⁷ De reden hiervoor was dat het tarief van de kosten van het polisherstel was vastgesteld door de Raad voor het Rechtsherstel, en was gebaseerd op art. 9 van E 100. De vereiste goedkeuring van de Minister van Justitie zou echter niet zijn gevraagd. De achtergrond hiervan zou liggen in een veranderde zienswijze bij het hoofdkantoor van het NBI. BAON zou niet meer worden beschouwd als een orgaan van de Raad voor het Rechtsherstel maar als een bewindvoerder. Voor de tarieven van bewindvoerders was geen toestemming van de minister nodig.

De gedeclareerde kosten werden door de BAON ingehouden op de uitkeringen die de maatschappijen in verband met definitief polisherstel ter doorbetaling aan de stichting deden, en vervolgens doorbetaald aan het NBI. De conclusie is dat de belanghebbenden uiteindelijk mee hebben betaald aan de administratiekosten voor hun definitieve polisherstel.

Doorbetalingen aan derden:

In het accountantsrapport van 1952 wordt geconstateerd dat een niet nader gespecificeerd "groot bedrag" is doorbetaald aan niet direct-belanghebbenden, maar aan tussenpersonen die optraden voor direct-rechthebbenden. In de meeste gevallen was dit een notaris, die een verklaring van erfrecht had opgesteld voor een van de opgespoorde erven. Er waren echter ook doorbetalingen aan andere tussenpersonen, zoals juristen, die opkwamen voor erfgenamen; erven die gemachtigd waren voor mede-erfgenamen; voogden, die opkwamen voor minderjarige kinderen; bewindvoerders die optraden voor afwezigen; en curatoren die waren benoemd voor onbeheerde nalatenschappen. Omdat deze doorbetalingen vanwege de geringe omvang binnen het geheel door de accountants van ondergeschikte betekenis werden geacht, zijn zij

²⁷⁷ AR-BAON, 1950, p. 6. In het rapport van 1952 werd geconstateerd dat "Meermalen is gebleken dat de Afdeling Polisherstel op vroeger met deze debiteuren gevoerde correspondentie en met hen gemaakte afspraken in een later stadium niet meer is teruggekomen." (p. 3).

in hun rapportage buiten bespreking gebleven. Met betrekking tot doorbetaling aan notarissen merkten de accountants het volgende op:

"Indien doorbetaling plaatsvond aan een notaris, heeft de Stichting - enkele te verwaarlozen uitzonderingen daargelaten - geen mededelingen daarvan gedaan aan alle belanghebbenden, zoals deze bekend waren geworden uit de door deze notaris opgestelde verklaring van erfrecht; evenmin werd van de notaris een volmacht, getekend door alle erven, ter inzage gevraagd. Wij achten dit een leemte, daar in feite thans niet geacht kan worden, dat de Stichting een rechtsgeldige kwijting heeft verkregen. Dit klemt temeer, indien men overweegt, dat uitkeringen op polissen, welke verwanten afsloten, in vele gevallen niet of niet meer door de belanghebbenden worden verwacht."

Hier stond volgens de rapporteurs weer tegenover dat de notaris in eerste instantie door een der belanghebbenden was benaderd. Men kon, aldus de rapporteurs, dan redelijkerwijs verwachten dat indien een der erven op de hoogte was van de uitkering, hij zijn mede-erfgenamen op de hoogte zou stellen. Bovendien stelden de verzekeringsmaatschappijen de belastingdienst op de hoogte van de uitkeringen, wat zou leiden tot het opstellen van een memorie van successie, die door de belanghebbenden moest worden beëdigd.²⁷⁸ Met andere woorden: het risico dat belanghebbenden niet op de hoogte waren van de uitkering was aanwezig, maar werd door de rapporteurs klein geacht.

Voorts bleek dat de maatschappijen aan BAON incidenteel uitkeringen deden in gevallen waarin de erfgenaam onbekend was - niet volgens de bepalingen van het agreement.²⁷⁹ In het merendeel van deze gevallen betaalde BAON door aan "boedelnotarissen" en niet aan curatoren voor onbeheerde nalatenschappen. Volgens de rapporteurs had de BAON de benoeming van curatoren moeten aanvragen, omdat "in de bestaande wettelijke regeling wel voorzien is in het toezicht op de verantwoording van curatoren doch niet in die van boedelnotarissen."²⁸⁰ Wat er met deze uitkeringen is gebeurd is niet duidelijk.

Doorbetalingen aan Domeinen:

In het kader van de Overeenkomst van Minnelijk Rechtsherstel tussen de Staat en de verzekeringsmaatschappijen werden na 1954 bedragen naar de Dienst der Domeinen overgemaakt. De BAON werd als Stichting opgeheven, maar de afdeling Polisherstel bleef bestaan en werd overgebracht naar het hoofdkantoor van het NBI. Het betrof gelden die aan de BAON waren overgemaakt, maar die doordat er geen erfgenamen konden worden opgespoord werden doorbetaald aan Domeinen. In totaal werd in 1955 en 1956 fl. 55.678,81 overgeboekt. In paragraaf 4.7 wordt verder ingegaan op de overeenkomst met de Staat.

²⁷⁸ AR-BAON, 1952, p. 4 en 1954, p. 12.

²⁷⁹ Dit getuigde van een soepele houding van de maatschappijen, volgens het rapport, maar het tegenovergestelde was ook geconstateerd. Zie AR-BAON, 1952, p. 5.

²⁸⁰ AR-BAON, 1952, p. 5.

Leemten in de administratie van de afdeling Polisherstel en in de bewijsmiddelen

Een mogelijk probleem is dat de BAON betalingen in verband met polisherstel heeft gedaan aan tussenpersonen (zoals gezien aan notarissen en andere juristen, curatoren, erfgenamen die optraden voor mede-erfgenamen, voogden die optraden voor minderjarigen), terwijl - volgens de accountantsrapporten - niet altijd mededeling werd gedaan door de Stichting aan alle belanghebbenden. Ook werd niet altijd gezorgd voor uitkeringskwitanties. Dit is hierboven al eerder aangehaald, en de accountants gaan er vanuit dat over het algemeen de meeste rechthebbenden wel op de hoogte zullen zijn geweest van de uitbetaling van de uitkering. Toch menen zij dat de Stichting niet altijd gekwetten is. Deze situatie kan onduidelijkheid veroorzaken tot op de dag van vandaag.

De verzekeringsmaatschappijen werden na betaling van de uitkeringen van de definitief herstellende polissen aan de Stichting BAON door de Stichting gevrijwaard tegen aanspraken van natuurlijke personen, die zich later nog als rechthebbenden op de uitkeringen zouden kunnen legitimeren.

Conclusies in de accountantsrapporten

Al met al concludeerden de accountants dat de afhandeling van de polissen via de Afdeling polisherstel van het NBI redelijk goed was verlopen, hoewel er onduidelijkheid was over de groepen die buiten het zicht van de afdeling polisherstel en de BAON vielen (de 21.000 oorspronkelijk ook in de administratie van LVVS bekende polissen).

De conclusies over de verschillende jaren komen neer op het volgende:

- Zorg omtrent de afhandeling van de polissen die buiten het agreement vallen (1950). In de loop van de jaren blijken verschillende gesignaleerde problemen opgelost te zijn.
- De werkzaamheden van de Afdeling Polisherstel terzake van de uitkeringen in 1953 zijn bevredigend verlopen, maar er wordt gewaarschuwd dat in de gevallen waar aan boedelnotarissen of raadsliden is uitgekeerd, zonder voorafgaande machtiging van de rechthebbenden, in feite geen rechtsgeldige kwijting is verkregen door de Stichting.
- De mutaties in de financiële administratie van de Afdeling Polisherstel van het NBI voldeden aan redelijke eisen (1955 en 1956).
- Er was geen zekerheid verkregen of alle uit de administratie van LVVS bekende polissen volledig en juist waren afgewikkeld (1955).
- Hoewel er nog enige leemten waren in de afhandeling van de polissen, verklaarden de accountants dat "Ten aanzien van het beleid van het Nederlandse Beheersinstituut met betrekking tot het polisherstel (...) dat dit aan redelijke eisen heeft voldaan".²⁸¹

Met andere woorden: de financiële mutaties werden goedgekeurd; met betrekking tot het voorwaardelijke en definitieve polisherstel met al zijn ingewikkelde facetten bleven, ondanks dat deze redelijk was verlopen, vraagtekens bestaan.

De overgebleven onbeërfde nalatenschappen zijn door de Staat als ultieme rechthebbende geïncasseerd, na de totstandkoming van de Overeenkomst tot Minnelijk Rechtsherstel tussen de Staat en de Verzekeraars.

²⁸¹ AR-BAON, 1956, p. 6.

4.6.4 De praktijk van het voorwaardelijk polisherstel bij de verzekeringsmaatschappijen

Vanaf 1952 bespraken de rapporteurs steeds een aantal gevallen die hun waren opgevallen bij de controle van de administratie in combinatie met de inhoud van specifieke dossiers. De rapporteurs meldden dat er wellicht bepaalde dossiers niet goed afgehandeld werden. Het betrof vooral individuele gevallen en deze kunnen niet in het kader van dit onderzoek behandeld worden. Het is niet duidelijk of in alle gevallen deze signaleringen geleid hebben tot actie van de Afdeling Polisherstel en zo ja tot oplossing van de aangegeven problemen.

In de diverse geraadpleegde archieven van verzekeringsmaatschappijen zijn echter documenten aangetroffen betreffende de verschillende fasen van het proces van voorwaardelijk rechtsherstel van de individuele polissen. Om te beginnen de brief met vragenformulieren in drievoud die de Stichting BAON enkele dagen na de ondertekening van het Agreement aan de verzekeringsmaatschappijen verzond.²⁸² Vervolgens zijn honderden ingevulde en getekende formulieren met betrekking tot de overeenkomst van voorwaardelijk polisherstel bewaard gebleven.²⁸³

Dan was er correspondentie tussen de BAON en verzekeringsmaatschappijen over allerlei aspecten van de uitvoering van het agreement. Bijvoorbeeld een brief van een maatschappij, waarin aan de orde werd gesteld dat de informatie van de "op grond van het Agreement ingezonden formulieren in het algemeen geen juist beeld meer gaf van de mogelijkheid of en in hoeverre herstel mogelijk was." De oorzaak hiervan was dat polisherstel was gekoppeld aan de jurisprudentie van de Raad voor het Rechtsherstel. Daardoor was de uitvoering van het polisherstel onderhevig aan mutaties. Olveh verwees naar de spoedig toe te zenden informatie over de mutaties.²⁸⁴

Regelmatig vroeg de Afdeling Polisherstel naar de stand van zaken rond bepaalde polissen. Zoals hiervoor al is beschreven, stuurde de BAON op grond van informatie afkomstig van LVVS de maatschappijen lijsten toe met polissen waarvoor nog geen voorwaardelijk herstel was aangegaan. Dan gaf de maatschappij per polis aan waarom voorwaardelijk herstel niet aan de orde was, bijvoorbeeld omdat de verzekerde nog in leven was, dat herstel al had plaats gevonden, dat herstel volgens de voorwaarden niet mogelijk was in de gegeven omstandigheden.

Overigens is ook voorwaardelijk polisherstel buiten de BAON om geregeld. Er waren oorspronkelijk ongeveer tien regionale Stichtingen voor bewindvoering opgericht. Die van Amsterdam (de Stichting BAON die het agreement afsloot) was de belangrijkste, gevolgd door de CABA (Commissie voor Advies en Beheer Afwezigen) die te Rotterdam was gevestigd. Volgens een schrijven van het NBI aan de Nederlanden van 1845 kon de CABA zelfstandig het herstel van de polissen van afwezigen, voor wie zij als bewindvoerster optrad, behandelen. De regeling van de maatschappijen met de BAON was niet bindend voor de CABA, omdat de BAON niet werd beschouwd als medebewindvoerster van de Rotterdamse stichting.²⁸⁵

²⁸² Brief BAON aan De Olveh van 1879, 15-6-1948. Archief AEGON 222.111.

²⁸³ Die werden bijvoorbeeld in groten getale aangetroffen in de archieven van De Centrale (REAAL) en De Nederlanden van 1870 (Generali).

²⁸⁴ Brief Olveh aan BAON 8-5-1950. Archief AEGON, 222.111.

²⁸⁵ Brief NBI, juridische afdeling, aan de Lev.verz.mij De Nederlanden van 1845, 21-1-1949. Archief NN.

In de praktijk kwam er weinig terecht van de in het Agreement beoogde gelijkschakeling ("coördinatie van beleid") tussen de BAON en andere bewindvoerders. Herstel via individuele bewindvoerders zou steeds op andere wijze plaats gevonden hebben dan dat met de Stichting.²⁸⁶

In de in archiefcollecties van de verzekeringsmaatschappijen aangetroffen overeenkomsten van voorwaardelijk rechtsherstel is dit herstel in de overgrote meerderheid met de BAON overeengekomen. Polisherstel dat door CABA was aangegaan, wijkt blijkens stukken die bij de rechtvoorganger van De Nederlanden van 1870 zijn aangetroffen, niet af van de door BAON gevolgde procedures.

Het herstel door andere bewindvoerders was onderworpen aan dezelfde voorwaarden, bepaald door de ontwikkelingen in de jurisprudentie en de door de maatschappijen gehanteerde richtlijnen. In de polisdossiers bij De Nederlanden van 1870 zijn - in een aantal gevallen - per polis alle relevante stukken bewaard gebleven, waardoor de gang van de polis vanaf het afsluiten voor de oorlog tot de overboeking naar de Dienst Domeinen in het kader van het Veegens-akkoord is te volgen. Ook documenten over voorwaardelijk herstel, cessie-akten, erfrechtverklaringen en correspondentie met LVVS zijn aangetroffen.

De conclusie is dat de systematiek van het rechtsherstel uitermate gecompliceerde en bureaucratische kanten had. Vooral als de erfgenamen pas laat opkwamen of als de situatie rond de polis ingewikkeld lag, moesten veel bureaucratische handelingen worden verricht om een polis te herstellen. Dat zorgde voor vertraging, maar anderzijds kon de nauwkeurige en bureaucratische aard van de herstelprocedures juist een soort garantie voor zorgvuldig herstel zijn. Voorts zorgde langdurig onderzoek ten behoeve van de erfrechtverklaringen voor veel vertraging in de afhandeling.

In de archieven van de verzekeringsmaatschappijen zijn, met andere woorden, de achterliggende stukken aangetroffen waaruit de activiteiten van de BAON blijken.

4.6.5 Conclusies voor dit rapport inzake het voorwaardelijk polisherstel

De conclusie met betrekking tot de informatie uit de accountantsrapporten over de aantallen voorwaardelijk en daarna definitief herstelde polissen is tweeledig. In de eerste plaats was de administratie van de afdeling Polisherstel rommelig en niet helemaal consequent. Ten tweede was de wijze van rapportage door het accountantskantoor door de jaren heen niet helemaal consequent. Er is niet concreet jaarlijks over de aantallen polissen gerapporteerd, terwijl dat over de betalingen wel het geval was.

Een deel van de in de accountantsrapporten gesignaleerde problemen is na dit onderhavige onderzoek evenmin opgelost. Dat betreft:

- het (precieze) aantal voorwaardelijk herstelde polissen;
- het (precieze) aantal uit deze groep afkomstige definitief herstelde polissen;
- de vraagtekens omtrent de beginstand van de LVVS-administratie;
- de afhandeling van bij dossieronderzoek gesignaleerde mogelijke problemen bij het herstel.

²⁸⁶ Brief Nationale aan mr. D.J. Veegens, 1-6-1956. Archief NN.

Met betrekking tot de praktijk van het voorwaardelijk polisherstel in zijn algemeenheid, dus aan de hand van informatie uit de accountantsrapporten en uit de archieven van verzekeringsmaatschappijen, kan worden geconcludeerd, dat veel energie is gestoken in herstel van verzekeringsovereenkomsten, waarvoor rechthebbenden zich niet meer konden melden, of dat pas heel laat deden. Meer dan de helft van de voorwaardelijk herstelde polissen werd definitief hersteld, waardoor de uitkering alsnog ten goede kon komen aan rechthebbenden. Voor de overige van deze eind jaren veertig als onbeërfd aangemerkte nalatenschappen was de inspanning tevergeefs. Althans, zij konden niet meer definitief hersteld worden, omdat zij inderdaad zonder rechthebbenden bleven. De afkoopwaarden werden overgemaakt aan de Staat.

In de accountantsrapporten, die in opdracht van het ministerie van Financiën waren opgesteld, komt als achterliggende motivatie voor de zorg om de onbeërfde joodse polissen vooral het belang van de Staat naar voren. Hoewel in het kader van de accountantsrapportage ook dossieronderzoek naar individuele gevallen is gedaan en daarbij mogelijke tekortkomingen zijn gesignaleerd, werd in de rapporten eigenlijk niet echt gerept van de belangen van de joodse verzekeringnemers of hun erfgenamen, die beschermd moesten worden.

4.7 De Overeenkomst van 1954 tot Minnelijk Rechtsherstel tussen de Staat en de Levensverzekeringsmaatschappijen (het Veegens-akkoord)

4.7.1 De aanloop tot de overeenkomst

Volgens het Burgerlijk Wetboek vervallen de goederen waarop niemand aanspraak maakt, een onbeheerde nalatenschap, aan de Staat. Dit was voor een deel de achtergrond van de totstandkoming van de Afdeling Polisherstel van de Stichting BAON: het bewaken van de eventuele belangen van de Staat.

In het accountantsrapport over de Stichting BAON over het jaar 1950 werd de mogelijkheid besproken dat er polissen zouden zijn waarop binnen de verjaringstermijn geen rechthebbenden zouden komen. De belangen van de Staat in deze zouden moeten worden behartigd door een curator, die in de eerste plaats de dreigende verjaring zou moeten stuiten. De rapporteurs adviseerden op korte termijn een beslissing hierover te nemen.²⁸⁷ Uiteindelijk betroffen de werkzaamheden van de Afdeling Polisherstel in 1955 en 1956 de activiteiten ter uitvoering van de overeenkomst tussen de Staat en de verzekeringsmaatschappijen.²⁸⁸

Hoewel betrokken bij de totstandkoming van het Agreement, was de Staat geen officiële partij in de overeenkomst. Bij brief had de Minister van Financiën wel de voorwaarde gesteld dat het Agreement "in geen enkele opzicht mag worden geacht te prejudiciëren ten aanzien van eventuele rechten van de Staat".²⁸⁹ In augustus 1948, dus kort na de ondertekening van het

²⁸⁷ AR-BAON, 1950, p. 3-4.

²⁸⁸ AR-BAON, 1956, p. 1-2.

²⁸⁹ Afschrift brief Minister van Financiën aan de BGL, 7-5-1948. Archief NN.

akkoord, schreef de Minister van Financiën hierover aan de Bedrijfsgroep, dat de uitdrukkelijk gevraagde garantie van de rechten van de Staat in het Agreement ontbraken. De overeenkomst voorzag immers alleen in het veiligstellen van de rechten van natuurlijke personen tegen het verstrijken van de termijn voor het vragen van rechtsherstel. Wanneer de Staat te zijner tijd, nadat gebleken was dat er geen rechthebbenden opkwamen voor bepaalde polissen, zijn rechten op de onbeërfde nalatenschap zou willen doen gelden, zou de termijn voor het vragen van rechtsherstel zijn verstreken.²⁹⁰ Blijkens een concept schrijven van de Bedrijfsgroep als reactie op de brief van de minister, verklaarde de voorzitter van de Bedrijfsgroep, daartoe gemachtigd door de maatschappijen die het Agreement hadden ondertekend, dat men zich nimmer zou beroepen op het verstrijken van de termijn, waarbinnen verzoeken tot rechtsherstel kunnen worden ingediend. Als er zich problemen zouden voordoen, zouden de maatschappijen zich onderwerpen aan arbitrage. Het ziet er echter naar uit dat deze brief niet als zodanig is verzonden.²⁹¹ De Minister van Financiën is er echter in het kader van het Agreement niet meer op teruggekomen bij de Bedrijfsgroep.

Uit notulen van vergaderingen ter voorbereiding van het Agreement van 1948 blijkt dat de verzekeringsmaatschappijen verwachtten dat de Staat in de toekomst niet meer als rechtshabende zou opkomen. De voorzitter van de Commissie Joodse Verzekeringen verklaarde blijkens de notulen van een vergadering van de Bedrijfsgroep: "dat het niet aannemelijk is, dat de Staat alsnog als rechthebbende zal opkomen, temeer nu het ministerie van Financiën het agreement heeft goedgekeurd. Dat Financiën hierbij formeel heeft gesteld zich alle rechten voor te behouden acht spreker vanzelfsprekend. Ingevolge het agreement kan de Staat uitsluitend eventuele rechten geldend maken, indien eerst rechtsherstel wordt gevraagd. Zodra de rechtsherstel termijn zal zijn afgelopen, bestaat deze mogelijkheid niet meer".²⁹²

In september 1952 besloot de Directie Bewindvoering van het Ministerie van Financiën dat het "om verschillende redenen" bezwaarlijk zou zijn om de Stichting BAON of het NBI opdracht te geven om voor de belangen van de Staat op te komen. Daarom was de Dienst Domeinen verzocht de genoemde belangen te behartigen. Van de afwikkeling van enkele proefprocessen zou "afhangen of, en op welke wijze, de Staat zich in het bezit kan stellen van de betreffende polissen, resp. de verzekerde bedragen kan innen terzake van niet aan recht-

²⁹⁰ Afschrift brief Minister van Financiën aan de BGL, 14-8-1948. Archief Verbond, S 94/9.

²⁹¹ Concept van een brief secretaris BGL aan de leden van de Cie Joodse Verzekeringen, 20-9-1948. Uit notulen van de vergadering van de Commissie Joodse Verzekeringen van 2-10-1948 blijkt dat tijdens overleg was gebleken dat van de zijde van het ministerie problemen lagen bij een dergelijke verklaring: die zou toch niet juridisch worden geaccepteerd. Archief NN.

²⁹² Notulen vergadering van de afdelingen Grote verzekeringen, volksverzekering en spaarkassen, 4-6-1948. Archief NN.

²⁹³ AR-BAON, over het jaar 1951 maar gedateerd 17-1-1953, p. 2, en correspondentie tussen de Directeur Bewindvoering en het Hoofd afdeling Domeinen, 22-9-1952 en 20-11-1952. Archief MvF, Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 540.

hebbenden uitgekeerde polissen." Ook de eventuele verjaring was een punt van aandacht.²⁹³ In december 1952 bleek de Bedrijfsgroep Levensverzekering dat de plaatsvervangend landsadvocaat mr. D.J. Veegens²⁹⁴ voorbereidingen trof om de rechten van de Staat geldend te maken. Veegens vroeg de maatschappijen of zij bereid waren "minnelijk polisherstel te verlenen aan curatoren van onbeheerde nalatenschappen van rechthebbenden op uitkeringen, waarbij in geval 'de erfgenamen' of 'de rechtverkrijgenden' van den verzekeringnemer als begunstigden zijn aangewezen de curator in diens nalatenschap optreedt." Wanneer men deze vraag niet zonder voorbehoud bevestigend kon beantwoorden, wilde de plaatsvervangend landsadvocaat vernemen of de maatschappijen bereid waren zich te richten naar gerechtelijke uitspraken in enige proefprocessen.²⁹⁵

De Staat liet op 23 juni 1953 een aantal maatschappijen aanmanen om "zich binnen veertien dagen na heden jegens den Staat bereid te verklaren haar medewerking te verlenen tot minnelijk rechtsherstel (...) bij gebreke waarvan de Staat al zoodanige rechtsmaatregelen zal nemen als zullen kunnen leiden tot het gevraagde rechtsherstel bij vonnis van genoemde Afdeling (Raad voor het Rechtsherstel)."²⁹⁶ Inmiddels was in mei al de aanzet gegeven voor een eerste proefproces inzake de uitkering aan de Staat van een polis bij de Nederlanden van 1870. In de aanloop van deze rechtszaak bleek uit correspondentie met Veegens dat de Staat achteraf de rechtsgeldigheid van het Agreement in twijfel trok, omdat het Ministerie van Financiën formeel geen toestemming had gegeven.²⁹⁷

De actie van Veegens namens de Staat leidde tot overleg tussen de Commissie Joodse Verzekeringen, de inmiddels weer tot NVBL omgevormde Bedrijfsgroep en hun juridische adviseurs A.E.J. Nysingh en J. van de Giessen. In het najaar van 1953 werd door de Commissie Joodse Verzekeringen besloten Van de Giessen te verzoeken in onderhandeling te treden met Veegens. Redenen om op een schikking aan te sturen waren onder meer het feit dat de rechtsgeldigheid van het Agreement voor de Staat (alleen voor natuurlijke personen; de verjaringstermijn) zou worden aangevochten.²⁹⁸ Ook werd onder de maatschappijen een enquête gehouden om te inventariseren hoe groot de schade zou zijn bij eventueel succes van de Staat in de aangespannen proefprocessen.

De uitkomst was dat 3777 polissen door de maatschappijen voorwaardelijk waren hersteld zonder dat definitief herstel was gevolgd. Het verzekerde bedrag bedroeg ongeveer fl. 5.784.662,- De afkoopwaarde bedroeg ongeveer fl. 1.441.805,- (dit was het bedrag waarvoor de maat-

²⁹⁴ Zie over Veegens het deelrapport Effecten, paragraaf 18.1, noot 408.

²⁹⁵ Brief mr. D.J. Veegens aan BGL, 9-12-1948. Archief Verbond. Zie ook de Nota van de Dir. Bewindsvoering voor de Minister van Financiën, 15-7-1954, voor een schets van het beleid. Archief MvF, Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 540.

²⁹⁶ Afschrift deurwaardersexploit. Archief NN.

²⁹⁷ Correspondentie inzake L.M. tussen De Ned. van 1870, mr. Veegens, advocaten en de BGL 1953 en 1954; Archief GEN, 'zwarte doos', map L.M.

²⁹⁸ Notulen Cie. Joodse verzekeringen, 1-10-1953; archief NN.

schappijen nog waren gecrediteerd bij LVVS).²⁹⁹

In februari 1954 kwamen de in de NVBL verenigde verzekeringsmaatschappijen tot de slotsom dat een schikking met de Staat voor hen de beste optie was. De rechtszaak tegen de Nederlanden van 1870 was opgeschort gedurende het overleg tussen Veegens en de juridisch vertegenwoordiger van de maatschappijen, maar met betrekking tot de verwachte uitspraak heerste onzekerheid. Won de Staat, dan zou waarschijnlijk de verzekerde waarde aan de Staat betaald moeten worden, terwijl met een schikking de plaatsvervangend landsadvocaat akkoord zou gaan met de afkoopwaarde, ongeveer een kwart van de verzekerde waarde.³⁰⁰

Uiteindelijk nam de Staat genoegen met een schikking. Men onderhandelde over de tekst van de overeenkomst tussen de Staat en de maatschappijen, waarbij een belangrijk punt was dat niet de uitkering die de rechthebbende zou hebben ontvangen aan de Staat werd overgemaakt, maar de afkoopsom. Het verschil tussen het verzekerd bedrag en de afkoopwaarde vertegenwoordigde de schade "die de maatschappijen is toegebracht door uitroeiing van het joodse gedeelte van het Nederlandse volk. De Staat is bereid de maatschappijen belangrijk tegemoet te komen door hierop geen aanspraak te maken." Het beginsel dat aan de hele regeling ten grondslag lag, was, blijkens correspondentie met de plaatsvervangend landsadvocaat, "dat de Staat niet ten koste van de maatschappijen wil profiteren van de uitroeiing van de Joden en derhalve de sterfteschade van de maatschappijen niet wil vergroten".³⁰¹

Zoals in paragraaf 4.2 blijkt speelde de Staat al in 1949 met de gedachte om de onbeërfde verzekeringswaarden niet te claimen en de maatschappijen dat bedrag als tegemoetkoming voor de geleden schade te gunnen. Zo is dit gebaar van de Staat uiteindelijk te beschouwen als een krap uitgevallen vorm van de schaderegeling, die in de eerste onduidelijke periode na de bevrijding door de bedrijfstak als onontbeerlijk werd beschouwd als voorwaarde voor de uitvoering van het rechtsherstel van de joodse polissen. Het verschil tussen verzekerde waarde en afkoopwaarde kan worden beschouwd als de bijdrage van de Staat aan de oplossing van de problemen rond het polisherstel.

4.7.2 De overeenkomst tot minnelijk rechtsherstel tussen de Staat der Nederlanden en de Nederlandse Vereniging ter Bewordering van het Levensverzekeringswezen

In september 1954 kwam de overeenkomst tot stand.³⁰² De ondertekenaars waren enerzijds: de Staat der Nederlanden, vertegenwoordigd door Veegens, die tot het aangaan van de

²⁹⁹ Brief NVBL aan de Cie Joodse Verzekeringen, 31-10-1953. Archief Verbond. Overigens werden nog regelmatig voorlopig herstelde polissen definitief hersteld.

³⁰⁰ Notulen alg. verg. NVBL, 16-2-1954 en circ. NVBL, 19-2-1954. Archief NN.

³⁰¹ Correspondentie tussen J. v.d. Giessen en D.J. Veegens, februari 1954, en brief Veegens aan Minister van Financiën, 17-11-1953. Archief MvF, Dir. BGW 1940-1953 (1964), inv.nr. 540.

³⁰² Hier volgt een geparafraseerde versie van de overeenkomst. In Bijlage 7 is de tekst van de overeenkomst integraal opgenomen.

overeenkomst was gemachtigd bij brieven van de Minister van Financiën, Directie Bewindvoering, van resp. 3 en 27 augustus 1954. Daarnaast twee curatoren van onbeheerde nalatenschappen van een aantal personen, die afwezig waren in de zin van het Besluit Herstel Rechtsverkeer. Anderzijds: de voorzitter en de Secretaris van de Nederlandse Vereniging ter Bevordering van het Levensverzekeringwezen, die optraden als gemachtigden van 47 levensverzekeringsmaatschappijen.

De overeenkomst betrof het minnelijk rechtsherstel van levensverzekerings- en lijfrentepolissen van mensen wier namen in de administratie van de LVVS voorkwamen. De polissen waren of nog niet hersteld of waren volgens het Agreement van 10 juni 1948 slechts voorwaardelijk hersteld onder de voorwaarde van het opkomen van daartoe gerechtigde natuurlijke personen. In de overeenkomst werd vastgelegd hoe de overdracht van de onbeërfdte uitkeringen op joodse polissen aan de Staat zou worden uitgevoerd: zowel de categorieën verzekeringsovereenkomsten als de uitvoeringsbepalingen werden vastgesteld.

Categorieën verzekeringen:

Er was onderscheid in: verzekeringen bij overlijden en bij leven (waaronder lijfrenten), waarvoor de maatschappijen gedurende de bezetting afkoopsommen hadden overgemaakt aan Liro; en verzekeringen waarvoor geen afkoopsom aan Liro was betaald, maar die ongewijzigd waren voortgezet of wegens wanbetaling premievrij waren voortgezet of geroyeerd, waarbij onderscheid werd gemaakt in:

- verzekeringen die wegens wanbetaling van premies vervallen voor 1-7-1942 gewijzigd zijn voortgezet of geroyeerd
- verzekeringen die uitsluitend wegens wanbetaling van premies na 1-7-1942 premievrij zijn gemaakt of geroyeerd
- verzekeringen bij leven, waaronder begrepen lijfrenten.

Met betrekking tot de aan Liro afgekochte verzekeringen moesten de maatschappijen aan de Staat betalen:

a. voor verzekeringen bij overlijden: de aan Liro betaalde afkoopbedragen, ongeacht of de verzekeringen volgens de polisvoorwaarden afkoopbaar waren. Voor zover de maatschappijen zich niet hadden laten crediteren, deed de Staat geen aanspraak op de uitkering.

b. voor verzekeringen bij leven (voornamelijk lijfrenteverzekeringen): de voor het overlijden verschenen, maar niet aan de rechthebbenden of te hunnen gunste aan Liro uitgekeerde lijfrentetermijnen, en de overige voor dat tijdstip krachtens de polis verschuldigde bedragen. De maatschappijen die zich hadden laten crediteren behielden hun vordering op de LVVS.

Met betrekking tot de niet-afgekochte verzekeringen:

a. voor geroyeerde polissen: wanneer de verzekerde was overleden voor het tijdstip van het royement vergoedden de maatschappijen de afkoopwaarde op het moment van overlijden. Wanneer de verzekerde na de royementdatum was overleden, maakte de Staat geen aanspraak op de uitkering, tenzij de polis uitsluitend was geroyeerd wegens wanbetaling van de premies vervallen op of na 1-7-1942, in welk geval de afkoopwaarde van de verzekering op het moment van overlijden moest worden vergoed.

b. voor gewijzigd voortgezette polissen (ofwel premievrij gemaakt): in de gevallen, waarin de verzekerde reeds was overleden voor het tijdstip van wijziging moest de afkoopwaarde van de oorspronkelijke verzekering op het tijdstip van overlijden worden vergoed. Wanneer de verzekerde na dat tijdstip was overleden, moest de afkoopwaarde van de gewijzigd voortgezette verzekering worden vergoed, tenzij de polis uitsluitend was gewijzigd wegens wanbetaling van de na 1-7-1942 vervallen premies. In dergelijke gevallen werd de afkoopwaarde van de oorspronkelijke verzekering vergoed.

c. voor ongewijzigd voortgezette verzekeringen: de afkoopwaarde van de verzekering op het moment van overlijden van de verzekerde.

d. voor verzekeringen bij leven: de voor het overlijden van de verzekerde verschenen, maar niet aan de rechthebbende of te zijnen gunste aan Liro uitgekeerde lijfrentetermijnen en overige voor dat tijdstip krachtens de polis verschuldigde bedragen.

N.B.: De maatschappijen hoefden nooit méér te betalen dan zij zonder het ingrijpen van de bezetter verplicht zouden zijn geweest.

De belangrijkste uitvoeringsbepalingen:

De maatschappijen zouden voor 1 november 1954 opgave aan Veegens doen van de afgekochte verzekeringen bij overlijden naar de toestand per 1 oktober 1954 en onder vermelding van eventuele creditering door de LVVS. Uiterlijk op 31 december 1955 zouden de maatschappijen aan de Staat het totaal van de verschuldigde afkoopsommen betalen. Wanneer iemand voor die tijd zich nog had gemeld als rechthebbende behoefde de betreffende afkoopsom niet te worden overgemaakt.

Het aan de Staat te vergoeden bedrag werd verhoogd met 2,25% enkelvoudige rente vanaf 1 oktober 1954. De Staat deed uiterlijk 31 december 1955 opgave aan de maatschappijen van de overige verzekeringen waarin de Staat enig belang te vorderen had. Na die datum zou de Staat geen nieuwe vorderingen meer geldend maken.

De maatschappijen konden alle bedragen die zij nog van de verzekeringnemer te goed hadden in mindering brengen, zoals achterstallige premies, beleningsrente etc. Bovendien waren zij niet verplicht tot betaling wanneer zij wegens in de polis vastgelegde redenen niet tot betaling gehouden zouden zijn, zoals bij een zelfmoordclausule of uitsluiting wegens oorlogsmolest. Zij zouden echter afstand doen van alle formele verweren, zoals ontbreken van de polis, de laatste premiekwitantie e.d. Als bewijs van overlijden gold de opgave van het nummer van de *Staatscourant* waarin de aangifte van het overlijden was gepubliceerd.

Wanneer zich alsnog een rechthebbende meldde, was de Staat verplicht het ontvangen bedrag terug te storten. De betalingen werden gestort op een speciale daartoe geopende bankrekening van Veegens, die pas op 31 december 1957 zou worden gesloten, waarna het saldo in 's Rijks schatkist zou worden gestort.

Een dergelijke overeenkomst werd ook aangegaan met de voorzitter en secretaris van de Nederlandse Vereniging ter Bevordering van het Spaarkasbedrijf, gemachtigd door zes met name genoemde spaarkasbedrijven.

4.7.3 De uitvoering door de maatschappijen

In de onderzochte archieven van verzekeringsmaatschappijen zijn de onderliggende stukken teruggevonden die de gang van zaken rond de overdracht van de afkoopwaarden aan de Staat bevestigen en illustreren. De procedure ging, blijkens de in de verzekeringsarchieven aangetroffen documentatie ongeveer als volgt: De NVBL vroeg per circulaire³⁰³ de maatschappijen opgave van de voor afwikkeling in aanmerking komende polissen te doen aan Veegens, en wel voor 1 oktober 1954. De maatschappijen reageerden met een opgave van de polissen die via de Stichting BAON voorwaardelijk, maar nog niet definitief waren hersteld. Er zijn ook opgaven aangetroffen van polissen die niet via deze stichting voorwaardelijk waren hersteld.³⁰⁴ In latere opgaven werden mutaties en aanvullingen gegeven van polissen die alsnog in aanmerking kwamen voor de afhandeling met de Staat.

controles

Ook waren er controles van de Afdeling Polisherstel (Stichting BAON³⁰⁵), die dus nu de administratie voerde over de door de Staat te incasseren polissen. De maatschappijen ontvingen lijsten met polissen met de vraag waarom zij nog niet waren afgehandeld. Uit reacties van de maatschappijen blijkt een eenduidig beeld: polissen hebben geen afkoopwaarde; verzekeringnemer is in leven; al gestort op de Veegens-rekening; foutief polisnummer; is reeds uitgekeerd.³⁰⁶

Bij de Nationale werden de volgende redenen opgegeven:

- uitbetaald (zowel betaling aan begunstigde bij overlijden van de verzekerde als afkoop op verzoek van overlevende verzekeringnemer na herstel);
- uitkeringen lopen nog en de reeds verschenen uitkeringen zijn betaald;
- verzekerde leeft en de verzekering is hersteld;
- verzekerde leeft, wenste geen herstel; LVVS-vordering op zijn naam gebleven;
- onverschuldigde betaling. Polissen waren niet afkoopbaar, maar 3/4 is aan Liro betaald. Door overlijden verzekeringnemer waardeloos geworden, zodat betaling door maatschappij onverschuldigd was.
- betaling was voor maatschappij bevrijdend;
- onvoorwaardelijk hersteld met bewindvoerder.³⁰⁷

³⁰³ Circulaire NVBL, 11-10-1954. Archief Verbond.

³⁰⁴ Brief met bijlage van de Nationale aan mr. Veegens, 28-10-1954. Archief NN.

³⁰⁵ De Stichting was officieel opgeheven, maar de brieven met betrekking tot de overdracht van afkoopsommen aan de Staat waren verzonden door de Afdeling Polisherstel met als ondertekenaar mr. Heiser, met een stempel van de Stichting BAON.

³⁰⁶ Vgl. brief met bijlage van de Nederlanden van 1870 aan de afdeling Polisherstel van het NBI-afd. Den Haag, 26-4-1956. Archief GEN, doos uitkeringen 1956-1958 en aan de Staat uitbetaald.

³⁰⁷ Brief Nat. aan BAON/ afd. Polisherstel, Den Haag, 23-3-1956. Archief NN.

In verband hiermee rapporteerden de accountants van het kantoor Nieuwenhuis & Bos dat de maatschappijen "in vele gevallen" minder betaalden dan de afkooplijsten van de Liro-administratie aangaven. Bij gebrek aan andere controlemiddelen, moest men afgaan op de mededelingen daarover van de maatschappijen. Omdat twijfel rees over de juistheid van de betaalde bedragen, verzochten de rapporteurs de Afdeling Polisherstel nadere informatie bij de maatschappijen in te winnen. Uit het feit dat sommige maatschappijen daarna suppletoire betalingen verrichtten concluderen de rapporteurs dat het door de maatschappijen ingestelde onderzoek naar niet opgeëiste polissen in de eigen administratie niet altijd doeltreffend was geweest. Wanneer de verzekeringsmaatschappij meedeelde aan de Afdeling Polisherstel dat de polissen geen afkoopwaarde hadden, was dat meestal niet te controleren. Volgens het accountantsrapport over het jaar 1956 kwam het voor dat een maatschappij niet reageerde op de reclames van de Afdeling Polisherstel.³⁰⁸

In datzelfde accountantsrapport werd een opsomming van polissen gegeven, die nog niet waren afgehandeld. Hierover was schriftelijk contact gezocht met de verzekeringsmaatschappijen, waaronder de Oude Haagsche van 1836. Een antwoord van de maatschappij was echter niet in de administratie van de Afdeling Polisherstel aangetroffen door de accountants. Uit het onderhavige onderzoek bij de rechtsopvolger van deze maatschappij, Tiel Utrecht, blijkt dat in december 1958 het NBI was meegedeeld dat alle acht polissen waren afgehandeld. Eén afkoop was reeds in 1943 teruggedraaid; twee waren er reeds in 1948 door tussenkomst van een advocaat hersteld; drie waren er in 1948 en 1949 hersteld door tussenkomst van de verzekeringnemer of een erfgenaam; één was met tussenkomst van de BAON hersteld en één bleek een reeds ingegane lijfrente te zijn.³⁰⁹ Enkele maatschappijen beriepen zich in een zeer beperkt aantal gevallen op een clause in de overeenkomst, dat de maatschappij in een bepaald geval niet meer zou hoeven betalen dan zij zonder het ingrijpen van de bezetter verplicht zou zijn geweest. Volgens Veegens was dit beroep op de overeenkomst ten onrechte, maar de Afdeling Polisherstel berustte in deze gevallen in het niet-betalen.³¹⁰

betalingen

De betalingen geschieden door storting van het verschuldigde bedrag op rekening van Veegens bij de bankiersfirma Schill en Capadose te Den Haag, ten gunste van de Afdeling Polisherstel. Per brief werd gespecificeerd wat de betalingen behelsden: het dossiernummer, naam en polisnummer en de afkoopwaarde. Vervolgens de rente van 2,25% vanaf 1 oktober 1954. Er waren regelmatig aanvullende stortingen, en een groot deel van het aan de Staat toekomende bedrag werd pas in 1956 overgemaakt.

restituties

Behalve de nabetalingen vonden - volgens de in de overeenkomst vastgelegde bepalingen - eveneens restituties plaats, omdat inmiddels over meer polissen duidelijkheid was verkregen of

³⁰⁸ AR-BAON, 1956, p. 3-4.

³⁰⁹ Correspondentie Oude Haagsche en NBI tussen 18-4-1957 en 4-12-1958. Archief TU.

³¹⁰ AR-BAON, 1956, p. 3.

omdat rechthebbenden waren gevonden. Vaak meldde een notaris zich voor een of meerdere erfgenamen bij de verzekeringsmaatschappij, die met een beroep op de overeenkomst met de Staat, restitutie vroeg aan de Afdeling Polisherstel. Daarbij moest de maatschappij de verklaring van erfrecht en een uittreksel uit het register van overlijden van de Burgerlijke Stand aan de Afdeling Polisherstel toezenden, waarna men de documenten retourneerde en de maatschappij berichtte over de restitutie van het afkoopbedrag plus de betaalde rente. Na ontvangst zorgde de maatschappij voor de afhandeling: vaak werd de uitkering aan de notaris overgemaakt, die voor verdere afwikkeling zorg droeg.

reserveringen

Bij een aantal verzekeringsmaatschappijen zijn in de archieven stukken bewaard gebleven waaruit blijkt dat per jaar steeds werd bijgehouden welke bedragen waren overgemaakt aan de Staat. Daarnaast werden reserveringen bijgehouden voor die polissen ingeval rechthebbenden zich nog meldden. Dan diende immers de verzekerde waarde uitgekeerd te worden, terwijl de Staat de betaalde afkoopsom restitueerde.

Per jaar werd bijgehouden:

- bedrag dat aan Staat was betaald
- verzekerde waarde van de polissen die aan de Staat waren uitgekeerd
- reservering voor eventuele uitkering van verzekerde bedragen
- vordering op LVVS ter hoogte van de afkoopsommen aan Liro betaald
- ontvangsten van LVVS

De vraag of de Staat alles heeft gekregen waarop zij volgens de overeenkomst recht had is niet met zekerheid te beantwoorden. De mutaties in de financiële administratie werden na controle door het accountantsbureau in orde bevonden. Enkele geconstateerde leemten bij afsluiting van de werkzaamheden voor het laatste accountantsrapport werden aan de Afdeling Polisherstel doorgegeven. De accountants concludeerden dat het beleid van NBI met betrekking tot het polisherstel aan redelijke eisen had voldaan.

4.7.4 De cijfers

Uiteindelijk is voor de per sluitingsdatum aan de Staat overgedragen afkoopsommen overgemaakt op de rekening van Veegens: fl. 697.155,07 (inclusief fl. 376,67 aan bankrente). Bijlage 8 geeft de lijst van afgedragen afkoopsommen per maatschappij, zoals opgenomen in een bijlage van het Accountantsrapport over het jaar 1956.

Tot in de jaren zestig zijn echter nog met een zekere regelmaat afkoopbedragen gerestitueerd. De som die de Staat in het kader van de overeenkomst tot minnelijk rechtsherstel heeft geïncasseerd bedraagt fl. 429.907,96.³¹¹ Over het aantal polissen dat op deze wijze is afgehandeld bestaat geen zekerheid. In de accountantsrapporten worden wel cijfers gegeven, maar

³¹¹ Inst. Toegang, archief MvF, afd. FEZ 1940-1979, inv.nr. 683.

die zijn niet duidelijk en dekken niet het volledige bestand dat bij de afwikkeling door BAON/Afdeling Polisherstel was betrokken. Bovendien geven de accountantsrapporten qua cijfermatige gegevens slechts een tussenstand.

Dat geldt ook voor de medio 1998 in het ARA aangetroffen 50 lijsten van polissen die volgens de overeenkomst met Veegens afgehandeld zouden worden.³¹² De lijst is niet compleet en bevat waarschijnlijk 50% van de polissen die op een bepaald moment in aanmerking kwamen voor overdracht aan de Staat. Afgezien van het feit dat de lijst incompleet is, betreft het een tussenstand, die in het stadium van de voorbereiding of een vroeg stadium van de uitvoering van het Veegens-akkoord is opgesteld. Veel van de genoemde polissen zijn later nog afgewikkeld.

Het archief van Veegens is niet bewaard gebleven, dat van de Dienst Domeinen evenmin. Ook het archief met de polisidossiers van de Afdeling Polisherstel van de BAON is, op een aantal dossiers en de accountantsrapporten na, verdwenen. De afgelopen jaren hebben de ambtenaren van het Ministerie van Financiën getracht de gegevens van de Dienst Domeinen met betrekking tot het Veegens-akkoord te reconstrueren met behulp van gegevens uit de lokale afdelingen van de Dienst Domeinen. Dat is slechts gedeeltelijk gelukt, zodat niet in alle gevallen uitsluitend mogelijk is over de vraag of de waarden van individuele polissen zijn uitbetaald aan de Staat.³¹³

Met betrekking tot de verhouding tussen het verzekerde bedrag dat zou worden uitgekeerd aan rechthebbenden (wanneer die er zouden zijn geweest) en het afkoopbedrag dat uiteindelijk is overgemaakt aan de Staat moet men afgaan op de enquête die de NVBL in oktober 1953³¹⁴ heeft gehouden ter oriëntatie van de eventuele overeenkomst met Veegens. De inventarisatie van 1953 leverde de volgende gegevens op:

aantal niet opgeëiste polissen	3.824
totaal verzekerd bedrag	fl. 6.018.779,-
totaal aan Liro betaalde afkoopsom	fl. 1.470.987,-

De verhouding afkoopwaarde en verzekerde waarde komt dan neer op 1 : 4,1.

Uit de hiervoor opgevoerde cijfers blijkt dat het bedrag dat uiteindelijk aan de Staat toevloede (fl. 430.000,-) ruim een derde is van de raming van de afkoopwaarde van 1953 (fl. 1.470.987,-).

4.7.5 Conclusies

De conclusie die uit het voorgaande kan worden getrokken is dat er een duidelijke, grondige systematiek is geweest om de onbeërfde verzekeringswaarden voor de Staat te behouden; een

³¹² Notitie 3-6-1998, PTG 98/186N, MvF, Directie BGW.

³¹³ Notitie 20-4-1998, PTG 99/133N, Dir. BGW, MvF.

³¹⁴ Dossier enquête 1953. Archief Verbond, S96/7.

recht waarop hij zich overigens mocht beroepen. De ontwikkelde systematiek was het verlengde van het systeem dat zorgde voor de afwikkeling van polissen waarvoor niemand opkwam, namelijk het Agreement inzake voorwaardelijk rechtsherstel. Hoewel door het verloren gaan van veel archieven met documentatie van individuele polissen onderzoek niet volledig kan zijn, lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat het Veegens-akkoord nauwgezet is uitgevoerd. Het is echter niet mogelijk met zekerheid vast te stellen welke onbeërfde joodse verzekeringsovereenkomsten uiteindelijk aan de Staat zijn vervallen.

Daarnaast heeft de Staat toch een gebaar gemaakt naar de maatschappijen, zodat deze alsnog een soort compensatie ontvingen voor de verliezen met betrekking tot het herstel van de joodse polissen.

4.8 De balans van het rechtsherstel van de via Liro geroofde levensverzekeringen en lijfrenten

4.8.1 De grote lijnen

De systematiek van het rechtsherstel van joodse levensverzekeringen en lijfrenten die door Liro in de jaren 1942 tot 1944 te gelde zijn gemaakt is in de volgende punten kort samen te vatten:

1) Verzekeraars waren aanvankelijk zeer terughoudend bij het aanbieden van herstel van geroofde polissen aan rechthebbenden. Voor een belangrijk deel werd deze houding veroorzaakt door overigens gerechtvaardigde zorgen over de beperkte mogelijkheden van de bedrijfstak om de in de oorlog opgedane schade (behalve 'joodse schade' ook 'Indische' schade en molestschade) op te vangen.

2) Tussen de overheid en de verzekeraars is langdurig, maar uiteindelijk tevergeefs, overleg gepleegd om tot een wettelijke regeling te komen voor de financiële gevolgen van het polisherstel voor de verzekeraars.

3) De beslissende factor in het polisrechtsherstel is in feite de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel geweest. Door uitspraken van de Afdeling Rechtspraak van de Raad (Enkelvoudige en Meervoudige Raadkamer te Den Haag) ontstond een consequente jurisprudentie die over het algemeen ten gunste van de joodse rechthebbenden oordeelde.

In het kort komt het rechtsherstel op het volgende neer:

- Joodse verzekeringsovereenkomsten werden hersteld (kwamen tot uitkering of de overeenkomst werd hersteld), waarbij de rechthebbende afstand deed van zijn vordering op LVVS en de verzekeraar aan de rechthebbende uitkeerde. De verzekeraar kreeg uiteindelijk 90% van de aan Liro betaalde afkoopsommen terug uit de boedel van LVVS.
- Rechthebbenden kregen voor de uitkeringen die vóór 1 juli 1943 op grond van verzekeringsovereenkomsten aan Liro waren betaald (uitkeringen wegens expiratie en reeds lopende lijfrenten) geen vergoeding van de maatschappijen, maar behielden een vordering op LVVS, hetgeen uiteindelijk resulteerde in de betaling van 90% van de vordering.

- Rechthebbenden die geen herleving van de verzekeringsovereenkomst wensten, kregen een vordering op LVVS ten bedrage van het afkoopbedrag dat aan Liro was betaald.

4) De verzekeraars hebben zich 'onder protest' bij deze lijn van jurisprudentie neergelegd en aan de hand hiervan richtlijnen opgesteld om minnelijk herstel (buiten de rechtsgang om) met hun joodse cliënten mogelijk te maken. Het minnelijk herstel heeft de jurisprudentie gevolgd.

5) Volgens diezelfde lijn is aan de hand van het Agreement van 1948 (Overeenkomst van voorwaardelijk rechtsherstel tussen de Stichting BAON en de verzekeraars) voorwaardelijk rechtsherstel overeengekomen voor die polissen waarvan 'geen natuurlijke personen' zich meldden. Ongeveer twee-derde van deze voorwaardelijke overeenkomsten werd in een later stadium definitief, doordat rechthebbenden alsnog opkwamen. De uitkeringen van de maatschappijen gingen via de Stichting BAON naar de rechthebbenden.

6) Volgens de Overeenkomst tot Minnelijk Rechtsherstel tussen de Staat en de levensverzekeringsmaatschappijen van 1954 werden de afkoopwaarden van de onbeërfde polissen overgedragen aan de Staat. De verzekeraars werd het verschil tussen de wettelijk door de Staat opeisbare verzekerde waarde van de polissen en de afkoopwaarde 'geschonken'.

7) De systematiek van het rechtsherstel laat zien dat het herstel van joodse polissen niet alleen een bewerkelijk en bureaucratisch proces was, maar ook langdurig en moeizaam, waarbij verschillende partijen met grote moeite oplossingen hebben gezocht voor de problemen die zich in deze buitengewoon ingewikkelde kwestie voordeden. Zo kwam wel een wet tot stand voor het opmaken van overlijdensakten, maar het duurde tot 1949 voor het zover was.

8) Polissen die in de administratie van LVVS waren opgenomen, kwamen min of meer automatisch via LVVS in de systematiek van het rechtsherstel terecht. Deze administratie vormde de basis van het voorwaardelijk (en vaak uiteindelijk definitief) herstel via BAON én het minnelijk herstel via het Veegens-akkoord. Doordat BAON de belangen van de Staat (de onbeërfde nalatenschappen) nauwlettend in het oog hield, controleerde deze stichting zoveel mogelijk de polissen die volgens de LVVS-administratie nog niet op een of andere wijze in het rechtsherstel betrokken waren.

9) Polissen die bij Liro niet als joods bekend waren kunnen buiten het proces van rechtsherstel zijn gebleven als er na de bevrijding geen rechthebbenden opkwamen. Van veel van deze polissen kan worden aangenomen dat zij na het uitblijven van de premie door de maatschappij zijn geroyeerd of door automatische premiebetaling zijn uitgehold. Wanneer het polissen betreft waarvoor geen premiebetaling meer was vereist, zullen de waarden bij de maatschappij zijn gebleven, als niemand die heeft opgeëist.

10) Hoewel de uiteindelijke resultaten van het rechtsherstel positief moeten worden beoordeeld (er heeft op systematische wijze rechtsherstel plaatsgevonden, dankzij de jurisprudentie en de twee overeenkomsten), moet geconstateerd worden dat het proces zeer langdurig is

geweest en dat het voor veel individuele rechthebbenden een moeizame situatie was. Aanvankelijk moest men de komende wettelijke regeling afwachten; toen minnelijk herstel mogelijk was, moest men soms zeer lang wachten op de vereiste officiële documenten, zoals de overlijdensakte en de verklaring van erfrecht. Opvallend is dat in dit onderzoek is geconstateerd dat de positie van de joodse rechthebbenden in overleg tussen de betrokken partijen in verhouding weinig ter sprake komt, en dan nog het meeste in de eerste naoorlogse jaren.

4.8.2 Hiaten in het rechtsherstel?

Hiaten in het rechtsherstel in relatie tot de roof

Aan het eind van hoofdstuk 3 is een paragraaf opgenomen, waarin enkele hiaten in de afkoop worden genoemd. Nu geconstateerd is dat de systematiek van het rechtsherstel voor een belangrijk deel is verlopen aan de hand van de polisadministratie van LVVS, moet ook worden vastgesteld of er iets is te zeggen over mogelijk herstel van polissen die niet bij Liro bekend werden. Bij de in paragraaf 3.4 genoemde categoriën A, B, D, en E kan er inderdaad sprake zijn van een hiaat in de systematiek van het rechtsherstel. Bij categorie C is er sprake van opname in de administratie van Liro, wat betekent dat de polissen op de een of andere wijze zijn meegenomen in de systematiek.

A. Joodse verzekeringsovereenkomsten die noch door de verzekeringnemer, noch door de maatschappij zijn opgegeven als joodse polissen (en niet aan de maatschappij bekend als joodse polis)

Na de oorlog waren deze polissen waarschijnlijk inmiddels geroyeerd door het uitblijven van de premiebetaling, wanneer de verzekeringnemer nog premieplichtig was en als deze gedeporteerd was. Als niemand deze polissen na de bevrijding claimde en de maatschappij zelf niet onderzocht of er sprake zou kunnen zijn van een joodse polis, bleef de eventuele waarde van de polissen bij de maatschappij. Deze situatie kan zich ook voorgedaan hebben met betrekking tot polissen die premievrij waren, omdat de contractueel vastgestelde periode van premiebetaling voorbij was, of omdat de polis door de verzekeringnemer premievrij was gemaakt. Als dergelijke gevallen zich hebben voorgedaan, kan de waarde bij de maatschappij zijn gebleven. Dergelijke polissen onttrekken zich per definitie aan onze waarneming en het is onbekend of, en zo ja hoeveel van dergelijke polissen er zijn.

B. Joodse verzekeringsovereenkomsten die wel aan de maatschappij bekend waren maar niet aan Liro zijn opgegeven

Over de 57 niet gemelde polissen bij de Nationale zijn geen gegevens gevonden. Men was bij die maatschappij kennelijk goed op de hoogte van het bestaan van deze polissen, wat doet vermoeden dat zij niet zijn 'vergeten'. Een reeds eerder genoemd voorbeeld van een groep joodse polissen die buiten Liro zijn gebleven is dat van de 583 polissen die bij de Centrale van Hoofdkantoor J naar Hoofdkantoor II zijn overgeheveld. Deze vallen in de categorie volksverzekeringen en worden hieronder behandeld.

D. Erkende uitzonderingscategorieën van Verordening 54/1943

Een aantal met name genoemde categorieën zijn volgens de systematiek van de afkoop buiten de verordening gebleven, terwijl deze verzekerden niet werden gedepoteerd en waarschijnlijk in de omstandigheid hebben verkeerd hun verzekeringsovereenkomst in stand te kunnen houden.

E. Volksverzekeringen

Bij volksverzekeringen kan er sprake zijn van een hiaat in de systematiek van het rechtsherstel, en wel bij de laatste van de in paragraaf 3.4 genoemde categorieën, namelijk punt (d), volksverzekeringen die niet alleen door de verzekeraar niet waren gemeld (vanwege de uitzonderingsbepaling) maar ook niet door de verzekeringnemer. Van de eerder genoemde 583 polissen die bij de Centrale van Hoofdkantoor J naar Hoofdkantoor II zijn overgeheveld zijn na de oorlog uiteindelijk 130 uitgekeerd. Dit betekent dat 453 van deze polissen niet in de herstelprocedures zijn terechtgekomen. Zij vertegenwoordigen een uit te keren kapitaal van fl. 94.625,00 (toenmalige waarde).³¹⁵ De lijst met niet-afgehandelde polissen is inmiddels ter beschikking gesteld aan het Centraal Meldpunt Joodse Oorlogsclaims. Wanneer rechtshabenden worden gevonden zullen de verzekerde bedragen alsnog worden uitgekeerd.

De vraag is of men moet aannemen dat de polissen die niet in de administratie van Liro bekend waren, automatisch niet in het herstelproces terecht kwamen. Uit de bestudering van de gegevens over volksverzekeringen bij de Oude Haagsche van 1836, een kleine verzekeringsmaatschappij met een portefeuille die merendeels volksverzekeringen bevatte, blijkt dat in het naoorlogse herstelproces meer volksverzekeringen waren betrokken dan er bij Liro bekend waren. Het aantal door polishouders bij Liro gemelde polissen bedroeg 68, terwijl in totaal 106 volksverzekeringen op de een of andere wijze in de herstelprocedures terecht kwamen. Hiervan waren er 75 bij de BAON gemeld als polis waarvoor geen rechthebbende was opgekomen. Hoe dit is gebeurd is niet meer na te gaan. Overigens is er onduidelijkheid over een aantal in dit bestand aanwezige volksverzekeringen. Zij zijn alle wel op de een of andere wijze in het kader van herstel behandeld, maar of alle voor herstel in aanmerking komende polissen werkelijk zijn hersteld en/of uitgekeerd is niet geheel duidelijk. Zo zijn er 7 polissen die via een advocaat of notaris afgehandeld zouden worden, maar waarbij dit kennelijk niet is gebeurd.³¹⁶

Zowel van de Centrale als van de Oude Haagsche zijn volksverzekeringen die niet in de administratie van LVVS bekend waren, toch in de systematiek van het rechtsherstel terechtgekomen. Men kan dus niet zonder meer de conclusie trekken dat niet gemelde (en dus niet in de administratie van Liro aanwezige polissen) niet in het rechtsherstel terecht zijn gekomen. Het antwoord op de vraag of polissen die niet bij LVVS in de administratie voorkwamen automatisch niet zijn hersteld, is dus niet concreet aan de hand van de systematiek te geven.

³¹⁵ Informatie van verzekeringsmaatschappij Reaal, Notitie Joodse Polissen (Hoofdkantoor II).

³¹⁶ Notitie Volksverzekeringen/tegoeden oorlogsslachtoffers WO II, Tiel Utrecht.

Het is echter wel mogelijk dat wanneer een niet in de Liro-administratie bekende polis na deportatie van de polishouder werd geroyeerd omdat de premie niet meer werd voldaan, de eventuele waarde van de polis (de royementswinst) bij de maatschappij bleef - tot een recht-hebbende of een bewindvoerder er aanspraak op maakte. Hoeveel joodse volksverzekeringen niet zijn aangemeld is niet concreet vast te stellen. Zelfs is niet bij benadering te zeggen of in de joodse bevolkingsgroep veel volksverzekeringen waren afgesloten. Wel is het waarschijnlijk dat veel joden onder druk van de vervolging hun polissen hebben aangemeld.

Een andere mogelijkheid is dat er nog premievrije polissen afkomstig van joodse verzekering-nemers in de huidige bestanden aanwezig zijn. De verzekeraars hanteren veelal een bewaar-termijn voor polissen tot een leeftijd van de verzekerde van 105 jaar. Een premievrije polis wordt niet geroyeerd omdat er geen premieverplichting meer is. In het bestand van Tiel Utrecht (rechtsoptvolger van de Oude Haagsche van 1836) is een premievrije polis aan-getroffen in het huidige bestand.³¹⁷ In het voorjaar van 1998 heeft het Verbond van Verzeke-raars aan de leden een oproep gedaan verzekeringen van joodse oorsprong die nooit zijn opgeëist te melden. Behalve de door Reaal teruggevonden verzekeringen van rechtsvoorganger de Centrale werden nog in totaal 11 polissen aangetroffen, die niet definitief waren afgehandeld. Het betrof echter veelal verzekeringen die wel in het hersteltraject terecht waren gekomen, maar die door omstandigheden zoals onduidelijkheden rondom de erfgenamen en dergelijke waren blijven liggen.³¹⁸

Het is gezien bovenvermelde bevindingen mogelijk dat bij maatschappijen na intensief onderzoek incidenteel polissen van joodse verzekerden kunnen worden aangetroffen die niet als joods bekend waren en niet in de systematiek van roof en/of rechtsherstel terecht zijn gekomen. Ook is het mogelijk dat er nog polissen gevonden worden die in de herstelpro-cedure zijn blijven steken. Men kan dan denken aan verzekeringen die in principe zouden worden hersteld, maar door langdurig erfgenamenonderzoek zijn blijven liggen. Deze gedachte wordt gesterkt door de bevindingen van de accountants die in de jaren vijftig de werk-zaamheden van de Stichting BAON onderzochten. Anderzijds moet de conclusie worden getrokken dat het achterblijven van niet afgehandelde polissen waarschijnlijk niet structureel is geweest, gezien het feit dat de BAON en het Nederlands Beheersinstituut de verzekerings-maatschappijen ter controle lijsten toezond met polisgegevens uit de LVVS-administratie waarvoor nog geen herstel was overeengekomen.

F. Diverse afwijkingen van de systematiek, waarbij uitzonderingen zijn aangetroffen

Polissen die wel in aanmerking kwamen voor afkoop, maar aan andere instanties dan Liro zijn uitbetaald zijn in principe in de desbetreffende trajecten van herstel terechtgekomen.

Met betrekking tot de vermelding in het Gedenkboek van de Verzekeringkamer dat een buitenlandse maatschappij een belangrijk bedrag niet heeft afgerekend aan Liro zijn geen verdere gegevens gevonden.

³¹⁷ Notitie Volksverzekeringen/tegoeden oorlogsslachtoffers WO II. Tiel Utrecht.

³¹⁸ Brief Verbond van Verzekeraars aan Commissie, 28-10-1999.

Recente claims en klachten

In totaal zijn er sinds 1997 bij verzekeringsmaatschappijen 1285 claims en verzoeken om informatie met betrekking tot oorlogspolissen in behandeling genomen. Voor een gedeelte betrof dit claims die bij het Centraal Meldpunt Joodse Oorlogsclaims waren binnengekomen en zijn doorgeleid naar de betreffende verzekeringsmaatschappijen of, indien de verzekeraar niet bekend was, naar het Verbond van Verzekeraars. Van de 1285 verzoeken werden er 395 door individuele maatschappijen in behandeling genomen. Via het Verbond van Verzekeraars werden lijsten met 890 verzoeken om inlichtingen onder de verzekeringsmaatschappijen verspreid. Het ging hier om polissen waarover weinig informatie voorhanden was. Tot 1 september 1999 zijn 44 claims gehonoreerd, waarvan 42 betrekking hadden op informatieverzoeken die rechtstreeks bij de maatschappijen waren ingediend, 32 zijn nog in behandeling en 1213 zijn afgewezen.³¹⁹ Afwijzing was in sommige gevallen het gevolg van het feit dat door onderzoek was vastgesteld dat de polis reeds was uitgekeerd. Vaak waren er echter te weinig gegevens bekend over de polis om een claim te kunnen honoreren.

De Ombudsman Levensverzekeringen heeft in 1998 vier klachten behandeld met betrekking tot joodse oorlogspolissen. Drie hiervan kwamen tot een voor de klager bevredigende afhandeling.³²⁰

4.8.3 Bijzondere aspecten

Betaling van rente

Betaling van rente door rechthebbenden

Zoals in hoofdstuk 4.3.1 is vermeld, diende bij herstel van de polissen door de rechthebbenden achterstallige premie te worden betaald. Hierbij moest ook rente worden vergoed, die meestal was bepaald op 3,5% of 4%.³²¹

Betaling van rente door de maatschappijen bij uitkering na herstel

Volgens de in hoofdstuk 4.3.2 geciteerde richtlijnen voor herstel die in mei 1947 ingingen, werden de uitkeringen voldaan zonder bijbetaling van rente voor latere betaling, tenzij de maatschappij reeds eerder in of buiten rechte (dat wil zeggen via minnelijk herstel) tot betaling was aangesproken, in welk geval rente kon worden vergoed, ingaande op de dag, waarop het verzoek tot betaling door de maatschappij was ontvangen, doch niet eerder ingaande dan op de dag, waarop naar genoegen van de maatschappij was aangetoond dat de aanspraak bestond. Zoals vermeld, volgden de richtlijnen de jurisprudentie van de Raad voor het Rechtsherstel. Uit die jurisprudentie blijkt dat de Afdeling Rechtspraak vanaf medio 1946 consequent bepaalde dat een verzekeraar alleen rente op de uitkering diende te vergoeden, wanneer hij in

³¹⁹ Brief Verbond van Verzekeraars aan Commissie, 28-10-1999.

³²⁰ *28e Jaarverslag van de Ombudsman Levensverzekeringen* (over het jaar 1998).

³²¹ Afd. Rechtspr. Enkelv. K. in Den Haag, 19-6-1947: Jacobs contra de Nationale.

gebreke was gesteld. Uit de uitspraken van de Afdeling Rechtspraak blijkt dat een verzekeraar niet in gebreke was geweest wanneer de voor uitkering benodigde stukken niet aanwezig waren, zoals een verklaring van overlijden of een attestatie de vita (bewijs van in leven zijn),³²² of zolang het vonnis niet was uitgesproken.³²³ De verzekeraar was dan niet gehouden tot betaling van de uitkering, noch van de rente.

Tot in 1949 werd veelal als bewijs van overlijden genoeg genomen met een Rode Kruis-verklaring of een aantal ooggetuige-verklaringen. Na de totstandkoming van de wet van juni 1949, houdende voorzieningen betreffende het opmaken van akten van overlijden van vermisten (Stb. 1949, J 227), die het mogelijk maakte officiële verklaringen van overlijden, afgegeven door de Burgerlijke Stand van de laatste woonplaats in Nederland, als bewijsstuk te overleggen, dienden dergelijke verklaringen als bewijsstuk. De kwestie van de bewijsstukken kan de afwikkeling aanzienlijk hebben vertraagd, maar de verzekeraars konden daarvoor niet aansprakelijk worden gesteld. Dit geldt ook voor de verklaring van erfrecht, die moest worden overlegd. Door de moeilijke situatie van de enorme sterfte was het erfgenamenonderzoek zeer ingewikkeld en tijdrovend. Dit betekende in de praktijk dat pas rentebetaling van de maatschappij verschuldigd was vanaf de dag van de indiening van het request of de datum van het vonnis.³²⁴ De Raad wees requesten af, waarbij de rechthebbenden rentebetaling vorderden vanaf de overlijdensdatum, of de expiratiedatum van de verzekering.³²⁵

De hoogte van de rente was meestal 3,5%, maar 4% of 5% kwam ook voor.

Het kwam er dus op neer dat rechthebbenden bij betaling van achterstallige premies altijd rente dienden te betalen. Bij de uitkering door de verzekeraars na herstel van de polis, werd geen rente betaald over de periode tussen de contractuele datum van de uitkering (het tijdstip

³²² Vgl. de uitspraken van de Afd. Rechtspr. Enkelv. K. te Den Haag: 20-2-1947, Stokvis contra de Nationale; Meerv. K. te Den Haag: 10-8-1948, Bekker contra RVS; Enkelv. K. te Den Haag: 28-2-1949, Herzberger contra de Eerste Nederlandsche; Enkelv. K. Den Haag: 18-8-1949, Demmenie contra Olveh.

³²³ Vgl. uitspraken Afd. Rechtspraak, Enkelv. K. te Den Haag: 20-2-1947, Stokvis contra Nationale; Enkelv. K. te Den Haag: 12-3-1947, Snitselaar contra HAV-bank; Enkelv. K. te Den Haag: 27-3-1947, Cohensius contra de Utrecht; Enkelv. K. te Den Haag: 16-4-1947, Katz contra de Nationale; Enkelv. K. te Den Haag: 9-5-1947, Popbeer contra de Nationale; Enklv. K. te Den Haag: 12-5-1947, Van Praag-Philips contra de Nationale; Enkelv. K te Den Haag: 30-5-1947, Cats contra de Eerste Nederlandsche; Enkelv. K. te Den Haag: 12-6-1947 Meijers contra de Nationale; Enkelv. K. te Den Haag: 25-6-1947, Van Lier contra de Eerste Nederlandsche.

³²⁴ Vgl. onder meer uitspraken van de Afd. Rechtspr. Enkelv. K. te Den Haag: 19-6-1947, Jacobs contra de Nationale; Enkelv. K. te Den Haag: 24-6-1947, Coster contra de Eerste Nederlandsche; zie ook uitspraken genoemd in de vorige noot.

³²⁵ Vgl. onder meer de uitspraken van de Afd. Rechtspr. Enklv. K. te Den Haag: 28-5-1947, Van Raalte contra de Olveh; Enkelv. K. te Den Haag: 12-6-1947, Meijers contra de Nationale; Enkelv. K. te Den Haag: 12-6-1947, Kahn-Kalker contra de Nationale; Enkelv. K. te Den Haag: 19-6-1947, Hanf contra de Nationale; Enkelv. K. te Den Haag: 24-6-1947, Coster contra de Nederlanden van 1845.

van overlijden of het ingaan van de lijfrente) en de datum van het herstel van de verzekeringsovereenkomst - door tussenkomst van de rechter of minnelijk.

Gederfde rente op de aan Liro betaalde en later gerestitueerde afkoopsommen

In de notities over schade en herstel, die de eerste periode na de bevrijding door verzekeraars werden opgesteld, werd wel gesproken over de gederfde rente op de aan Liro betaalde afkoopsommen. De verzekeraars wilden niet alleen de afkoopsom gerestitueerd zien, maar ook die gederfde rente. Toen de vorderingen van de maatschappijen op LVVS eenmaal betaald werden, was er geen sprake van betaling van gederfde rente. Zij ontvingen, zoals gezien, 90% van de vordering.

Rente op de uitkeringen aan de Staat

De maatschappijen betaalden rente over de bedragen die aan de Staat werden overgemaakt in het kader van de Veegens-overeenkomst, en wel 2,5% vanaf 1 oktober 1954. Bij restitutie na aanmelding van een rechthebbende werd deze rente ook weer verrekend aan de maatschappij.³²⁶ Er werd echter geen rente uitgekeerd over de periode dat de afkoopsom bij de staat had berust.

Betaling van administratiekosten

In hoofdstuk 4.6 is beschreven dat van de door de maatschappijen aan de Stichting BAON overgemaakte uitkeringen ten behoeve van definitief herstel administratiekosten werden afgetrokken. Deze bedragen (in totaal fl. 170.608,13) werden overgemaakt aan het NBI, waaronder de Afdeling Polisherstel van de BAON ressorteerde. Het gaat hier dus niet om geld uit de boedel van een instelling van de bezettende macht, zoals LVVS, maar om uitkeringen van de verzekeraars, die via BAON werden betaald aan de rechthebbenden.

4.8.4 Geldstromen

De hoofdstukken 3 en 4 over de roof en het rechtsherstel van joodse verzekerde waarden gingen in feite steeds om één onderwerp: hoe joods geld dat in verzekeringsovereenkomsten was geïnvesteerd, door de Nazi's werd geroofd en het moeizame proces van rechtsherstel na de bevrijding. Een bedrag van fl. 26 mln. was aan de joodse burgers onttrokken en moest weer worden gerestitueerd aan de overlevenden, erfgenamen of andere rechthebbenden. Het proces van de roof was vrij overzichtelijk: de verzekerde waarden werden via het verzekerings-technische principe van afkoop in geld omgezet en vloeiden naar Liro. Het proces van herstel en restitutie was ingewikkelder. De geldstromen die in het hoofdstuk over herstelprocedures zijn beschreven zijn divers en lopen via verschillende instanties. Hieronder volgt een samenvatting van de geldstromen zoals die in grote lijnen hebben gelopen.

³²⁶ Notitie 'Polisherstel Stand per 31 juli 1956', bijlage B. ARA, 2.09.49, doss. 447.

De geldstromen liepen in de fase van de ROOF in grote lijnen als volgt:

Verzekeringsmaatschappijen betaalden aan

- Liro
- DRT; incidenteel, wanneer het ging om vijandelijke onderdanen
- SD; incidenteel, hierover zijn geen concrete gegevens bekend
- Verwalters van voormalige joodse bedrijven

Liro deed uit deze geïncasseerde poliswaarden betalingen aan

- de overheid (loonbelasting)
- restitutie afkoopwaarden aan niet-joodse kinderen van gemengd-gehuwden
- uitkeringen aan niet-joodse begunstigden
- uitkeringen afkoopwaarden aan Verwalters van voormalig joodse bedrijven

De geldstromen liepen in de fase van het RECHTSHERSTEL in grote lijnen als volgt:

Verzekeringsmaatschappijen deden betalingen aan

- joodse rechthebbenden (uitkeringen bij overlijden na herstel en uitkeringen van niet uitbetaalde lijfrenten)
- Stichting BAON (bij definitief herstel van voorwaardelijk herstelde polissen van aanvankelijk onbeërfde polissen)
- rekening van Veegens (en doorbetaald aan de Dienst Domeinen van de Staat) (in het kader van de overeenkomst van minnelijk rechtsherstel van 1954 - het Veegensakkoord)
- notarissen (als vertegenwoordigers van de rechthebbenden; zij zorgden voor erfrechtverklaringen, zodat de zaak verder afgehandeld kon worden)

De Stichting BAON deed betalingen aan

- joodse rechthebbenden (bij definitief herstel werden de uitkeringen door de maatschappijen aan BAON betaald en door BAON doorbetaald)
- notarissen (met enige regelmaat; soms werden deze betalingen teruggestort)
- voogden (incidenteel)
- curatoren (incidenteel)
- de overheid/Veegens (betalingen van maatschappijen die ten onrechte gedaan waren bij voorwaardelijk herstel in het geval dat definitief herstel uitbleef)

Veegens/Dienst Domeinen deed betalingen aan

- verzekeringsmaatschappijen (restitutie bij definitief herstel, daarna betaalden de maatschappijen de uitkering aan de rechthebbenden of de notarissen die voor verdere afhandeling zorgdroegen)

LVVS deed betalingen aan

- joodse rechthebbenden - 90% (de vordering op LVVS op verschuldigde betalingen tijdens de bezetting door maatschappijen aan Liro wegens expiratie en lopende lijfrenten)
- verzekeringsmaatschappijen - 90% (de vordering op de onverschuldigd betaalde afkoopsommen en drie-kwart van de wiskundige reserves van lijfrenteverzekeringen)

4.8.4 Cijfers en conclusies

Volgens de gegevens in hoofdstuk 3 met betrekking tot de bedragen die door verzekeringsmaatschappijen aan Liro zijn betaald, komen we tot de volgende bedragen:

Aan Liro betaald wegens afkoop en zogenaamde 'afkoop' van lijfrenten:	fl. 23,5 mln.
Aan Liro betaald wegens lopende uitkeringen aan joodse polishouders:	fl. 2,5 mln.

Na de bevrijding werden de verzekeringen grotendeels volgens de systematiek van het rechtsherstel hersteld. Het kwam erop neer dat de maatschappijen zich nolens volens hebben neergelegd bij de door de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel via vonnissen opgelegde jurisprudentie, waarna het minnelijk rechtsherstel de jurisprudentie volgde. De maatschappijen ontvingen uiteindelijk 90% van de aan Liro onverschuldigd betaalde afkoopsommen terug van LVVS, waaruit de uitkeringen die door het herstel verschuldigd waren gedeeltelijk werden gefinancierd. Dit was een logische gang van zaken, alleen de abnormale omvang bovenop de actuariel te verwachten sterfte (in verzekeringstermen oversterfte genoemd) van het aantal uitkeringen dat ineens verschuldigd was, was zeer ongebruikelijk. Het resterende deel van de uitkeringen werd uit de reserves betaald. In deze reserves kwamen ook weer de onverschuldigd aan Liro betaalde wiskundige reserves van de lijfrenten terecht, die door LVVS werden gerestitueerd op grond van het feit dat dergelijke verzekeringen nooit afkoopbaar waren en dat dus ook niet werden in de herstelprocedures. De Raad voor het Rechtsherstel oordeelde dat de maatschappijen deze wiskundige reserves terug konden vorderen en dat er geen verplichting was deze aan de joodse polishouders uit te keren.

Wat zijn nu de cijfers van de restituties aan de maatschappijen en eventueel op andere wijzen bij de maatschappijen binnengekomen sommen, die betrekking hadden op verzekeringswaarden van joodse polishouders? Er zijn gegevens over twee categorieën:

1) Het bedrag dat door LVVS aan de maatschappijen is gerestitueerd

Dit geld is aangewend om de uitkeringen aan rechthebbenden te betalen of om de reserves voor de herleefde verzekeringen weer te herstellen. De restitutie van LVVS bedroeg 90% van de totale vordering van fl. 21 mln. en moet een bedrag van tegen fl. 19 mln. zijn geweest. Dit hield in dat zij fl. 2,1 mln. niet hebben ontvangen van de erkende vordering op LVVS en renteverlies hebben geleden.

2) Het niet door de Staat opgeëiste deel van de onbeërfde nalatenschappen

In het Veegens-akkoord was de bepaling opgenomen dat niet de verzekerde waarden aan de Staat dienden te worden uitgekeerd, maar de afkoopwaarden. De Staat wilde niet profiteren van het lot der joden. Bovendien was het verschil te beschouwen als een compensatie aan de maatschappijen voor de geleden oorlogsschade, mede gezien de verwachtingen die de Staat gedurende enkele jaren had gewekt. Het voordeel voor de maatschappijen bestond uit het verschil tussen de afkoopwaarde en de verzekerde waarde van de verzekeringen waarvoor geen natuurlijk persoon zich meldde. De verhouding tussen deze twee posten is (bij benadering) te bepalen aan de hand van de reacties op de enquête die als voorbereiding op de overdracht aan de Staat in 1953 door de NVBL onder haar leden is gehouden, en kan op 1 op 4 worden gesteld. Van de aanvankelijk in het kader van het Veegens akkoord overgemaakte bedrag van fl. 697.155,09 bleek na de restitutie van de Dienst Domeinen aan verzekeringsmaatschappijen (naar aanleiding van het alsnog opkomen van rechthebbenden), in totaal fl. 0,43 mln. door de maatschappijen te zijn overgedragen aan de Staat. De verzekeringsmaatschappijen mochten als tegemoetkomend gebaar van de Staat fl. 1,3 mln. behouden.

Deze twee posten bij elkaar genomen geeft nog altijd een negatief resultaat voor de verzekeringsmaatschappijen: de tegemoetkoming van de Staat heeft het verlies van 10% op de vordering op LVVS (fl. 2,1 mln.) niet gecompenseerd. Er bleef op grond van deze cijfers een verlies van bijna fl. 1 mln. voor de gezamenlijke verzekeraars.

Rest nog de vraag of de in hoofdstuk 4.1 aangehaalde (door de maatschappijen) opgegeven 'royementswinst' van fl. 3 mln. op de 'afkoop' van de wiskundige reserves van lijfrenten en fl. 1 mln. 'winst op afkoop' bij verzekeringen bij overlijden moeten worden beschouwd als winst die ten onrechte bij de maatschappijen is gebleven. Bij de beoordeling hiervan dient ook weer de verzekeringstechniek betrokken te worden. Deze bedragen werden genoemd voordat er sprake was van herstel. Door het herstel van de joodse polissen zijn deze 'winsten' weer geneutraliseerd, dat wil zeggen weer in het herstel van de verzekering betrokken: bij de uitbetaling van de overlijdensuitkeringen is de fl. 1 mln. weer gebruikt om de uitkeringen te financieren; de 'royementswinst' van de lijfrentes was het resterende kwart van de wiskundige reserves van de lijfrenten, dus geen winst toen de 'afkoop' van de lijfrente-verzekeringen weer door de herstelprocedures ongedaan werd gemaakt.

Resumerend dient de vraag of maatschappijen uiteindelijk hebben verdiend aan de roof van joodse verzekeringspolissen beantwoord te worden aan de hand van twee aspecten: in de eerste plaats de beschikbare cijfers; ten tweede de mogelijkheid dat individuele polissen door de mazen van het net zijn geglipt en niet zijn afgehandeld.

1) Het cijfermateriaal geeft aan dat in het algemeen geen geldwaarden afkomstig van joodse polissen systematisch bij de maatschappijen zijn achtergebleven. In tegendeel, er is zelfs een nadeel geconstateerd.

2) Tegenover dit nadeel zou de waarde van de incidenteel achtergebleven polissen moeten worden afgetrokken. De mogelijkheid dat individuele polissen door de mazen van de systematiek zijn geglipt is niet uit te sluiten en zelfs reëel, gezien de gecompliceerde situatie en regelingen rond het rechtsherstel in zijn algemeenheid en de situaties van de joodse rechthebbenden in het bijzonder. Anderzijds heeft de Raad voor het Rechtsherstel gezorgd

voor een consequente jurisprudentie, waardoor het herstel systematisch ten gunste van de beroofden werd uitgevoerd. De verzekeraars hebben zich nolens volens daarbij neergelegd en hun procedures voor minnelijk herstel daarop afgestemd. Voorts werd door de Stichting BAON het rechtsherstel ter hand genomen van diegenen die afwezig waren en niet meer voor hun belangen op konden komen. Zowel deze bewindvoering als de behartiging van de belangen van de Staat als ultieme erfgenaam van de onbeërfde nalatenschappen zorgden voor een administratieve en bureaucratische controle op de afhandeling van het herstel van de joodse polissen, die als het ware in de systematiek van het rechtsherstel werd ingebouwd. Het aantal gedurende de afgelopen twee jaar gehonoreerde claims en het intern onderzoek bij verzekeraars op individueel niveau heeft aan het licht gebracht dat inderdaad incidenteel polissen zijn achtergebleven bij een aantal maatschappijen. Deze resultaten van recent onderzoek naar de afhandeling van individuele polissen bij verzekeraars geven echter geen reden te concluderen dat in grote getale polissen niet zijn hersteld. Dit alles neemt niet weg dat het onmogelijk is in het kader van dit onderzoek een schatting te maken van de waarde van eventueel achtergebleven poliswaarden.

5. Pensioenen³²⁷

5.1 Roof

Tot de verzekeringsovereenkomsten die vielen onder Verordening 58/1942 (aanmelding van joodse verzekeringsovereenkomsten) en Verordening 54/1943 (afkoop) behoorden, zoals eerder vermeld, ook de private arbeidspensioenen. Deze verzekeringsovereenkomsten waren lijfrenteverzekeringen, die speciaal als oudedagsvoorziening waren afgesloten door werknemers zelf, of door hun werkgevers, al dan niet collectief voor een aantal werknemers. Het merendeel van de pensioenen was ofwel bij een levensverzekeringsmaatschappij ondergebracht, ofwel bij pensioenfondsen, die soms ook zelfstandig opereerden. Het waren dus vooral de levensverzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen die vanwege de pensioenen door de anti-joodse bezitsverordeningen werden aangesproken.

5.1.1 Verordening 198/1941 van 22 oktober 1941

Met Verordening 198/1941 van 22 oktober 1941 begon het voorspel op de roof van joodse pensioenen. Deze verordening bepaalde dat iedere beroepsuitoefening door joden en iedere arbeid verricht om inkomsten te verwerven, afhankelijk werd gemaakt van vergunningen of kon worden verboden. Iedere werkgever kreeg het recht arbeidsovereenkomsten met joden te beëindigen, met inachtneming van een termijn van drie maanden. Dat hield in dat per 31 januari 1942 iedere joodse werknemer zijn ontslag kon hebben. Bovendien kreeg de werkgever

³²⁷ De ambtenarenpensioenen worden behandeld in het deelrapport Sociale Verzekeringen en Ambtenaren Arrangementen.

het recht, indien hij dat wenste, om de aanspraken van de ontslagen joodse werknemers op pensioen of de weduwen- en wezenpensioenen om te zetten in een eenmalige schade-loosstelling. Veel joden die werkzaam waren in particuliere bedrijven³²⁸ konden hierna - zelfs zonder opzegtermijn - worden ontslagen. Zelfs zou de uitkering van pensioenen zonder meer zijn beëindigd.³²⁹

Hoe in de praktijk dit ontslag in zijn werk kon gaan, blijkt uit een case-studie naar het N.V. Magazijn de Bijenkorf, een bedrijf waartoe ook de N.V. Hollandsche Eenheidsprijzen Maatschappij (HEMA) behoorde.

Van het totaal aantal van 3302 werknemers bij het Magazijn de Bijenkorf waren op 1 mei 1940 bij de Bijenkorf zelf 704 joodse en bij de HEMA 298 joodse werknemers.³³⁰ Het bedrijf was na de februaristaking van 1941, waaraan ook Bijenkorfpersoneel had deelgenomen, onder beheer gesteld van een Duitse Verwalter, dr. P. Brandt, die later werd vervangen door Dr. W. Minz.³³¹ De overname door een Verwalter had men tot dan toe kunnen voorkomen door het bestuur dat aan de vooravond van de oorlog nog geheel joods was, te vervangen door niet-joodse bestuursleden. Vanaf juni 1941 werden maandelijks op last van de Verwalter een aantal joodse werknemers ontslagen. Het duurde tot in 1942 eer de laatsten waren ontslagen. In september 1941 werd een wachtgeldregeling voor de ontslagen werknemers bekend gemaakt. Hierin was ook een regeling opgenomen voor de pensioenen. Op de pensioenpolis van werknemers van de HEMA (en vermoedelijk eveneens de Bijenkorf, maar hiervan zijn geen documenten in het - overigens onvolledige - archief aangetroffen) werd een aantekening opgenomen en ondertekend door de werknemer.

"Ondergetekende, de Hema te Amsterdam, en de verzekerde bij deze polis verklaren hierbij, dat de in de clausule dd. [...] geregelde cessie en overdracht als niet van kracht moeten worden beschouwd, zoodat de rechten en verplichtingen voor de Hema uit deze polis voortvloeiende, noch bij staking van premiebetaling, noch bij beëindiging van de dienstbetrekking tusschen verzekerde en de Hema automatisch op eerstgenoemde zullen overgaan. De bedoeling van deze clausule is, het mogelijk te maken om U de contante waarde van uw polis in termijnen uit te betalen in plaats van ineens, en wel op de volgende wijze. De contante waarde van Uw polis bestaat uit Uw eigen pensioenbijdragen, vermeerderd met de pensioenbijdragen van de zaak. Uw eigen pensioenbijdragen zullen u worden uitbetaald in directe aansluiting op de laatste der voornoemde uitkeeringen en wel zooveel mogelijk in den vorm van maandelijks uitkeeringen, als reeds door U genoten.

De pensioenbijdragen zullen mede worden gebruikt voor de bovenomschreven uitkee-

³²⁸ Joden in overheidsdienst (in totaal zo'n 2500 ambtenaren) hadden op 21 november 1940 al ontslag gekregen.

³²⁹ A.J. Herzberg, *Kroniek der jodenvervolging*, p. 95-96.

³³⁰ Algemene inventaris GAA, nr. 858.

³³¹ Zie onder meer verslag van A. Rottenberg, augustus 1942. GAA, coll. KBB, doos 159.

ringen; evenwel zullen deze laatste tezamen niet minder bedragen dan de pensioenbijdragen van de zaak, zoodat U in totaal nooit minder kunt ontvangen dan de contante waarde van de polis bedraagt, ook niet wanneer U gedurende de uitkeeringsperiode weer werk zoudt vinden, of in geval van overlijden."

Deze 'Mededeling aan het personeel' attendeerde de werknemers erop dat men ook kon weigeren te tekenen. In dat geval zou het recht op enige uitkering volgens deze regeling vervallen. Voorts werd er nog op gewezen dat voor werknemers die de pensioengerechtigde leeftijd reeds naderden, een vervroegde pensionering tot de mogelijkheden behoorde.³³² De pensioenen van de werknemers van de Bijenkorf en de Hema waren als lijfrente-verzekeringen ondergebracht bij de Nationale Levensverzekerings-Bank en Amstleven. Deze maatschappijen verzorgden de uitkeringen. De bedrijven deden dus geen rechtstreekse uitkeringen aan hun gepensioneerden. Het was gebruikelijk dat bij beëindiging van het dienstverband de polis werd overgedragen aan de verzekerde.

5.1.2 De gevolgen van de 'tweede Iroverordening' (VO58/1942 van 21 mei 1942) voor de pensioenen

De voornaamste gevolgen van deze verordening voor de levensverzekeringen (en vooral lijfrente-verzekeringen) golden ook voor de arbeidspensioenen. Deze overeenkomsten dienden te worden aangemeld door de betrokkenen zelf en door de maatschappijen. Hiervoor was het nodig te weten wie jood was en wie niet: ook hier dienden joodverklaringen getekend te worden. De maatschappijen moesten daarvoor de bedrijven, die de pensioenen bij hen hadden verzekerd, aanschrijven. Blijkens documenten aangetroffen in het Bijenkorf-archief heeft de Nationale dat inderdaad met betrekking tot werknemers van de Bijenkorf en de Hema gedaan. Ook heeft deze maatschappij tussen 3 maart en 28 mei 1943 aanmaningen verzonden aan de Hema om het retourneren van de joodverklaringen te bespoedigen.³³³ Omdat de bewijzen van de vorderingen tegelijk met de aanmelding dienden te worden ingeleverd, mochten de pensioenpolissen onder geen voorwaarde meer bij het verlaten van de dienstbetrekking aan de werknemer ter hand worden gesteld. Zij dienden onverwijld aan Liro te worden toegezonden en de werknemers die voor het verschijnen van de tweede Liro-verordening waren ontslagen en hun polis hadden meegekregen, dienden deze alsnog in te leveren bij Liro. Anders moest het bedrijf zelf een kopie inzenden.³³⁴

De uitkering van de pensioenen was in feite onderworpen aan dezelfde bepalingen van de verordening als de gewone lijfrente-verzekeringen, met dien verstande dat na gebleken vragen door maatschappijen op 4 september 1942 een circulaire aan de leden van de Bedrijfsgroep

³³² Notitie "Mededeling aan het personeel, ontslagen door den bewindvoerder der N.V. Hollandsche Eenheidsprijzen Maatschappij (H.E.M.A.) te Amsterdam. GAA, coll. KBB, 2298.

³³³ Stukken in GAA, coll. KBB, 2323.

³³⁴ Brief Liro aan Stichting Pensioenfonds van het Magazijn 'De Bijenkorf', 16-9-1942. GAA, coll. KBB.

Levensverzekering werd verzonden, met de specifieke bepalingen:

1. Uitkeringen tot fl. 250,- per kalendermaand en per gezin waren toegestaan, wanneer het om arbeidspensioenen ging, die door de werkgever bij verzekeringsmaatschappijen waren afgesloten.
2. Wanneer het arbeidspensioen betaalbaar was in grotere termijnen dan fl. 250,-, doch niet meer dan fl. 3000,- per jaar, dan mocht het pensioen in maandelijkse termijnen worden uitbetaald. Het eventueel door andere maatschappijen betaalde pensioen moest hierbij worden meegerekend.
3. Pensioenen toekomend aan de nagelaten betrekkingen van de joodse werknemer waarop ook loonbelasting moest worden ingehouden, mochten eveneens in maandelijkse termijnen van fl. 250,- worden uitbetaald, mits het ging om pensioenen die door de werkgever van de joodse werknemer waren afgesloten.
4. Pensioenverzekeringen die door de werknemer zelf waren afgesloten, dienden te worden beschouwd als lijfrenten, ook al werd er loonbelasting ingehouden.³³⁵

Wanneer, zoals toegestaan onder 1. de uitkering rechtsstreeks aan de betrokkenen werd uitgekeerd, diende deze per uitbetaalde termijn een getekende verklaring in tweevoud in te zenden, dat "tot het maandinkomen van het gezin geen ander bij ons verzekerd arbeidspensioen behoort, waarvan het bedrag, tezamen met de onderhavige rente, F.250,- te boven gaat".³³⁶

Omdat de door de werkgever betaalde premie een alternatieve vorm van loon is, is aan pensioenovereenkomsten (volgens art. 6 letter c van het Besluit op de Loonbelasting van 1940) de voorwaarde verbonden, dat de levensverzekeringsmaatschappij bij uitkering van enig bedrag op de betrokken polis aan een ander dan de werkgever, loonbelasting moest inhouden. Toen op grond van Verordening 54/1943 de afkoopwaarden aan Liro werden betaald, droegen de maatschappijen ook loonbelasting af aan de ontvanger der Directe Belastingen.³³⁷

Behalve de betaling van loonbelasting was een ander verschil met levensverzekeringen dat volgens artikel 25 van Verordening 58/1942 de uitkering van reeds ingegane pensioenen doorbetaald moest worden tot het vijf en zeventigste levensjaar. De Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft zou volgens een circulaire van de Bedrijfsgroep Levensverzekering enkele verzekeringsmaatschappijen hierover hebben aangeschreven:

"Pensionsverpflichtungen gegenüber Juden sind gemäss Par. 7 der Verordnung Nr. 58/1942 auch nach erfolgter Aussiedlung der Berechtigten weiter an Sie zu erfüllen,

³³⁵ Circulaire 4-9-1942. Archief Verbond.

³³⁶ Circ. aan H.H. Buitendienstambtenaren van de Nationale, 14-8-1942. Eveneens werden een blanco verklaring inzake Arbeidspensioenen van de Nationale aangetroffen; brief van de RVS aan mej. [...] te Lochem, 22-8-1942. Archief Verbond.

ohne dass es der Beibringung eines Lebensbeweises bedarf, und zwar bis zum 75. Lebensjahr des Berechtigten. Die Zahlungsverpflichtung endet bereits vor diesem Zeitpunkt, wenn der Verpflichtete nachweist, dass der Berechtigte nicht mehr am Leben ist. Sie bleibt über den genannten Zeitpunkt bestehen, wenn Sie den Nachweis erbringen, dass der Berechtigte noch am Leben ist. Diese Entscheidung ergeht gemäss Par. 25 der Verordnung Nr. 58/1942 mit allgemein rechtsverbindlicher Wirkung."³³⁸

5.1.3 Verordening 54/1943 van 11 juni 1943 en de 'afkoop' van arbeidspensioenen

Zoals in hoofdstuk 3 is beschreven gelaste deze verordening de afkoop van levensverzekeringen, inclusief lijfrente-overeenkomsten en pensioenverzekeringen. Ook daar waar afkoop niet mogelijk was (zoals bij pensioenen) diende drie kwart van de wiskundig vastgestelde reservewaarde uitbetaald te worden aan Liro. Dit alles ging officieel in per 30 juni 1943.

Het gevolg voor de arbeidspensioenen was dat aan de uitkeringen (ook die tot het 75e levensjaar) een eind kwam. De pensioenovereenkomsten werden door betaling van de zogenaamde afkoopsom beëindigd en de uitkeringen werden stopgezet. Pensioenen die door het eerdere ontslag van de joodse werknemers waren stopgezet, en dus in verzekeringstermen gesproken, premievrij waren gemaakt, werden eveneens afgekocht op de waarde die zij na premievrijmaking hadden gekregen.

Uit de circulaire van de overkoepelende Adviescommissie voor Personeelsfondsen³³⁹ blijkt niet dat deze commissie tijdens en na de oorlog is geconfronteerd met de problematiek van afkoop respectievelijk herstel van joodse arbeidspensioenen. Eenmaal komt de verordening inzake joods grondbezit (Verordening 154/1941) ter sprake.³⁴⁰

De Adviescommissie heeft zich in bezettingstijd wel gebogen over de vraag of pensioenfondsen, verbonden aan ondernemingen, zich dienden aan te melden bij de Commissaris voor niet-commerciële Vereenigingen en Stichtingen. Dat bleek niet het geval te zijn. Wel bleek dat enkele grote pensioenfondsen zich moesten melden vanwege het feit dat zij waren opgericht door werkgevers- en werknemersorganisaties, die sindsdien waren opgeheven. De Adviescommissie zou zich hierover buigen, maar in het archief zijn verder geen stukken meer aangetroffen die hierop betrekking hebben.³⁴¹

Eenmaal wordt melding gemaakt van de tweede Liro-verordening in verband met een brief van Liro aan de Vereeniging Pensioenfondsen voor de Grafische Vakken, waarin Liro verzoekt "het ons terzake komende netto provenu' van een met naam en polisnummer opgegeven polis over te maken."³⁴² De Adviescommissie voor Personeelsfondsen vraagt zich af in hoeverre een

³³⁷ Brief Amstleven aan BGL, 2-7-1947. Archief Verbond.

³³⁸ Circulaire, 4-2-1943. Archief Verbond.

³³⁹ Zie Hoofdstuk 2.3.

³⁴⁰ Advies-commissie voor Personeelsfondsen, Bericht no. 16, 3-9-1941. Archief OPF.

³⁴¹ Adviescommissie voor Personeelsfondsen, Bericht no. 43, 23-9-1942. Archief OPF.

dergelijk schrijven aan deze instelling voor derden een bindende kracht heeft. Men besluit in voorkomende gevallen op juridische bezwaren te wijzen en verder af te wachten.³⁴³ Of zich nog voorkomende gevallen hebben voorgedaan, blijkt niet uit het archief.

Documenten die wijzen op verdere actie van Liro zijn niet aangetroffen. In de circulaire en de bestuursnotulen van het Adviesorgaan zijn evenmin verwijzingen gevonden die duiden op een eventueel probleem met de afkoop van arbeidspensioenen of een betrokkenheid op enige andere wijze. De conclusie lijkt gerechtvaardigd dat de bezetter in ieder geval niet via dit orgaan de afkoop van arbeidspensioenen heeft willen bevorderen. Of er een ander traject is geweest, is niet uit onderzoek gebleken. Het terrein van de arbeidspensioenen had in de jaren voor de Duitse bezetting nog niet zo'n graad van organisatie bereikt zoals het levensverzekeringsbedrijf. Pas in 1949 verscheen de Pensioen- en Spaarfondsenwet. Voor de oorlog was er geen wettelijk toezicht en was het terrein van de arbeidspensioenen onoverzichtelijk. De conclusie moet worden getrokken dat de bezetter vooral via de levensverzekeringmaatschappijen heeft getracht de hand te leggen op de joodse arbeidspensioenen.

5.1.4 Arbeidspensioenen bij joodse bedrijven

Bij joodse bedrijven die een Verwalter hadden gekregen zal de aanmelding en afkoop van pensioenen wellicht makkelijker zijn gegaan dan in bedrijven waar geen beheerder was aangesteld, omdat de namen van eventuele joodse werknemers waarschijnlijk intern bekend waren. Een voorbeeld was het geariseerde joodse kledingmagazijn Maison de Bonneterie, dat een deel van de pensioenen van de Stichting Pensioenfonds Maison de Bonneterie Jozef Cohen Wittgenstein bij de Nederlanden van 1845 had ondergebracht. Nadat de polissen aanvankelijk aan de ontslagen werknemers waren meegegeven, werden uiteindelijk al deze overeenkomsten afgekocht, zodat de waarde ervan, onder inhouding van de daarvoor aan het Rijk verschuldigde loonbelasting, aan Liro is overgemaakt.³⁴⁴

Anderzijds is al eerder aangehaald, dat dezelfde maatschappij de collectieve pensioenen van enkele grote, niet-joodse bedrijven (Enka, Hoogovens en de Chemische Fabriek Naarden) buiten de afkoop had weten te houden. Er was daar geen onderzoek geweest naar de joodse afkomst van de houders van pensioenverzekeringen.³⁴⁵

Bij joodse bedrijven die werden geliquideerd, meestal omdat het kleine, vaak eenmans-bedrijven waren, is er sprake van opheffing, waarbij de liquidatieopbrengst werd gestort bij de "Bank voor Nederlandsche Arbeid N.V." te Amsterdam. Het werd daarvandaan weer gestort bij Liro of de VVRA.³⁴⁶ Het is de vraag of er op grote schaal pensioenpolissen waren afgesloten

³⁴² Brief Liro aan Vereniging Pensioenfonds Grafische Vakken, 18-1-1942. Afschrift in archief OPF.

³⁴³ Verslag vergadering Adviescommissie voor Personeelsfondsen, 27-1-1943. Archief OPF.

³⁴⁴ Documenten in archief NN.

³⁴⁵ Zie paragraaf 3.4.

³⁴⁶ Tweede rapport Commissie van Onderzoek Liro-archieven, p. 48.

voor de werknemers van deze bedrijven. Als het ging om eenmans-bedrijven of bedrijven met slechts enkele medewerkers, zal er veeleer sprake zijn geweest van een levensverzekering in de vorm van een lijfrente, door of voor de persoon in kwestie zelf afgesloten. Dergelijke levensverzekeringen werden dan via het Liro-afkoop-traject afgekocht.³⁴⁷

Omdat er geen systematisch onderzoek is gedaan naar de joodse bedrijven is het niet mogelijk in dit rapport aan te geven of de hierboven aangehaalde voorbeelden een representatief beeld geven van de praktijk van de roof van pensioenpolissen.

5.1.5 Cijfers van de afkoop van pensioenen

Het is niet mogelijk om afzonderlijk cijfers te geven over de afkoop van arbeidspensioenen. Behalve een verwijzing naar de afkoop door Pensioen-Risico is geen andere cijfermatige informatie tijdens het onderhavige onderzoek boven gekomen.³⁴⁸

De bedragen voor afgekochte pensioenen die bij Liro zijn binnengekomen, zijn inbegrepen in het totaal van de polisopbrengsten.

5.1.6 Conclusies

Uit de verordeningen van de bezetter blijkt duidelijk dat de arbeidspensioenen hetzelfde rooftraject doorliepen als de levensverzekeringen. Voor zover is na te gaan heeft de bezetter niet getracht de pensioenen via een overkoepelend orgaan als de Adviescommissie voor Personeelsfondsen af te kopen. Er waren verschillen met de 'gewone' levensverzekeringen, zoals de afdracht van loonbelasting en de verplichting uitkering te doen tot het vijf en zeventigste levensjaar.

Met betrekking tot drie categorieën is de systematiek van de roof duidelijk:

- 1) De opbouw van pensioenrechten was verbroken door het massale ontslag van joodse werknemers.
- 2) Uitkeringen aan een joodse pensioentrekker vielen onder de tweede Liro-verordening (58/1942) en dienden aan Liro uitbetaald te worden tot het vijf en zeventigste levensjaar, tenzij de uitkerende instelling (de levensverzekeringsmaatschappij of het pensioenfonds) kon aantonen dat de persoon in kwestie niet meer in leven was.

³⁴⁷ Dit wordt bevestigd door een brief van de afd. Inspectie van Liro aan de echtgenote van een voormalige eigenaar van een geliquideerd joods bedrijf, waarin Liro de echtgenote te kennen gaf dat de vorderingen van de echtgenoot bij de levensverzekeringsmaatschappij moesten worden gemeld. Liro aan mw. P. A.-B, 26-8-1942. NIOD, Doc. II-1213.

³⁴⁸ Pensioen-Risico was een levensverzekeringsbedrijf gebaseerd op onderlinge grondslag, dat zich uitsluitend bezighield met de verzekering van arbeiders en hun betrekkingen. Deze organisatie heeft als afkoopsom voor joodse pensioenpolissen Liro een bedrag van fl. 289.788,- betaald. Brief Centraal Beheer aan administratie van het Departement van Sociale Zaken, 25-7-1945. Historisch Archief GAK, inv.nr. 884.

- 3) De Pensioenen werden na Verordening 54/1943 afgekocht op drie kwart van de wiskundige reserve. Hiermee werden de uitkeringen die op grond van Verordening 58/1942 aan Liro werden gedaan, stopgezet.

5.2 Rechtsherstel

Met betrekking tot de drie categorieën aan het eind van de vorige paragraaf blijkt de systematiek van het rechtsherstel als volgt te kunnen worden gereconstrueerd.

1) *Gedwongen ontslag*

Volgens artikel 4 van het Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen 1945 was de werkgever verplicht "den werknemer, wiens arbeidsverhouding na 9 mei door toedoen van den bezetter of in verband met de onder de bezetting heerschende omstandigheden anders dan uit vrijen wil is beëindigd, terug te nemen twee dagen na den dag, waarop de werknemer zich meldt en, indien de werknemer voor de beëindiging van zijn dienstbetrekking 90 dagen in het bedrijf werkzaam was (...)." ³⁴⁹

Volgens dit besluit behoorden onderduikers eveneens tot de categorie mensen, wier dienstbetrekking anders dan uit vrije wil was beëindigd. De verplichting om de werknemer weer in dienst te nemen verviel wanneer de werknemer zich niet meldde binnen een maand nadat de gelegenheid daartoe was ontstaan.

Het was gebruikelijk, en dit blijkt uit de jurisprudentie van de Raad voor het Rechtsherstel, dat de werknemer wiens dienstverband was hersteld, zijn achterstallige pensioenpremies alsnog voldeed. De werkgever vulde het werkgevers-aandeel eveneens alsnog aan. ³⁵⁰

2) *De lopende pensioenuitkeringen tussen 21 mei 1942 en 30 juli 1943*

Na de oorlog werd bepaald dat de lopende pensioenen die na de tweede Liro-verordening aan Liro waren overgemaakt, door de verzekeringsmaatschappijen en fondsen 'bevrijdend betaald' waren. Dat wil zeggen dat deze betalingen niet opnieuw - aan de mensen zelf - hoefden te worden gedaan. In het herstelproces na de bevrijding kreeg de overlevende pensioentrekker voor deze uitkeringen een vordering op LVVS. Zoals in hoofdstuk 4.4 is beschreven, kregen de crediteuren van LVVS uiteindelijk 90% terug van hun vordering.

Voor de na de afkoopverordening vervallen uitkeringen kregen de overlevende pensioentrekkers een vordering op de maatschappijen en pensioenfondsen. Die kregen op hun beurt een vordering op LVVS, ter hoogte van de betaalde afkoopbedragen. ³⁵¹ De maatschappijen en pensioenfondsen dienden dus zorg te dragen voor de uitkering aan de gepensioneerden.

³⁴⁹ Notitie 'Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen 1945, GAA, archief KBB, inv.nr. 866.

³⁵⁰ Uitspraak Afd. Rechtspr. te Amsterdam, 9-6-1952: Weduwe van M. Mayerfeld contra de N.V. Magazijn de Bijenkorf en Stichting Pensioenvoorziening voor het Personeel van de N.V. Magazijn de Bijenkorf.

³⁵¹ Uitspraak Afd. Rechtspr. te Den Haag, 30-4-1947. S. Haagman, A.S. Polak en J. Poppelsdorp contra de Gemeente Amsterdam.

Wanneer de gepensioneerde de oorlog niet had overleefd, konden diens nabestaanden aanspraak maken op de vervallen pensioenuitkeringen, die aan Liro waren betaald, tot de overlijdensdatum van de gepensioneerde, alsmede op eventueel weduwen- en wezenpensioenen. Dat gold dus ook voor uitkeringen die verschuldigd waren voor de periode na de afkoop van het pensioen.

Van de uitkering diende de eventuele uitbetaalde 'schadeloosstelling' (in de termen van Verordening 198/1941) bij het ontslag van de joodse werknemer, waarin de opgebouwde pensioenpremie was verwerkt, afgetrokken te worden. Ook de achterstallige premie moest worden verrekend met de gerechtigde.³⁵²

3) De aan Liro betaalde 'afkoopwaarde'

Deze werd niet aan de gepensioneerde of aan zijn erfgenamen uitgekeerd, omdat in de normale, niet-oorlogssituatie, een pensioen geen afkoopwaarde had. Met andere woorden, het pensioen werd hersteld, zoals dat voor de oorlog was. De maatschappij kreeg een vordering op LVVS voor het afkoopbedrag, en betaalde dan of later wanneer het pensioen inging, de pensioenuitkeringen aan de gepensioneerde.

Bij het herstel van arbeidspensioenen speelde mee dat pensioenen individuele rechten zijn. Door het betalen van pensioenpremies krijgt de werknemer recht op een uitkering bij het behalen van de pensioengerechtigde leeftijd. Wanneer de werknemer voor het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd overlijdt, vervalt het recht op pensioen. De opgebouwde reserves vervallen als sterftewinst aan de pensioenfondsen en levensverzekeringsmaatschappijen. Van nabestaanden kunnen alleen, wanneer dat in de bepalingen is opgenomen, weduwen en wezen aanspraak maken op opgebouwde pensioenrechten. Weduwen- en wezenbepalingen waren niet verplicht, maar werden ook voor de Tweede Wereldoorlog al, vaak opgenomen. Op die manier was de werknemer niet alleen verzekerd van een inkomen voor de oude dag, maar werden zijn weduwe of kinderen verzekerd van een inkomen bij zijn eventuele voortijdig overlijden.

In een aantal procedures bij de Raad voor het Rechtsherstel is vonnis gewezen inzake het herstel van arbeidspensioenen, waarbij bovenstaande gang van zaken bevestigd wordt. Het was, zoals in eerdere hoofdstukken al ter sprake kwam, in de praktijk gebruikelijk dat vanuit de inmiddels via procedures voor de Raad gevormde jurisprudentie algemene richtlijnen tot stand kwamen, volgens welke het rechtsherstel van zaken die daarna speelden veelal minnelijk, dus zonder tussenkomst van de rechter, tot stand kwam.

Dat blijkt bijvoorbeeld uit de procedure van de weduwe Koppens tegen de Vereniging Pensioenrisico met betrekking tot een weduwe-pensioen. Dat genoot zij sinds haar echtgenoot op 3 november 1940 was overleden. Op grond van Verordening 54/1943 kocht Pensioenrisico het pensioen af door overmaking aan Liro van drie kwart van de wiskundig vastgestelde reserve. De uitkeringen werden per 30 juni 1943 gestaakt. Na de bevrijding eiste mevrouw Koppens uitbetaling door Pensioenrisico van alle reeds vervallen renten. Pensioenrisico stond

³⁵² Uitspraak M. Mayerfeld contra Stichting Pensioenfonds Bijenkorf.

op het standpunt dat zij aan Liro bevrijdend had betaald. De Raad deed op 24 april 1946 uitspraak en stelde de weduwe in het gelijk: Pensioenrisico diende alle weduwe-rentetermijnen, die na 30 juni 1943 waren verschenen uit te betalen. Pensioenrisico kreeg een vordering op LVVS voor het op 12 juli 1943 aan Liro betaalde bedrag.³⁵³

Blijkens een brief van Pensioenrisico aan de Bedrijfsgroep Levensverzekering heeft deze maatschappij na dit arrest besloten "aan alle nog in leven zijnde pensioentrekkers de uitkering te betalen waarop zij aanspraak hebben."³⁵⁴

Ook onderzoek bij een aantal bedrijven bevestigt deze gang van zaken. Terugkomend op de N.V. Magazijn de Bijenkorf, blijkt dat begin juli 1945 van de kleine 1000 werknemers die door de Verwalter waren ontslagen er 118 (94 van de Bijenkorf en 24 van de HEMA), weer in dienst werden genomen, tegen het salaris ten tijde van het ontslag. De feitelijke regeling moest door de filiaallhouders geregeld worden.³⁵⁵ In juni 1945 werd de Advies Commissie Gerepatrieerde Bijenkorvers opgericht. Het doel van deze commissie was algemene richtlijnen op te stellen voor een voorlopige schaderegeling.³⁵⁶

Eind mei 1946 werd een definitieve regeling getroffen: gehuwden ontvingen 60% en ongehuwden 40% van hun loon over de periode van afwezigheid, onder aftrek van het wachtgeld dat zij na hun ontslag hadden ontvangen. Verder zou de Bijenkorf de te niet gegane pensioenen inkopen, zodat de latere pensioenuitkering geen nadelige invloed van deze periode zou ondervinden. Wel dienden de werknemers die onder deze regeling vielen hun eigen bijdrage over de periode van afwezigheid te betalen. Dit bedrag kon ook op de uitkering in mindering worden gebracht. Wanneer de restitutie van het wachtgeld en de eigen bijdrage in de pensioenpremie meer zou bedragen dan de te ontvangen uitkering, zou het bedrijf het meerdere voor zijn rekening nemen. Ook werd loonbelasting van de uitkering ingehouden.³⁵⁷ De weduwen van de door de Verwalter ontslagen werknemers konden formeel geen aanspraak meer maken op een weduwenuitkering van het pensioenfonds. De Bijenkorf besloot voor hen een lijfrente in te kopen overeenkomstig het bedrag waarop zij via het pensioen recht zouden hebben. Zij kregen recht op een uitkering vanaf het moment van overlijden van hun echtgenoot. Achterstallige premies of uitbetaalde wachtgeld dienden wel te worden terugbetaald.³⁵⁸

³⁵³ Afd. Rechtspr. Enkelv. K te Den Haag, 24-4-1947, Wed. Koppens contra de Vereeniging "Pensioenrisico" (er zijn verschillende spellingswijzen in verschillende documenten), Circ. BGL, 30-4-1947, Archief Verbond, S94/5.

³⁵⁴ Brief "Pensioen-Risico" aan BGL, 14-1-1947. Archief Verbond.

³⁵⁵ 'Administratieve regeling betreffende intreding Joodsch personeel', 12-6-1954 en anonieme en ongedateerde notitie betreffende de regeling van de terugkeer van tijdens de bezetting ontslagen joods en ander personeel. GAA, archief KBB, resp. inv.nr. 866 en 861.

³⁵⁶ 'Regeling van terugkeer tijdens de bezetting ontslagen joods en ander personeel', zonder datum, GAA, archief KBB, inv.nr. 861.

³⁵⁷ 'Enige gegevens over de personeelssituatie in de Bijenkorf' (1947) en brief Hoofddirectie aan het Bijenkorf-personeel, 1-5-1946. Beide GAA, archief KBB, inv.nrs. 858 en 866.

³⁵⁸ Zie noot 350.

Uit de studie van de historicus Mozes Speijer, die op eigen initiatief in 1994 een onderzoek instelde naar de praktijk van roof en rechtsherstel van levensverzekeringen en pensioenen, blijkt dat een bedrijf als Shell ook gezorgd heeft voor herstel van de pensioenen van haar joodse werknemers. Er waren op de 5045 toenmalige personeelsleden 27 joodse en 13 half-joodse werknemers. Bij het ontslag werden de rechten op de pensioenen gehandhaafd, maar ook dit bedrijf ontkwam er niet aan geld aan Liro te betalen. Na de bevrijding werd alles hersteld. Hoe de pensioenen werden hersteld is niet duidelijk.³⁵⁹

Voor Philips geldt dat de zorg voor joodse werknemers al tijdens de bezettingstijd bijzondere vormen aannam. Lange tijd kon deportatie van een in een speciale afdeling van het bedrijf (het Sobu, Speciale Opdrachten Bureau) ondergebrachte groep joodse werknemers van Philips worden voorkomen door hen als groep in te zetten voor specialistische arbeid voor de Duitsers. De pogingen de joodse medewerkers te beschermen tegen deportatie faalden uiteindelijk, in juni 1944 kwamen ze toch in Auswitsch-Birkenau terecht. Toch heeft een hoog percentage de oorlog overleefd.³⁶⁰ In de periode dat de groep voor het Sobu werkte heeft Philips de salarissen en pensioenpremies gewoon doorbetaald. Na de bevrijding werd de afwikkeling individueel geregeld, waarbij het achterstallige werkgeversdeel van de pensioenpremie door Philips werd voldaan. De werknemers kregen de gelegenheid hun deel in termijnen in te halen.³⁶¹

5.2.1 Conclusies

Recapitulerend blijkt dat aan de hand van E 100 en E 93 en het Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen 1945 in combinatie met een aantal procedures voor de Raad voor het Rechtsherstel het herstel van arbeidspensioenen geregeld werd. Hoe de praktijk van het rechtsherstel van pensioenen voor alle gedupeerden eruit zag, is moeilijk te zeggen, zonder nader onderzoek te doen bij een aantal bedrijven, zowel joodse als niet-joodse. Bovenstaande bevindingen van het onderzoek naar het Magazijn de Bijenkorf tonen aan dat er ruimte was om tot goede regelingen te komen. Waar die ruimte er was, kunnen ook minder bevredigende regelingen tot stand zijn gekomen.

³⁵⁹ M. Speijer, ongepubliceerd rapport 'Rapport Joodse levensverzekeringen en Pensioenen', 1940-1945 Nunspeet (1997), ons ter hand gesteld door de Verzekeringskamer.

³⁶⁰ I.J. Blanken, *Onder Duits beheer*, 275 e.v.

³⁶¹ M. Speijer, p. 29-30.

6. Schadeverzekeringen

6.1 Roof

Op grond van Verordening 58/1942 (de 'tweede Liro-verordening') moesten alle vorderingen worden aangemeld. Schadeverzekeringen vielen onder 'andere rechten', zoals bedoeld in artikel 5 van de Verordening. Dit hield in dat schadeverzekeringen van joden onder de aanmeldingsplicht hadden moeten vallen. De consequentie was dat ook de schadeverzekeraars in principe onderzoek naar het jood-zijn van de polishouders dienden te verrichten, met alle administratieve lasten van dien.

De Bedrijfsgroep Schadeverzekering, ingesteld bij beschikking van de Organisatie-Commissie Woltersom³⁶² per 16 oktober 1941, wendde zich, met succes, tot het Rijkscommissariaat (waaronder de Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft ressorteerde) om tot een regeling te komen. Die hield het volgende in:

- "1. Schadeverzekeringspolissen ten name van Joden, behoeven, ofschoon zij vallen onder vorderingen, als bedoeld in artikel 5 van Verordening No. 58/1942, op grond van een verleende uitzonderingsbepaling conform artikel 25 van deze verordening, niet te worden aangemeld.
2. Alle schade-betalingen uit hoofde van schadeverzekeringspolissen ten name van Joden moeten onder mededeling van de nodige gegevens geschieden aan de Bankiersfirma Lippmann, Rosenthal & Co.. Deze betalingen gelden dan tevens als aanmelding in den zin van artikel 1 en 4 van de verordening, mits zij geschieden binnen één maand na het ontstaan der vordering. Zoo dit laatste niet het geval is, moeten de vorderingen worden aangemeld onder mededeling van de nodige gegevens als genoemd in artikel 2 der verordening.
3. Bij betaling aan verzekerden van vorderingen f. 250,- niet te boven gaande, uit hoofde van schadeverzekeringspolissen kan volstaan worden met een, gemakshalve bijv. op de schade-kwitantie te stellen, verklaring van verzekerden, dat zij niet zijn Jood of als Jood worden aangemerkt ingevolge artikel 4 der Verordening No. 189/1940. Na zulk een verklaring is de assuradeur van aansprakelijkheid ontheven, in geval later mocht blijken, dat de verklaring onjuist is geweest.
4. Bij vorderingen boven f. 250,- uit hoofde van schadeverzekeringspolissen zullen de assuradeuren vóór betaling aan verzekerden zich hebben te overtuigen, dat zij slechts betalen aan personen, die niet vallen onder eerder genoemd artikel 4 van Verordening 189/1940, bijvoorbeeld door zich het persoonsbewijs van den verzekerde te laten voorleggen.
5. Het is aan assuradeuren en tusschenpersonen zonder meer toegestaan de normale premie van Joden te ontvangen en aan dezen uitstel van betaling toe te staan."³⁶³

³⁶² Zie paragraaf 2.1.

³⁶³ Circulaire Bedrijfsgroep Schadeverzekeringen, 29-6-1942. Archief NN.

Anderhalve maand later ontvingen de leden van de Bedrijfsgroep Schadeverzekering nadere instructies aangaande de uitvoering van de verordening. Bepaald was dat uitkeringen in natura aan de joodse verzekerden konden geschieden. Uitkeringen aan derden op grond van een ten name van een joodse verzekerde lopende verzekering konden worden uitgekeerd tot een maximum van duizend gulden, mits de ontvangers geen joodse personen waren in de zin van art. 4 van verordening 189/1940. Bij overschrijdingen van fl. 1000,- diende het hele bedrag aan Liro betaald te worden. Het ging dan om rekeningen van ziekenhuizen en reparatieschaden. Aan joodse ondernemingen kon wel betaald worden. Ook uitkeringen op grond van W.A.-verzekeringen mochten ongelimiteerd worden gedaan aan niet-joodse personen, evenals uitkeringen aan niet-joodse begunstigden.

Wel mochten joodse verzekerden uitkeringen ontvangen tot een bedrag van vijftig gulden, evenals premierestitutie tot hetzelfde bedrag. Bij zogenoemde beursverzekeringen werd de naleving van de bepalingen van de verordening in handen gelegd van een makelaar, daartoe gemachtigd door de betrokken verzekeringsmaatschappij. Ook hier was weer van belang of de betrokkenen jood was of niet. Bij vorderingen boven fl. 250,- diende de tussenpersoon zich te vergewissen dat de verzekerde geen jood was, desnoods via de Rijksinspectie voor de Bevolkingsregisters. Provisies voor joodse agenten, wier bedrijf niet als onderneming werd aangemerkt, dienden altijd aan Liro uitgekeerd te worden.³⁶⁴ Het is niet bekend hoeveel uitkeringen in het kader van vorderingen op een schadeverzekering aan Liro zijn gedaan.

6.2 Rechtsherstel

Omdat uitkeringen uit hoofde van schadeverzekeringen volgens de systematiek van de roof bij Liro terecht kwamen, zijn zij als onderdeel van de (gereconstrueerde) administratie van Liro ook in de systematiek van het rechtsherstel van bij Liro ingeleverde gelden verwerkt. Dit blijkt uit de rekeningoverzichten van LVVS, die bij het Joods Maatschappelijk Werk terecht zijn gekomen. Joodse verzekerden werden gecrediteerd voor schade-uitkeringen die in 1942 aan Liro waren gedaan. In de rekeningoverzichten zijn posten van schade door diefstal en inbraak (fl. 2,47 resp. fl. 248,60), brand (fl. 6,-), brandschade costuum (fl. 4,04) en en rijwielverzekeringsspolis (fl. 4,10) opgenomen.³⁶⁵ De conclusie moet worden getrokken dat de uitkeringen aan Liro met betrekking tot schadeverzekeringen in de systematiek van het rechtsherstel zijn opgenomen. Hoe systematisch deze procedure in praktijk kon worden gebracht onttrekt zich door gebrek aan relevant archiefmateriaal aan onze waarneming.

³⁶⁴ Circulaire Bedrijfsgroep Schadeverzekering, 15-8-1942. NIOD, Doc II-418, B 179.

³⁶⁵ Overzicht van de rekening van diverse personen, LVVS; coll. JMW; in: GAA, zonder inv.nr.

C. Roof en rechtsherstel van joodse verzekerde waarden via andere trajecten

Zoals is aangegeven in de Inleiding van dit deelrapport is het uitvaartverzekeringswezen aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog een heterogeen en ondoorzichtig gebied, waarbij naast volksverzekeringen, die bij levensverzekeringsmaatschappijen werden afgesloten, andere mogelijkheden bestonden om de kosten van de uitvaart te verzekeren. Om een indruk te krijgen van de systematiek van roof en rechtsherstel van joodse uitvaartpolissen diende daarom naast de bedrijfstak van de levensverzekeringen en lijfrenten, ook die van de uitvaartverzekeringen onderzocht te worden. Het doel van dit deel is aan de hand van vaststelling van het lot van joodse uitvaartpolissen en/of lidmaatschappen van begrafenisverenigingen de vormen van rechtsherstel na de bevrijding te onderzoeken. De roofmethoden bleken mede afhankelijk te zijn van de organisatievorm van de verzekering c.q. lidmaatschap van een vereniging en de wijze waarop deze organisaties pasten in het ideologische en/of economische systeem van de bezetter.

Achtereenvolgens worden besproken: een uitzonderlijke levensverzekeringsmaatschappij die al geliquideerd was ver voor Liro joodse verzekeringsgelden ging incasseren; niet-joodse en joodse uitvaartverenigingen.

7. Een uitzonderlijk lot: de Onderlinge Verzekeringsmaatschappij van de Ancient Order of Foresters

7.1 Roof: de liquidatie van de Onderlinge Verzekeringsmaatschappij van de Ancient Order of Foresters volgens Verordening 33/1940, 3 september 1940

Een bijzondere plaats onder de levens- en uitvaartverzekeringen neemt de Onderlinge Verzekeringsmaatschappij van de broederschap van de Ancient Order of Foresters (AOF) in. Dit was een humanitaire vereniging die tot doel had bijstand te verlenen, zowel onderling aan leden als aan derden. De orde was in de vorige eeuw in Engeland gesticht en had inmiddels afdelingen (courts) in België, Nederland (sinds 1880), Suriname en de Nederlandse Antillen. De hoofdafdeling voor Nederland en België was gevestigd in Amsterdam. Het lidmaatschap stond open voor iedereen, ongeacht geloof, ras, politieke overtuiging. Het belangrijkste fonds van de broederschap was de 'Onderlinge Verzekeringsmaatschappij Uitkeringsfonds bij Overlijden van den Subsidiary High Court Nederland-België der Ancient Order of Foresters'. Na de totstandkoming van de wet op het levensverzekeringsbedrijf in 1922 was het verzekeringsfonds omgevormd tot een onderlinge verzekeringsmaatschappij, derhalve een zelfstandige rechtspersoon die onder toezicht stond van de Verzekeringskamer.³⁶⁶

Per 31 december 1939 waren er 2651 verzekerden, met een totaal verzekerd kapitaal van fl. 2.605.755,-.³⁶⁷ Het gemiddelde verzekerde kapitaal per polis bedroeg fl. 982,93.

De broederschap was officieel geen joodse vereniging, maar van de elf personen in het bestuur waren er vijf joods. Daarbij was de meerderheid van de verzekerden eveneens joods. Toch was het niet door anti-joodse maatregelen van de bezetter dat de vereniging in de problemen kwam. Reeds vóór de eerste Liro-verordening in augustus 1941 van kracht werd, was de vereniging al geliquideerd op grond van Verordening 33/1940 (van 3 september 1940). Deze verordening gelastte de ontbinding van Duits-vijandige organisaties zoals vrijmetselaarsloges en 'Loge-ähnliche' verenigingen, inclusief neven- en dochterorganisaties. De vermogens werden verbeurd verklaard en mr. Joan Müller en mr. E.Th.A. Hermans traden op als respectievelijk Generalverwalter en Verwalter.

Over de ingangsdatum van de liquidatie van de Orde der Foresters bestond verwarring. De orde is pas in een later stadium aan de lijst van 'Loge-ähnliche' verenigingen toegevoegd. De beslissing dat de AOF gerekend werd tot deze categorie werd mondeling medegedeeld op 19 oktober 1940 en twee dagen later werden de archiefkasten op het kantoor verzegeld. Pas op 28 oktober ontving de liquidateur voor Noord-Holland, mr. Hermans, een brief van de Referent für die internationalen Organisationen waaruit bleek dat deze de AOF aan de lijst

³⁶⁶ De archieven van de Foresters worden bewaard in het Amsterdams Gemeentearchief en zijn tot het jaar 1990 geïnventariseerd.

³⁶⁷ "Verslag van de Verzekeringskamer over de 'Onderlinge verzekeringsmaatschappij Uitkeringsfonds bij overlijden van den Subsidiary High Court Nederland - België der Ancient Order of Foresters' in liquidatie te Amsterdam, 1958", (in het vervolg kortweg: Verslag van de Verzekeringskamer), Bijlage 3, p. 11 en 15. GAA, 1248, inv. nr. 429.

had toegevoegd.³⁶⁸ Het verzekeringsfonds werkte echter, in afwachting van een definitieve regeling, nog enkele maanden door. Zo werden in die periode nog 59 verzekeringen geheel en 3 partieel afgewikkeld.³⁶⁹

Rond de jaarwisseling 1940-1941³⁷⁰ ontvingen alle leden een formulier (een 'stamtafel'), waarop zij gegevens dienden in te vullen omtrent hun al dan niet joodse afkomst. Hoewel deze 'enquête' waarschijnlijk plaatsvond na de in werkingtreding van Verordening 189/1940, waarin onder meer in het beruchte artikel 4 werd aangegeven wat de bezettende autoriteiten verstonden onder het begrip 'jood', werd in de circulaire aan de verzekerden van de AOF een andere, strengere³⁷¹, bepaling gehanteerd:

"Als jood of van Joodschen bloede worden beschouwd diegenen, die van tenminste één, naar ras joodsche grootouder afstammen. Een grootouder wordt zonder meer als volledig joodsch aangemerkt, als hij (zij) tot de joodsche kerkelijke gemeente behoort of behoord heeft.

Het feit dat deze niet of niet meer tot de joodsche kerkelijke gemeente behoort of behoord heeft, is echter nog volstrekt geen bewijs van het arisch zijn.

Volledige rasjoden kunnen volstaan met een enkele verklaring daaromtrent; de verzekerden van gedeeltelijk joodschen bloede moeten in twijfelgevallen extracten uit het register van den Burgerlijken Stand overleggen, van geboorte en huwelijk hunner vier grootouders."³⁷²

Wie niet binnen de gestelde termijn van twee weken zijn formulier terugzond aan het Referat Internationale Organisationen des Reichskommissars, werd geacht zijn levensverzekering te hebben 'prijsgegeven'.

Vervolgens kregen degenen die op grond van de reactie op de ingevulde 'stamtafel' als joods werden aangemerkt een brief van de liquidateur van de AOF dat de polis vervallen was

³⁶⁸ Nota inzake onderlinge verzekeringsmaatschappij Uitkeringsfonds bij Overlijden (in het vervolg kortweg: Nota inzake Uitkeringsfonds), Bijlage 8, GAA, arch. 1248, inv.nr. 399.

³⁶⁹ Verslag van de Verzekeringskamer, Bijlage 3, p. 11. GAA, arch. 1248, inv.nr. 429.

³⁷⁰ Formulier, GAA, arch. 1248, inv.nr. 90. De precieze datum is niet bekend; de datering op het formulier luidt "datum postmerk".

³⁷¹ Vgl. de omschrijving van wie als jood werd beschouwd volgens artikel 4 van VO 189/1940: "1. Jood is een ieder, die uit tenminste drie naar ras voljoodsche grootouders stamt; 2. Als jood wordt ook aangemerkt hij die twee voljoodsche grootouders stamt en 1) hetzij zelf op den negenden Mei 1940 tot de joodsche kerkelijke gemeente heeft behoort of na dien datum daarin wordt opgenomen; 2) hetzij op den negenden Mei 1940 met een jood was gehuwd of na dat oogenblik met een jood in het huwelijk treedt; 3. Een grootouder wordt als voljoodsch aangemerkt, wanneer deze tot de joodsch kerkelijke gemeenschap heeft behoord."

³⁷² Nota inzake Uitkeringsfonds, Bijlage 4. GAA, arch. 1248, inv.nr. 399.

verklaard ingevolge een besluit van het Rijkscommissariaat van het bezette Nederlandse gebied. De verzekerden kregen te horen dat hun voor eventueel teveel betaalde premie een postchèque toegezonden zou worden. De vóór 20 oktober 1940 op de polis geleende bedragen werden in mindering gebracht. De opgebouwde premie-reserve voor de joodse verzekeringen werd verbeurd verklaard als 'Duits-vijandig vermogen'.³⁷³

Volgens een naoorlogs verslag van de Verzekeringskamer werden in totaal 2329 verzekeringen geacht op deze wijze te zijn geliquideerd. Zij hadden een gezamenlijke verzekerde waarde van fl. 2.271.872,09. Dit geeft een gemiddelde verzekerde waarde van fl. 975,47. Uit ditzelfde verslag blijkt dat bij naoorlogs herstel de gemiddelde verzekerde waarde door de orde der Foresters is gesteld op fl. 1150,-.³⁷⁴

De niet-joodse verzekerden werden per 1 april 1941 overgenomen door de N.V. de Centrale Arbeiders Verzekerings- en Depositobank (ook genoemd: de N.V. Centrale Arbeiders Levensverzekerings Maatschappij). Deze maatschappij was vanwege de historische banden met de sociaal-democratische beweging kort na de bezetting onder Duits beheer gesteld en had een aantal NSB-bestuursleden.³⁷⁵ Het ging om 255 tot 263 polissen, met een verzekerd kapitaal van fl. 257.310,-³⁷⁶ en een reservewaarde van fl. 105.869,62.³⁷⁷

De Verzekeringskamer had overigens scherp stelling genomen tegen de Duitse maatregelen tegen het Uitkeringsfonds van de AOF, met name tegen de scheiding van joodse en niet-joodse verzekerden. Toen bleek dat protesten in woord en geschrift, en brieven aan de plaatsvervangend minister (de Secretaris-Generaal) van Justitie³⁷⁸ niet mochten baten om de plannen met de joodse verzekeringspolissen te veranderen, heeft de Verzekeringskamer geweigerd verder mee te werken aan de overdracht van de niet-joodse portefeuille aan de Centrale.³⁷⁹

De polissen van de ruim 2300 joodse verzekerden vielen dus niet onder Verordening 54/1943 en werden niet bij Liro afgekocht. Ze waren, ruim voordat de verordeningen die aanmelding en later afkoop van verzekeringen eisten, van kracht werden, al op strengere gronden dan in

³⁷³ Idem, bijlage 10.

³⁷⁴ Bedragen aan de hand van de na de oorlog gegeven cijfers in het 'Verslag van de Verzekeringskamer', Bijlage 3, p. 15. GAA, arch. 1248, inv. nr. 429.

³⁷⁵ Zie J. van Gerwen, *De Centrale Centraal*, p. 197 e.v.

³⁷⁶ Volgens een lijst 'Door de Centrale geplaatste verzekeringen' opgesteld aan de hand van per formulier opgegeven polissen die naar de Centrale waren overgegaan. GAA, arch. 1248, inv. nr. 401. Het Verslag van de Verzekeringskamer, Bijlage 3, p. 11 geeft 263 als aantal voor de door de Centrale overgenomen polissen.

³⁷⁷ Deze waarde is opgegeven in de lijst 'Door de Centrale geplaatste verzekeringen' (GAA, 1248, inv.nr. 401. J. van Gerwen geeft in *De Centrale Centraal* een reservewaarde van fl. 106.679,-. Zie aldaar noot. 98, p. 437.

³⁷⁸ Afschriften van brieven van de Verzekeringskamer aan de Secretaris-Generaal van Justitie 5-2-1941, 22-2-1941 en 18-3-1941 als bijlagen bij de Nota inzake Uitkeringsfonds. GAA, arch. 1248, inv.nr. 399.

³⁷⁹ Nota inzake Uitkeringsfonds en Verslag van de Verzekeringskamer 1958, p. 3. Beide: GAA, arch. 1248, inv.nrs. 399 en 429.

Verordening 189/1940 als joods aangemerkt en vervallen verklaard. De reserves en het kapitaal van het Overlijdensfonds van de AOF werden verbeurd verklaard.

- 7.2 Rechtsherstel bij de Onderlinge Verzekeringsmaatschappij van de Ancient Order of Foresters**
- Op 16 januari 1946 werd bij beschikking van het Nederlands Beheersinstituut volgens art. 7 van het Besluit herstel Rechtsverkeer (No. E. 100) de liquidatie van de Wederkerige Verzekerings- en Waarborgmaatschappij Subsidiary High Court Nederland-België der Ancient Order of Foresters opgeheven. Twee leden van de broederschap werden met bevoegdheid van bestuurders tot bewindvoerder benoemd.³⁸⁰ Hierdoor was het fonds echter alleen juridisch herleefd. De vraag was of het Uitkeringsfonds ooit nog als een verzekeringsmaatschappij zou kunnen functioneren. De stand van zaken bij het fonds was als volgt:
- Het aantal leden was als gevolg van nazivervolging gedecimeerd: van de oorspronkelijk 2651 leden met een overlijdensverzekering waren ongeveer 1900 gedeporteerd en omgebracht.
 - Er was geen administratie meer aanwezig.
 - Er waren vrijwel geen financiële middelen.
 - Alleen al aan overlijdensuitkeringen schatte men een verplichting op het fonds ten bedrage van fl. 1.750.000,-.
 - Het gedeelte van het ledenbestand dat geen financiële schade had geleden was 'op tijd' door de liquidateurs bij de Centrale ondergebracht, waardoor er ook geen risicospreiding was geweest.

Het rechtsherstel van de verzekerden van het uitkeringsfonds van de AOF was gecompliceerd, omdat er in feite sprake was van herstel in herstel. Dat wil zeggen dat er verschillende zaken aan de orde waren: rechtsherstel van de orde zelf, en dat van het officiële uitkeringsfonds (immers een zelfstandig rechtspersoon). Dan hadden de individuele verzekerden bij het fonds ook recht op herstel van hun verzekeringsovereenkomsten.

Rechtsherstel van de individuele verzekerden en/of hun rechthebbenden was, naar mening van het voorlopige naoorlogse bestuur, vooral afhankelijk van het terugkrijgen van het bezit van de AOF in het algemeen en dat van het Uitkeringsfonds in het bijzonder. Het vermogen van dit fonds had, behalve uit kasgeld, ondermeer bestaan uit beleggingen in hypotheek, effecten en gemeentelijke geldleningen. Hiervan was een deel ondergebracht bij de Centrale, toen deze maatschappij de portefeuille van niet-joodse verzekerden overnam. Bij de overdracht was natuurlijk ook de totale premiereserve van die groep verzekeringen betrokken.³⁸¹ Het bestuur achtte het niet reëel het Uitkeringsfonds te reactiveren met een opnieuw te vormen portefeuille van verzekerden bestaande uit het vroegere door de Centrale overgenomen cliëntenbestand en de overlevende joodse leden. Toch streefden de naoorlogse

³⁸⁰ GAA, arch. 1248, inv.nr. 402.

³⁸¹ Zie paragraaf 7.1.

Foresters wel naar juridische terugkeer van de Centrale-leden. De achterliggende gedachte was dat "de risico's voor de handelingen van de liquidateuren gelijklijk gedragen moeten worden door alle verzekerden bij de AOF zonder onderscheid naar afstamming".³⁸² De Raad voor het Rechtsherstel, aan wie de zaak was voorgelegd, oordeelde eind 1947 evenwel dat de verzekeringsovereenkomsten die door de Centrale waren overgenomen, niet aan het Uitkeringsfonds van de Foresters overgedragen hoefden te worden.³⁸³ Overigens waren kort na de bevrijding al overlevende voormalige leden van het Uitkeringsfonds uit eigen beweging overgestapt naar de Centrale.

De door de AOF bij de Raad voor het Rechtsherstel aanhangig gemaakte procedures hadden te maken met het terugkrijgen van het kapitaal van de AOF en van het Uitkeringsfonds. Het kwam erop neer dat de stand van het vermogen van voor de bezetting niet volledig kon worden hersteld. Pas toen het duidelijk was wat financieel herstel zou inhouden, konden de uitkeringen aan de individuele rechthebbenden van het Uitkeringsfonds vastgesteld worden. Een belangrijke complicatie in het hele proces van rechtsherstel was dat het Uitkeringsfonds na de bevrijding noch door de orde zelf, noch door de Verzekeringskamer levensvatbaar werd geacht. Men besloot de opheffing van het levensverzekeringsbedrijf van de Foresters voor te bereiden. De Verzekeringskamer is bij dit hele proces betrokken geweest. Men volgde hierbij de procedure van de 'noodregeling', beschreven in hoofdstuk IV van de wet op het Levensverzekeringbedrijf.

Vanwege de voorbereiding van de opheffing van het fonds (in de stukken ook liquidatie genoemd) kregen de rechthebbenden van de door de bezetter geliquideerde verzekeringsovereenkomsten de status van 'schuldeiser' van het op te heffen Uitkeringsfonds. Rechthebbenden waren nu zowel belanghebbende in het kader van het rechtsherstel als schuldeiser.

Voor de beslissing over de hoogte van de uitkering viel, moest dus worden afgewacht hoeveel van het vroegere, door de bezetter geroofde bezit weer zou worden achterhaald. In 1949 werd besloten vast een voorlopige uitkering te doen van 25%, en wel in een bepaalde volgorde: weduwen dienden het eerst in aanmerking te komen.³⁸⁴

Pas in 1957 was er voldoende duidelijkheid over het herstelde vermogen om een wijzigingsbeschikking in te dienen. De Arrondissementsrechtbank van Amsterdam wijzigde op 3 oktober 1957 (op grond van art. 61 van de Wet op het Levensverzekeringbedrijf) de rechten van het fonds en van de schuldeisers.

De noodregeling hield, kort samengevat, het volgende in:

1) Het uitkeringspercentage werd vastgesteld op 52,4% van het 'overeenkomstig de beschikking vastgestelde c.q. vast te stellen bedrag der aanspraken'. Voor mensen die waren

³⁸² Notitie van de Beheerders der A.O.F., december 1946, deel 2. GAA, arch. 1248, inv.nr. 403.

³⁸³ Notulen bestuursvergadering 17-12-1947. GAA, arch. 1248, inv.nr. 90.

³⁸⁴ Notulen bestuursvergadering 17-11-1949. GAA, arch. 1248, inv.nr. 90.

overleden voor 1 oktober 1945 (men had expres een ruime marge genomen om juridisch touwtrekken om de doodsoorzaak - al dan niet als gevolg van de oorlog - te voorkomen) was dat 52,4% van het verzekerde bedrag. Voor mensen die nog op die datum in leven waren, gold hetzelfde uitkeringspercentage van 52,4%, maar dan van de reserve-waarde van de betrokken overeenkomst van levensverzekering.

2) De rechten van het Uitkeringsfonds op betaling van (achterstallige) premie vervielen, evenals de rechten op terugbetaling of verrekening van de geleende som, wanneer er sprake was geweest van polisbelening.

3) Alle rechten en verplichtingen van het Uitkeringsfonds uit met dat fonds gesloten overeenkomsten van levensverzekering werden overgedragen aan en overgenomen door de Orde der Foresters.³⁸⁵

De noodregeling was dus tegelijkertijd de liquidatie van de rechtspersoon van het Uitkeringsfonds én de vaststelling van de hoogte van de uitkering aan de rechthebbenden van de door de bezetter in 1941 geconfisqueerde verzekeringsovereenkomsten.

De Verzekeringskamer beschouwde het voorstel tot liquidatie van het fonds van de door het Beheersinstituut benoemde beheerders - inclusief de betaling aan de schuldeisers - juridisch als een aanbod tot minnelijk rechtsherstel van de verzekeringsovereenkomsten. De voor de Raad voor het Rechtsherstel gevoerde procedures betroffen immers alleen het rechtsherstel van het Uitkeringsfonds of de orde als rechtspersoon. De rechtsbetrekkingen met de leden-verzekerden dienden afzonderlijk door middel van herstelprocedures of door een minnelijke regeling te worden geregeld.

Het uitkeringspercentage van 52,4% werd berekend door de balans tussen activa en passiva van het Uitkeringsfonds per 31 december 1955 vast te stellen. Oftewel: door te kijken hoeveel geld er nog in de boedel was, en wat de aanspraken waren van de personen die als vroeger lid bekend waren of nabestaanden van deze ex-leden. De som der aanspraken bedroeg bijna twee maal het bedrag dat teruggevonden was van de boedel. Dit hield in dat slechts iets meer dan de helft van het bedrag waarop men aanspraak kon maken kon worden uitbetaald.

De activa bedroegen te samen fl. 1.057.161,28. Zij bestonden uit hypothecaire geldleningen, leningen op schuldbekentenis, polisbeleningen, het saldo van de rekening-courant bij de Orde, verscheidene claims die via de Orde liepen en voorschotten op uitkeringen.

De passiva bedroegen te samen fl. 2.024.252,33. Zij bestonden uit de verplichtingen van het fonds uit hoofde van de verzekeringsovereenkomsten, die in drie groepen waren verdeeld:

I. Een groep van 806 schuldeisers inzake overeenkomsten van levensverzekering van voor 1 oktober 1945 overleden leden van het fonds. Het totaal bedrag is gelijk aan het totaal bedrag van het verzekerde kapitaal: fl. 897.488,75.

Het was dus gelukt om van 806 joodse overledenen vast te stellen dat zij lid waren geweest

³⁸⁵ Verslag van de Verzekeringskamer, GAA, arch. 1248. inv.nr. 429. De bijlagen geven een gedetailleerde verzekeringstechnische en financiële verantwoording.

van het Uitkeringsfonds van de Foresters. De uitkering aan deze groep vond plaats in 1957. In juli van dat jaar verzocht de AOF bij de inspecteur der belastingen geen opgave te hoeven doen der successierechten van de binnenkort uit te keren bedragen op de polissen van het Uitkeringsfonds. Het ging om uitkering van bovengenoemde 806 polissen, te weten 52,4% van fl. 897.488,75, zijnde fl. 470.284,10. Bijna alle uitkeringen zouden fl. 602,60 bedragen, maar zouden in sommige gevallen aan een groot aantal erfgenamen worden uitgekeerd. De inspecteur keurde het achterwege laten van de opgave goed. Het betreffende artikel in de successiewet was niet van toepassing indien het ging om een verzekering van minder dan fl. 500,-.³⁸⁶

II. Een groep van 346 schuldeisers inzake overeenkomsten van levensverzekering van op 1 oktober 1945 in leven zijnde leden van het fonds. Het totaalbedrag is gelijk aan het totaalbedrag van de reservewaarden van deze verzekeringen: f 129.539,41. Deze mensen waren er dus in geslaagd te bewijzen dat zij leden waren geweest van het Uitkeringsfonds van de Foresters. Zij kregen gezamenlijk 52,4% van fl. 129.539,41.

III. Een 'restgroep', waarvoor een bedrag van f 997.224,17 werd opgevoerd. 52,4% zou aan deze groep moeten worden uitgekeerd. Groep III is in het verslag van de Verzekeringskamer gedefinieerd als de groep waarvan geen of onvoldoende gegevens bekend waren. Het ging om ongeveer de helft van het aantal verzekerden, namelijk 1178.³⁸⁷ Van het overgrote deel, 885 gevallen, waren bij het fonds helemaal geen gegevens aanwezig. Van 216 gevallen was opgave van fondslidmaatschap gedaan, waarbij de naam en het feit van overlijden voor 1 oktober 1945 bekend waren, maar waarbij andere gegevens ontbraken om lidmaatschap van het fonds te bewijzen.

Uit het beschikbare archiefmateriaal blijkt hoe moeilijk het kon zijn om als schuldeiser erkend te worden. Bij gebrek aan schriftelijk bewijs, een polis of andere bewijsstukken, nam de orde genoegen met een schriftelijke verklaring (eventueel onder ede) van twee leden van de AOF dat een persoon in mei 1940 lid was van de broederschap. Er is correspondentie aangetroffen tussen de zoon van een voormalig lid en de AOF. De orde vroeg de zoon een foto op te sturen, zodat deze kon worden toegezonden aan mensen die zijn vader eventueel als voormalig lid konden herkennen. De zoon verzocht de foto vooral te retourneren, omdat dit de enige foto was die hij nog van zijn vader had. Er zijn ook formulieren aangetroffen die aan voormalige leden van de Foresters waren toegezonden met de vraag of genoemde persoon bekend was als vroeger lid van de Foresters.³⁸⁸

Het is niet duidelijk van hoeveel van de 216 gevallen waar fondslidmaatschap was opgegeven,

³⁸⁶ Brief van de Inspectie der Registratie en Successie, 19-7-1957 aan Notaris J. van Hasselt. GAA, arch. 1248, inv.nr. 434.

³⁸⁷ Verslag van de Verzekeringskamer, Bijlage 3, p. 13 e.v. GAA, arch. 1248, inv.nr. 399.

³⁸⁸ Stukken met betrekking tot de verificatie van de bij het fonds ingediende claims. GAA, arch. 1248, inv.nr. 433.

maar niet bevestigd, dit uiteindelijk alsnog is gebeurd, waardoor de rechthebbenden alsnog hun uitkering konden incasseren. Het moet voor deze mensen buitengewoon frustrerend zijn geweest niet in aanmerking te komen voor de herstelregeling, omdat een polis of andere bewijsmiddelen niet voorhanden waren.

Na opheffing van het Uitkeringsfonds op 3 oktober 1957 heeft het Hulp- en Ondersteuningsfonds van de Orde der Foresters zijn inmiddels krachtens de noodregeling gewijzigde rechten en verplichtingen overgenomen.³⁸⁹ Dit fonds behandelde na 1957 de claims en deed eventuele uitkeringen. Daarbij bleef men vasthouden aan de eis dat twee nog levende AOF-leden het lidmaatschap van een oudlid, daterend van voor 1940, moesten bevestigen. Gezien de hoge sterfte van AOF-leden in de oorlog was het moeilijk om het lidmaatschap te bewijzen, en naar mate de jaren voortschreden moeilijker. Dat gold bijvoorbeeld ook voor mensen die na de bevrijding naar het buitenland waren gegaan en pas veel later vernamen dat zij hun rechten konden doen gelden. Het was dan vaak te laat om hun lidmaatschap te bewijzen. De AOF hield echter vast aan deze criteria.³⁹⁰ In de jaren tot 1976 zijn in ieder geval zes claims afgewezen en is één claim toegewezen. Van twee is de uitkomst onbekend.³⁹¹ Het is niet duidelijk hoeveel claims er in het geheel nog zijn ingediend.

Uit de voorgaande reconstructie blijkt dat het Uitkeringsfonds bij Overlijden van de Orde der Foresters zowel wat betreft de roof als wat betreft het rechtsherstel volkomen buiten de systematiek valt die tot nu toe is gereconstrueerd met betrekking tot joodse levensverzekeringen: de leden werden collectief beroofd van hun verzekeringsovereenkomsten. Het rechtsherstel betrof in eerste instantie de overkoepelende organisatie en de verzekeringsmaatschappij zelf. Daarna werden de rechten van individuele leden of hun erfgenamen hersteld, in zoverre dat dit herstel onderworpen was aan twee zaken: in de eerste plaats aan de hoogte van het gerestitueerde kapitaal van de verzekeringsmaatschappij en ten tweede moesten de rechthebbenden voldoen aan de eis het voormalig lidmaatschap te bewijzen. Men ging in bepaalde opzichten echter ook coulant te werk. Zo werden de polisbeleningen en achterstallige premies kwijtgescholden; werd de datum van 1 oktober 1945 aangehouden als onderscheidingsdatum voor sterfte als gevolg van oorlogsomstandigheden. Voor nabestaanden moet het echter een hard gelag zijn geweest om bij gebrek aan bewijs niet als schuldeiser erkend te worden.

³⁸⁹ Verslag van de Verzekeringskamer, bijlage 3, p. 17. GAA, arch. 1248, inv.nr. 399.

³⁹⁰ Brief AOF aan claimant in Brazilië, 17-2-1967. GAA, arch. 1248, inv.nr. 539.

³⁹¹ Zie correspondentie en andere stukken in GAA, arch. 1248, inv.nrs. 539 en 540.

8. Niet-joodse begrafenisfondsen en uitvaartverenigingen

8.1 De Verordening inzake verenigingen van personen en stichtingen zonder economisch doel (VO 145/1940), 20 september 1940

Op 20 september 1940 werd Verordening 145/1940 afgekondigd, "houdende bepalingen ter verkrijging van een overzicht (Erfassung) van verenigingen van personen en stichtingen zonder economisch doel". De verordening hield in dat alle niet-commerciële verenigingen en stichtingen zich dienden te melden bij de Procureur-Generaal van het ressort waarin zij waren gevestigd. De organisaties waren verplicht op het aanmeldingsformulier aan te geven wat hun activa en passiva waren, evenals het aantal leden. Wanneer de organisaties zich niet vóór 12 oktober 1940 bij de bevoegde Procureur-Generaal hadden aangemeld konden zij vervolgd worden.³⁹²

De verordening bleek een voorloper te zijn van Verordening 41/1941 "ten einde te komen tot een herordening op het gebied van de niet-commerciële verenigingen en stichtingen" van 28 februari 1941. De speciaal daartoe aangestelde Commissaris voor Niet-Commerciële Verenigingen en Stichtingen was gerechtigd verenigingen en stichtingen te ontbinden, bij andere verenigingen en stichtingen onder te brengen en statuten of besturen te wijzigen. Deze verordeningen waren niet specifiek op de joodse bevolking gericht, maar op deze wijze kreeg de bezetter allerlei informatie die zeer goed van pas kwam bij de voorbereiding van de liquidatie van joods cultureel leven en joods bezit.

De bezettende autoriteiten waren van mening dat ook de begrafenisfondsen onder deze verordening vielen en zich dienden aan te melden.³⁹³ Zij stelden zich op het standpunt "dat onderlinge maatschappijen, verenigingen en stichtingen welke het levensverzekeringsbedrijf uitoefenden, aangemerkt moesten worden als *niet* een economisch doel na te streven." Achteraf, dus na aanmelding, zou bepaald worden welke onderlinge maatschappijen, verenigingen en fondsen als een economisch doel beogend zouden worden beschouwd, zo lieten zij de Verzekeringskamer weten.

Uiteindelijk werd aan de betrokken maatschappijen en fondsen meegedeeld dat onderlinge maatschappijen, verenigingen, coöperatieve verenigingen en stichtingen, die onder toezicht van de Verzekeringskamer stonden en daarbij volgens de statuten en/of reglementen zich uitsluitend de uitoefening van het verzekeringbedrijf ten doel stelden (het afsluiten van overeenkomsten, als bedoeld in artikel 1 van de Wet op het Levensverzekeringbedrijf 1922, S. 716), geacht werden een economisch doel na te streven. Zij hoefden zich niet op te geven. Een uitzondering werd gemaakt voor die onderlinge maatschappijen, (coöperatieve) verenigingen, stichtingen en naamloze vennootschappen, die door niet-economische verenigingen en stichtingen waren opgericht "en/of tot zodanige verenigingen in zodanig

³⁹² Verslag van de beheerders van het vermogen van H.W. Müller-Lehning, 1945. ARA, arch.nr. 2.09.16, inv.nr. 631, map diversen.

³⁹³ Het hiernavolgende is gebaseerd op het *Gedenboek van de Verzekeringskamer*, p. 132-135.

feitelijk verband staan, dat zij practisch als een dochter of zusterinstelling der niet-economische vereniging of stichting moeten worden aangemerkt."

De Verzekeringskamer was het daar niet mee eens en heeft moeite gedaan deze instellingen onder de verordening uit te krijgen. Volgens het jaarverslag van de Verzekeringskamer zouden in 1941 nog slechts acht fondsen onder de verordening vallen.

In korte tijd hadden rond de 90.000 verenigingen en stichtingen zich aangemeld. Hoeveel dat niet hebben gedaan is niet bekend.³⁹⁴ Tot de verenigingen die zich afvroegen of zij aanmeldingsplichtig waren moeten vele uitvaartverenigingen hebben behoord.

De uitvaartverenigingen waren veelal verenigingen die zich toelegden op het verzorgen van een uitvaart (of in enkele specifieke gevallen ook of uitsluitend een crematie) tegen betaling van een contributie per persoon of per gezin. De vereniging verzorgde dan de uitvaart, waarbij de 'uitkering' bestond uit een pakket diensten of een korting op de kosten van de uitvaart. Dergelijke verenigingen werkten zonder winstoogmerk, op basis van onderlinge solidariteit van de leden. De organisatiegraad was wisselend per vereniging, veel besturen kwamen bijeen aan de keukentafel van een bestuurslid en hielden een algemene jaarvergadering in een plaatselijk café of kerkzaaltje. Vaak werkte men nog met een omslagstelsel, waarbij het geld dat per jaar over was, onder de leden werd verdeeld.

Het is niet duidelijk of in het algemeen dergelijke verenigingen zich hebben aangemeld. Enkele case studies leveren een divers beeld op. Die betreffen een Begrafnisvereniging op confessionele grondslag te Groningen; twee natura-uitvaartverenigingen op ideële grondslag (verbreding van de mogelijkheden voor crematie in plaats van begraving), waar een groot aantal niet-orthodoxe joden lid van waren; joodse begrafenisverenigingen.

8.2 Begrafnisvereniging "Algemeen Belang" voor Groningen en Haren

Uit archiefonderzoek bij de 'Begrafnisvereniging "Algemeen Belang" voor Groningen en Haren' bleek niets over het al dan niet melden voor de verordeningen 199/1940 en 41/1941. Wel werd geconstateerd dat deze vereniging tot 1941 lid was geweest van de 'Provinciale Bond van Begrafnisverenigingen in de provincie Groningen'. Als gevolg van de reorganisatie van het Nederlandse bedrijfsleven in het kader van de Commissie-Woltersom werd deze provinciale bond opgeheven, en werd de Begrafnisvereniging Algemeen Belang verplicht lid te worden van de ondervakgroep 'Onderling Begrafnisbedrijf' van de 'Vakgroep Begrafniswezen' van de Organisatie Woltersom.³⁹⁵ Gezien de indeling in de ondervakgroep 'Onderling Begrafnisbedrijf'³⁹⁶ (voor uitvaartverzorging op coöperatieve grondslag) zou men veronderstellen dat deze vereniging, en derhalve andere vergelijkbare verenigingen, niet in aanmerking kwamen voor aanmelding bij de Commissaris voor Niet-commerciële Verenigingen en Stichtingen.

³⁹⁴ L. de Jong, Koninkrijk, deel 5, p. 415-423.

³⁹⁵ 'Verslag over het jaar 1942 van den Secretaris ter voldoening aan art. 9 van het reglement'. Arch. Onderlinge Begrafnis- en Crematievereniging Algemeen Belang U.A. te Groningen.

³⁹⁶ Zie paragraaf 2.2.

Algemeen Belang had voornamelijk hervormde, later ook rooms katholieke leden. Met betrekking tot het verzuilde karakter bleek na onderzoek van de inschrijvingsboeken met royementsdata in de jaren 1941-1944 dat er in ieder geval een joods gezin lid was geweest. Vader, moeder en twee kinderen werden tegen betaling van een inleggeld van fl. 1,50 op 4 december 1941 ingeschreven. De wekelijkse contributie bedroeg 20 cent. Achterop het formulier 'Aanvraag ter verkrijging van het Lidmaatschap' is de volgende mutatie aangetekend: "29 mrt 1943: Bij besluit van het Bestuur dd. 29 maart 1943, is het lid, aan ommezijde voornoemd, geroyeerd. De contributie is betaald tot 7 december 1942."³⁹⁷ Uit het boek *In memoriam* blijkt dat anderhalve maand daarvoor de echtgenote en de kinderen al in Auschwitz waren omgebracht. Ook de vader overleefde de oorlog niet. Dit is de enige bevestiging van joods lidmaatschap van deze uitvaartvereniging die is gevonden door de namen bij royementen te vergelijken met namen in *In memoriam*. Veel lidmaatschappen zijn geroyeerd, maar dat geldt ook voor de vooroorlogse en naoorlogse periode. Royement in de jaren 1942-1943 is geen aanwijzing dat het om een joodse polis gaat.

8.3 Arbeiders Vereeniging voor Lijkverbranding (AVVL)

De Arbeiders Vereeniging voor Lijkverbranding was in 1919 opgericht, met als doelstelling 'de verbreiding van de crematiegedachte'. Daarnaast wilde de vereniging crematie mogelijk maken voor minder bedeelden. Veel van de zeventig aanwezigen bij de oprichtingsvergadering waren afkomstig uit kringen van de Amsterdamse diamantbewerkeren. De belangrijkste oprichters, Andries de Rosa (1869-1943) en Jacob Rooselaar (1893-1985) waren beiden joods en van oorsprong diamantbewerkeren. Beiden speelden als bestuurders een belangrijke rol in de vereniging.³⁹⁸ De vereniging had een natura-verzekering voor de leden. Verder hield lidmaatschap in dat men korting kreeg voor de crematie in Velsen, het enige crematorium dat Nederland rijk was, en dat eigendom was van een concurrerende vereniging, de Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding te Den Haag.

8.3.1 Geen roof

Na de afkondiging van Verordening 145/1940 ter aanmelding van verenigingen en stichtingen zonder economisch doel bestond er onduidelijkheid bij de AVVL of de vereniging aanmeldingsplichtig was of niet. Daarbij was de kernvraag of de activiteiten van de vereniging toch niet een economisch doel hadden: "is niet ons hele streven erop gericht op een zo goed mogelijk verzorgde crematie tegen een zo laag mogelijke contributie", zo vroeg men zich af.³⁹⁹ Men vroeg advies bij het Parket van de Procureur-Generaal te Amsterdam waar de aanmelding zou moeten geschieden. Maar men verklaarde daar geen uitsluitsel te kunnen geven. De

³⁹⁷ Zie archief Onderlinge Begrafnis- en Crematievereniging Algemeen Belang U.A. te Groningen.

³⁹⁸ *Ontstaan uit noodzaak*, p. 9-10,25.

³⁹⁹ Brief Hoofdbestuur AVVL aan W. Nieuwhoff, 17 oktober 1940. Archief AVVL.

ambtenaar adviseerde voor de zekerheid wel aan te melden. Aldus werd in oktober 1940 door het hoofdbestuur besloten. Ruim een jaar later kregen de afdelingsbesturen per circulaire te horen dat "door onderzoek was gebleken, dat onze Vereeniging niet als zodanig wordt aangemerkt (...). Wij kunnen dus geheel ongewijzigd blijven voortwerken."⁴⁰⁰ De achtergrond van dit besluit blijkt niet uit de stukken, maar heeft vermoedelijk te maken met de indeling van de AVVL in de systematiek van de begrafenisverenigingen en -fondsen, die in paragraaf 2.2 is beschreven.

Toch bleef de vereniging niet onberoerd door de oorlog en de jodenvervolging. In de Hoofdbestuursvergadering van 2 november 1941 maakten de vijf joodse leden van het bestuur bekend zich in het belang van de AVVL terug te trekken, wat een geslaagde poging bleek te zijn om de dreiging van de aanstelling van een Verwalter af te wenden.⁴⁰¹ De meeste joodse bestuursleden werden in de loop van de oorlog gedeporteerd. De Rosa overleefde de oorlog niet, Rooselaar keerde terug, maar kreeg zijn plaats in het bestuur niet meer terug.

Met betrekking tot de anti-joodse bezitsverordeningen bleek de situatie anders dan bij de levensverzekeringsmaatschappijen. Volgens de Wet op het Levensverzekeringsbedrijf van 1922 was het uitkeren van geld door een uitvaartverzekering in natura niet toegestaan. De natura uitvaartverenigingen waren niet gehouden volgens de verordeningen 58/1942 en 54/1943 verzekeringsovereenkomsten (in dit geval lidmaatschappen) te melden en af te kopen bij Liro. Evenmin is door de AVVL onderzoek gedaan naar de eventuele joodse identiteit van haar leden. Er zijn geen formulieren of ariërverklaringen verstuurd. Verzekeringen werden geroyeerd wanneer de premiebetaling was gestaakt. Dit gold dus ook voor niet-joodse leden, die door verschillende oorlogsomstandigheden niet meer in staat waren hun lidmaatschap te betalen. Van 2656 leden (van in totaal ongeveer 17.000 leden) is het lidmaatschap onvrijwillig beëindigd. Daartoe is ook gerekend het onvrijwillig beëindigd lidmaatschap van naar schatting 1600 joodse leden, die naar voor het overgrote deel naar Auschwitz of Sobibor waren gedeporteerd.

De wiskundige reserves die vrijkwamen door het wegvallen van deze 1600 leden, waarvoor de vereniging geen tegenprestatie had kunnen leveren, beliepen fl. 69.000,-, wat neerkomt op gemiddeld fl. 43,12 per lid.

Al in 1940 had het Dagelijks Bestuur van de vereniging zich de vraag gesteld wat de vereniging moest doen in gevallen waar overledenen zonder kosten voor de vereniging of voor de nabestaanden waren begraven. In de eerste maanden na de Duitse inval deden zich namelijk twee gevallen voor: militairen die op militaire wijze waren begraven. Bovendien waren er twee vermisten, mensen die 'welhaast buiten twijfel' waren overleden. "Formeel", zo staat in de notulen te lezen, "is wel de Vereeniging niet tot enige daad verplicht, doch dit bevredigt geenszins ons rechtsgevoel. Wij hebben dan ook reeds de dag na de overgave een bespreking

⁴⁰⁰ Circulaires van de AVVL van resp. 18-10-1940 en 12-11-1941. Archief AVVL.

⁴⁰¹ Notulen van de Hoofdbestuursvergadering van 2-11-1941. Archief AVVL en *Ontstaan uit noodzaak*, p. 69-70.

gehad met de Verzekeringskamer en gevraagd of in deze gevallen dispensatie zou kunnen worden verleend van de Wet op het Levensverzekeringsbedrijf, die onze Vereniging verbiedt uitkeringen in geld te doen. De Verzekeringskamer achtte dit ten enenmale onmogelijk."⁴⁰² Dit zelfde probleem deed zich in verhevigde mate voor toen na de bevrijding bleek dat het merendeel der joodse leden niet meer terug zou komen.

8.3.2 Wel (gedeeltelijk) herstel

Ook voor verzekerden bij de AVVL waren als gevolg van de bezetting verschillende situaties ontstaan die na de bevrijding weer dienden te worden hersteld: in de eerste plaats waren verzekeringsovereenkomsten ongewild verbroken door stopzetting van de premiebetaling. Ten tweede hadden veel verzekerden de dood gevonden, terwijl de Vereniging niet voor de crematie had kunnen zorgen. Er had weliswaar geen onteigening van opgebouwde reserves door de bezetter plaatsgevonden, maar de rechten op de verzekeringen waren wel aangetast door de oorlogsomstandigheden, "buiten de schuld en tegen de wil der betreffende leden, nl. door krijgsgevangenschap, deportatie, tewerkstelling en onderduiking."⁴⁰³

In verband met het herstel van onvrijwillig verbroken lidmaatschappen verscheen in de zomer van 1945 een oproep in de dagbladen:

"De leden, wier lidmaatschap tussen 1 augustus 1939 en 1 mei 1945 door oorlogs- of daarmee verbandhoudende omstandigheden is te niet gedaan, worden tot 1 november 1945 in de gelegenheid gesteld dit lidmaatschap met direct ingaande rechten tegen de oude contributie te herstellen. De onbetaald gebleven contributie behoeft slechts voor een tijdvak van zes maanden te worden aangezuiverd. Een aanvraag tot herstel, ingediend na 1 november 1945, wordt eveneens ingewilligd, als wordt aangetoond, dat het verzoek is gedaan binnen drie maanden na de terugkomst van de betrokkenen in Nederland."

De sluitingsdatum werd nog verlengd tot 31 december 1946. Het aantal mensen dat gebruik maakte van de mogelijkheid tot herstel bedraagt 476. Dat was ongeveer 90% van de groep die daarvoor in aanmerking kwam.⁴⁰⁴

Ter compensatie van nabestaanden van AVVL-leden die door oorlogsomstandigheden waren omgekomen, maar niet door de vereniging waren gecremeerd, werd de regeling ingesteld die al in bezettingstijd een enkele maal was toegepast. Zoals eerder vermeld was de Verzekeringskamer tegen de uitkering van een compensatie in geld aan de nabestaanden van overledenen, voor wie de vereniging zijn verplichtingen door de specifieke situatie rond het overlijden, niet had kunnen voldoen. Men had toen besloten nabestaanden, voor zover zij lid waren van de

⁴⁰² Notulen Hoofdbestuursvergadering AVVL, 1-9-1940. Archief AVVL.

⁴⁰³ 14e Algemeen verslag over de jaren 1945 en 1946, Amsterdam, oktober 1947. Archief AVVL

⁴⁰⁴ Idem. Zie ook Circulaire van het Hoofdbestuur aan de afdelingssecretarissen, 17-7-1945. Archief AVVL.

AVVL, met ingang van de overlijdensdatum van verdere contributiebetaling vrij te stellen. Tijdens de vergadering van het Hoofdbestuur, op 23 september 1945, werd besloten dat deze regeling ook zou gelden voor de nabestaanden van leden, wier lidmaatschap door oorlogsomstandigheden was beëindigd, en van wie werd aangenomen dat zij niet meer zouden terugkeren. Zo werden "één of eenige nabestaanden van de overledenen, voor zover deze ook lid van onze Vereniging waren"⁴⁰⁵, in de eerste lijn (de echtgenoot, kinderen, ouders, broers of zusters) vrijgesteld van contributiebetaling voor het leven met volledig behoud van alle rechten.⁴⁰⁶

In de maanden voorafgaand aan deze vergadering was een discussie onder de hoofdbestuurders gevoerd over het voorstel tot herstel van contributies, zoals dat op 23 september werd aangenomen. Een persoon was van mening dat het voorstel niet juist was, vooral omdat het niet voorzag in uitbetaling van de wiskundige reserve aan de nabestaanden van de geroyeerde leden die zelf geen herstel konden krijgen omdat zij waren overleden. Uiteindelijk ging deze bezwaarde akkoord met het voorstel, mede vanwege de tijdsdruk om tot een regeling te komen, en omdat besloten was om de achterstallige premie slechts voor zes maanden te innen, wat een extra gebaar was aan de leden die hun lidmaatschap herstelden.⁴⁰⁷

Uiteindelijk kregen 162 joodse en niet-joodse leden op grond van dit besluit per 1 januari 1946 vrijstelling van contributiebetaling. Dat hield in dat deze polissen premievrij werden gemaakt met behoud van alle rechten. De kosten werden gefinancierd uit de vrijgevallen wiskundige reserve van de polissen van de in de oorlog beëindigde lidmaatschappen. Er werd overigens bij de AVVL nooit onderscheid gemaakt tussen joden en niet-joden. Zoals eerder vermeld, had de AVVL geen 'joodverklaring' hoeven voorleggen aan de verzekerden.

8.3.3 Cijfers met betrekking tot onvrijwillig beëindigde joodse lidmaatschappen

Begin 1946 werd een exposé betreffende de financiële kant van het ledenverlies tijdens de oorlog opgesteld en verstrekt aan de voorzitter en de secretaris van de afdeling Amsterdam. Het was bestemd ter oriëntering en ter weerlegging op vergadering(en) van eventuele opmerkingen: "Dit alles ter ontzenuwing van eventuele opmerkingen, dat onze Vereniging rijk geworden is door de afvoering van joodse leden".⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ Zoals verwoord in: *Berichten van de Arbeidersvereniging voor Lijkverbranding*, oktober 1945, p. 16.

⁴⁰⁶ Notulen Hoofdbestuursvergadering 23-9-1945; Circulaire van het Hoofdbestuur aan de afdelingsbestuurders, 28-9-1945. Archief AVVL.

⁴⁰⁷ Circulaire aan Heren Hoofdbestuurders, 4-7-1945. Archief AVVL, map HB/DB/AV.

⁴⁰⁸ Notitie 'Enkele bijzonderheden van de afdeling Amsterdam', 1-2-1946. Archief AVVL.

Tijdens de oorlog gedeporteerde joodse leden ⁴⁰⁹ : 1600	
Vrijgevallen wiskundige reserve:	fl. 69.000,-
Aantal herstellingen van joodse lidmaatschappen ⁴¹⁰ : 350	
a. voor herstellingen bestemde reserve joodse leden:	fl. 15.000,-
b. gedeerde contributie joodse lidmaatschappen:	fl. 5.000,-
Aantal joodse vrijstellingen van contributie aan nabestaanden: 130	
c. kosten vrijstellingen joodse leden besluit 23-9-'45:	fl. 9.750,-
Totaal a,b en c:	fl. 29.750,-
(af te trekken van de vrijgevallen wiskundige reserve)	
overschot:	fl. 39.250,-

Het resumé vervolgt met:

"Uit bovenstaande cijfers blijkt, dat het waar is, dat onze vereniging financiële baten heeft getrokken uit de afvoering der joodse leden. Van fl. 69.000,- kon bijna fl. 30.000,- weer te hunne behoeve aangewend worden. Resteert dan nog bijna fl. 40.000,-.

Aangezien het vermogen der Vereniging het miljoen gepasseerd is, blijkt echter ook dat deze fl. 40.000,- de financiën van de Vereniging niet op betekende wijze hebben beïnvloed".⁴¹¹

Herstel was dus op twee manieren mogelijk:

1) Herstel van de door oorlogsomstandigheden te niet gegane lidmaatschappen, wanneer de leden weer terugkwamen en herstel wensten.

- melding voor 31 december 1946, of drie maanden na terugkeer in Nederland;
- betaling achterstallige premie gedurende slechts zes maanden.

2) Compensatie aan nabestaanden van leden voor het niet betalen van de crematie in de vorm van een premievrijlidmaatschap voor de duur van het leven. De regeling was onderhevig aan beperkingen:

⁴⁰⁹ Die volgens de verwachting van de AVVL niet meer zouden terugkeren. Zekerheid daarover was er nog niet in alle gevallen.

⁴¹⁰ Op het moment van de opstelling van de notitie waren er in totaal 393 herstellingen. Later werd het aantal bepaald op 419.

⁴¹¹ De opsteller van de notitie gaat verder met het opsommen van specifiek door de oorlogsomstandigheden ontstane extra kosten voor de Vereniging, zoals: dubbele uitgaven voor begrafenissen (crematorium was de laatste winter van de oorlog gesloten); 100% verhoogde sterfte; grote stijging van de kosten van crematies. Tengevolge van dit alles is de financiële situatie "zeer veel verslechterd." Notitie 'Enkele bijzonderheden van de Afdeling Amsterdam', 1-2-1946. Archief AVVL. .

- alleen aan nabestaanden die al lid waren van de AVVL;
- alleen mogelijk aan partner, ouders, kinderen en broers/zussen, waarbij uiteindelijk het hoofdbestuur besliste welke nabestaande(n) de vrijstelling zouden krijgen;
- melding binnen de termijn.

Er werd dus geen financiële vergoeding gegeven aan alle erfgenamen ter waarde van (een deel van) de opgebouwde wiskundige reserve. Men beriep zich op de Verzekeringskamer, die hiervoor geen toestemming gaf, omdat dit niet reglementair was. In de Algemene Vergadering van 1946 werd besloten "leden, wier lidmaatschap door bedanken of om andere redenen, anders dan door overlijden, wordt beëindigd, nadat het lidmaatschap tenminste drie jaar onafgebroken heeft bestaan, het recht [te geven] op teruggave van 90% van de voor het lidmaatschap gekweekte wiskundige reserve."⁴¹² Dit besluit kon niet met terugwerkende kracht ingevoerd voor nabestaanden van niet teruggekeerde leden, omdat de verandering alleen gold van overeenkomsten die om andere redenen dan overlijden werden beëindigd.

8.4 De Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding⁴¹³

Anders ging het eraan toe bij de Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding, die die zich evenals de AVVL inzette voor de verbreiding van de crematiegedachte. Deze vereniging had echter een andere organisatorische structuur dan de AVVL. Opgericht in 1874 om ook in Nederland crematie mogelijk te maken, ontstond in 1899 naast een Fonds voor Lijkovens, waaruit eens een in Nederland te bouwen crematorium zou worden gefinancierd, een Fonds voor Lijkverbranding, waaruit leden van de Vereniging de kosten van vervoer naar in Duitsland gelegen crematoria vergoed kregen. Sinds 1927 was het mogelijk een kapitaalverzekering af te sluiten bij het Fonds voor Lijkverbranding tot maximaal fl. 1000,- om het vervoer naar Velsen, waar inmiddels een crematorium was geopend, en de crematie te bekostigen. Deze verzekering was ondergebracht bij de Nationale Levensverzekeringsbank, waarbij de Vereniging als de begunstigde was aangemerkt. Die betaalde na het overlijden van de verzekerde eerst de nota van de crematie om vervolgens het overige aan de nabestaanden te geven. Er werd alleen overgegaan tot uitbetaling indien er was gecremeerd, het enige verschil met een gewone levensverzekering.⁴¹⁴

8.4.1 Verplichte beëindiging van joods lidmaatschap

In oktober 1941 was de situatie van de vereniging als volgt: De vereniging zelf telde 20.614 leden (gezinshoofden), die minimaal fl. 1,50 per jaar aan lidmaatschap betaalden. Een onbekend aantal echtgenotes en minderjarige kinderen genoten de voordelen van het lid-

⁴¹² Circulaire AVVL aan de afdelingsbesturen, 15 juli 1946 en Veertiende Algemeen Verslag over de jaren 1945 en 1946. Archief AVVL, map 1945-1954.

⁴¹³ Het onderzoek naar de Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding is verricht door drs. W.P.R.A. Cappers.

⁴¹⁴ Zie voor de achtergrond van deze Vereniging: W. Cappers, *Vuurproef voor een grondrecht*.

maatschap. Het lidmaatschap van de Vereniging gaf (vanaf de duur van zes maanden) recht op een vergoeding van 15 cent per kilometer van de woonplaats van de overledene naar Velsen, wanneer men op meer dan 75 kilometer afstand van het crematorium woonde. Voorts werd het lichaam van de overledene tegen ledentariaf verast.⁴¹⁵

Na een reorganisatie van begin 1941 heette het Fonds voor Lijkverbranding voortaan het Crematiefonds. Dit telde 1283 leden, met inbegrip van de ongeveer 700 leden van het eveneens tot de Vereniging behorende Amsterdams Crematiefonds dat in april 1941 werd opgeheven. Pas op 7 november 1942 werd hun natura-crematieverzekering omgezet in een kapitaalverzekering.⁴¹⁶ De polissen werden ondergebracht bij de Levensverzekering-Maatschappij van het NOG. Tegen betaling van fl. 1,- kon de polis worden overgezet in een gewone levensverzekering.⁴¹⁷ Men kon tegen een storting van fl. 300,- een dekking van alle crematiekosten verzekeren. Ook leden van het Crematiefonds kregen bij overlijden van de Vereniging een bijdrage in de vervoerskosten naar het crematorium uitgekeerd. De polis van leden van het Crematiefonds zelf werd aan de Vereniging uitgekeerd, die vervolgens na aftrek van fl. 10,- administratiekosten de rekening van het crematorium betaalde. Het overige werd aan de nabestaanden uitgekeerd, die vervolgens de begrafenisondernemer betaalden.

Op 22 oktober 1941 werd Verordening 199/1941 afgekondigd, waarin bekend werd gemaakt dat joden geen lid meer mochten zijn van verenigingen zonder economisch doel, tenzij de vereniging uitsluitend bestond uit joodse leden. De Vereniging had zich inmiddels als organisatie zonder economisch doel gemeld (de achtergrond zal hebben gelegen in het feit dat het crematiefonds waar de verzekering was ondergebracht, werd beschouwd als een 'zusterinstelling' van de ideële instelling die de Vereniging zelf was⁴¹⁸) en telde onder het totale aantal van 20.614 leden naar schatting 800 leden met een joodse achtergrond.⁴¹⁹

Na spoedoverleg in het dagelijks bestuur en het hoofdbestuur werd besloten dat de joden zelf hun lidmaatschap moesten opzeggen. Deze informatie werd als losbladig bericht meegestuurd met het oktobernummer van het verenigingsblad *Berichten en Mededeelingen* en bovendien werd het opgenomen in een circulaire aan de afdelingen.⁴²⁰ Een initiatief om zich in een zelfstandige joodse vereniging voor lijkverbranding te organiseren ketste af op het standpunt van het hoofdbestuur dat leden van een eventuele joodse vereniging voor lijkverbranding geen korting op het crematietarief zouden krijgen.⁴²¹

⁴¹⁵ *Berichten en Mededeelingen*, LXVI (1941-1) 28 en (1941-4) 173-174.

⁴¹⁶ Notulen tweeëntwintigste vergadering Commissie voor het Crematiefonds. Koninklijke Vereniging voor Facultatieve Crematie (VFC) (165), 21 april 1943.

⁴¹⁷ *Berichten en Mededeelingen*, LXVII (1942-3) 60. Prospectus Crematiefonds. VFC 165 februari 1941.

⁴¹⁸ Zie paragraaf 8.1.

⁴¹⁹ *Berichten en Mededeelingen*, LXVI (1941-4) 170 en Notulen honderddrieënnegentigste vergadering hoofdbestuur. VFC-ordner notulen hoofdbestuur, 30 oktober 1941.

⁴²⁰ Circulaire hoofdbestuur aan afdelingsbesturen. VFC, rondschrijven aan ver. functionarissen 1940-1945 (192), 30-10-1941 (2265).

⁴²¹ Honderdvierennegentigste vergadering hoofdbestuur; VFC. Ordner notulen hoofdbestuur, 21 november 1941.

Volgens een in het archief teruggevonden lijst met opzeggingen verlieten 674 joden de Vereniging. Voor de namen van Amsterdamse joden werd enkele keren verwezen naar andere lijsten, die echter niet in het archief zijn aangetroffen. Deze lijst is dus waarschijnlijk niet volledig en betrouwbaar.⁴²²

Voor joodse leden van de Vereniging die hadden opgezegd was het financiële gevolg dat zij geen recht meer hadden op het ledentarief, ook niet wanneer zij zouden overlijden na de officiële opzeggingsdatum van 1 november en vóór het einde van het jaar 1941, waarvoor reeds lidmaatschap was betaald. Een niet-joodse echtgenote van een lid dat moest opzeggen diende zelf opnieuw lidmaatschap aan te vragen, en haar joodse echtgenoot kon niet met haar meeverzekerd worden. Het recht op uitkering ging pas in na een halfjaar lidmaatschap, ook voor een nieuw lidmaatschap van de voorheen meeverzekerde echtgenote.⁴²³

Met betrekking tot joods lidmaatschap van het Crematiefonds nam de Vereniging aanvankelijk het standpunt in dat de polissen ongewijzigd zouden blijven, behalve in gevallen dat de polishouders de polis in eigen beheer hadden genomen. Polishouders werden er wel op gewezen dat het verzekerd bedrag niet meer toereikend zou kunnen zijn, omdat zij als ex-leden geen korting meer zouden ontvangen voor een crematie. Bovendien viel de subsidie weg voor vervoer naar het crematorium in Velsen.⁴²⁴ In maart 1942 kwam men terug op deze stellingname: men besloot de band tussen de joodse verzekerden en het Crematiefonds door te snijden. De ongeveer dertig polishouders, van wie de Vereniging nog steeds de begunstigde was, werden ingelicht over het gewijzigde standpunt. De polissen werden naar de Nationale Levensverzekeringbank en de Levensverzekering-Maatschappij van het NOG (die de verzekeringen in herverzekering hadden) gezonden, zodat deze maatschappijen zelf vervolgens aan de verzekerden konden vragen wie in het vervolg dan als begunstigde kon worden aangemerkt.⁴²⁵ Uit archiefstukken betreffende de crematie van enkele joodse ex-leden van de Vereniging die vóór deportatie waren overleden, blijkt dat de Vereniging vasthield aan de betaling voor het volle tarief, behalve in gevallen van financieel onvermogen.⁴²⁶

Toen eind 1943 zogenoemde ontsterde joden weer lid wilden worden, besliste het hoofdbestuur dat een voormalig lid alleen weer werd toegelaten, indien hij een verklaring van de autoriteiten kon overleggen.⁴²⁷

Archiefonderzoek heeft geen cijfers boven tafel gebracht van vrijvallende reserves na terugtrekking van de honderden joodse leden.

⁴²² Lidmaatschap van joden; VFC 209, zonder jaar.

⁴²³ Brief kantoor Vereniging aan J. Wolff Dzn, VFC 209, 7 november 1941 (2362).

⁴²⁴ Circulaire Commissie voor het Crematiefonds aan polishouders; VFC. 192, februari 1942 (153).

⁴²⁵ Notulen honderdvijfennegentigste vergadering hoofdbestuur. VFC. ordner botulen hoofdbestuur, 6 maart 1942 en notulen zeventiende vergadering Commissie voor het Crematiefonds. VFC. 165, 18 maart 1942.

⁴²⁶ Notulen honderdzesde en honderdachtste vergadering Commissie van Beheer; VFC. 503, resp. 12 februari en 12 maart 1942. Crematie H.D. CRVEL, dossier 13715, 17 oktober 1942. Notulen honderdtwintigste vergadering Commissie van Beheer; VFC. 503, 21 oktober 1942.

⁴²⁷ Notulen tweehonderdtweede vergadering hoofdbestuur. VFC, Ordner notulen hoofdbestuur, 16-12-1943.

8.4.2 Herstel van lidmaatschappen

In de eerste algemene vergadering van de Vereniging na de bevrijding, op 15 december 1945, liet de algemeen voorzitter weten dat alle door de bezetter uit de vereniging verwijderde leden weer in hun rechten konden worden hersteld. Men hoefde dat slechts te melden. De voorzitter liet tevens als persoonlijke mening weten dat deze leden pas per 1 januari 1946 contributie hoefden te betalen.⁴²⁸

Wat herstel precies inhield blijkt niet helemaal uit de archiefstukken. Duidelijk is wel dat het beleid werd om voor de te duur betaalde crematies van joodse overledenen in bezettingstijd de nabestaanden restitutie te geven: met terugwerkende kracht werd hun alsnog de ledenprijs voor de crematie berekend. Dat werd besloten nadat enkele individuele verzoeken tot restitutie waren ingediend en nadat bedreigd was bij de Raad voor het Rechtsherstel de vernietiging van een roeyement te verzoeken.⁴²⁹ Zover kwam het dus niet.

Met betrekking tot de minstens 200 polissen van joodse leden die bij het Crematiefonds van de Vereniging waren afgesloten is het waarschijnlijk dat die in het afkoop-traject van de Verordeningen 58/1942 (de 'tweede Liro-verordening') en 54/1943 ('de afkoop-verordening') terecht zijn gekomen. De Vereniging had deze polissen immers na een besluit van 18 maart 1942 afgestoten naar de herverzekeringsmaatschappijen de Nationale Levensverzekering-Bank en de Levensverzekering-Maatschappij van het NOG. Precieze informatie ontbreekt echter over het lot van deze groep polissen.

8.5 Conclusies

Bij de hierboven beschreven case studies van joodse verzekeringen/lidmaatschappen bij begrafenisfondsen en uitvaartverenigingen valt op hoe divers het beeld is. Dat heeft vooral te maken met het heterogene terrein van het uitvaartverzekeringswezen in de periode voor de Tweede Wereldoorlog. Het is niet mogelijk vanuit de in dit hoofdstuk gepresenteerde resultaten van enkele case studies te concluderen dat er een duidelijk herkenbare systematiek is in de beroving van joodse uitvaartverzekeringen. Er was zelfs in bepaalde gevallen geen sprake van beroving. De 'systematiek', als die er al is, is bepaald door de toepassing van bepaalde verordeningen in de ondoorzichtige organisatie van het begrafeniswezen en is mede afhankelijk van de economische classificatie in de organisatie Woltersom. Medebepalend was of een vereniging werd aangemerkt als 'niet-commerciël', wat verplichte aanmelding tot gevolg had, wat weer leidde tot de verplichte verwijdering van joodse leden uit de vereniging. Waar wel een economische activiteit werd verondersteld, werden joodse (en niet-joodse) leden die niet aan hun premieverplichtingen konden voldoen, geroyeerd. In geen van beide situaties zijn aanwijzingen gevonden dat eventuele opgebouwde waarden systematisch door de bezetter zijn geroofd van joodse verenigingsleden. Dat was waarschijnlijk wel het geval indien de vereniging collectief ingekochte verzekeringspolissen bij een verzekeringsmaatschappij had

⁴²⁸ Berichten en Mededeelingen, LXXI (1946-1) 10,13.

⁴²⁹ CRVEL. Dossier 13257, 12745, 17795.

lopen, zoals het geval was bij het Crematiefonds van de Facultatieve. De dertig verzekeringsovereenkomsten vielen, toen de Facultatieve zijn begunstiging eenmaal had opgezegd, formeel onder de roof via de verordeningen 58/1942 en 54/1943.

Ook bij het herstel van door de omstandigheden en niet door de roof ontstaan verval van rechten van leden en of verzekerden is er geen sprake van een 'systematiek'. De besturen van de organisaties bepaalden, eventueel in overleg met de ledenvergadering, hoe het herstel vorm zou krijgen. Daarbij hield men zich veelal bij de beoordeling van de aanvraag tot herstel strikt aan de opgestelde regels.

9. Geliquideerde Joodse begrafenisverenigingen

In maart 1941, kort na de afkondiging van de Verordening 41/1941 met betrekking tot de niet-commerciële verenigingen en stichtingen, ontving de pas opgerichte Joodse Raad van Amsterdam van H. Böhmcker, de Beauftragte van de stad Amsterdam, een lijst van 981 joodse verenigingen en stichtingen. Het was de bedoeling dat die onder toezicht van de Joodse Raad zouden vallen. Niet alle joodse verenigingen zouden immers direct kunnen worden opgeheven omdat bepaalde activiteiten gewoon zouden door gaan. Böhmcker verzocht de Joodse Raad een lijst op te stellen van verenigingen en stichtingen die in aanmerking kwamen voor liquidatie. Zo kwam het dat een functionaris bij de Joodse Raad een rapport opstelde waarin de genoemde verenigingen werden ingedeeld en gerubriceerd. I. Lipschits telde, met weglating van de 'sub-sub-groepen', 65 verenigingen die met het begrafeniswezen te maken hadden.⁴³⁰ Alle joodse begrafenisverenigingen zijn uiteindelijk geliquideerd.

9.1 Het joodse begrafeniswezen in Den Haag

Onderzoek naar joodse begrafenisverenigingen is verricht in Amsterdam en Den Haag. Uitgaande van de beschrijving door I.B. van Creveld van het joodse begrafeniswezen in Den Haag en Scheveningen is het archief van het Nederlands Israëlitische Gemeente 's-Gravenhage geraadpleegd. Aan de mededeling dat de joodse gemeente voor haar leden de mogelijkheid opende om zich aan te sluiten bij een begrafenisverzekering⁴³¹ konden helaas verder geen gegevens worden toegevoegd. Het aangetroffen 'giroboek van de Joodse Gemeente en het Verzekeringsfonds voor het Begrafeniswezen 1943-1944' is, zoals gezien de omstandigheden te verwachten, vrijwel ongebruikt.⁴³² Archiefonderzoek naar het joodse begrafeniswezen in Den Haag leverde geen informatie op over het lot van joodse begrafenisverzekeringen.

⁴³⁰ I. Lipschits, *Tsedaka*, p. 21-22.

⁴³¹ I.B. van Creveld, *Kille - Zorg*, p. 234.

⁴³² HGA, Archief NIG, beh.nr. 131, inv.nr. 704. Het archiefmateriaal is zeer fragmentarisch.

9.2 Joodse begrafenisverenigingen in Amsterdam

Voor Amsterdam zijn zes joodse begrafenisverenigingen getraceerd die in de oorlog zijn opgeheven en waarvan het vermogen is geliquideerd en in de boedel van Müller-Lehning is terecht gekomen. Het gaat om:

- 1) OZMA: Ohabé Zedaka Menachem Abelim (Zij die de rechtvaardigheid liefhebben en de treurenden troosten)
- 2) PZMA: Paolé Zedek Menachem Abelim (Rechtvaardig werk de treurenden te troosten)
- 3) SMMA: Schomeré Mitswoth Menachem Abelim (Zij die het gebod, de treurenden te troosten, in acht nemen)
- 4) CWMA: Chesed Weëmed Menachem Abelim (Troost de rouwbedrijvenden met waarheid en oprechtheid)
- 5) IBMA: Israelietische Begrafenisvereniging Menachem Abelim (Troost der treurenden)
- 6) NIB: Nieuwe Israelietische Begrafenisvereniging

Alleen van de eerste vereniging (de OZMA) is fragmentarisch archiefmateriaal aangetroffen in het gemeentearchief Amsterdam. Behalve een ongedateerde en onvolledige ledenlijst van de OZMA zijn contributiestatuten en formulieren aangetroffen, die gebruikt werden voor de administratie van begravenissen en het vervoer van nabestaanden naar het kerkhof. Uit deze stukken blijkt dat de vereniging nog functioneerde tot in 1943. Er zijn verder overlijdensverklaringen aangetroffen van leden van de Nederlands Israelietische Gemeente buiten Amsterdam in de jaren 1941-1942, waaronder één betreffende iemand die in Mauthausen was overleden en twee overlijdensgevallen in kamp Amersfoort. Daarnaast zijn enkele van de volgende verklaringen aangetroffen:

"De ondergetekende, lid, of rechthebbende van een lid, der vereeniging Ohabé Zedaka Menachem Abelim te Amsterdam, verklaart door deze dat hem/haar niet toekomt eenig recht op uitkeering hetwelk voor hem/haar in het tijdvak[2 januari 1942 - 2 februari 1942] zou ontstaan zijn bij geregelde contributiebetaling."⁴³³

Kennelijk was het bij onvermogen om de contributie te betalen gebruikelijk ('tijdelijk') af te zien van het recht op uitkering wanneer men juist in die periode zou overlijden.

Over de andere begrafenisverenigingen is geen informatie gevonden, bijvoorbeeld over omvang van het ledental, de voorzieningen, de organisatie of de contributie. De gevolgtrekking uit de twee onderzoeken naar joodse begrafenisverenigingen (namelijk in Den Haag en Amsterdam) is dat er nauwelijks informatie voorhanden is. Met de verenigingen zijn waarschijnlijk ook de archiefstukken verloren gegaan.

433 GAA, Arch. 1413, inv.nr. 12.

9.3 Rechtsherstel bij geliquideerde joodse 'niet-commerciële verenigingen en stichtingen'

Verordening 41/1941 inzake de herordening op het gebied van niet-commerciële verenigingen en stichtingen, ofwel de verordening op grond waarvan de joodse begrafenisverenigingen en -fondsen waren geliquideerd, werd bij Koninklijk Besluit van 17 september 1944 op de lijst geplaatst van verordeningen die geacht werden nimmer van kracht te zijn geweest.

De Raad voor het Rechtsherstel en het NBI bepaalden in 1946 dat de opheffing en liquidatie van verenigingen en stichtingen met terugwerkende kracht ongedaan werden gemaakt.⁴³⁴

Inmiddels was na de bevrijding het Commissariaat voor de Niet-Commerciële Verenigingen en Stichtingen (CNCV) onder beheer gesteld van het Bureau Bijzondere Beheren van het NBI. Op 24 mei 1945 werden de mrs. Brevet en Visser van IJzendoorn door de Militaire Commissaris voor 's-Gravenhage benoemd tot beheerders van de boedel van H.W. Müller-Lehning. Bij beschikking van het NBI van 25 september 1945 werd tevens als beheerder aangesteld mr. C.H. Telders.

De administratie van het Commissariaat was tijdens de oorlog al een chaos en het archief, dat na Dolle Dinsdag door Müller-Lehning verschillende malen was verplaatst, werd voor een groot deel door brand verwoest. De commissaris zelf, Müller-Lehning, pleegde kort na de bevrijding zelfmoord.⁴³⁵ Dit alles bemoeilijkte de reconstructie van de administratie van het Commissariaat. Hoe de reconstructie van de boedel van het CNCV in zijn werk is gegaan, valt buiten het bestek van dit onderzoek, maar uiteindelijk hebben de beheerders van de CNCV in 1959 een slotuitkering aan de gedupeerde organisaties kunnen doen van 71,86%.⁴³⁶ De belangrijkste gemachtigden voor joodse vermogens waren de Nederlands Israelietische Gemeente en het Accountantskantoor Martin J. Polak te Amsterdam. Zij hebben de uitkeringen in ontvangst genomen van de organisaties die niet meer herleefden. Joodse organisaties die herleefden en weer een eigen bestuur kregen, hebben hun vorderingen veelal zelf bij de beheerders van het CNCV ingediend.⁴³⁷

Voordat het tot een uitkering kon komen, moesten eerst de claims worden ingediend. Het NBI riep de hulp in van de Nederlandse gemeentebesturen, omdat er door het verloren gaan van het archief van het CNCV geen adressenbestand meer aanwezig was. Men vroeg "kaarten aan de juiste personen en adressen te doen overhandigen met verzoek, haar eventuele claims voor 15 maart 1947 aan ons kantoor (...) in te sturen."⁴³⁸ Op de desbetreffende kaart stond dat men tot 31 maart van dat jaar de tijd had om de claim in te dienen. "Na dezen datum kunnen desbetreffende vorderingen door ons niet meer in behandeling worden genomen."⁴³⁹ De kaarten werden januari/begin februari 1947 verzonden. Uit de correspondentie met de

⁴³⁴ Brief RvhR, no. 45066, 4-3-1946 en besluit NBI, 27-3-1946, T L-N.53691/V 505. ARA, Archief NBI/CNCV, 2.09.16, inv.nr. 631.

⁴³⁵ Verslag van Beheerders (CNCV), ultimo 1945. ARA, archief NBI/CNCV, 2.09.16, inv. nr.631.

⁴³⁶ Rapport van de Commissie Kordes, p. 51; Zie ook *Staatscourant*, 27-4-1959.

⁴³⁷ *Onderzoeksgids* p. 39.

⁴³⁸ Brief beheerders CNCV aan Gemeentebesturen, 31-1-1947. ARA, Archief NBI/CNCV, 2.09.16, inv.nr. 627.

⁴³⁹ Briefkaart NBI aan verenigingen, ARA, Archief NBI/CNCV, 2.09.16, inv.nr. 629. Alle voorbeelden in deze alinea zijn afkomstig uit dit dossier.

claimende verenigingen en stichtingen blijkt dat het NBI zich vrij strikt aan de aanmeldingstermijn hield. Alleen bij bijzondere redenen werd een uitstel van enkele maanden verleend. Volgens richtlijnen van het NBI kwamen bedragen beneden fl. 100,- niet in aanmerking voor vergoeding. Dit was bepaald in artikel 3 lid 2 sub e van het Besluit op de Materiële Oorlogsschaden 1945 F 255. Claimanten kregen te horen dat hun aanvraag niet in behandeling werd genomen. Dit overkwam een joodse begrafenisvereniging in Maastricht, die een vordering had van fl. 95,72. De vordering kwam trouwens ook te laat, augustus 1947, binnen. Uit een dossier met correspondentie tussen het NBI en verenigingen en stichtingen blijkt dat ongeveer dertig claims van joodse organisaties zijn afgewezen omdat ze betrekking hadden op een bedrag beneden fl. 100,-. Anderzijds accepteerde het NBI kennelijk ook de bundeling van claims door verschillende verenigingen om toch gezamenlijk tot een vordering te komen die in behandeling genomen kon worden. Wanneer een vereniging geen bewijzen kon overleggen voor de geleden schade, werd de claim 'afgevoerd': "Aangezien het gehele archief van de Commissaris is verloren gegaan, zijn wij ook niet in staat U de nodige inlichtingen te verstrekken. Daar de bewijslast in deze op de Vereeniging rust, zult U zelf voor de nodige gegevens dienen zorg te dragen."

Door gebrek aan archiefmateriaal, ook van de organisaties zelf, is nauwelijks te reconstrueren hoe het herstel van joodse begrafenisverenigingen is verlopen. Onderzoek in het Haags Gemeentearchief naar het joods begrafeniswezen in Den Haag bracht geen feiten aan het licht die op de vraagstelling van het onderhavige onderzoek betrekking hebben. Wel werd de brief aangetroffen met de mededeling dat voor de vereniging Achoesas Kever⁴⁴⁰ in Den Haag "heden wederom beschikbaar [was] fl. 65.800,-".⁴⁴¹ Maar hoe het precies zit is uit deze bronnen niet te achterhalen.

In Amsterdam werd op 29 maart 1948 de vereniging "Het Joodse Begrafeniswezen te Amsterdam" opgericht. Bij Koninklijk Besluit van 9 december 1952 werd de vereniging goedgekeurd.⁴⁴² De vereniging had ten doel de voortzetting der werkzaamheden van de eerder genoemde, vooroorlogse, geliquideerde Joodse begrafenisverenigingen te Amsterdam.⁴⁴³ Deze zes voormalige verenigingen, die werden vertegenwoordigd door accountantskantoor Martin J. Polak, hadden de volgende erkende claims⁴⁴⁴:

⁴⁴⁰ De Stichting Achoezas Kewer (betekenis: het bezit van een graf) was in 1907 opgericht met als doel het onderhouden van door haar in beheer genomen graven op de twee Haagse joodse begraafplaatsen. Zie I.B. van Creveld, *Kille - Zorg*, p. 232-234.

⁴⁴¹ Accountantskantoor Martin J. Polak aan Nederlands Israelietische Gemeente, 13-9-1948. HGA, archief NIG 639, inv.nr. 396.

⁴⁴² Statuten van de Vereniging "Het Joodse Begrafeniswezen te Amsterdam", met goedkeuringsstempel. ARA, Verenigingsarchief Justitie, toeg.nr. 209.12.01, arch.nr. 51.349.

⁴⁴³ Zie paragraaf 9.2.

⁴⁴⁴ Registerkaarten van de desbetreffende begrafenisverenigingen. ARA, NBI/CNCV, 2.09.16, inv.nr. 647.439

<i>Vereniging</i>	<i>erkende claim</i>
1) OZMA	fl. 87.955,91
2) PZMA	fl. 24.702,28
3) SMMA	fl. 45.008,41
4) CWMA	fl. 7.836,04
5) IBMA	fl. 26.150,69
6) NIB	fl. 45.604,47
totaal:	fl. 237.257,80

Of de ruim 71% van de uiteindelijke uitkering van deze vorderingen op de CNCV-boedel aan de rechtsopvolger van deze verenigingen, de Vereniging "het Joodse Begrafeniswezen te Amsterdam" is uitgekeerd kon niet worden onderzocht. Met betrekking tot de vraag die centraal staat in dit onderzoek, namelijk die naar het rechtsherstel van de particuliere verzekeringen (c.q. lidmaatschappen die recht gaven op een begrafenis volgens bepaalde afspraken), kan aan de hand van bovenstaande gegevens geen antwoord worden gegeven. Hierbij speelt mee dat er een gebrek is aan archiefmateriaal in Den Haag. Met betrekking tot het archiefmateriaal van de Vereniging "het Joodse Begrafeniswezen te Amsterdam", de rechtsopvolger van de zes bovengenoemde joodse vooroorlogse begrafenisverenigingen te Amsterdam, is geen uitsluitel mogelijk, daar de Commissie geen toegang tot de archieven heeft gekregen.⁴⁴⁵

9.4 Conclusies deel III

Bovenstaand onderzoek heeft aangetoond dat het rechtsherstel van de particuliere verzekerden en of leden van de verschillende categorieën van het heterogeen georganiseerde uitvaartverzekeringswezen, inclusief het op voor deze categorie unieke wijze geliquideerde Uitkeringsfonds van de Orde der Foresters, op de een of andere wijze onbevredigend kan zijn verlopen. Er zijn verschillende categorieën te onderscheiden:

A) Begrafenisverenigingen die als joods (of in het geval van de orde der Foresters als Loge-ähnlich en dus Duits-vijandig) in hun geheel waren geliquideerd, waarbij de individuele polissen automatisch werden 'meegenomen'. Hier was er sprake van herstel in herstel, waarbij het herstel van de verzekeringen of lidmaatschappen afhankelijk was van wat er van de oorspronkelijke boedel werd teruggevonden. Bij de naoorlogse liquidatie van het Uitkeringsfonds van de Foresters bewaakte de Verzekeringskamer het proces, waarbij men de regeling van de schuldeisers van het in liquidatie verkerende fonds meteen beschouwde als een regeling voor minnelijk herstel. Door de eisen die werden gesteld aan het bewijs van lidmaatschap is het proces van rechtsherstel voor individuele personen niet altijd bevredigend verlopen. Hoe het 'herstel in herstel' met betrekking tot joodse begrafenisverenigingen is verlopen is helaas niet vastgesteld.

⁴⁴⁵ Zie bijlage 2

B) Uitvaartverenigingen vielen niet onder een verordening, maar hun joodse polissen of lidmaatschappen werden geroyeerd respectievelijk beëindigd, nadat joodse verzekerden respectievelijk leden door de oorlogsomstandigheden niet meer in staat waren gebleken aan hun premieverplichtingen te voldoen. Dat geldt voor de Begrafnisvereniging 'Algemeen belang' in Groningen, waar de enige aangetroffen en met zekerheid als joods geïdentificeerde polis nog geen waarde had opgebouwd. De situatie kan zich, theoretisch, bij andere uitvaartverenigingen ook voordoen, en dan wellicht met polissen die wel waarde vertegenwoordigden. De veronderstelling is echter gerechtvaardigd dat verenigingen met een specifiek levensbeschouwelijk karakter niet veel joodse leden hebben geteld.

Met betrekking tot de AVVL blijkt dat het rechtsherstel waarschijnlijk niet aan bepaalde van bovenaf opgelegde regelingen of richtlijnen was gebonden, omdat er geen sprake was van roof. Wel was er sprake van bijzondere oorlogsomstandigheden, waarvan joodse en niet-joodse polishouders en of hun rechthebbenden na de oorlog nadeel hebben ondervonden. De AVVL was van mening dat herstel diende plaats te vinden, maar was daarbij in bepaalde opzichten aan de regels van de Verzekeringskamer gebonden. Nabestaanden van leden van de AVVL dienden eveneens aan bepaalde eisen te voldoen om in aanmerking te komen voor herstel. Omdat dit niet altijd mogelijk bleek, viel een onbekend aantal mensen buiten de herstelregeling van de AVVL.

C) De Vereniging voor Facultatieve Lijkverbranding had op grond van Verordening 199/1941 zijn joodse leden moeten verwijderen. Twee soorten gedupeerden waren er: ten eerste de leden van de vereniging, wier lidmaatschappen met terugwerkende kracht werden hersteld. Ten tweede de verzekerden bij het Crematiefonds, waarover geen nadere bijzonderheden zijn gevonden, maar aangenomen wordt dat zij in de herstelprocedures van LVVS terecht zijn gekomen.

Al met al kan worden geconcludeerd dat het rechtsherstel van uitvaartverzekeringen die niet bij levensverzekeringsmaatschappijen waren ondergebracht, zowel wat betreft het uitkeringspercentage als wat betreft de omvang van het herstel, is achtergebleven bij het herstel van de levensverzekeringen. Deze conclusie is echter gebaseerd op een aantal case studies, waarvan niet duidelijk is of de resultaten algemeen geldig zijn.

Geraadpleegde archieven

Algemeen Rijksarchief (ARA)
Centraal Bureau voor Genealogie
Gemeente Archief Amsterdam (GAA)
Haags Gemeente Archief (HGA)
IISG
Ministerie van Financiën
NIOD
Organisatie voor Pensioenfondsen
Verbond van Verzekeraars
Vereniging voor Bedrijfspensioenfondsen
Verzekeringskamer

Verzekeringsmaatschappijen

AEGON
Amev
AVVL
Centrale
Delta Lloyd
Facultatieve Groep
Generali
Nationaal Spaarfonds
Nationale-Nederlanden
Onderlinge Begrafnis- en Crematievereniging Algemeen Belang U.A.
Onderlinge Levensverzekeringsmaatschappij 's-Gravenhage
Reaal
RVS
Tiel Utrecht
Zürich Leven

Literatuur

G. Aalders, *Bij verordening. De roof van het joodse vermogen in Nederland en het naoorlogse rechtsherstel*. Ongepubliceerd rapport t.b.v. de Contactgroep Tegoeden WO-II, NIOD,

G. Aalders, *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Den Haag, 1999.

J. Barendrecht en T. Langenhuyzen, *Ondernemend in risico. Nationale Nederlanden, 1845*, Amsterdam, 1995

Berichten en Mededeelingen der Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding, diverse jaargangen.

I.J. Blanken, *Onder Duits Beheer, geschiedenis van de N.V. Philips' gloeilampen fabrieken*, deel 4, 1979, Zaltbommel.

J.M.L. van Bockxmeer, P.C.A. Lamboo, H.A.J. van Schie, *Onderzoeksgids Archieven Joodse oorlogsgetroffenen. Overzicht van archieven met gegevens over roof, recuperatie, rechtsherstel en schadevergoeding van vermogens van Joden in Nederland in de periode 1940-1987*, Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage, 1998.

W. Cappers, *Vuurproef voor een grondrecht. Koninklijke Vereniging voor Facultatieve Crematie 1874-1999*, Zutphen, 1999.

Commissie Kordes, *Rapport Commissie van Onderzoek Liro-archieven*, Den Haag, Ministerie van Financiën, 1998.

I.B. van Creveld, *Kille - Zorg. Drie eeuwen sociale geschiedenis van Joods Den Haag*, Den Haag, 1997.

J.J. Dankers en J. Verheul, *Vijftig jaar DELA, 1937-1987*, Utrecht 1987.

Eerste Rapport van de Begeleidingscommissie onderzoek financiële tegoeden WO-II in Nederland, Leiden, 1998.

B.P.A. Gales, *Het Verbond van Verzekeraars in Nederland. Een geschiedenis van vrijheid in gebondenheid van het Nederlandse Verzekeringswezen*, Den Haag, 1988.

B.P.A. Gales en J.L.M. van Gerwen, *Sporen van leven en schade: een geschiedenis en bronnenoverzicht van het Nederlandse Verzekeringswezen*, Amsterdam: Nederlands Economisch Historisch Archief, 1988.

B.P.A. Gales, *Werken aan zekerheid. Een terugblik over de schouder van AEGON op twee eeuwen verzekeringsgeschiedenis*, 's-Gravenhage, 1986.

Gedenkboek ter gelegenheid van het honderdvijftigjarig bestaan van de Hollandsche Societeit van Levensverzekeringen N.V., Amsterdam, 1957.

Gedenkboek Verzekeringskamer 1923-1948, Den Haag, 1948.

J. van Genabeek, 'Fabrieks- en bedrijfstakfondsen', in: J. van Gerwen en M.H.D. van Leeuwen (samenstelling), *Studies over zekerheidsarrangementen*, Den Haag, 1998.

J. van Gerwen, 'De levensverzekeringsbranche 1890-1950', in: J. van Gerwen en M.H.D. van Leeuwen (samenstelling), *Studies over zekerheidsarrangementen*, Den Haag, 1998.

J. van Gerwen, *De Centrale Centraal*, Amsterdam, 1993.

J.L.J.M. van Gerwen, N.H.W. Verbeek, *Voorzorg & de vruchten. Het verzekeringsconcern Amev: zijn wortels en vertakkingen van 1847 tot 1995*, Amsterdam, 1995.

D. Giltay Veth en A.J. van der Leeuw, *Rapport door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie uitgebracht aan de minister van Justitie inzake de activiteiten van drs. F. Weinreb gedurende de jaren 1940-1945, in het licht van de nadere gegevens bezien*, 2 delen, Den Haag, 1976.

A.J. Herzberg, *Kroniek der jodenvervolging, 1940-1945*, Amsterdam, 1985 (5e herziene druk).

In Memoriam, Den Haag, 1995.

L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, diverse delen, 's-Gravenhage/Leiden.

I. Lipschits, *Tsedaka: Een halve eeuw Joods maatschappelijk werk in Nederland*, Zutphen, 1997.

Nederlandse Almanak van Levensverzekering, 1938-1946.

Ontstaan uit noodzaak. Gegroeid door kwaliteit. 75 jaar AVVL, Meppel, 1994.

J. Presser, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945*, twee delen, 's-Gravenhage, 1965.

J.D.J. Roos, J.P. Barth, Ed. Spier, *Eindverslag van beheerders-vereffenaars betreffende Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat (LVVS) aan het Beheersinstituut te 's-Gravenhage*, brochure, Amsterdam, 24 april 1958.

H. Sanders, Rechtsherstel en "Verguizing van het Recht", in: *Nederlandsch Juristenblad*, 1947, 532-535.

J.J. Schokking, 'Rechtsherstel en Verguizing van het Recht', in: *Nederlandsch Juristenblad*, 1947, 453-462.

M. Speijer, *Rapport Joodse Levensverzekeringen en Pensioenen 1940-1945*, Nunspeet 1997, ongepubliceerd.

'Statistiek der Onderlinge Uitvaartverenigingen en Begrafnisfondsen', *Maandschrift van het CBS*, 1942, 8-9.

Verordeningenblad voor het bezette Nederlandse gebied, jaargangen 1940-1944.

28ste Verslag van werkzaamheden Ombudsman Levensverzekeringen, 1999.

N.D.N. Visser, *Ieder z'n eigen wens. De geschiedenis van uitvaartverzorger en -verzekeraar Monuta*, Leeuwarden, 1998.

N.D.N. Visser, *Zekerheid voor morgen. De geschiedenis van de Nederlandse Verzekeringsgroep (1936 tot 1996)*, Groningen, 1996.

Wiebes Leemans Jaarcijfers, diverse jaargangen.

Lijst met afkortingen

afd.	afdeling
Afd. Rechtspr..	afdeling Rechtspraak
AOF	Ancient Order of Foresters
ARA	Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage
AR-BAON	Accountants Rapporten BAON
arch.	archieff
art.	artikel
AVVL	Arbeiders Vereeniging voor Lijkverbranding
BAON	Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen
Bedrijfsgroep	Bedrijfsgroep Levensverzekering
BGL	Bedrijfsgroep Levensverzekering
BGW	Binnenlands Geldwezen
BS	Bedrijfsgroep Schadeverzekeringen
CABA	Commissie van Advies en Beheer voor Afwezigen
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
Centrale	Centrale Arbeiders- Verzekerings- en Depositobank
Circ.	Circulaire
CJM	Centraal Joods Meldpunt
CNCV	Commissariaat voor Niet-Commerciële Vereenigingen en Stichtingen
coll.	collectie
Commissie Scholten	Begeleidingscommissie onderzoek financiële tegoeden WO-II in Nederland
CRVEL	Crematorium Velzen
CWMA	Chesed Weëmed Menachem Abelim
DL	Delta Lloyd
doss.	dossier
doc II	Documentatie II, NIOD
DRT	Deutsche Revisions- und Treuhand A.G.
E 93	Besluit van 17 september 1944, houdende vaststelling van het Besluit bezettingsmaatregelen
E 100	Besluit van 17 september 1944, houdende vaststelling van het Besluit herstel rechtsverkeer

E 133	Besluit van 20 oktober 1944, houdende vaststelling van het Besluit Vijandelijk Vermogen
EN	Eerste Nederlandsche
Enkelv. K	Enkelvoudige Kamer
GAA	Gemeente Archief Amsterdam
GAK	Gemeentelijk Administratie Kantoor
GEN	Generali
HAV-Bank	Hollandsche Algemeene Verzekerings-Bank
H.E.M.A.	Hollandsche Eenheidsprijzen Maatschappij N.V. te Amsterdam
HGA	Haags Gemeentearchief
IBMA	Israelietische Begravenisvereniging Menachem Abelim
inv. nr.	inventarisnummer
inv. nrs.	inventarisnummers
IISG	Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis
JBW	Vereniging "het Joodse Begraveniswezen te Amsterdam"
JMW	Stichting Joods Maatschappelijk Werk
KB	Koninklijk Besluit
KBB	Koninklijke Bijenkorf Beheer
Liro	Lippmann, Rosenthal & Co., Sarphatistraat
L.R. & Co.	Lippmann, Rosenthal & Co.
LVVS	Liquidatie van Vermogensverwaltung Sarphatistraat
mln.	miljoen
MvF	Ministerie van Financiën
MvJ	Ministerie van Justitie
Meerv. K.	Meervoudige Kamer
Nationale	Nationale Levensverzekerings-bank N.V.
NBI	Nederlands Beheersinstituut
NHRV	Nederlandse Handelsreizigers Vereniging
NIB	Nieuwe Israelietische Begravenisvereniging
NIG	Nederlands Israelietische Gemeente
NIOD	Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie
NIW	Nieuw Israelietisch Weekblad
NN	Nationale-Nederlanden
NOG	Nederlands Onderwijzers Genootschap
NSB	Nationaal-Socialistische Beweging
NVBL	Nederlandse Vereeniging ter Bevordering van het Levensverzekeringsbedrijf
OG	De Onderlinge Levensverzekeringsmaatschappij 's-Gravenhage
OPF	Organisatie voor Pensioenfondsen
Organisatie Woltersom	Zelfstandige Organisatie ter Ontwikkeling van het Bedrijfsleven
OZMA	Ohabé Zedaka Menachem Abelim
PZMA	Paolé Zedek Menachem Abelim
RvhR	Raad voor het Rechtsherstel

RVS	Rotterdamsche Verzekering-Societeiten
SD	Sicherheitsdienst
SMMA	Schomeré Mitswoth Menachem Abelim
Staat	Staat der Nederlanden
TU	Tiel Utrecht
toeg.nr.	toegangsnummer
VB	Vereniging voor Bedrijfspensioenfondsen
Verbond	Verbond van Verzekeraars
VFC	Vereeniging voor Facultatieve Crematie
VO	Verordening
VK	Verzekeringskamer
VVRA	Vermögensverwaltung- und Rentenanstalt
ZL	Zürich Leven

Bijlagen

Levensverzekeringsmaatschappij		Archief				
Huidige Naam	Naam in 1942	Literatuur	Marktaandeel in 1942	Omvang van Archief	Periode '40-'45 / '45-	Archiefmateriaal
						I II
Aegon	Algemeene Friesche Levensverzekerings- Maatschappij.	Ja	7,20	Omvangrijk	Beiden	PR T
Aegon	De Groot Noord-hollandsche van 1845	Ja	1,87	Omvangrijk	Beiden	T
Aegon	'De OLVEH van 1879' Onderling Levens- verzekerings Genootschap	Ja	3,11	Beperkt	'45-	L, C, B A
Aegon	St. Eloy van 1875, Vereeniging van Levensverzekerings- Maatschappij.	Ja	0,30	Zeer beperkt	'45-	D A
Aegon	N.V. Levensverzekerings- Maatschappij, Nillmij van 1859	Ja	1,22	Zeer beperkt	'45-	D A
Amev	'De Utrecht' Levensverzekerings- maatschappij	Ja	9,14	Omvangrijk	Beiden	PR NNB
Amev	Hollandse Algemeene Verzekeringsbank	Ja	2,00	Omvangrijk	Beiden	PR NNB
Delta Lloyd	Hollandsche Societeit van Levens-verzekeringen	Ja	4,30	Beperkt	Beiden	L, C, B A
Delta Lloyd	Nationaal Spaarfonds	Nee		Beperkt	Beiden	L, C, B A
General	'De Nederlanden' Levensverzekerings- Maatschappij (De Nederlanden van 1870)	Nee	1,65	Omvangrijk	Beiden	L, C, B, PD B
Nationale- Nederlanden (ING)	Nationale Levensverzekerings-Bank De Nederlanden van 1845	Ja	12,09	Omvangrijk	Beiden	L, C, B, B
Nationale- Nederlanden (ING)	De Nederlanden van 1845	Ja	8,69	Omvangrijk	Beiden	L, C, B, B

Onderlinge Levensverzekerings- maatschappij	's-Gravehege' Onderlinge Levensverzekerings- Maatschappij	Nee	1,40	Bepikt	Belden	L, C, B	A, T
's-Gravenhage Reaal	De Centrale Arbeiders- Levensverzekerings- Maatschappij ¹	Ja	1,94 (1,986 ²)	Omvangrijk	Belden	L, C, B	A
Rotterdamsche Verzekering- Societeiten (RVS) (ING)	Rotterdamsche Verzekering- Societeiten (RVS)	Nee	9,42	Bepikt	Belden	PD	A, T
Tiel Utrecht (ING)	'Oude Haagsche van 1838' Levensverzekerings- Maatschappij	Nee	1,02	Omvangrijk	Belden	L, C, B	A
Zurich Leven	'Vita' Lebensversicherungs- Aktiengesellschaft	Nee	0,12	Omvangrijk	Belden	L, C, B	A, T

Lijst met Afkortingen

Archiefmateriaal:

I Aard van het archiefmateriaal:

PD Polisdossiers

PR Polisregisters

B Beleidstukken/Circulaires

C Correspondentie

L Lijsten

D Divers

II Bruikbaarheid van het archiefmateriaal voor het onderzoek.

B Basismateriaal

A Aanvullend materiaal

T Toetsend materiaal

NNB Materiaal Nog Niet Bruikbaar bij publicatie rapport

N.B.: De meeste maatschappijen hebben een databestand op individueel polis niveau aangemaakt of zijn deze aan het aanmaken.

¹ De Centrale heeft in 1942 twee portefeuilles overgenomen: die van de Nederlandsche Ring en die van de Nederlandsche Ring tot Verzekering op het Leven van Leden der Nederlandsche Handelsreizigers-Vereeniging N.V.

² Archief De Centrale, Notitie betreffende 'welk % van het totaal verzekerd kapitaal van het gehele bedrijf is verzekerd bij De Centrale'. Deze cijfers zijn waarschijnlijk inclusief de NHRV. (1,94+0,02)

Bijlage 2

21/10/1999 16:28

91-20-6462548

JEM

PAGE 01

Vereniging Het Joodse Begrafeniswezen te Amsterdam

TER KLEEF 6
1061 AM AMSTERDAM

TEL: (020) 646 2543 / (020) 646 2414
FAX: (020) 646 2610

Begrijpingscommissie onderzoek
financiële tegesden WO-II in Nederland
Rapenburg 88
2311 GJ Liden

Amsterdam, 22 oktober 1998

Geachte mevrouw Gröber,

Omdat U in de veronderstelling verkeert, dat onze vereniging archief-overzicht heeft die bereiding heeft op de in Uw brief d.d. 11 april 1998 genoemde vooroorlogse joodse begrafenisverenigingen, hebt U verzoekt het JEM-overzicht te laten mogen zien.

Het bestuur heeft begrepen, dat de bewaargereguleerder van ons beoogt om geen toestemming te geven kennelijk onvoldoende duidelijk zijn.

Het bestuur acht het, onder andere vanuit historisch en principieel oogpunt, terecht, dat de Commissie Soorten haar onderzoek richt op joodse instellingen. Immers, de achtergrond van de opdracht aan de commissie is om te zien of en in hoeverre slachtoffers van het nazi-regime of hun nabestaanden nog aanspraak kunnen maken op vergoeding van de zijde van bijvoorbeeld banken en verzekeraars, zodat joodse geld instellingen bij deze niet-joodse instellingen kan worden teruggevonden.

Reeds aan die reden gaat het niet in beginsel onderzoek te betreffen slachtoffers van genoemd regime. Het is noodzakelijk te zeggen, dat en op welke wijze de Nederlandse genoemde joodse begrafenisverenigingen ook in Engeland zijn door de Britse bezetter zijn behandeld.

Daarnaast brengt het bestuur onder Uw aandacht, dat onze vereniging zich juist de zorg voor de slachtoffers van WO II en hun nabestaanden aantrekt en daarin woedert. Men kan voorstellen, de vereniging plaatst en behoudt archief op papier van overledenen, die als gevolg van WO II geen grafsteen hebben. Dit is een omvangrijk project, dat nog steeds in uitvoering is.

De vereniging behoudt of draagt bij aan herdenkingsstenen voor oorlogsslachtoffers. Ter herinnering aan de engelmannen te een Schar Toré (een heilige waterdijl genoemd).

Het overnemen mag verder blijven, dat het lidmaatschap van onze vereniging openstaat voor iedere jood, zodat ook op die wijze door de gehele joodse gemeenschap van de faciliteiten van het JEM gebruik gemaakt kan worden.

Tot slot willen wij op, dat het bestuur heeft besloten het initiatief te nemen om binnen de joodse gemeenschap met daarvoor in aanmerking komende organisaties een gesprek op gang te brengen, betreffende de specifieke problematiek en bijzondere aspecten voor joodse organisaties verbandhoudende met het onderzoeksopdracht van de Commissie Soorten te onderzoeken.

Het bestuur van onze vereniging zal voortaan een onafhankelijke commissie van de joodse gemeenschap te benoemen, die zich met dit onderzoek, dat op geen enkele wijze vergelijkbaar is met de problematiek die de Commissie Soorten onderzoekt, zal kunnen bezighouden.

Hoogachtend,

Prof. Dr. H. Leemans, voorzitter

 Dhr. M.E.J. Kijlstra, voorzitter

ROSTBANK 405.3724 - AHN AMBO 4360.85108

Bijlage 3

Verordnungsblatt Verordeningenblad

für die
besetzten niederländischen
Gebiete

Stück 18

voor het
bezette Nederlandsche
gebied

Aflevering 18

Ausgegeben am 17. Juni 1943

Verschenen 17 Juni 1943

INHALT.

	Seite
53. Verordnung des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete über Massnahmen auf dem Gebiete der Bevölkerungsregister	200
54. Verordnung des Reichskommissars für die besetzten niederländische Gebiete über die Beendigung von Versicherungsverhältnissen von Juden	204
55. Verordnung des Generalsekretärs im Ministerium für Justiz über die Gerichtsferien	206
56. Verordnung der Generalsekretäre in den Ministerien für Finanzen, für Justiz, für Handel, Gewerbe und Schiff-	

INHOUD.

	Blz.
53. Verordening van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied betreffende maatregelen no-pens de bevolkingsregisters	200
54. Verordening van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied betreffende de beëindiging van verzekeringsovereenkomsten van joden	204
55. Besluit van den Secretaris-Generaal van het Departement van Justitie betreffende de rechterlijke vacantiën	206
56. Besluit van de Secretarissen-Generaal van de Departementen van Financiën, van Justitie, van Handel, Nijver-	

199

18 54

54.

VERORDNUNG

des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete über die Beendigung von Versicherungsverhältnissen von Juden.

Auf Grund des § 5 des Erlasses des Führers über Ausübung der Regierungsbefugnisse in den Niederlanden vom 18. Mai 1940 (RGBl. IS. 778) verordne ich:

§ 1.

War ein Anspruch aus einem Lebens-, Kapital-, Renten- oder Pensionsversicherungsverhältnis gemäss den §§ 1 oder 5 der Verordnung Nr. 58/1942 über die Behandlung jüdischer Vermögenswerte bei dem Bankhaus Lippmann, Rosenthal & Co. in Amsterdam anzumelden, so endet das Versicherungsverhältnis mit dem 30. Juni 1943.

§ 2.

(¹) Sieht der Vertrag über ein gemäss dem § 1 endendes Versicherungsverhältnis die Möglichkeit des Rückkaufes vor, so hat der Versicherer am 1. Juli 1943 den auf den 30. Juni 1943 berechneten Rückkaufswert für Rechnung des Versicherungsnehmers an das Bankhaus Lippmann, Rosenthal & Co. zu zahlen.

(²) Sieht der Vertrag über ein gemäss dem § 1 endendes Versicherungsverhältnis die Möglichkeit des Rückkaufes nicht vor, so hat der Versicherer am 1. Juli 1943 drei Viertel des auf den 30. Juni 1943 berechneten geschäftsplanmässigen Deckungskapitals für das Versicherungsverhältnis und die an diesem Tage rückständigen Rentenleistungen für Rechnung des Versicherungsnehmers an das Bankhaus Lippmann, Rosenthal & Co. zu zahlen.

(³) Der Versicherer hat die Zahlungen nach den Absätzen 1 und 2 auch

204

54.

VERORDENING

van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied betreffende de beëindiging van verzekeringsovereenkomsten van joden.

Op grond van § 5 van het Decreet van den Führer over de uitoefening van de regeeringsbevoegdheden in Nederland van 18 Mei 1940 (R.W.B. I, blz. 778) bepaal ik:

Artikel 1.

Indien een aanspraak ten gevolge van een overeenkomst van levens-, kapitaal-, rente- of pensioenverzekering overeenkomstig de artikelen 1 of 5 der Verordening No. 58/1942 betreffende de behandeling van joodsche vermogenswaarden bij de bankiersfirma Lippmann, Rosenthal & Co. te Amsterdam moest worden aangemeld, eindigt de verzekeringsovereenkomst op 30 Juni 1943.

Artikel 2.

(¹) Indien de overeenkomstig artikel 1 eindigende verzekeringsovereenkomst voorziet in de mogelijkheid van een wederinkoop, moet de verzekeraar op 1 Juli 1943 de per 30 Juni 1943 berekende wederinkoopwaarde betalen aan de Bankiersfirma Lippmann, Rosenthal & Co. voor rekening van den verzekeringsnemer.

(²) Indien de overeenkomstig artikel 1 eindigende verzekeringsovereenkomst niet voorziet in de mogelijkheid van een wederinkoop, moet de verzekeraar op 1 Juli 1943 drie vierdeelen van de per 30 Juni 1943 wiskundig vastgestelde premie-reserve voor de verzekeringsovereenkomst en de op dezen dag achterstallige rentebedragen betalen aan de bankiersfirma Lippmann, Rosenthal & Co. voor rekening van den verzekeringsnemer.

(³) De verzekeraar moet de betalingen ingevolge de leden 1 en 2 ook

dann zu leisten, wenn das Bankhaus Lippmann, Rosenthal & Co. die Police nicht vorlegen oder den etwa vorgeschienen Lebens- oder Gesundheitsnachweis nicht erbringen kann.

(2) Durch eine Zahlung gemäß den Absätzen 1 oder 2 wird der Versicherte gegenüber dem Versicherungsnehmer und dem Versicherer befreit.

§ 3.

Endet ein Versicherungsverhältnis aus gesetzlichen oder vertraglichen Gründen vor dem 1. Juli 1943, so findet der § 2, Absätze 3 und 4, entsprechende Anwendung.

§ 4.

Der Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete (General-Kommissar für Finanz und Wirtschaft) kann durch Erklärung gegenüber dem Versicherten einzelne Versicherungsverhältnisse bezeichnen, auf die die Vorschriften dieser Verordnung keine Anwendung finden. Die Erklärung kann auch mit rückwirkender Kraft erfolgen.

§ 5.

Diese Verordnung tritt am Tage ihrer Verkündung in Kraft.

Den Haag, den 11. Juni 1943.

Der Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete:

SEYSS-INQUAERT.

dan verrichten, indien de bankiersfirma Lippmann, Rosenthal & Co. de polis niet kan overleggen of het eventueel vereischte bewijs van leven of gezondheid niet kan leveren.

(2) Door een betaling overeenkomstig de leden 1 of 2 wordt de verzekerde ten opzichte van den verzekeringnemer en van den verzekerde bevrijd.

Artikel 3.

Eindigt een verzekeringsovereenkomst op grond van wettelijke bepalingen of overeenkomst vóór 1 Juli 1943, dan zijn de leden 3 en 4 van artikel 2 van overeenkomstige toepassing.

Artikel 4.

De Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied (Commissaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken) kan door middel van een verklaring aan den verzekeraar bijzondere verzekeringsovereenkomsten aanwijzen, ten aanzien waarvan de voorschriften van deze verordening niet van toepassing zijn. Deze verklaring kan ook terugwerkende kracht hebben.

Artikel 5.

Dese verordening treedt in werking op den dag harer afkondiging.

's-Gravenhage, 11 Juni 1943.

De Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied:

SEYSS-INQUAERT.

Bijlage 4

Naam	Aantal afgekochte V.V.	Aantal afgekochte K.V.	Aantal afgekochte verz. bij overlijden	Aantal afgekochte verz. bij leven	Totaal aantal afgekochte polissen	Verzekerde waarde	Afkoop-bedrag aan Liro	Aantal polissen buiten aanmelding
De Centrale Arbeiders-Levensverzekering-Maatschappij ¹	287	340 371			978		263.206,26 ² of 250.773,95 ³	(583+?)
Hollandische Sociëteit van Levensverzekeringen					811		2.783.757,68 ⁴	194
Nationale Levensverzekeringsbank ⁵			1570	561	2151	9.818.200	5.800.000 ⁶ of 6.561.195 ⁷	57
De Nederlanden van 1845 ⁸			1288	317	1588	5.261.718	2.874.995	
'De Nederlanden' Levensverzekering-Maatschappij (De Nederlanden van 1870)						1.538.228,40 ⁹	431.951,67	
Onderlinge Levensverzekering Maatschappij 's-Gravenhage ¹⁰	106	108	204	10	214	246.682,96	58.431,94	
De 'Oude Haagse van 1930' ¹¹ Levensverzekering maatschappij ¹²		273	106	168	273	213.763,95	87.258,08	
'Vita' Levensverzekering-Aktiengesellschaft					5 ¹³	3.803,05 ¹³		9

¹ De Centrale heeft in 1942 twee portefeuilles overgenomen die van de Nederlandsche Ring en die van de Maatschappij tot Verzekering op het Leven van Leden der Nederlandsche Handelsreizigers-Vereeniging N.V.

² Opgave Centrale aan Liro, 26-11-1946.

³ Onvolledige opgave Centrale aan Liro, 21-8-1945.

⁴ Stand afwikkeling van de in oorlogstijd afgekochte verzekeringen, jaarlijks van 1953-1956; in: archief DL, map 4.

⁵ Bronnen: Anonieme en ongedateerde (maar waarschijnlijk kort na de bevrijding opgestelde) notitie. Volgens een aangetroffen conceptnotitie waren de gegevens bestemd voor de juridisch adviseur van de maatschappij. In archief NN, order JP, D2. Voorts: brief Nationale aan Commissie Joodse Verzekeringen/NVBL, d.d. 13-7-1945; in: archief NN, JP schraide, D2. Exclusief de posten die al onder VO 58/1942 afgekocht zijn (dit waren 179 posten).

⁶ Anonieme en ongedateerde notitie, zie noot 5.

⁷ Brief Nationale aan de Commissie Joodse Verzekeringen/NVBL, d.d. 13-7-1945; zie noot 5

⁸ Brief van de Nederlanden van 1845 aan de Commissie voor Advies inzake Joodse Verzekeringen/NVBL, d.d. 12 Juli 1945.

⁹ Daarbij nog: goud ter waarde van f 5000,-; \$ 143,- en f 509,14.

¹⁰ Deze gegevens zijn afkomstig van de reactie op de oproep van de Bedrijfsgroep Levensverzekering: brief Onderlinge 's-Gravenhage 7-7-1845. Archief Onderlinge 's-Gravenhage.

¹¹ Brief van de 'Oude Haagse' aan de Commissie Joodse Verzekeringen/NVBL, d.d. 16-7-1945.

¹² Brief Liro aan Vita, 15-02-1946, Archief Zürich Leven.

¹³ Brief Vita (Zürich) aan Vita (Den Haag) 19-4-1944. In: Archief Zürich Leven.

Naam	Aantal polissen buiten aftkoop	Opgeve aantal polissen door Liro aan mij. en.	Aantal polissen door mij. en. aangemeld	Aantal polissen door beiden aangemeld	Totaal aantal bij Liro bekende polissen	Vrijgevallen reserve bij overlijden	Vrijgevallen reserve bij leven	Totaal vrijgevallen reserve
De Centrale Arbeiders-Levensverzekering-Maatschappij ¹⁴	583							
Hollandische Sociëteit van Levensverzekeringen	(194+?)	1005 ¹⁵	Nihil ¹⁶					
Nationale Levensverzekering-bank	715	2310	913	232	2891	4.904.000	3.066.000	8.002.000
De Nederlanden van 1845						1.511.659	1.929.286	3.430.945
'De Nederlanden' Levensverzekering-Maatschappij (De Nederlanden van 1870)								
Onderlinge Levensverzekering Maatschappij 's-Gravenhage								
De 'Oude Haagse van 1938'						72.656,86	13.877,13	86.634,01
Levensverzekering Maatschappij 'Vita'						niet berekend	niet berekend	
Lebensversicherungs-Aktiengesellschaft			Nihil ¹⁷		14			

Lijst met afkortingen:
V.V. Volksverzekeringen
K.V. Kapitaalverzekeringen
Verz. Verzekerings
Mij. en. Maatschappijen

¹⁴ De Centrale heeft in 1942 twee portefeuilles overgenomen die van de Nederlandsche Ring en die van de Maatschappij tot Verzekering op het Leven van Leden der Nederlandsche Handelsreizigers-Vereeniging N.V.
¹⁵ Rapport Hollandsche Sociëteit, NIOD, doc II, 418, H-3
¹⁶ Idem, begeleidende brief van 11-10-1946.
¹⁷ "De waarden van de polissen van joodsche contracten hebben wij na inderling van de voorgeschreven lijsten aan U overgemaakt. Wij maken U er uitdrukkelijk op attent, dat een en ander uitsluitend geschied is met de contracten, waeren bij uw firma bekend was - hetzij door aangifte van den verzekeringnemer zelf of door derden - dat het joodsche contracten betrof. Onzerzijds is er geen enkele aangifte gedaan." Brief Vita aan Liro, 22-6-1945. Dit staat echter haaks op de brief van Vita aan Liro van 25-6-1943: "Naast de door U opgegeven polissen moeten wij de in bijgaende opstelling vermelde polissen bij U aannemen, daar de verzekeren zelf de vragen in bevestigende zin hebben beantwoord, hetzij niet hebben laten hooren." De Bijlage: "Opstelling". Is in het archief niet aangetroffen. in: Archief Zürich Leven.

Bijlage 5

Op grond van haar bevoegdheden, neergelegd in de benoemingsverklaring van het Nederlandsche Beheersinstituut d.d. 3 en 13 November 1943, aangevuld en gewijzigd in de beschikking van voornoemd Beheersinst. nr. d.d. 20 Februari 1948, verzocht De Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen, Raamgracht 4 te Amsterdam, Uw Maatschappij onderstaand formulier in drievoud in te vullen en haar daarvan twee exemplaren terug te zenden.

Aan	Amsterdam 1948
Polis No Naam	Dossier No

1 Polisnummer	Aanvangsdatum
2 Verzekeringnemer	3 Verzekerde
Adres	geboren te
geboren te	geboren te

4 Aard der verzekering - Verzekerde som/rente - Begunstiging

A Levensverzekering met/zonder*) winstaandeel

Verzekerde Som:	Uit te keren:	Aan:
a F	uitsluitend bij overlijden:
b { F	op
	of	bij eerder overlijden:
c F	uitsluitend op

Benevens een Rente van F per maanden van tot

B Lijfrente

Verzekerde Rente: F	per	maanden
uit te keren vanaf	Aan:
bij overlijden van verzekerde	geen restitutie	*)
bij overlijden van verzekerde voor ingangsdatum	restitutie van	*)
aan:

C Andere Verzekeringen, in te vullen op achterzijde

5 Premie - Koopsom	6 Beleend met
Premie: F per maanden,	F sedert
ingående tot of overlijden	tegen rente van% per
Datum laatste premiebetaling	Rente betaald tot
Koopsom: F

7 Verrichtingen vóór de bevrijding

Geroyeerd	per
Premievrij	per	ad F
Automatisch voortgezet	vanaf
Afgekocht naar L.V.V.S. op lijst	per	ad F
Afgekocht door Verzekeringnemer	per	ad F

8 Verrichtingen na de bevrijding

Ondergetekende heeft over de onderhavige polis geen/reeds*) contact gehad, met

adres te

in diens qualiteit van

welke onderhandelingen niet/wel*) geleid hebben tot rechtsherstel

Mogelijkheid tot integraal herstel aanwezig*) Datum 1948

Geen mogelijkheid tot integraal herstel*)

*) Doorhalen wat niet verlangd wordt

..... / Par. B F R

OVERNAME VAN VOORAFGELEIDE POLYESTEREN

De ondergetekenden:

1. De Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Relaties-
schappen, gevestigd te Amsterdam,
(hierna te noemen "De Stichting")
2.
(hierna te noemen "De Maatschappij")

in aanmerking nemende:

dat de Stichting bij beschikking van het Nederlands Beheers-
instituut dd. 20 Februari 1948 is benoemd:

tot bewindvoerder voor die afwezigen in den zin van het Besluit
Hercel Richtverkeer, Stbl. No. 3 100, wier namen voorkomen in
de administratie van levensverzekeringen en lijfrenten van
"Idignitatie van Verwaltung, Sarphatistraat" te Amsterdam, voor
zover voor deze afwezigen geen bewindvoerder is benoemd, en
tot mede-bewindvoerder, voor zover voor bedoelde afwezigen wel
reeds een bewindvoerder is benoemd, en voorts:

tot beheerder over het vermogen van die vijandelijke ondernemen
in den zin van het Besluit Vijandelijk Vermogen, Stbl. No. 3 111,
wier verblijfplaats onbekend is of die verblijf houden of zich
bevinden in vijandelijk gebied en wier namen voorkomen in de
administratie van levensverzekeringen en lijfrenten van "Idignitatie
van Verwaltung, Sarphatistraat" te Amsterdam, voor zover
over het vermogen van bedoelde personen geen beheerder is be-
noemd, en tot mede-beheerder, voor zover over het vermogen van
bedoelde vijandelijke ondernemen wel reeds een beheerder is
benoemd,

alles met uitzondering van dit bewindvoerder- resp. beheerder-
schap, als in voorsz. beschikking van het Nederlands Be-
heersinstituut onder de punten 1 t/m 6 en in de daerna volgende
bepalingen nader is uitgemerkt,

in aanmerking nemende voorts:

dat door de Maatschappij het

op het leven van

een verzekeringsovereenkomst van geloften onder pols no.
waarin als begunstigde(n) was/weren aangewezen

dat deze verzekering ingevolge de overname van de bezetting
macht is bevestigd, terwijl de bijlage door de Maatschappij is
uitgeleverd aan de Firma Koppman Boudier & Co., Sarphat-
straat, Amsterdam, thans genaamd "Idignitatie van Verwaltung,
Sarphatistraat", (hierna weder te noemen "I. V. V.") en
bedrag van f.

bij lijst no.

dat tussen partijen bestaat, dat voortaan verzekerd te
 worden is overleden.
 dat onzekerheid bestaat omtrent het al of niet in leven zijn
 van den hiervoor genoemden verzekerde.

terwijl de verzekeringnemer in aan te merken als afwezige in
 den zin van het Besluit Herstel Rechterverkeer, Stbl. No. 2 100,

te zamen te zijn overrengelkomen als volgt:

1. Onder de voorwaarde, dat zich binnen het tijdvak, waarna
 de rechten uit de in de overrenging genoemde polis rechten
 zullen zijn verjaard, bij de Stichting enig natuurlijk per-
 soon gemeldt, die zich kan legitimeren als rechthabberende op
 de verzekerde uitkering(en), wordt verondersteld polis ge-
 acht in kracht te zijn hersteld met alle daarbij ten bate en
 schade van de Maatschappij voortvloeiende gevolgen.
2. Indien enig natuurlijk persoon zich binnen den tijd, als
 onder 1 is bepaald, bij de Stichting heeft aangemeld en
 zich als rechthabberende op de verzekerde uitkering(en) heeft
 geligitimeerd, heeft de Maatschappij het door haar verschul-
 digde, onder aftrek van hetgeen zij daartegenover nog kan
 vorderen mocht hebben, aan de Stichting uit, zodat aan de
 in de polisvoorwaarden bepaalde formaliteiten niet zijn vol-
 daan, onder gehoudensheff van de Stichting tot volledige
 vrijwaring van de Maatschappij tegen aanspraken van zwaer-
 lijke personen, die zich later nog als rechthabbers op de
 verzekerde uitkering(en) zouden kunnen legitimeren.
3. De Stichting machtigt de Maatschappij bij dezen onherroep-
 lijk, en dan behoudens-veroeffenere van L.V.V.B. mede uit
 haar naam te verzoeken het door de Maatschappij destijds aan
 de Firma Kippenan Rosenthal & Co., Karpentierstr. 23, Amsterdam,
 uitgekeerde bedrag van f. af te boeken
 van - reep. niet te boeken ten gunste van de rekening van

 doch hiervoor de rekening van de Maatschappij te crediteren
 onder vermindering van de Stichting, naar volledige medewer-
 king te zullen verlenen, voer zover die verder nog verduy-
 mocht blijken voor het tot stand brengen van deze credite-
 ring.

Alina overreng.

Alina overreng.

Alina overreng.

Overrengd met niet ver.

Bijlage 6

Balansgegevens Stichting BAON voor de jaren 1949-1956 (per rubriek).

• Per 31-12-1949 verschuldigd aan polishouders		<i>f</i> 56.993,32	
Ontvangen uitkeringen:			
1950	<i>f</i> 760.563,70		
1951	- 1.278.805,25		
1952	- 1.518.029,94		
1953	- 1.408.515,22		
1954	- 982.470,72		
1955	- 118.922,68		
1956	- 32.481,59		
		<u><i>f</i> 6.099.789,10</u>	
Totaal ontvangen			<u><i>f</i> 6.156.782,42</u>
Ingehouden administratiekosten (betaald aan Hoofdkantoor NBI.):			
1950	<i>f</i> 22.908,51		
1951	- 43.636,68		
1952	- 40.576,84		
1953	- 33.283,23		
1954	- 26.001,34		
1955	- 3.397,11		
1956	- 804,42		
		<u><i>f</i> 170.608,13</u>	
Doorbetalings aan derden:			
1950	<i>f</i> 680.180,40		
1951	- 1.276.516,31		
1952	- 1.434.704,47		
1953	- 1.375.938,33		
1954	- 1.015.690,07		
1955	- 117.118,69		
1956	- 30.347,21		
		<u>- 5.930.495,48</u>	
Geen erfgenamen opgespoord en doorbetaald aan Domeinen:			
1955	<i>f</i> 52.474,85		
1956	- 3.203,96		
		<u>- 5.678,81</u>	
Totaal doorbetaald			<u><i>f</i> 6.156.782,42</u>

Bijlage 7

OVEREENKOMST TOT MINNELIJK RECHTHERSTEL

De ondergetekenden:

1e. De STAAT DER NEDERLANDEN, wiens zetel is gevestigd te 's-Gravenhage, te dezer zake vertegenwoordigd door de plv. Landsadvocaat Mr. D.J. Veegens, tot het aangaan van deze overeenkomst gemachtigd bij brieven van de Minister van Financiën, Directie Bewindvoering, d.d. 3 Augustus 1954 en 27 Augustus 1954, hierna te noemen de Staat;

2e. Mr. HENDRIK PETER TALSMA, directiesecretaris, wonende te Enschede, en Mr. JETSE SPREY, advocaat en procureur, wonende te Amsterdam, ten deze handelende in hun hoedanigheden van curatoren van de onbeheerde nalatenschappen van een aantal personen, die afwezig zijn geweest in de zin van het Besluit Herstel Rechtsverkeer, hierna te noemen de Curatoren;

enerzijds, en

de Voorzitter en de Secretaris van de NEDERLANDSE VEREENIGING TER BEVORDERING VAN HET LEVENSVZERKERINGWEZEN, gevestigd te 's-Gravenhage, kantoor houdende te Utrecht, ten deze handelende als gemachtigden van de aan de voet van deze overeenkomst vermelde levensverzekering-maatschappijen, hierna te noemen de Maatschappijen;

anderzijds

in aanmerking nemende:

dat partijen te rade zijn geworden een regeling te treffen omtrent het minnelijk rechtsherstel van polissen van levensverzekering en lijfrente, gesloten op het leven van personen, die zijn overleden en die bovendien afwezig zijn geweest in de zin van het Besluit Herstel Rechtsverkeer en wier namen voorkomen in de administratie van levens-

verzekeringen en lijfrenten van I.V.V.S., en welke polissen tot dusver of niet zijn hersteld of ter uitvoering van de overeenkomst (Agreement) d.d. 10 Juni 1946, aangegaan tussen de Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbekeerde Malatenschappen, gevestigd te Amsterdam, en de Maatschappijen, nog slechts zijn hersteld onder de voorwaarde van het opkomen van daartoe gerechtigde natuurlijke personen, welke tot dusver niet is vervuld;

verklaren te zijn overeengekomen als volgt:

1. BEGRIPSBEPALING. In deze overeenkomst worden de polissen onderscheiden in:

I. Verzekeringen ter zake waarvan de Maatschappijen gedurende de bezetting afkoopsommen aan Liro hebben afgedragen, onderverdeeld in:

a) verzekeringen bij overlijden, waaronder begrepen bedingen tot premierestitutie bij verzekeringen bij leven,

b) verzekeringen bij leven, waaronder begrepen lijfrenten.

II. Verzekeringen ter zake waarvan de Maatschappijen gedurende de bezetting geen afkoopsommen aan Liro hebben afgedragen, doch welke of ongewijzigd van kracht zijn gebleven of wegens wanbetaling van de premien hetzij premievrij zijn gemaakt of anderszins gewijzigd zijn voortgezet, hetzij zijn geroyeerd, de laatste twee onderverdeeld in:

a) verzekeringen, welke uitsluitend of mede wegens niet-betaling van premien, verschenen vóór 1 Juli 1942, gewijzigd voortgezet of geroyeerd zijn;

b) verzekeringen, welke uitsluitend wegens niet-betaling van premien, verschenen op of na 1 Juli 1942, gewijzigd voortgezet of geroyeerd zijn;

c) verzekeringen bij leven, waaronder begrepen lijfrenten.

- 3 -

2. AFGEKOCHTE VERZEKERINGEN:

a) bij overlijden. Voor zover de Maatschappijen zich voor de gedurende de bezetting door hen aan Liro afgedragen afkoopsommen hebben doen crediteren door L.V.V.S., vergoeden zij deze afkoopsommen aan de Staat als gerechtigd tot de onbeheerde nalatenschappen, waarin de rechten uit de verzekeringen zijn gevallen, ongeacht of de verzekeringen volgens de polisvoorwaarden al dan niet afkoopbaar waren. Voor zover de Maatschappijen zich ter zake niet door L.V.V.S. hebben doen crediteren, doet de Staat tegenover haar geen aanspraak op enigerlei uitkering gelden.

b) Verzekeringen bij leven. De Maatschappijen vergoeden uitsluitend de vóór het overlijden van de verzekerde verschenen, doch niet aan de rechthebbers of te hunnen gunste aan Liro uitgekeerde lijfrentetermijnen en de overig vóór dat tijdstip opeisbaar geworden krachtens de polis verschuldigde bedragen.

De Maatschappijen, die zich door L.V.V.S. hebben doen crediteren, behouden haar vorderingen op L.V.V.S.

3. NIET AFGEKOCHTE VERZEKERINGEN:

a) geroyeerde polissen. In de gevallen, waarin de verzekerde reeds was overleden vóór het tijdstip met ingang waarvan de polis is geroyeerd, vergoeden de Maatschappijen aan de Staat de afkoopwaarde van de verzekering op het tijdstip van overlijden van de verzekerde. In de gevallen, waarin de verzekerde is overleden na bedoeld tijdstip, maakt de Staat geen aanspraak op enigerlei uitkering, tenzij de polis uitsluitend is geroyeerd wegens niet-betaling van premien, verschenen op of na 1 Juli 1942. In laatstbedoelde gevallen vergoeden de Maatschappijen aan de Staat de afkoop-

waarde van de verzekering op het tijdstip van het overlijden van de verzekerde.

b). Gewijzigd voortgezette polissen. In de gevallen, waarin de verzekerde reeds was overleden vóór het tijdstip met ingang waarvan de polis gewijzigd is voortgezet, vergoeden de Maatschappijen aan de Staat de afkoopwaarde van de oorspronkelijke verzekering op het tijdstip van overlijden van de verzekerde. In de gevallen, waarin de verzekerde is overleden ná bedoeld tijdstip, vergoeden de Maatschappijen aan de Staat de afkoopwaarde van de gewijzigd voortgezette verzekering op dat tijdstip, tenzij de polis uitsluitend gewijzigd is voortgezet wegens niet-betaling van premie, vorectanen op of ná 1 Juli 1942. In laatstebedoelde gevallen vergoeden de Maatschappijen aan de Staat de afkoopwaarde van de oorspronkelijke verzekering op het tijdstip van overlijden van de verzekerde.

c). Ongewijzigd voortgezette polissen. In deze zaak vergoeden de Maatschappijen de afkoopwaarde op het tijdstip van overlijden van de verzekerde.

d). Verzekeringen bij leven. De Maatschappijen vergoeden uitsluitend de vóór het overlijden van de verzekerde vorectanen, doch niet aan de rechtshabenden of te hunnen gunste aan Liro uitgekeerde lijfrentetermijnen en overige vóór dat tijdstip opelebaar geworden krachtens de polis vorectante bedragen.

4. WAMENING VAN ART. 2 EN ART. 3. Indien een polis vorectant gewijzigd is voortgezet en vorectanten gedeurende de vorectant is afgekoft bij Liro, is art. 2 van toepassing.

5. AFKOPING VAN VERZEKERINGEN. Geen der bepalingen van deze overeenkomst brengt mede, dat de Maatschappijen in een bepaald geval meer behoeven te betalen dan waartoe zij zonder het ingrijpen van de bezatter tegenover de rechthebbenden verplicht zouden zijn geweest.

6. UITVOERINGSPERAKINGEN. Met betrekking tot de wijze, waarop aan deze overeenkomst van minnelijk rechtsherstel uitvoering zal worden gegeven, komen partijen het volgende overeen:

a) de Maatschappijen zullen vóór 1 November 1954 aan Mr. D.J. Zeegers, Koninkinnegracht 15, Den Haag, een opgave verstrekken van de afgekochte verzekeringen bij overlijden, vallende onder art. 2 letter a, zulks naar de toestand op 1 October d.a.v. Zij verzoeken in deze opgave tevens de afkoopsummen, waarvoor zij ter zake van die verzekeringen door L.V.V.S. zijn gecrediteerd. Na accoordbevinding door de Staat vergoeden zij hem het totaal van deze afkoopsummen uiterlijk op 31 December 1955, onder aftrek van de afkoopsummen van de verzekeringen, die de Maatschappijen na 1 October 1954 ten gevolge van het opkomen van rechthebbenden geheel zullen hebben hersteld. Het aan de Staat te vergoeden bedrag wordt vermeerderd met zij enkelvoudige rente van 1 October 1954 tot de dag van betaling.

b) De overige verzekeringen ter zake waarvan de Staat ingevolge bovenstaande regeling enig bedrag van de Maatschappijen te vorderen heeft, worden met uitzondering uiterlijk 31 December 1955 aan de Maatschappijen overgedragen. De Maatschappijen zullen de uitkomst van deze overdracht naar verregaar mate mogelijk na de daaraan behoevende

tot klaarheid te brengen en doen binnen 3 maanden na die ontvangst aan Mr. Veegens mededeling van de volgens hare berekening door haar aan de Staat verschuldigde bedragen. De Maatschappijen vergoeden deze bedragen aan de Staat met bijberekening van rente als hiervoor bepaald, binnen één maand nadat Mr. Veegens haar schriftelijk heeft medegedeeld dat hij met de door haar berekende bedragen accoord gaat.

c). Na 31 December 1955 zal de Staat geen vorderingen uit overeenkomsten van levensverzekering en lijfrente als in dit contract bedoeld, meer jegens de Maatschappijen geldend maken.

d). Op de bedragen, welke de Maatschappijen ingevolge deze regeling aan de Staat zullen hebben te betalen, brengen zij in mindering al hetgeen zij nog van de verzekeringnemers te vorderen hebben, zoals achterstallige premien, rente wegens te late betaling van premien, gesloten beleningen achterstallige rente op deze beleningen en andere compensabele vorderingen. Renten zullen worden berekend tot de dag van het overlijden van de verzekerde.

e). De Maatschappijen zijn niet verplicht tot betaling aan de Staat, indien zij tegenover de rechthebbenden op aan de polis ontleende materiële gronden - zoals zelfmoord-clausule of uitsluiting van oorlogsmolest - niet gehouden zijn tot uitkering. De Maatschappijen doen echter jegens de Staat afstand van alle verweren van formele aard betreffende het recht op de uitkering, zoals ontbreken van de polis, de laatste premiekwitantie of een medische verklaring omtrent de doodsoorzaak, het eigen recht van de als begunstigen optredende erfgenamen, het verval of de verjaring van

-7-

de aanspraken en een arbitrageclausule. Als bewijs van het overlijden zullen de Maatschappijen genoeg nemen met opgave van het nummer van de Nederlandse Staatscourant, waarin de betreffende aangifte ingevolge de wet J. 227 is gepubliceerd. Tegenover andere rechthebbenden dan de Staat behouden de Maatschappijen zich al hun rechten van verweer voor.

f.) De Staat verplicht zich het ingevolge deze regeling van iedere Maatschappij ter zake van een bepaalde verzekering ontvangene aan haar terug te geven, indien die Maatschappij achteraf gehouden mocht blijken te zijn onvoorwaardelijk rechtsherstel van die verzekering te verlenen dan wel achterstallige uitkeringen bij leven te betalen. Deze restitutie geschiedt tegen enkele overlegging door de Maatschappij van het bewijs van uitbetaling aan degene, die zij als rechthebbende op de uitkering heeft aanvaard, waaronder mede wordt begrepen de Stichting Bewindvoering Afwezig en Onbeheerde Nalatenschappen, gevestigd te Amsterdam.

g) Alle betalingen, welke de Maatschappijen ingevolge deze regeling aan de Staat hebben te doen, geschieden op een daartoe te openen afzonderlijke bankrekening van Mr. D. J. Veegens, die gemachtigd is tot restitutie van het ter zake van een verzekering betaalde op de voet van het onder f) bepaalde. Deze rekening zal niet eerder worden afgesloten dan 31 December 1957, waarna het saldo in 's Rijks schatkist zal worden gestort, onverminderd ook daarna het onder f) bepaalde.

-E-

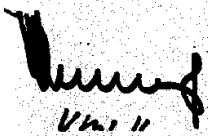
h) Alle procedures, door de Curatoren bij de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel of bij de gewone Rechter aanhangig gemaakt, worden geroeyeerd. Iedere partij draagt haar eigen in en buiten rechten gemaakte kosten.

i) Alle betalingen, door de Maatschappijen aan de Staat te doen, en alle restituties door de Staat aan de Maatschappijen worden, voor zover daarbij een onbeheerde nalatenschap betrokken is, waarvan Mr. Talsma of Mr. Sprey curator is, door hem bij voorbaat goedgekeurd. De Staat maakt zich sterk, dat andere curatoren in onbeheerde nalatenschappen ter zake van de polissen, vallende onder deze overeenkomst, geen aanspraken tegen de Maatschappijen zullen geldend maken.

j) De Staat vrijwaart Mr. Talsma en Mr. Sprey tegen aanspraken op schadevergoeding van rechthebbenden tot een onbeheerde nalatenschap, waarover een hunner is benoemd, indien zodanige rechthebbenden stellen, dat de curator door zijn toetreding tot deze overeenkomst hun rechten tegenover de verzekeringsmaatschappijen heeft verkort en zulks ten processe is vastgesteld.

k) In geval een overeenkomst van levensverzekering ingevolge het Agreement van 10 Juni 1948 voor een evenredig gedeelte is hersteld dan wel achterstallige uitkeringen bij leven voor een evenredig gedeelte zijn uitbetaald, zijn de bepalingen van de onderhavige overeenkomst van overeenkomstige toepassing op het gedeelte van de verzekering, waarvan geen herstel, resp. betaling heeft plaatsgevonden.

Aldus in tweevoud opgemaakt en getekend te 's-Gravenhage,
in de maand September 1954.

 Mr. Talsma

- 9 -

Algemene Friesche Levensverzekering-Maatschappij, Leeuwarden
 N.V. Algemene Levensverzekering-Bank, Rotterdam.
 N.V. Amsterdamsch Levensverzekering Genootschap, Amsterdam
 Amsterdamsche Verzekeringsbank N.V., Amsterdam.
 Amstleven, Amsterdamsche Mij van Levensverzekering N.V., Amste
 N.V. Levensverzekering Maatschappij "Arnhem", 's-Gravenhage
 N.V. Levensverzekering Maatschappij "Aurora", Amsterdam
 De Centrale Arbeiders-Verzekeringsbank N.V. 's-Gravenhage
 Coöperatieve Levensverzekering-Mij Concordia U.A. Utrecht
 N.V. Nederlandsche Algemene Mij van Levensverzekering
 "Conservatrix", Baarn.
 Eerste Hollandsche Levensverzekerings-Bank N.V., Amsterdam
 Eerste Nederlandsche Verzekering-Mij op het Leven en tegen
 Invaliditeit N.V. 's-Gravenhage.
 "E.R.A." (Eerste Roomsche Katholieke) Levensverzekering Mij
 N.V. Nijmegen.
 "St. Eloy van 1875" Vereniging voor Levensverzekering,
 Rotterdam.
 Goudse Levensverzekering-Maatschappij N.V. Gouda.
 Vereeniging van Levensverzekering en Lijfrente "De Groot
 Noordhollandsche van 1845", Amsterdam.
 N.V. Levensverzekering Maatschappij HAVBANK, Schiedam
 N.V. Levensverzekering Maatschappij "Holland", Utrecht
 Hollandsche Sociëteit van Levensverzekeringen N.V., Amsterdam
 N.V. Levensverzekering Maatschappij "De Maas", Maastricht.
 Nationale Levensverzekering-Bank N.V. Rotterdam.
 N.V. Levensverzekering Mij van "De Nederlanden van 1845,
 's-Gravenhage.
 N.V. Levensverzekering Mij "De Nederlanden van 1870", Amsterd
 Levensverzekering Mij opgericht in 1863 door het N.O.G.,
 Amsterdam.
 N.V. Levensverzekering Mij "Nederlandse Nillmij van 1859",
 's-Gravenhage.
 N.V. "Noord-Brabant" Maatschappij van Verzekering op het
 Leven", Waalwijk.

- 10 -
- Onderling Levensverzekering Genootschap "De
Civiel van 1879" U.A., 's-Gravenhage.
- Onderlinge Levensverzekering Nij 's-Gravenhage,
's-Gravenhage.
- N.V. Levensverzekering Maatschappij "Onze Belang", Amersfoort
- Levensverzekering Nij N.V. Rotterdamse Verzekering Sociëit
(A.V.B.), Rotterdam.
- N.V. Levensverzekering Maatschappij "Utrecht", Utrecht.
- N.V. Utrechtsche Verzekering Bank, Utrecht.
- N.V. Verenigde Verzekering Maatschappijen, Utrecht
- "Vesta" Maatschappij van Levensverzekering N.V., Arnhem.
- N.V. Verzekering Bank "Victoria", Amsterdam.
- N.V. Levensverzekering Maatschappij "Vitalis", Nijmegen
- N.V. Levensverzekering Maatschappij Zekerheid door Voorsorg,
Rotterdam.
- Vereniging voor Levensverzekering "Zonder Maatsucht", Rotterdam
- Nieuwe Haagse Verzekering Sociëit N.V., 's-Gravenhage.
- N.V. Levensverzekering Nij Hilzij van 1859, Djakarta.
- N.V. Levensverzekering Maatschappij "Pharus van 1919" Tilburg.
- Levensverzekering Maatschappij "Stad Rotterdam" N.V., Rotterdam
- Onderling Boerenverzekeringfonds, Leeuwarden.
- N.V. Levensverzekering Maatschappij "Patria", Amsterdam.
- N.V. Levensverzekering Maatschappij UBO, Utrecht.
- N.V. Levensverzekering Maatschappij "Oliva", Amsterdam.
- Levensverzekering Nij "Cade Haagse van 1816", 's-Gravenhage.

Bijlage 8

Bijlage 3.

Totaal der afkoopsonnen ontvangen van de Verzekerings-maatschappijen en af te dragen aan de Dienst der Domeinen van het Ministerie van Financien te 's-Gravenhage, Nassaulaan 6.

N.V. Nationaal spaarfonds	f	10.226.50
Levensverz. Mij. Noord Brabant	"	1.682.53
N.Holl. Levensverz. Mij. van 1891	"	249.90
Noorder Spaar- en Levensverz. Mij.	"	135.10
N.V. Levensverz. Mij. Ons Belang	"	1.836.39
Coöp. Vereniging Centraal Beheer G.A.	"	562.99
Amsterdamsche Verzekering-bank	"	182.95
N.V. Verzekeringbank Moira	"	2.713.13
de Groot Noord Hollandsche van 1845	"	2.605.88
Zwitsersche Mij. van Levensverz. en lijfrente	"	1.057.25
N.V. Levensverz. Mij. Vitalis	"	615.85
Levensverz. Mij. Olva	"	75.07
N.V. Ver. Verz. Mijen te Utrecht	"	1.253.01
Centrale Arbeiders Verz. Bank	"	35.966.36
Algemene Levensverz. Bank	"	3.153.58
Gresham Life Ass. Soc. Ltd.	"	1.654.35
Onderlinge Levensverz. Mij. 's-Gravenhage	"	5.690.98
Ned. Alg. Mij. voor Levensverz. Conservatrix	"	1.049.79
N.V. Levensverz. Mij. Arnhem	"	5.220.33
Levensverz. Mij. Stad Rotterdam	"	1.524.63
Eerste Holl. Levensverz. Bank	"	2.640.55
Goudsche Levensverz. Mij.	"	367.36
Levensverz. Mij. opgericht door het N.O.G.	"	11.361.16
Holl. Soc. van Levensverzekeringen	"	42.350.81
Levensverz. Mij. Holland	"	5.699.43
de Nederlanden van 1845	"	81.842.19
N.V. Levensverz. Mij. H.A.V. bank	"	17.195.45
Utrechtsche Verzekeringbank	"	851.47
Levensverz. Mij. de Oude Haagsche	"	22.720.32
Levensverz. Mij. Utrecht	"	71.727.46
de Nederlanden van 1870	"	29.997.67
de Olveh van 1879	"	11.454.57
de Nederlandsche Spaarkas	"	21.386.71
Amstleven	"	31.310.76
N.V. Nationale Crediet Vereniging	"	4.079.17
Nill Mij.	"	7.700.77
Vesta Mij van Levensverzekering (Ziekenzorg)	"	12.817.53
Levensverz. Mij de Econoom (Vesta)	"	1.182.95
Tot Nut en Voordeel (")	"	735.25
Alg. Verz. Mij. Hollandia	"	7.08
de Veenkoloniale	"	529.21
Levensverz. Mij. St. Eloy.	"	2.852.43
Vosta Mij van Levensverzekering	"	4.103.96
Algemene Friesche Levensverz. Mij	"	55.668.16
Levensverz. Bank. Victoria	"	9.030.87
Rotterdamsche Verzekering Societeit	"	17.179.20
Levensverz. Mij. Aurora	"	224.63
Onderlinge Kappersverzekering	"	155.26
Nationale Levensverzekering Bank	"	74.730.49
Eerste Nederlandsche	"	77.418.93
Bankrente	"	376.67
Totaal	f	697.155.09

